

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 54 * 2006 * ČÍSLO 2

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ľudovít Haraksim, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Ján Lukačka, Richard Marsina, Pavol Petruf a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Otilia Škvarnová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99. Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Registr. č./7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER. P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München. Germany.

© Historický ústav SAV, 2006

OBSAH

Štúdie

Štefánik, Martin: Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny	187
Pálffy, Géza: Návrh uhorských radcov na bratislavský korunovačný ceremoniál z roku 1561. Doteraz neznámy zásadný prameň k uhorským kráľovským korunováciám	201
Szár az, Peter: Cesta Slovenského spolku za dominanciou v krajanskej komunite v Argentíne a jeho sociálne aktivity v 30. rokoch 20. storočia	217
Mičko, Peter: Vplyv nemeckého kapitálu na slovenský drevársky a papierenský priemysel v rokoch 1939 – 1945	245

Materiály

Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko. Prvý raz šéfredaktorom Kultúrneho života	273
Háfkó, Jozef – Pešek, Jan: Kapitulný vikár Ján Dechet – symbol úsilia komunistického režimu v Československu o rozvrátenie katolíckej cirkvy	287

Rozhľady

Valachovič, Pavol: Encyklopédie a moderné technológie	305
---	-----

Archív

Rychlík, Jan: Slovenské národné povstanie v správach chorvátskeho diplomata	315
---	-----

Recenzie

Bahlcke, J.: Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation 1686 – 1790 (Eva Kowalská)	353
Malíř, J. – Marek, P. (eds.): Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. I. díl: období 1861 – 1938, II. díl: období 1938 – 2004 (Milan Zemko)	355
Romsics, G.: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában (Miroslav Michela)	358
Kubů, E. – Schultz, H. (Hg.): Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten (Ludovít Hallon)	361

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Articles

- Štefánik, Martin: Morosinis in Hungary under the King Andrew III and the two versions of the death of the Queen of Hungary Tommasina 187
- Pálffy, Géza: The Opinion of the Hungarian Councillors for the Pozsony (Bratislava) Coronation Ceremony from 1561. An Unknown Primary Source on the Hungarian Coronations 201
- Szárász, Peter: The route of the Slovenský spolok to dominance in the immigrant community in Argentina and its social activities in the 1930s 217
- Mičko, Peter: The Influence of German capital on the Slovak wood processing industry.... 245

Materials

- Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko. Chief editor of Kultúrny život for the first time 273
- Haľko, Jozef – Pešek, Jan: Chapter Vicar Ján Dechet – A symbol of the violence of the communist regime in Czechoslovakia directed towards subversion of the Catholic Church..... 287

Horizons

- Valachovič, Pavol: Encyclopedias and modern technology 305

Archives

- Rychlík, Jan: Slovak National Uprising in the Reports of the Croatian Diplomat..... 315

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY – CHRONICLE

INHALT

Studien

- Štefánik, Martin: Die Morosinis in Ungarn unter Andreas III. und zwei Versionen vom Tod der ungarischen Königin Tommasina 187
- Pálffy, Géza: Das Gutachten der ungarischen Räte über das ungarische Krönungszeremoniell in Pressburg aus dem Jahre 1561. Eine unbekannt wichtige Quelle zur Geschichte der ungarischen Königskrönungen 201
- Szárász, Peter: Der Weg des Slowakischen Vereins für Dominanz in der Gemeinschaft der Landsleute in Argentinien und seine sozialen Aktivitäten in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts 217
- Mičko, Peter: Einfluss des deutschen Kapitals auf die slowakische Holz- und Papierindustrie in den Jahren 1939 – 1945 245

Materialien

- Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko. Zum ersten Mal Chefredakteur von Kultúrny život..... 273
- Haľko, Jozef – Pešek, Jan: Der Kapitelvikar Ján Dechet: Symbol des Bestrebens des kommunistischens Regimes um die Zersetzung der katholischen Kirche 287

Rundschau

- Valachovič, Pavol: Enzyklopädien und moderne Technologien..... 305

Archiv

- Rychlík, Jan: Der Slowakischer Nationalaufstand in den Berichten eines kroatischen Diplomaten 315

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE – CHRONIK

HISTORICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK 54, 2006, ČÍSLO 2

Š T Ú D I E

MOROSINIOVCI V UHORSKU ZA VLÁDY ONDREJA III. A DVE VERZIE O SMRTI KRÁĽOVNEJ TOMMASINY

MARTIN Š T E F Á N I K

ŠTEFÁNIK, M.: Morosinis in Hungary under the King Andrew III and the two versions of the death of the Queen of Hungary Tommasina. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 187 – 200, Bratislava.

The youngest son of King Andrew II, Stephen lived in exile in Venice, where he married a local noble woman Tommasina Morosini and had a son Andrew with her. After Stephen's death, Andrew was brought up by his uncle Albertino. Meanwhile in the Kingdom of Hungary the direct line of the House of Arpád died out. Andrew's candidacy succeeded with the support of the domestic clergy. His succession was opposed by Ladislav's sister, Maria wife of King Charles II of Naples from the House of Anjou. Aristocrats in the southern part of the kingdom formed the domestic opposition. Andrew was supported by his mother Tommasina and uncle Albertino from Venice. After ten years Andrew III had the situation firmly in his hands thanks to the support of the lesser nobility, but on 14th January 1301 he suddenly died. The official historiography based on the Austrian chronicle of Ottokar von Horneck holds the view that Tommasina already died before him. However, according to a less well-known version of the chronicle of Donato Contarini, she died in her native Venice a few years after her son Andrew.

History. Hungary. Morosinis in Hungary under the King Andrew III and the two versions of the death of the Queen of Hungary Tommasina.

Smrťou posledného kráľa arpádovskej dynastie Ondreja III. roku 1301 sa uzatvorila významná kapitola dejín Uhorského kráľovstva. Vymretie domáceho rodu znamenalo začiatok dlhoročných bojov o trón, krajina upadla do zmätku. Po rokoch konfliktov a neistoty sa presadila dynastia Anjouovcov, pochádzajúca z južného Talianska, ktorá priniesla Uhorsku v osobe kráľa Karola Róberta mimoriadne schopného panovníka. Kráľ prichádzajúci z „vyspelejšieho“ sveta zaviedol v zaostalej krajine prepotrebné hospodárske reformy, ktoré ju ekonomicky pozdvihli a urobili z nej mocného hráča európskej politiky v 14. storočí.

V skutočnosti bol už Karolov predchodca, posledný Arpádovec Ondrej III., zvaný Benátčan vlastne cudzincom na uhorskom tróne. Pochádzal takisto z oblasti Apeninského polostrova a s priamou dynastiou arpádovských panovníkov ho spájalo podobne ako jeho anjouovského bratanca vzdialené príbuzenstvo (na rozdiel od neho bol však Ondrej následníkom po mužskej línii, čo bolo v stredovekom ponímaní veľmi významné).

Otec Ondreja III. Štefan sa narodil z tretieho manželstva kráľa Ondreja II., a síce s talianskou šľachticou Beatrice d'Este. Keďže v čase Štefanovho narodenia bol už Ondrej II. po smrti, vyslúžil si Štefan obvyklú prezývku Pohrobok. Jeho narodenie sprevádzali dramatické okolnosti matkinho úteku z Uhorska, keď sa musela v pokročilom štádiu tehotenstva zachrániť pred prenasledovaním následníka trónu prvorođeného Bela IV. Preoblečená za muža, tajne sa pripojila k zahraničnej delegácii, ktorá opúšťala krajinu. Malý Štefan prišiel na svet už za hranicami.¹ Väčšinu života strávil v severnom Taliansku (Este, Ferrara, Ravenna, Benátky). S pomocou talianskych príbuzných a spojencov sa neúspešne pokúsil o získanie uhorského trónu. Invázia do Dalmácie stroskotala, Štefan sa musel zachrániť útekou a vrátiť sa do Talianska.² Kráľ Belo IV. sa veľmi obával tohto potenciálneho konkurenta: keď roku 1244 uzatváral mier s Benátskou republikou, vyhradil si podmienku, že sa Benáčania nebudú spájať so Štefanom.³ Štefan sa nikdy nezabavil podozrenia nemanželského pôvodu, všemožne podporovaného kráľom Belom, že jeho otcom v skutočnosti nebol starý kráľ Ondrej II., ale palatín Dionýz.⁴ Po smrti svojej prvej manželky, pochádzajúcej z Ravenny, sa Štefan presťahoval do Benátok, kde spoznal dcéru jednej z tamojších najvýznamnejších rodín, Tommasinu Morosini.⁵ Ich manželstvo uzavreté po niekoľkých rokoch spoluzitia bolo nielen výsledkom vzájomnej lásky, ale aj politickej kalkulácie zo strany mocnej Benátskej republiky, lebo takýto príbuzenský zväzok s panovníckou dynastiou v Uhorsku, s ktorým Benátky viedli stáročný boj o dalmátske pobrežie, sa mohol neskôr ukázať veľmi prospešný.⁶ Mier a odstúpenie Dalmácie kráľom Belom IV. v prospech Benátok sa mohli zmeniť pri nástupe inej osoby na uhorský trón a záloha v podobe následníka vychovávaného v Benátkach a podľa benátskych predstáv bola lepšou (a lacnejšou) zbraňou než celá armáda. Budúcnosť ukázala, že v kruhoch benátskej vlády rozmyšľali veľmi správne.

Zo zväzku Tommasiny a Štefana sa narodil syn Ondrej, ktorý mal o niekoľko rokov vstúpiť do dejín ako Ondrej III. Jeho otec Štefan sa ešte raz pokúsil o získanie uhorského trónu násilnou cestou, ale opäť neúspešne. Sám sa vo svojich listinách i v testamente tituloval akoslavónsky vojvoda – *dux Sclavoniae*⁷ –, i keď fakticky nikdy toto územie nespravoval. Po neúspešnej vojne a návrate do Benátok zomrel na následky vyčerpania po namáhavej výprave. Jeho manželka Tommasina sa stala vdovou a syn Ondrej sirotou. Mužskú ruku

-
- 1 Annales S. Iustinae Patavini. In: GOMBOS, A. F.: Catalogus fontium historiae hungaricae (ďalej uvádzané ako GOMBOS), Tomus I. Budapestini 1937, s. 143 (č. 348).
 - 2 Viedenská obrázková kronika – Chronicon pictum Vindobonense 88. In: GOMBOS, I, s. 659 (č. 1 456).
 - 3 FEJÉR, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (ďalej uvádzané ako CDH). VII/4. Budae 1837, s. 94 – 95 (č. CXVII). WENZEL, G.: Árpádkori új Okmánytár (Codex diplomaticus arpadianus continuatus, ďalej uvádzané ako CDAC). Pest 1861, s. 155 – 156 (č. 93).
 - 4 Parmská kronika fraňtiskána Salimbeneho: Salimbene de Salimbenis: Chronica ab a. 1168 – 1287. In: GOMBOS, III. Budapest 1938, s. 2 107 (č. 4 535).
 - 5 Rodina Morosiniovcov patrila k najvyššej špičke benátskej aristokracie, pochádzali z nej štyria dóžovia, dvaja kardináli a množstvo vysokopostavených hodnostárov v šľachtickej Republike sv. Marka. V prameňoch sa zväčša stretne s latinskou formou ich priezviska *Maurocenus*, niekedy aj s benátskou *Morexin*.
 - 6 TENCAJOLI, O. F.: Due italiane, regine d'Ungheria. In: Corvina, anno X (1930). Vol. XIX – XX, s. 63 – 74. TENCAJOLI, O. F.: Principesse italiane nella storia d'altri paesi. Roma 1933, s. 15 – 26.
 - 7 CDH VII/1. Budae 1831, s. 297 – 298 (č. CCXLV – CCXLVII).

pri jeho výchove zastupoval strýko Albertino Morosini, ktorý sa spolu so sestrou Tommasinou a s ďalším príbuzným – Marinom Gradenigom, stal vychovávateľom Ondreja.⁸

V Uhorsku sa medzitým vystriedalo v priamej línii niekoľko panovníkov. Od roku 1272 vládol Ladislav IV., zvaný Kumánsky, ktorý nemal mužských potomkov. Najbližším príbuzným po meči bol práve Ondrej, vychovávaný v Benátkach v rodine Morosiniovcov. Vláda republiky sa snažila, aby v Uhorskom kráľovstve dosiahla uznanie Ondreja za nástupníka trónu.⁹ Tommasina aj strýko Albertino mali o jeho kariéru výsostný záujem a zrejme robili všetko pre jej úspech.¹⁰ V Uhorsku si Ondrejova kandidatúra získavala prívržencov vďaka neprimeranému spôsobu života kráľa Ladislava, ktorý sa čoraz viac stával pohanským Kumánom – nechal si upraviť výzor podľa ich vzoru, žil spolu s nimi v ich poľných táboroch, odmietal kresťanský spôsob života a ignoroval pápežove napomenutia. Proti Ondrejovmu nástupníctvu sa stavala predovšetkým Ladislavova staršia sestra Mária, vydatá za neapolského kráľa Karola II. z Anjou. Ako a kedy Ladislav akceptoval alebo bol nútený akceptovať Ondrejovo nástupníctvo, nie je možné zo zachovaných prameňov jednoznačne určiť. Ondrej bol aspoň nakrátko v Uhorsku¹¹ a ešte za života kráľa Ladislava sa stal slavónskym vojvodom¹² a ako taký mal roku 1287 aj vlastného hlavného stolníka.¹³

-
- 8 Podľa Štefanovho testamentu z roku 1271 mali Albertinovi a jeho dedičom pripadnúť aj Ondrejove majetky a majetkové nároky v prípade, že by zomrel bez mužských potomkov. Rukopisná zbierka Maďarskej akadémie vied (Magyar tudományos akadémia – Kézirattár, ďalej uvádzané ako MTA–Kézirattár), 4 976/8 (10. apríl 1271).
- 9 Roku 1286 žiadal mladý Ondrej Benátsku republiku o pomoc. Veľká rada (*Maggior Consiglio* – najvyšší orgán republiky) vo svojom uznesení zaujala kladné stanovisko a požiadala Ondreja o presnejšiu predstavu o tejto pomoci. LJUBIČ, S.: Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike III (ďalej uvádzané ako MSM – Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium). Zagreb 1872, s. 424 (č. LXXIV, 5. máj 1286).
- 10 Podľa niektorých prameňov sa Ondrej uchádzal o korunu na radu „nesmierne bohatých“ strýkov. Viedenská obrázková kronika – Chronicon pictum Vindobonense 88. In: GOMBOS, I, s. 659 (č. 1 456).
- 11 *Andreas... vivente adhuc rege Ladislao in Hungariam subintravit...* Viedenská obrázková kronika – Chronicon pictum Vindobonense 88. In: GOMBOS, I, s. 659 (č. 1 456). Na predchádzajúci neúspešný pokus zmocniť sa vlády v krajine poukazuje ďalšia rakúska kronika opisujúc korunováciu: „*Eodem anno Andreas... prius ab Ungaris repulsus et fugatus... in regem est coronatus.*“ Continuatio Vindobonensis a. 1267 – 1327. In: GOMBOS, I, s. 789 (č. 1 792). Ondrej neskôr ako kráľ odmenil istého Gyarmana, ktorý mu v tom období prinášal posolstvá a zabezpečoval spojenie s uhorskými podporovateľmi. Spreádzal strýka Albertina Morosiniho, keď sa vybral k synovcovi, a odviedol ho aj späť do vlasti. CDAC. V. Pest 1864, s. 24 (č. 15, 1291).
- 12 Už od roku 1286 si Ondrej uvádzal titul slavónskeho vojvodu. CDAC. IV. Pest 1873, č. 181. Neskôr už ako kráľ sa vo svojich listinách odvolával na dobu, keď bol ešte vojvodom: „*Tempore ducatus nostri...*“, i keď nebol stále v Uhorsku: „*cum nos extra Regnum fuissetus...*“ CDH. VI/1. Budae 1830, s. 249 (1293), s. 292 (1294). CDH. VI/2. Budae 1830, s. 249. CDAC. V, s. 24 (č. 15, 1291).
- 13 CDH. V/3. Budae 1830, s. 387 (1287).

Keď bol Ladislav v lete 1290 nečakane zavraždený, Ondrej sa nachádzal mimo Uhorska. Podľa rakúskych prameňov bol v zajatí vo Viedni u vojvodu Albrechta,¹⁴ podľa kroniky Donata Contarinioho, o ktorej ešte bude reč, bol v Benátkach, odkiaľ v sprievode početnej delegácie benátskych šľachticov dorazil do Uhorska.¹⁵ S podporou uhorského kléru, vedeného oboma arcibiskupmi – ostrihomským Lodomerom a kaločským Jánom, sa zatiaľ Ondrejova kandidatúra aj doma v Uhorsku definitívne presadila. Vďaka spolupráci prepošta Gregora mohol byť mladý kráľ korunovaný pravou svätoštefanskou korunou v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár).¹⁶ Jeho kráľovskú hodnosť potvrdil aj uhorský snem.¹⁷ Tommasina zatiaľ ostala v Benátkach, ale mienila čoskoro nasledovať syna do Uhorska. Benátska republika vyslala v septembri 1291 oficiálnu delegáciu, vedenú jej strýkom Giovannim Cornerom, ktorá ju odprevadila. Poslovia mali podľa inštrukcií Veľkej rady zablahoželať Ondrejovi k nástupu na trón a popritom si v mene republiky nechať potvrdiť dovtedajšie dohody o Dalmácii – samozrejme, vo vlastný prospech. Popri zvyčajných zdvorilostných frázach mali vymôcť aj úpravy privilégií (*reformatio pactarum cum illis melioramentis*) v záujme Benátčanov, takže nesmierna radosť vyjadrená v blahoprianiach zrejme nebola len formalitou.¹⁸

-
- 14 Rozprávanie o Ondrejovom zajatí, ako sa ho zákerným spôsobom zmocnil gróf Arnold a odovzdal ho Albrechtovi do Viedne, ako aj o okolnostiach jeho úteku v preoblečení za mnícha pochádza z Štajerskej rýmovanej kroniky. Ottokar von Horneck: *Steierische Reimchronik*. In: GOMBOS. III, s. 1859 – 1860, 1866 (č. 4 146). Následne prevzali rozprávanie aj iné rakúske kroniky. *Oesterreichische Chronik von der Anfang der Welt IV*, s. 330 – 332. In: GOMBOS. II. Budapest 1938, s. 1739 – 1740 (č. 4 071). Thomas Ebendorferus de Haselbach: *Chronicon Austriacum libris V comprehensum ab eiusdem gentis origine ad annum usque 1463 perductum*. In: GOMBOS. III, s. 2 219 (č. 4 778). Podľa Alfonsa Hubera bol Ondrej u Albrechta dobrovoľne, keď po neúspešnom pokuse zmocniť sa vlády v Uhorsku našiel vo Viedni útočisko. HUBER, A.: *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Árpáden*. In: *Archiv für österreichische Geschichte* 65, I. Hälfte (1884), s. 210, 216.
- 15 *“Piaque a dio ch’el mori quello che uiolentamente ocupava el regno d’ongaria et mori senza alguna relicta. Esendo congregati i baroni d’ongaria per far elezion del nuovo re parse ala mazor parte de elezer el sopradicto Stefano* (Contarini si na tomto mieste zamenil Štefana a Ondreja) *naturalmente Re suo et signor esendo del reale sangue d’ongaria...et mandarono una solene et degna ambasaria a Venexia in la qual era i mazor baronii de Ungaria...ad regem suum per far a saper ch’el uegnise a gouernar el stado suo. Et compareseo davanti al Serenissimo principio el qual li fese grandenissimo onor et fexeli de beli presentare al novo electo Re. Andarono el Principo et la Signoria fino ala sua abitazion... et fo mandado molti zentilomeni con quello per acompagnarlo in fino a Buda in Ongaria.*“
Originál kroniky sa v súčasnosti nachádza v Rakúskej národnej knižnici vo fondoch rukopisov. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften-, Autographen- und Nachlaßsammlung (ďalej uvádzané ako ÖNB, Handschriftensammlung), Cod. 6 260, s. 105 v.
- 16 Zásluhy stoličnobelehradského prepošta o jeho korunováciu pravou korunou, ktorej chceli jeho nepriatelia zabrániť, odmenil Ondrej udelením léna roku 1292. CDH VI/1, s. 237, 256. Dátum korunovácie bol najpravdepodobnejšie 23. júl 1290. BREZOVÁKOVÁ, B.: *Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu*. In: *Historický časopis* 39 (1991), s. 570.
- 17 *“... Consensu venerabilium Patrum, Archiepiscoporum, Episcoporum, Baronum, Procerum, et omnium Nobilium Regni nostri, apud Albam, in loco nostro cathedrali, annuente Domino, fuissemus coronati, et in Regni gubernaculum successissemus iure et ordine geniturae, habita congregatione generali...”* CDH. VII/2. Buda 1832, s. 140 (1291).
HÓMAN, B.: *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290 – 1403*. Roma 1938, s. 82 – 85. TENCAJOLI, O. F.: *Principesse*, c. d., s. 28 – 29.
- 18 CESSI, R.: *Deliberazioni del Maggior Consiglio*. Vol. III. Bologna 1934, s. 306 (Liber Pilosus, č. 91 – 94,.

Kráľovná matka cestovala cez Benátkami ovládaný Zadar, kde jej na jeseň 1291 zložili hold zástupcovia mesta.¹⁹ Na ďalšej ceste do vnútrozemia sa vyskytli ťažkosti, pretože nariadenie z mája 1292 obsahuje pasáž, v ktorej benátska Veľká rada prikazuje vrátiť sa do Benátok, pokiaľ sa im s kráľovnou nepodarí dostať do Uhorska do konca mesiaca.²⁰ Opozícia v Chorvátsku totiž zorganizovala ozbrojený prepad družiny vedenej istým Ugrinom, ktorú Ondrej poslal v ústrety matke. Až keď Ugrina oslobodil slavónsky bán Radoslav, mohla sa Tommasina, sprevádzaná bánom, konečne v bezpečí dostať k synovi.²¹

Tommasina bola spolu s bratom Albertinom spojovacím článkom a sprostredkovateľom pomoci medzi mladým kráľom a jeho najvýznamnejším zahraničným spojencom – Benátskou republikou. Ona sama je v kráľovských listinách titulovaná od roku 1293 nielen ako najdrahšia matka, ale aj ako slavónska vojvodkyňa²² a správkyňa území od Dunaja k moru.²³ Energická žena sa s bratom Albertinom zaoberala správou kritických území na juhu krajiny a na pobreží. Šlo o regióny obývané zmiešaným slovansko-románskym obyvateľstvom, ktoré bolo vždy predmetom záujmu Benátskej republiky. Hovorilo sa tam jazykom, ktorý bol blízky benátskemu dialektu a aj tradície a celková mentalita boli podobné Tommasininým a Albertinovým Benátkam.²⁴ Je teda prirodzené, že z okruhu kráľovi blízkych osôb, ktorým mohol absolútne dôverovať, bola vybratá práve ona. Hneď po nej nasledoval strýko a Ondrejov vychovávateľ Albertino, tiež titulovaný ako *dux Slavoniae*. Ten bol za zásluhy a obetavosť pri výchove Ondreja roku 1292 prijatý do radov uhorských veľmožov.²⁵

Mladý kráľ spolu s jeho matkou a strýkom nemal ľahkú úlohu. Na samom začiatku svojej vlády musel vyriešiť spor s Albrechtom Rakúskym o západné pohraničie včítane Bratislavy.²⁶ Zároveň sa opäť objavila anjouovská hrozba, ktorá ho sprevádzala až do

19 CDH. VI/1, s. 185. CDH. VII/4, s. 221 – 222 (č. CCXXIV).

20 CESSI, R.: *Deliberazioni*, c. d., s. 317 (Liber Pilosus, č. 20, 6. máj 1292).

21 V boji so vzbúrencami zahynuli viacerí bánovi vojaci aj bližšie nešpecifikovaný člen jeho rodiny. Za zásluhy mu Ondrej o rok nato udelil odmenu – hrad Želin pri Záhrebe. SMIČIKLAS, T.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (ďalej uvádzaný ako CDCDS), zv. VII. (1290 – 1300). Zagreb 1909, s. 146 – 148 (č. 128).

22 „...*Ducissam totius Scavoniae...maritimarum partium Principissam, charissimam matrem...*“ V tejto listine Ondrej udelil Pavlovi Šubičovi roku 1293 do dedičnej držby „*banatum maritimum*“ (chorvátske pobrežie) za podmienky vernej služby samotnému kráľovi a jeho matke (pobrežie bolo súčasťou jej vodstva). CDH. VII/4, s. 225 – 228 (č. CCXXXI).

Tommasina mala vlastný dvor podobný kráľovmu, disponovala napr. vlastným taverníkom: CDAC. X. Budapest 1873, s. 141 (č. 93, 1294); a vlastným hlavným stolníkom. CDAC. X, s. 183 (č. 121, 1295).

23 „...*Ducissa tocius Scavoniae et Gubernatrix Citra-Danubialium parcium usque mare...*“ CDAC. X, s. 186 (č. 123, 1295). „*Ducissa tocius Scavoniae, et Gubernatrix parcium Citra-danubialium usque maritima...*“ CDAC. X, s. 213 (č. 144, 1296), s. 375 (č. 248, 1300).

24 ŠTEFÁNIK, M.: Úvodná fáza benátsko-uhorského sporu o územie Dalmácie do polovice 12. storočia. In: *Vojenská história* 4/2004, s. 13 – 29. Albertino mal skúsenosti z Chorvátska aj z čias, keď ešte ako hodnostár Benátskej republiky v rokoch 1275 – 1276 spravoval mesto Zadar. CDCDS. VI. Zagreb 1908, s. 102 (č. 89), s. 163 (č. 149).

25 CDH. VII/5. Budae 1841, s. 502 – 504 (č. CCCXXIII).

26 HUBER, A.: *Studien*, c. d., s. 220. De REGIBUS, A.: *Le contese degli Angioini di Napoli per il trono di Ungheria* (1290 – 1310). In: *Rivista storica italiana* 51 (1934), s. 54 – 58. Uzavretie mieru v Hainburgu medzi Ondrejom a Albrechtom: CDH. VI/1, s. 180 – 185.

smrti.²⁷ Sestra kráľa Ladislava, neapolská kráľovná Mária, preniesla 6. januára 1292 svoje dedičské nároky na syna Karola Martela.²⁸ Prostredníctvom privilégií, titulov a sľubov pre uhorských šľachticov, zásielkami obilia do Chorvátska²⁹, využívaním stáročnej rivality pobrežných miest s Ondrejovou vlasťou Benátkami³⁰ sa Anjouovci snažili pritiahnúť na svoju stranu čo najviac prívržencov, vyvolať v krajine vzburu a s pomocou odbojných veľmožov postupne poraziť kráľa Ondreja. Opozícia v radoch šľachty bola totiž najväčším problémom jeho vlády. Situácia sa z roka na rok menila, odporcovia sa menili na prívržencov a naopak, takže kráľ niekedy odmeňoval tých, proti ktorým ešte prednedávnom bojoval. Často spolupracovali opoziční veľmoži s oboma stranami súčasne. Najvýznamnejšími predstaviteľmi takto taktizujúcich šľachticov boli slavónski a chorvátski báni – juh uhorského územia bol miestom, kde sa stretávali záujmy oboch strán a z toho sa dalo i najviac vyťažiť. Aj preto sa v období Ondrejovho kráľovania v relatívne krátkom čase vystriedali v týchto hodnostiach mnohí šľachtici. Pochádzali z okruhu niekoľkých rodov, vymenovaní a potvrdzovaní boli tak arpádovským panovníkom,

-
- 27 Neapolský kráľ Karol II. vyzval v mene svojej manželky, Ladislavovej sestry Márie, všetkých obyvateľov Uhorska na odpor voči Ondrejovi. Zároveň viac ráz vyslal delegáciu, ktorá mala prijať v jeho mene prísahu vernosti od uhorských poddaných. WENZEL, G.: Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból. I. Budapest 1874 (ďalej uvádzané ako ADE. I), s. 76 – 77 (č. 94, 21. apríl 1291), 78 – 79 (č. 96, 21. apríl 1291), 88 – 89 (č. 105, 18. apríl 1292).
- 28 ADE. I, s. 82 – 84 (č. 100, 6. január 1292). CDH. VI/1, s. 190 – 193. Od júna 1293 mohol Karol Martel z poverenia svojich rodičov udeľovať aj hodnosti a léna v Uhorsku. CDCDS. VII, s. 143 (č. 123).
- 29 ADE. I, s. 100 – 101 (č. 125, 6. január 1293). CDCDS. VII, s. 372 (č. 327), s. 377 (č. 332), s. 391 (č. 344), s. 395 (č. 350). Pri dodávke obilia pre Leonarda z ostrova Krk je presne uvedený jej účel: „...*Contra Andreacium regni Ungarie illicitum invasorem exercere ac extendere satagit quicquid potest resistencie ac vigoris...*“ CDCDS. VII, s. 395 (č. 351).
- 30 Po Ondrejovom nástupe vládla v pobrežných mestách neistota – veď sa narušila tradičná schéma vzťahov, keď boli na jednej strane Benátky a na druhej Uhorsko. Mestá boli navyknuté v sporoch a konfliktoch prikloniť sa na jednu alebo druhú stranu a šikovne lavírovať medzi oboma veľmocami. A zrazu tu bol uhorský panovník, ktorý bol zároveň Benátčan. V severnej a strednej časti Dalmácie (včítane Zadaru) mali tradične prevahu Benátčania, mestá v južnej časti Dalmácie (Split, Trogir) patrili do uhorskej sféry vplyvu. V nejstej situácii volili aj na juhu opatrnú politiku, aby si Benátky neznepriatelili. CDH. VII/2, s. 137 – 138 (č. CCCXCIX). Napokon sa rozhodli pokračovať v politike uznania uhorskej nadvlády (teda kráľa Ondreja), čo vidieť na spôsobe datovania podľa jeho mena. CDAC. X, s. 72 – 73 (č. 52). CDCDS. VII, s. 46 – 48 (č. 35 – 36). Anjouovci sa pokúšali zvrátiť tento ich postoj podporou a ochranou obchodovania s nimi. CDCDS. VII, s. 95 – 96 (č. 76 – 77). Karol Martel sa priamo obrátil na Trogir a jeho prostredníctvom aj na Split a Šibenik s výzvou, aby sa mu podriadili. CDCDS. VII, s. 123 – 124 (č. 104). Po búrlivej debате sa v Trogire rozhodli dať vyhýbavú odpoveď. Napriek názorom v literatúre vychádzajúcim z nepriamych indícií (De REGIBUS, A.: Le contese, c. d., s. 75), že sa Split a Trogir priklonili k Anjouovcom, sme opačného názoru. Od januára 1293 až do konca Ondrejovej vlády totiž v Splite, Šibeniku aj Trogire datovali podľa kráľa Ondreja („...regnante domino nostro Andrea serenissimo rege Vngarie...“), ktorého tým vlastne uznali. CDCDS. VII, s. 126 (č. 106), s. 135 (č. 114), s. 142 (č. 121), s. 184 (č. 165), s. 214 (č. 194), s. 220 (č. 200), s. 281 (č. 242), s. 321 (č. 278), s. 374 (č. 330). CDAC. X, s. 172 – 173 (č. 113). Minimálne v Trogire sa s Anjouovcami znepriatelili aj ináč – prepádali a korzáorskými akciami zneprijemňovali život talianskych miest podriadených Anjouovcom. CDAC. X, s. 292 – 294 (č. 187).

ako aj jeho anjouovským protikandidátom. Boli to najmä Köszegejovci,³¹ Baboničovci³² a Šubičovci.³³

- 31 Neapolský kráľ Karol II. vyzval v januári 1292 Jána (ktorý bol v jeho službách už od roku 1285), syna slavónskeho bána Henricha z Köszegeu, aby v plnom rozsahu viedol vojnu proti „agresorovi“ (Ondrejovi) a jeho prívržencom a všemožne im škodil. ADE. I, s. 68 (č. 85), s. 81 – 82 (č. 99, 5. január 1292), s. 90 – 91 (č. 108, 21. apríl 1292). Za to mu Karol Martel viacnásobne potvrdil majetky. ADE. I, s. 87 – 88 (č. 104, 12. apríl 1292), s. 121 – 122 (č. 146, 1. apríl 1295). Ján z Köszegeu dokonca kráľa Ondreja počas nepokojev zajaľ a prepustil len po ústupkoch a ponechaní rukojemníkov. Na vzbure sa zrejme zúčastnil aj iní členovia jeho rodu („...cum contra filios Herrici bani movissemus...“). Za zásluhy a obete pri oslobodení kráľa Ondreja boli potom viacerí šľachtici odmenení (jednému z nich zomrel syn od vyčerpania, rukojemník v zajatí) samotným kráľom aj kráľovnou matkou Tommasinou. CDAC. X, s. 185 (č. 122, 1295). CDAC. XII. Budapest 1874, s. 525 – 526 (č. 430, 1292), s. 530 – 531 (č. 433, 1292). Na konci Ondrejovej vlády došlo k zmiereniu, keď sa svadbou spojili rody Morosiniovcov a Köszegejovcov (pozri pozn. 43).
- 32 Slavónsky bán Radoslav Babonič spolupracoval s oboma stranami. V lete 1291 cestoval do Manfrediného rokovat s neapolským dvorom a dostal pri tej príležitosti vrele odporúčania. ADE. I, s. 77 (č. 95). V decembri 1292 mu Karol Martel ako vernému a zaslúžilému slavónskemu bánovi potvrdil donácie kráľa Ladislava. ADE. I, s. 98 – 99 (č. 122, 1. december 1292). Súčasne však Radoslav preukázal cenné služby pri sprevádzaní Ondrejovej matky kráľovnej Tommasiny, za čo mu Ondrej udelil hrad Želin pri Záhrebe. CDCDS. VII, s. 146 – 148 (č. 128). V septembri 1293 prevzal Radoslav za „verné služby“ viaceré územné majetky od Ondreja, súčasne tajne rokoval s Anjouovcami. CDCDS. VII, s. 19 (č. 130), s. 151 – 152 (č. 133). ADE. I, s. 120 (č. 143, 1. september 1294). Rokovania viedli k otvorenej vzbure, keď Tommasina odmeňovala roku 1295 svojich verných za zásluhy pri dobýjaní Radoslavových hradov. CDCDS. VII, s. 215 (č. 195, 1295). Po nejakom čase sa spolu so svojimi bratmi znovu vrátil k Ondrejovi, ktorý im odpustil a v listine z 1. augusta 1299 potvrdil všetky majetky. CDCDS. VII, s. 351 – 353 (č. 305, 1299). O necelých 6 týždňoch a potom ešte raz v máji 1300 im takéto potvrdenie vystavil aj Karol II. Neapolský. ADE. I, s. 136 – 137 (č. 416, 7. september 1299). ADE. I, s. 145 (č. 180, 14. máj 1300).
- 33 Slavónsky bán Pavol Šubič a jeho bratia Juraj a Mladen boli od roku 1291 zásobovaní obilím z južného Talianska. CDCDS. VII, s. 57 (č. 47, 1291). ADE. I, s. 100 – 101 (č. 125, 6. január 1293), s. 421 (č. 399, 28. máj 1295), s. 125 (č. 150, 19. jún 1295), s. 127 – 128 (č. 154, 4. marec 1296), s. 157 (č. 197, 4. september 1299), s. 161 (č. 202, 19. január 1301). Neapolský kráľ adresoval Pavlovi titulovanému ako *bano Slavonie* výzvu na odpor voči Ondrejovi. CDCDS. VII, s. 65 (č. 57, 1291 – 1292). Juraj Šubič ako vládca Omiša bol na nože aj s Benátkami, keď povestní omišskí korzári – jeho poddaní – ohrozovali benátske obchodné plavidlá. CDAC. X, s. 97 – 100 (č. 68, 1292). CDH. VI/2, s. 273 (1300); CDH. VII/4 (č. CCLVI, 1300). ADE. I, s. 103 – 108 (č. 131, 28. marec 1294), s. 162 (č. 205, 1301). Takisto napádali aj tých, ktorí uznávali kráľa Ondreja, čiže napr. trogirských kupcov. CDAC. X, s. 171 – 173 (č. 112 – 113). V lete 1299 dokonca Karol II. Neapolský daroval Pavlovi Šubičovi obliehací stroj – balistu, zrejme na boj proti Ondrejovi. ADE. I, s. 134 (č. 162, 19. jún 1299). Za spoluprácu a podporu sa potom Šubičovcom dostalo od anjouovských panovníkov odmeny v podobe častých potvrdení ich územných majetkov a hodností: Pavol Šubič ako *Chrovaćie, Dalmacieque banus* a obaja bratia za zásluhy 19. augusta 1292. ADE. I, s. 95 – 96 (č. 117, 19. august 1292); 1295 potvrdený ako doživotný *banus maritimus in Croatinis et Dalmatinis partibus*. ADE. I, s. 124 (č. 149, 17. jún 1295); v rokoch 1298 a 1299 znova potvrdené všetky majetky Šubičovcov v Uhorsku, Slavónsku, Chorvátsku aj Dalmácii. ADE. I, s. 421 (č. 400, 4. august 1298), s. 134 – 135 (č. 163, 4. august 1299). Frekventované anjouovsko-šubičovské kontakty dokladajú početné svedectvá o cestách poslov, resp. samotných Šubičovcov do Neapola a ochranné listy pre nich. ADE. I, s. 85 – 86 (č. 102); pozvania adresované Jurajovi a Pavlovi – *bano Croatorum* v rokoch 1293 – 1299. CDCDS. VII, s. 145 (č. 126). ADE. I, s. 114 (č. 136, 20. jún 1294), s. 119 (č. 142, 8. júl 1294), s. 139 (č. 168, 19. november 1299); diplomatické posolstvá pre Benátky a Janov, aby Šubičovcov na ich plavbe do Neapola neohrozovali. CDCDS. VII, s. 181 (č. 162). ADE. I, s. 141 – 142 (č. 172, 11. január 1300). Šubičovci nenechali svoju orientáciu tak často, ako napr. Baboničovci, jednako však máme doklady aj o tom, ako minimálne raz spolupracovali s Ondrejom (pozri pozn. 22).

Neapolskí panovníci sa dokonca pokúsili o dohodu so samotnými Benátkami a od nich závislým Zadarom, aby si aspoň sčasti zabezpečili ich priazeň proti Ondrejovi – jednako však bez viditeľného efektu.³⁴

* * *

V lete 1295 nečakane zomrel Karol Martel spolu s manželkou Klemenciou, pôvodom habsburskou princeznou, na mor. Anjouovským kandidátom sa stal jeho maloletý syn Karol Róbert. Oprávnenosť jeho nárokov bola síce podložená iba líniou po praslici a vcelku menšou podporou domácej šľachty (zastúpenej najmä prívržencami z Chorvátska a kolisavou podporou niektorých veľmožov), avšak zahraničná podpora Svätej stolice bola významným faktorom, ktorý im pridával na legitimitu.³⁵ Preto vo svojich listinách Ondrej od začiatku zdôrazňoval okrem svojich dedičných nástupníckych práv aj podporu uhorského kleru a šľachty a skutočnosť, že bol korunovaný pravou svätoštesfanskou korunou.³⁶

Dá sa povedať, že proti Anjouovcom, ktorí sa opierali o podporu prevažne zo zahraničia, si Ondrej zabezpečil podporu domácej šľachty. Zvonku mohol okrem toho rátať s trvalou podporou bohatej Benátskej republiky. Súčasne postupne budoval sieť obchodno-ekonomických kontaktov s Benátkami, ktoré prispievali k celkovému hospodárskemu pozdvihnutiu krajiny.³⁷

Čo však bolo najdôležitejšie, pochádzal z pomerov na svoju dobu demokratických a politicky vyspelých, čiastočne sa jeho liberálna orientácia prejavila aj v štýle vládnutia v zaostalom Uhorsku. Iný panovník, vychovávaný v klasickej autokratickom duchu, by možno reagoval iným spôsobom na silnejúce požiadavky šľachty o účasť na vláde – práve za jeho kraľovania sa začal každoročne zvolávať krajský snem. Roku 1298 sa uskutočnil ešte významnejší krok: kráľ umožnil strednej a nižšej šľachte priamo zasahovať do vládnutia prostredníctvom volených zástupcov v kráľovskej rade. Dovíšil sa tak proces, ktorý sa začal Zlatou bulou jeho starého otca Ondreja II. roku 1222.³⁸

Mladému Ondrejovi sa takéto ambície nižšej šľachty museli zdať normálne a prirodzené; v Benátskej republike bola všeobecná účasť aristokracie na vládnutí a voľba všetkých funkcionárov vrátane dóžu samozrejmosťou. Ktovie, či si kráľ na niektorom sneme nevybavil aj zasadania Veľkej rady (zhromaždenie všetkej benátskej šľachty), kde mali

34 De REGIBUS, A.: Le contese, c. d., s. 71 – 72, 78.

35 HÓMAN, B.: Gli Angioini, c. d., s. 92, 95. TENCAJOLI, O. F.: Principesse, c. d., s. 29. Nový pápež Bonifác VIII. dosadil dvorného kaplána kráľovnej Márie, františkána Petra, na uvoľnený arcibiskupský stolec v Splite, čím značne posilnil prívržencov anjouovskej kandidatury v tejto oblasti. CDCDS. VII, s. 277 – 278 (č. 239). Takisto zriadením biskupstva v Šibeniku v máji 1298 na naliehanie kráľovnej Márie. CDH. VI/2, s. 154 – 155. CDAC. V, s. 189 – 191 (č. 126).

36 „*Omnibus archiepiscopis, episcopis, principibus, proceribus, et baronibus, ac universis nobilibus per totius regni Hungarie climata nos assumentibus et a[g]noscantibus ut dominum naturalem et sanctissimum regis Stephani dyademate...fuissemus coronati.*“ CDCDS. VII, s. 97 (č. 78, 1292).

37 ŠTEFÁNIK, M.: Počiatky obchodných stykov Uhorska s Benátskou republikou za dynastie Arpádovcov. In: Historický časopis, 50, 2002, č. 4, s. 567 – 568.

38 HÓMAN, B.: Gli Angioini, c.d., s. 77 – 79, 95 – 96. Zákonné články z roku 1298: CDH. VI/2, s. 130 – 147.

Morosiniovcí svoje zastúpenie... V každom prípade bol rok 1298 významný z hľadiska toho, že Ondrej získal týmto krokom oporu v širokých vrstvách šľachty a mohol sa o ne oprieť v boji proti Anjouovcom a prelietavým veľmožom, ktorí sa s nimi príležitostne spájali.

* * *

Koncom Ondrejovej vlády sa situácia v kráľovstve vcelku stabilizovala. Vďaka ši-
kovnej politike aj postupným vojenským úspechom mal na svojej strane okrem časti Chorvátska väčšinu šľachty; dvanásťročný protikandidát Karol Róbert z Anjou ostal izolovaný v Chorvátsku³⁹; najväčší podporovateľ anjouovských nárokov pápež Bonifác VIII. bol momentálne plne zaujatý prípravou svätého roka 1300 – 1301 v Ríme.⁴⁰ Napriek smrti svojho prívrženca ostrihomského arcibiskupa Lodomera a nepriateľskému postoju jeho nástupcu Gregora stál ostatný uhorský klérus za Ondrejom. Po skone svojej prvej manželky Feneny si vzal dcéru rakúskeho vojvodu Albrechta, čím posilnil svoj zväzok s mocnými Habsburgovcami – a to rok po tom, ako sa smrťou Karola Martela a jeho rakúskej manželky oslabili anjouovsko-habsburské väzby. Albrecht, ktorý sa medzičasom stal cisárom, prisľúbil pomoc na výprave do Chorvátska, ktorú Ondrej mienil uskutočniť na jar 1301 a na ktorej mal definitívne skončiť s nárokmi mladého Anjouovca.⁴¹

39 Karol Róbert bol na popud pápeža a svojho starého otca neapolského kráľa ešte za Ondrejovho života poslaný do Uhorska. Viedenská obrázková kronika – Chronicon pictum Vindobonense 89. In: GOMBOS. I, s. 659 (č. 1 456). Komunikáciu medzi neapolským dvorom a Chorvátskom zabezpečoval Juraj Šubič, bánov brat. Na ten účel dostal viacero odporúčajúcich listín, medziiným aj pre Benátky. CDCDS. VII, s. 361 (č. 315). ADE. I, s. 139 (č. 168, 19. november 1299), s. 141 – 142 (č. 172 – 173, 11. január 1300). Starý otec Karola Róberta, neapolský kráľ Karol II., pripravoval vnukovu cestu od konca roka 1299 vyslaním ozbrojencov na dvoch lodiach do Uhorska. ADE. I, s. 140 – 141 (č. 170 – 171, 7. december 1299). V posolstvách z januára a februára oznamoval jeho príchod do Srbska a prívržencom v Uhorsku a Chorvátsku. CDCDS. VII, s. 367 (č. 320). ADE. I, s. 422 (č. 401 – 402, 12. január – 10. február 1300). Šubičovci mali za úlohu uviesť mladého princa do Uhorska. CDCDS. VII, s. 367 – 368 (č. 321 – 322). Kráľ Karol II. vydal 26. apríla 1300 proklamáciu určenú uhorským poddaným. ADE. I, s. 144 (č. 176, 26. apríl 1300). Začiatkom mája vymenoval kastelána hradu, kde sa mal Karol Róbert vyloidiť. ADE. I, s. 145 (č. 177, 6. máj 1300). Posledné prípravy na cestu sa uskutočnili v máji roku 1300. Sprievod tvorilo 60 osôb, na palubách lodí sa nachádzalo 160 koní a väčšie množstvo nákladu. ADE. I, s. 143 (č. 175, 23. apríl 1300), s. 148 – 150 (č. 182 – 186, 18. – 20. máj 1300). Koncom júla už bol Karol Róbert v Chorvátsku, kam mu z južného Talianska posielali obilie (keďže sa dal predpokladať jeho nedostatok, ak by Ondrej zastavil dodávky z vnútrozemia). ADE. I, s. 156 (č. 195, 28. júl 1300). Podľa správ Ondrejovho dôvernika Pietra di Bonzana z júla 1300, ktoré písal z Benátok na ceste do Ríma, bol Ondrej plný energie a príliš sa Karolovým príchodom neznepokojoval. Mnohí z barónov, ktorí sa búrili, sa vraj vrátili ku kráľovi. MSM. III, s. 433 (č. XCIV). CDAC. V, s. 260 – 261 (č. 168). I keď sa o Pietroových správach dá v niektorých ohľadoch pochybovať vzhľadom na jeho neskoršie rímske informácie, istý reálny základ mohli mať. Zrejme mali Ondrej i Tommasina situáciu pod kontrolou, keď sa ešte v novembri 1300 Tommasina venovala bežným záležitostiam v súvislosti so spravovaním svojho slavónskeho vojvodstva. CDAC. X, s. 375 (č. 248), s. 400 – 401 (č. 263).

40 JÁSZAY, M.: Ricordi ungheresi di una regina d'Ungheria a Venezia. In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi*. Roma-Szeged 2004, s. 102.

41 De REGIBUS, A.: *Le contese*, c. d., s. 267 – 269, 277.

Jednako však Ondrejovi chýbal dôležitý prvok stability – mužský dedič a následník trónu. Kráľ to vyriešil tak, že roku 1299 za svojho nástupcu vymenoval strýka Albertina a jeho mužských potomkov. Zároveň mu udelil do dedičnej držby Slavónsko, ktoré je – ako sa v listine poznamenáva – výsadou kráľovských synov.⁴² Ďalším zástupcom rodiny Morosiniovcov v Uhorsku bol Turco Morosini, Ondrejov bratranec, ktorý sa oženil s dcérou významného uhorského magnáta Henricha z Köszegeu⁴³ a tým konečne zabezpečil podporu tejto významnej rodiny pre Ondreja. Iný Morosini, Baldo, bol poverený správou rozsiahlych území v Uhorsku. Ondrej mohol rátať s podporou svojich príbuzných z Benátok aj na niektorých vonkajších hraniciach a oblastiach mimo Uhorska, ktoré boli nebezpečné predovšetkým vo vzťahu k anjouovským nárokom: neter Costanza (Albertinova vnučka) bola vydatá za srbského kráľa Ladislava⁴⁴ a viacerí členovia morosiniovského klanu boli ako úradníci Benátskej republiky správcami Zadaru a Dubrovníka.⁴⁵

* * *

Táto priaznivá situácia sa však dramaticky zmenila, keď 14. januára 1301 kráľ náhle zomrel. Priama príčina jeho smrti je neznáma, oficiálna historiografia je toho názoru, že kráľ zomrel v dôsledku vyčerpania i žiaľu nad matkiným skonom. Tommasina smrť je doložená predovšetkým kronikárskou správou – *Štajerskou rýmovanou kronikou* Ottokara von Horneck. Podľa nej zomrela Tommasina na otravu jedom, keď chcela odstrániť významného veľmoža, Ondrejovho protivníka. Vraj mu poslala vzácnu nádobu s otráveným mäsom z diviny. Ten pred smrťou ešte zariadil, aby vymenili mäso za bažanta, ktorý sa v tej istej otrávenej nádobe dostal na kráľovnin stôl, kde ho Tommasina na vlastné nešťastie skonzumovala.⁴⁶ Tak mala kráľovná sama padnúť do vlastnej pasce na štýl renesančných Borgiovcov.

Verzia o otrave a smrti kráľovnej matky z *Štajerskej rýmovanej kroniky*, ktorá je aj významnou literárnou pamiatkou a ako takej sa jej dostalo značnej pozornosti, bola všeobecne prijatá už staršími historikmi. Od nich sa dostala aj do nových syntéz, a ako to v takýchto prípadoch býva, stala sa takmer neodškriepiteľným faktom vlastne na základe mnohonásobného opakovania. Tvorí súčasť nemeckej, maďarskej i slovenskej oficiálnej historiografie.

Existujú však i pramene a z nich odvodená literatúra, ktorá opisuje iný priebeh udalostí. Je to predovšetkým talianska historiografia, ktorá už v 19. storočí vzala do úvahy kroniku Donata Contarinioho a iné benátske pramene. Na základe nich tvrdí, že Tomma-

42 CDH. VII/5, s. 545 – 547 (č. CCCLVI).

43 Správa Pietra di Bonzano pre Michela Morosiniho, Turcovho otca a benátskeho správcu Zadaru. MSM. III, s. 433 (č. XCIV). CDAC. V, s. 260 – 261 (č. 168).

44 CDAC. V, s. 92 – 93 (č. 58). JÁSZAY, M.: *Ricordi ungheresi*, c. d., s. 101.

45 Ruggiero Morosini v Zadare 1292 – 1295. CDCDS. VII, s. 113 (č. 93) – s. 196 (č. 175). Fiofio Morosini v Zadare 1295 – 1296. CDCDS. VII, s. 211 (č. 191) – s. 263 (č. 232). Michele Morosini v Zadare 1299 – 1300. CDCDS. VII, s. 329 (č. 286) – s. 402 (č. 358). Marin Morosini v Dubrovníku 1295 – 1297. CDCDS. VII, s. 207 (č. 186), s. 265 (č. 234). Morosiniovci boli od roku 1280 dedičnými hodnostármi – správcami ostrova Osor v severnej Dalmácii. CDAC. XII, s. 323 – 325 (č. 268).

46 Ottokar von Horneck: *Steierische Reimchronik* 77 930 – 78 026. In: GOMBOS. III, c. d., s. 1 891 (č. 4 778).

sina prežila syna Ondreja a zomrela až roku 1311, resp. 1315 vo svojom rodnom meste – Benátkach. Tieto informácie talianskych historikov prevzala aj maďarská italianistka Magda Jászay.⁴⁷

Čo teda presne referuje Donato Contarini? Po tom, ako opisuje Ondrejev nástup na trón, v doslovnom znení uvádza privilégiá Albertina Morosiniho. Krátko sa zmieňuje o Ondrejevej smrti bez dediča trónu, po ktorej vraj Tommasina strávila ešte nejaký čas v Uhorsku. Tommasina a Albertinovi podľa Donatovho rozprávania v chaose a bojoch o trón zabavili všetok majetok.⁴⁸ Po tom, ako sa veci definitívne obrátili v ich neprospech, vrátila sa spolu s bratom Albertinom do Benátok. Albertino nechal postaviť v štvrti San Marco palác, kde bývalá kráľovná prežila svoje posledné roky a kde napokon aj zomrela.⁴⁹

* * *

Keď porovnáme obe rozprávania z logického hľadiska, verzia o otrave sa nezdá byť príliš vierohodnou. Je dosť ťažko predstaviteľné, že by kráľovná prijala bez výhrad dar v podobe jedla od niekoho, kto bol jej úhlavným nepriateľom. A navyše, ktorému krátko predtým poslala podobný otrávený „pozdrav“ – dokonca v tej istej nádobe. Ak vezme do úvahy istú nemeckú averziu voči Talianom, ktorá je u autora *Štajerskej rýmovanej kroniky* zo 14. storočia viac ako zreteľná, veci sa ukazujú v inom svetle. Zo štýlu kroniky je zrejmé, že Otto (Ottokar von Horneck) sa snažil vykresliť všetko, čo pochádzalo zo súdobého Talianska, podľa možnosti v najčiernejších farbách. Takýto dramatický príbeh sa hodil aj do diela, ktoré malo okrem historickej aj umeleckú ambíciu, keďže je písané

47 NANI MOCENIGO, F.: Veneziani ed ungheresi fino al secolo XV. In: Ateneo veneto 1905, s. 19. TEN-CAJOLI, O. F.: Principesse, c. d., s. 30 – 31. TASSINI, G.: Curiosità veneziane, Venezia 1863 (reprint 1990), s. 505. Podľa prepisu poznámok benátskeho archívára G. Soranza, ktorý sa nachádza v budapeštianskej rukopisnej zbierke Maďarskej akadémie vied, zomrela Tommasina roku 1311. Soranzo tvrdí, že tento chronologický údaj pochádza od najuznávanejšieho znalca benátskych dejín, profesora Samuela Romanina. MTA–Kézirattár, 4 976/7. Samuele Romanin sa o dožití a smrti Tommasiny v Benátkach zmieňuje vo svojich desaťzväzkových *Dejinách Benátok*, ale bez udania roku jej skonu. ROMANIN, S.: Storia documentata di Venezia, Vol. II. Venezia 1973, s. 233.

Do maďarskej historiografie uviedla informácie o Tommasinovej smrti v Benátkach Magda Jászay. JÁSZAY, M.: Ricordi ungheresi, c. d., s. 99 – 104. JÁSZAY, M.: Velence és Magyarorszá. Budapest 1990, s. 36.

48 Informáciu o zabavení majetku nepriamo potvrdzuje aj testament Albertina Morosiniho z roku 1305, ktorý sa nachádza v benátskom archíve vo fondoch prokurátorov sv. Marka (č. 127). V ňom odkazuje značné sumy z majetkov v Uhorsku a Slavónsku svojej dcére, pokiaľ bude mať možnosť ich užívať. Zdá sa teda, že morosiniovské dedičstvo v spomínaných krajinách bolo skutočne skonfiškované. JÁSZAY, M.: Ricordi ungheresi, c. d., s. 103 – 104 (pozn. 14).

49 „...Andreas nepote de lo dicto messer Albertin morì et non laso nisun eriede et conuene lo regno uiolentamente in man di realli tirani e prese per maior partido messer Albertin de recondur la sorela et la sua persona a uenexia con quelle solamente perche la roba li fu tolta et venuto a Venexia lo dicto messer Albertin el qual era splendidissimo et de degno prosepia esendo la sorela stata regina per honor suo et de la casa sua el feze edificar una posesion in S. Zulian in la ruga driedo le case del monastier de S. Zorzi avanti che se ariva al ponte de le balote et li abitò la dicta regina in fina che quella uisse et uegniva ciamada quela corte de la regina et cusì se ciamo fina al presente zorno et el da messer Albertin abitava in la caxa grande de cha Morexin a S. Zulian...“ ÖNB, Handschriftensammlung, Cod. 6260, s. 106 v.

vo veršoch. Podľa kronikára Otta bol zákerne otrávený aj kráľ Ondrej.⁵⁰ Smrť otrávením je u autora *Štajerskej rýmovanej kroniky* typickým skonom vysokopostavených osôb a treba brať jej informácie s rezervou – tohto názoru bola už staršia rakúska historiografia.⁵¹

* * *

Ostáva teda otázka, či Tommasina skutočne zomrela (bez ohľadu na to, akým spôsobom) ešte pred Ondrejom. Štajerský kronikár Otto tvrdí, že áno. Je pravda, že o Tommasininom živote v Benátkach sa okrem Contarinioho informácie nezachovali žiadne dokumenty. Takisto je pravda, že Otto žil k opisovaným udalostiam chronologicky bližšie ako Donato Contarini, svoje dielo však písal v oblasti vzdialenej stovky kilometrov od ich dejiska. Contarini naopak býval priamo v meste, kde podľa jeho kroniky dožila svoje posledné roky Tommasina.

V Benátkach žilo v tých časoch na ploche niekoľkých štvorcových kilometrov stotisíc obyvateľov. Morosiniovský palác sa nachádza niekoľko stovák metrov od Námestia sv. Marka a Dóžovského paláca, kde sa pravidelne stretávala benátska šľachta na zasadaniach Veľkej rady a Senátu. Nemožno pochybovať o tom, že Contarini sa osobne poznal s potomkami Morosiniovcov – oba rody patrili k najprestížnejším v meste.

Medzi Tommasinou a Contarinioho dobou je 6 – 7 generácií a sila rodinnej tradície⁵² i odovzdávania si informácií vo vzdelanom prostredí renesančných Benátok určite zohrali svoju úlohu pri písaní kroniky.

Doslovný odpis morosiniovských latinských dokumentov svedčí o tom, že Contarini k nim mal prístup. Je to pochopiteľné vzhľadom na skutočnosť, že v Benátkach žili priami potomkovia Albertina a že autorom kroniky je Benátčan.⁵³ Ťažko posúdiť, nakoľko si mohli Morosiniovci vymyslieť rozprávanie o dožití kráľovnej v Benátkach, ktoré sa potom dostalo do Donatovej kroniky. Prečo by to však robili? Na tom najdôležitejšom, teda príslušnosti ich predkov ku kráľovskej dynastii, sa predsa nič nemenilo.

50 Ottokar von Horneck: Steierische Reimchronik 78 198 – 78 330. In: GOMBOS. III, c. d., s. 1 893–1 894 (č. 4 778).

51 HUBER, A.: Studien, c. d., s. 230.

52 Morosiniovci boli patrične hrdí na príbuzenský zväzok s uhorskou kráľovskou dynastiou, a to nielen v súvislosti s Contarinioho kronikou. Marco Barbaro o niečo neskôr – v prvej polovici 16. storočia – opisuje, ako bol pozvaný do domu Giovannioho Battistu – potomka Albertina Morosiniho, ako nahliadol do rodinného archívu a prezrel si dokumenty súvisiace s ich slávnou uhorskou minulosťou. MTA–Kézirattár, 4 976/7 – 8, Morosini V.

53 Celkový charakter opisovaných pasáží v kronike je zameraný skôr na Albertina Morosiniho (s prívlastkom *el grando*), väčšmi na jeho veľkosť, vznešenosť a zásluhy, než na osobu kráľa Ondreja alebo jeho matky Tommasiny. Donato Contarini chcel zrejme zalichotiť jeho potomkom. V tej dobe vraj bolo ešte možné nájsť Albertinov erb na mnohých miestach v Slavónsku, predovšetkým v jeho prekrásnom paláci v Požege: „...*Apar anchora per molti luogi dela Sciaunia l'arma del condam dicto messer Albertin con la crose dentro et cusi nela Posaga dove teniva el contado et dove fese far un notabilissimo palazzo in lo quale dicto messer Albertin abitava.*“ ÖNB, Handschriftensammlung, Cod. 6 260, s. 106 v.

Nemožno podceňovať ani skutočnosť, že ulička a nádvorie sa už vtedy nazývali podľa uhorskej kráľovnej. Že sa tak volá dodnes, je len potvrdením silnej a prežívajúcej tradície. Takáto tradícia máva svoj prirodzený pôvod, v tomto prípade fakt, že tam kráľovná bývala po návrate do Benátok. Donato okrem toho prináša presný a nespochybniteľný opis miesta, kde sa palác nachádzal (vo farnosti S. Zulian v uličke za budovami kláštora tesne pred mostom) a dodnes nachádza. Ak teda aj dnešný návštevník so záujmom o dejiny a uhorské súvislosti zavíta do Benátok, má možnosť toto miesto navštíviť.

* * *

Ottova verzia o skoršej smrti kráľovnej matky teda stojí proti Donatovej a pri obidvoch sa dajú nájsť dôvody za a proti. Na základe prameňov, ktoré sú k dispozícii, nemožno o veci s istotou a jednoznačne rozhodnúť. Minimálne však treba vziať do úvahy aj druhú, menej známu a často prehliadanú verziu Donata Contarinioho.

DIE MOROSINIS IN UNGARN UNTER ANDREAS III.
UND ZWEI VERSIONEN VOM TOD
DER UNGARISCHEN KÖNIGIN TOMMASINA

MARTIN Š T E F Á N I K

Der jüngste Sohn des Königs Andreas II., Stephan, lebte in Venedig im Exil, wo er die dortige Adlige Tommasina Morosini ehelichte und mit ihr einen Sohn hatte, den sie Andreas nannten. Nach Stephans vorzeitigem Tod übernahm Andreas Erziehung sein Onkel Albertino Morosini.

In Ungarn wurde unterdessen König Ladislaus IV. ermordet, der keine männlichen Nachkommen hatte. Mit der Unterstützung des heimischen Klerus wurde Andreas' Kandidatur erfolgreich durchgesetzt. Gegen seine Nachfolge stellte sich Ladislaus' Schwester Maria, die mit dem neapolitanischen König Karl II. von Anjou verheiratet war. Nach ihr hätte ihr Sohn Karl Martel König werden sollen.

König Andreas III. musste gegen die in- und ausländische Opposition kämpfen. Das wichtigste Problem im ersten Fall war der Widerstand der Magnaten vor allem im Süden des Königreichs (Köszeghy, Bavonič, Šubič).

In der Außenpolitik musste er den Ansprüchen derer von Anjou die Stirn bieten. Im Gefecht mit ihnen stützte er sich Zuhause auf die Unterstützung des kleinen und mittleren Adels, im außenpolitischen Bereich arbeitete er mit seinem Vaterland, der Republik Venedig, zusammen. Hilfreich zur Seite standen ihm seine erfahrene Mutter Tommasina und Onkel Albertino, die in die Reihen des höchsten ungarischen Adels aufgenommen wurden. Nach zehn Regierungsjahren hatte Andreas III. die Situation voll im Griff, als er am 14. Januar 1301 unverhofft starb.

Die offizielle Historiographie ist der Meinung, dass der König infolge Erschöpfung und Kummer über das angebliche Hinscheiden der Mutter gestorben war. Ihr Tod ist belegt durch die bekannte österreichische Chronik Ottokars von Horneck, nach der sie an Vergiftung gestorben war.

Es gibt aber auch eine weniger bekannte Erzählung des Chronisten Donato Contarini. Nach ihm überlebte Tommasina ihren Sohn Andreas und starb einige Jahre nach ihm im heimatlichen Venedig. Ein toponomastischer Beweis dieses Berichts ist die Tatsache, dass die Gasse mit Hof schon seit dem Mittelalter nach der ungarischen Königin benannt ist.

Bei beiden Versionen lassen sich mehrere Gründe für und wider finden. Anhand der erhaltenen Quellen kann man nicht mit Sicherheit über die Angelegenheit entscheiden, man muss auch die häufig übersehene Version Donato Contarinis in Betracht ziehen.

NÁVRH UHORSKÝCH RADCOV NA BRATISLAVSKÝ
KORUNOVAČNÝ CEREMONIÁL Z ROKU 1561.
DOTERAZ NEZNÁMY ZÁSADNÝ PRAMEŇ K UHORSKÝM
KRÁĽOVSKÝM KORUNOVÁCIAM

GÉZA P Á L F F Y

PÁLFFY, G.: The Opinion of the Hungarian Councillors for the Pozsony (Bratislava) Coronation Ceremony from 1561. An Unknown Primary Source on the Hungarian Coronations. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 201 – 216, Bratislava.

The study publishes and analyses the proposed opinion or so called “scenario” for the coronation of the king of Hungary from 1561, deposited in the Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna. The Latin document was produced at the request of the Hungarian King Ferdinand I (1526-1564) by the members of the Council of Hungary (Consilium Hungaricum) and presented on 26th March 1561 in Vienna. It explained in detail that as a result of the Ottoman occupation of Székesfehérvár in 1543, the original and traditional coronation place of the kings of Hungary would have to be moved to an entirely new place – Pozsony (Lat. Posonium, today Bratislava), which had been regarded as the administrative centre of internal affairs of the Kingdom of Hungary since 1536.

However, the Hungarian prelates and aristocrats still insisted that the coronation ceremony should be carried out according to the old Hungarian traditions. To prepare the opinion they used the Pontificale Romanum, the privileges of the Archbishopric of Esztergom, Hungarian chronicles and the personal experiences of some of the participants in the coronation of Ferdinand I in Székesfehérvár 1527. The previously unknown document became the basic “scenario” for the coronation ceremonies in the early modern age beginning with the coronation of the Hungarian King Maximilian I (1564-1576, as Emperor of the Holy Roman Empire Maximilian II) in September 1563 and ended with the last Pozsony (Bratislava) coronation in 1830.

History. Hungary. The Opinion of the Hungarian Councillors for the Pozsony (Bratislava) Coronation Ceremony from 1561. An Unknown Primary Source on the Hungarian Coronations.

*Na pamiatku zákonného článku č. 49 z roku 1536,
prijatého na uhorskom sneme v Bratislave*

S potešením môžeme skonštatovať, že za ostatných pätnásť rokov sa zvýšil počet analytických, ako aj syntetizujúcich článkov a štúdií, ktorých autori zamerali svoju pozornosť na uhorské korunovačné slávnosti, konané v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár), Bra-

tslave (Pozsony, Prešporok), Šoproni (Sopron) či Budíne (Buda) v rokoch 1526 – 1830.¹ V týchto prácach autori rozšírili už skôr spracovanú tému stredovekých korunovačných ceremónií² a obohatili ju o mnohé nové pramene i pohľady. Z nedávno vydaných dokumentov má mimoriadnu hodnotu opis korunovácie kráľa Maximiliána roku 1563 od Hansa Habersacka, tajomníka arcikniežata Ferdinanda Tirolského (1529 – 1595), ako aj korunovácia uhorského kráľa Rudolfa I. (cisára Rudolfa II.) roku 1572, ktorej opis v nemeckom jazyku zhotovil tajomník Ríšskej dvorskej kancelárie (*Reichshofkanzlei*)

-
- 1 *Stoličný Belehrad*: FÜGEDI, Erik: Coronation in Medieval Hungary. In: FÜGEDI, Erik: Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary. London 1986, s. 159 – 189; PÁLFFY, Géza: Koronázási lakomák a 15. – 17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: Századok 138/5, 2004, s. 1 008 – 1 115; PÁLFFY, Géza: Korunovačné hostiny uhorských kráľov. Tradície a zmeny v etikete stolovania. In: História 5/4, 2005, s. 4 – 6; Bratislava: HOLČÍK, Štefan: Korunovačné slávnosti: Bratislava 1563 – 1830. Bratislava 1986, 4. dopl. a preprac. vyd. 2005; S. LAUTER, Éva: Koronázás Pozsonyban. In: Rubicon 3/4, 1992; VOCELKA, Karl: A beiktatás ceremóniája. Hans Habersack Miksa koronázásáról. In: tamže 3/6, 1992 – časopisy som použil v DVD-forme: DVD Könyvtár III. Történelem. Arcanum Adatbázis Kft.; GALAVICS, Géza: Die Künstlerische Repräsentation der Habsburger-Könige in Ungarn bis 1848. In: Kaiser und König. Eine historische Reise. Österreich und Ungarn 1526 – 1918. Ausstellung im Prunksaal der Österreichischen Nationalbibliothek. 8. März – 1. Mai 2001. Katalog. Redaktion und Objektbeschreibung: Fazekas, István – Ujváry, Gábor. Budapest – Wien 2001, s. 9 – 18; BARCSAY, Ákos: Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts. Studien zum Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständtum im Zeitalter des Absolutismus, Studien zur Neuen Geschichte 2, St. Katharinen 2002; TOMOVIČOVÁ, Jana: Prvá bratislavská korunovácia. In: Historická revue 13/1, 2002, s. 16; PÉTER, Katalin: A királyi méltóság megjelenítése. In: História 25/3, 2003, s. 16 – 18; S. LAUTER, Éva: Pozsony városa új szerepben. In: G. ETÉNYI, Nóra – HORN, Ildikó (eds.): Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16. – 17. században. Budapest 2005, s. 144 – 171; G. ETÉNYI, Nóra: A magyar királyi udvar egy kortárs német hetilapban. Tudósítások az 1655-ös országgyűlésről, Tamže, s. 172 – 191; KALMÁR, János: Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben, Tamže, s. 215 – 231; PÁLFFY, Géza: Zámenea kľúčov a svätá korona. In: História: Revue a dejinách spoločnosti 5/1, 2005, s. 6 – 7; Šopron: HILLER, István: „Sopronból azt írhatom Méltóságodnak...” Külföldi diplomaták az 1625. évi soproni országgyűlésen, In: DOMINKOVITS, Péter – TURBULY, Éva (ed.): Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Sopron 1993, s. 255 – 265; G. ETÉNYI, Nóra: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. In: Soproni Szemle 54/1, 2000, s. 32 – 53; SCHINDLER, Otto G.: Von Mantua nach Ödenburg. Die ungarische Krönung Eleonoras I. Gonzaga (1622) und die erste Oper am Kaiserhof. Ein unbekannter Bericht aus der Széchényi Nationalbibliothek. In: Biblos 46/2, 1997, s. 243 – 293; Budín: SOÓS, István: Königskrönungen in Ofen (1792, 1867, 1916). In: HAMBACH, Wendelin (red.): Deutsche im ersten Stadtbezirk von Ofen. Budapest 2004, s. 75 – 85.
 - 2 FRANKNÓI, Vilmos: A magyar királyválasztások története. Budapest 1921, nové vydanie: Historica incognita I: Történettudomány 14, Máriabesenyő-Gödöllő 2005; FORRAY, Teréz: A magyar királyok koronázási szertartásai. Szeged 1929; BARTONIEK, Emma: A magyar királykoronázások története, A Magyar Történelmi Társulat könyvei IV, Budapest 1939, Reprint: Budapest 1987; BAK, János M.: Königtum und Stände in Ungarn im 14. – 16. Jahrhundert, Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa VI, Wiesbaden 1973; BENDA, Kálmán – FÜGEDI, Erik: A magyar korona regénye. Budapest 1979; BERTÉNYI, Iván: A magyar korona története, 3. vyd., Népszerű történelem, Budapest 1986.

Wolf Unverzagt.³ Napriek tomu však zostávajú korunovácie z obdobia raného novoveku stále na okraji záujmu, hoci na ich ceremoniál, ktorý sa v jednotlivých aktoch viackrát zmenil, existuje množstvo zachovaných prameňov (korunovačné poriadky alebo obrady pod titulom *ordo/modus/dispositio/series coronationis, memoriale/modus circa coronationem* zo 17. storočia, ceremoniálne zápisnice [*Zeremonialprotokolle*] od roku 1652, uložené vo viedenskom *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* rôzne opisy priebehu korunovácií, rozmanité návrhy, správy očitých svedkov, denníky, ikonografické pramene atď.).⁴ Na vydanie takéhoto dokumentu – najmä v súvislosti so spomenutými korunovačnými poriadkami – sa naposledy podujal Juraj Martin Kovachich roku 1790.⁵

Európska historiografia však prejavuje o túto mnohostrannú tému veľký záujem,⁶ takže spoločné slovensko-maďarské výskumy by mali na čo nadviazať a obohatiť ju o zásadný stredoeurópsky príklad. Téma je navyše mimoriadne vhodná na nadviazanie spolupráce, ktorá už dávnejšie prebieha v rôznych disciplínach či v prírodných vedách, počnúc historickými vedami, cez dejiny umenia, vzdelanosti, cirkvi či literatúry až po dejiny hudby a vexilológiu. Tento príspevok by chcel napomôcť túto spoluprácu a upozorniť na fakt, že mnohé zásadné pramene o ranonovovekých uhorských korunovačných slávnostiach ešte len čakajú na zverejnenie.

V tomto príspevku nie je možné podrobne zanalyzovať dokument, ktorý možno pokladať za návrh scenára ranonovovekých uhorských korunovácií, ani ho porovnať s neskoršími obradmi. Pri niektorých aspektoch jeho významu sa však treba pozastaviť.

-
- 3 EDELMAYER, Friedrich – KAMMERHOFER, Leopold et alii (hrsg.): Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack, *Fontes Rerum Austriacarum I: Scriptorum* 13, Wien 1990; LIETZMANN, Hilda: Quellen zur ungarischen Krönung Rudolfs II. im Jahre 1572. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 42, 1992, s. 63 – 101, pozri ešte BÁN, Péter: Egy portugál szemtanú tudósítása I. József 1687. évi koronázásáról. In: *Levéltári Szemle* 35/1, 1985, s. 56 – 62; TILCSIK, György: Újabb forrás I. József magyar királyá koronázásáról. In: *tamže* 37/2, 1987, s. 70 – 73.
 - 4 Ku korunováciám v rokoch 1526 až 1712: PÁLFFY, G.: Koronázási lakomák, s. 1 064 – 1 097, pozri ešte GÜGLER, Andreas: Feste des Wiener Hofes von der Mitte des 15. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. *Bibliographie*. In: *Frühneuzeit-Info* 11/1, 2000, s. 90 – 176; zo staršej literatúry: FIRNHABER, Friedrich: Die Krönung Kaiser Maximilian's II. zum Könige von Ungern 1563. Aus einer Handschrift der Wiener Hofbibliothek. In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 22, 1860, s. 307 – 313.
 - 5 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt. Pest 1790*, LÜNIG, Johann Christian: *Theatrum ceremoniale historico-politicum oder Historisch- und Politischer Schau-Platz Aller Ceremonien...* Tom. II/I. Leipzig 1720, s. 50 – 66., ako aj novšie, aj keď len okrajovo: KATONA, Tamás (ed.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, *Bibliotheca Historica*, Budapest 1979, a SZVITEK, Róbert József – TÓTH, Endre: *A koronázási jelvények okmányai*, *Bibliotheca Humanitatis Historica XVIII*, Budapest 2003.
 - 6 Tu spomenieme len niekoľko anglických, nemeckých a českých prác: BAK, János M. (ed.): *Coronations. Mediaval and Early Modern Monarchic Ritual*. Berkeley 1990; WANGER, Bernd Herbert: *Kaiserwahl und Krönung in Frankfurt im 17. Jahrhundert*, *Studien zur Frankfurter Geschichte* 34, Frankfurt 1994; KRAMP, Mario (hrsg.): *Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*. Katalog der Ausstellung. 2 Bde. Mainz 2000, pozri novšie STEINECKE, Marion – WEINFURTER, Stefan (hrsg.): *Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*. Köln – Weimar – Wien 2005; VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005, s. 38 – 119.

V dejinách Uhorského kráľovstva nastali v štvrtstoročí po moháčskej bitke roku 1526 zásadné zmeny.⁷ Jednou z nich bolo, že dovtedajšie hlavné mesto Budín sa dostalo najprv do područia kráľa Jána Zápoľského (Szapolyai, 1526 – 1540), krátko potom pod čoraz viac sa rozpínajúcu osmanskú správu (1541). Pre zvyšné a neustále sa zmenšujúce teritória, nad ktorými vládol Ferdinand I. (1526 – 1564), bolo popri cudzo pôsobiacej viedenskej rezidencii (*Hofburg*) potrebné nájsť ďalšie správne centrum. Po tom, čo habsburské arciknieža zvolili 16. decembra 1526 v bratislavskom kláštore františkánov za uhorského kráľa a Budín sa dostal do rúk Zápoľského (1529), aj novozriadená Uhorská komora (*Camera Hungarica*) tu našla svoje sídlo, dokonca aj nové miestodržiteľstvo (*locumtenentia*) sa sem často schádzalo na svoje rokovania. Z týchto príčin je pochopiteľné a plne odôvodniteľné, že pred 470 rokmi, roku 1536, bol na uhorskom sneme v Bratislave prijatý zákonný článok číslo 49, ktorý stanovil, že „*sídlom správy kráľovstva (až kým sa s Božou pomocou znovu neoslobodí [Uhorské] kráľovstvo) nech sa stane Bratislava*“.⁸

Mesto na Dunaji bolo už aj v neskorom stredoveku jedným z najvplyvnejších slobodných kráľovských miest i regionálnych centier krajiny a vďaka svojmu nemeckému patriciátu a kapitule bolo súčasne kultúrnym strediskom. Od 30. rokov 16. storočia sa ocitlo v novej úlohe.⁹ Súčasne sa stalo centrom stále ubúdajúceho teritória Uhorského kráľovstva, susedom viedenského sídla Habsburgovcov a od konca roka 1526 aj pravidelným miestom rokovania uhorských snemov. Postupne sa teda etablovalo ako určujúce zákonodarné a správne centrum kráľovstva, integrujúceho sa do stredoeurópskej habsburskej monarchie (tzv. *zusammengesetzte Habsburgermonarchie*¹⁰). Môžeme povedať, že sa stávalo hlavným mestom vnútornej politiky Uhorského kráľovstva. V 50. rokoch 16. storočia sa Bratislava stala aj miestom stretnutí politickej elity, ktorá sa tu schádzala na schôdzach Miestodržiteľskej a Uhorskej rady (*Consilium Hungaricum*) a napokon tu trávila mnoho času vo svojich palácoch. Vďaka Uhorskej komore sa stala aj finančným centrom Uhorska a pod vplyvom kapituly a viacerých sem presťahovaných cirkevných inštitúcií aj dôležitým cirkevným a duchovno-kultúrnym strediskom. Bohaté

-
- 7 PÁLFFY, Géza: New Dynasty, New Court, New Political Decision-Making: A Decisive Era in Hungary – The Decades Following the Battle of Mohács 1526. In: RÉTHELYI, Orsolya – ROMHÁNYI, F. Beatrix – SPEKNER, Enikő – VÉGH, András (eds.): *Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521 – 1531*. Budapest History Museum, 30 September 2005 – 9 January 2006. Slovenská národná galéria, 2. február – 30. apríl 2006 (katalóg). Budapest 2005, s. 27 – 39.
- 8 „*Locus autem administrationis regni (donec auspice Deo regnum [Hungariae] recuperabitur) fiat Posonium.*” MÁRKUS, Dezső (vysvetľujúca pozn.): *Corpus Juris Hungarici. 1526 – 1608. évi törvénygyűjtemények*. Budapest 1899, s. 34 – 35.
- 9 Podrobnejšie: FUNDÁREK, Jozef: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska. In: Bratislava 7, 1971, s. 115 – 181; BAĎURÍK, Jozef: Habsburgovci a Bratislava. In: *Studia Academica Slovaca* 26, 1997, s. 9 – 15; BAĎURÍK, Jozef: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku. In: tamže 29, 2000, s. 12 – 23; MIKÓ, Árpád – PÁLFFY, Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16 – 17. század). In: *Művészettörténeti Értesítő* 51/1 – 2, 2002, s. 108 – 109; LAUTER, É.: Pozsony városa új szerepben, s. 146 – 148.
- 10 Pozri WINKELBAUER, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter, 1522 – 1699*, Bd. 1 – 2, *Österreichische Geschichte*, Wien 2003 a WINKELBAUER, Thomas: *Landhaus und Hofburg. Elemente der politischen Kultur der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit am Beispiel von Österreich unter den Enns*. In: MANIKOWSKA, Halina – PÁNEK, Jaroslav – HOLÝ, Marton (hrsg.): *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*. Part I: Middle Ages and Early Modern Era. Prague 2005, s. 299 – 331.

mešťanstvo, ktoré disponovalo rozvinutými zahraničnými konexiami, ju súčasne povýšilo na kľúčové miesto v uhorskom hospodárstve. Napokon, Bratislava bola jediným takým mestom v Uhorsku, v ktorom sa panovník Ferdinand I. od roku 1528 zastavil viackrát.¹¹ Za takýchto okolností je evidentné – ako vyhlásili uhorskí radcovia predkladajúci kráľovi Ferdinandovi uvedený dokument (príloha 1): „*kedže Turci [roku 1543] obsadili Stoličný Belehrad a korunovácia najjasnejšieho českého kráľa, nášho najmilosrdnejšieho pána [arcikniežaťa Maximiliána] sa nemôže uskutočniť podľa starých a dávnych zvykov na mieste na to určenom, preto sa zdá byť potrebným, aby sa korunovácia uskutočnila v Bratislave, v kostole združenej kapituly sv. Martina.*“ Návrh, ktorý sa zachoval vo viedenskom *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* vo fonde obsahujúcom najdôležitejšie snemové spisy so vzťahom k Uhorsku,¹² nie je síce datovaný, napriek tomu sa dá jeho vznik stanoviť na deň presne. V úvode spomínané *proximum nostrum scriptum*, ktorým uhorskí radcovia plánovali predstaviť tradičné ceremónie korunovácií uhorských kráľov, spísali 19. marca 1561 vo Viedni.¹³ Tu sa skutočne zaviazali, že poriadok korunovačného obradu – ktorý musí byť dodržaný aj v budúcnosti pri nástupe uhorských kráľov na trón – vysvetlí v osobitnom spise (*singulare scriptum*). Podľa názoru radcov to bolo zvlášť potrebné z toho dôvodu, že v Uhorsku okrem Rímskeho pontifikátu (*Pontificale Romanum*), ktorý všeobecne určoval cirkevnú časť korunovácie, mal obrad aj tradičnú svetskú časť, a síce sprievod z korunovačného kostola do iného kostola a potom na ďalšie miesta.¹⁴ Túto tradíciu však mladší radcovia panovníka, ktorí vládol už 34 rokov, nemohli poznať. Zverejnený dokument, ktorý sa našiel pri výskume materiálu ku korunovačným hostinám v ranom novoveku, je teda plánom korunovačného obradu a ceremóniálu arcikniežaťa Maximiliána, ktorý predložili uhorskí radcovia pri korunovácií nástupcu kráľa Ferdinanda na uhorský trón. Sľub, ktorý radcovia dali 19. marca a už 23. marca ho

11 GÉVAY, Anton von: *Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521 – 1564*. Wien 1843, bez stránkovania.

12 Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (ďalej ÖStA HH-StA Hungarica), Comititalia Fasc. 379, Konv. B, fol. 99 – 101. Podľa našich vedomostí doteraz na jeho existenciu poukazoval len V. Fraknói, a to dvoma, takmer navlas rovnakými poznámkami (FRAKNÓI, Vilmos (ed.): *Magyar országyűlési emlékek történeti bevezetésekkel* (ďalej MOE). IV. zv. 1557 – 1563, Monumenta Hungariae Historica III/a: Monumenta comitalia regni Hungariae IV, Budapest 1876, s. 384 a FRAKNÓI, V.: *A magyar királyválasztások*, s. 196). Informácie získal pravdepodobne od svojho viedenského učeníka Árpáda Károlyiho. Pozri FAZEKAS, István: *Magyar levéltárosok Bécsben 1841 – 1918*. In: SIPOS, András (ed.): *Magyar levéltáros-életpályák a XIX – XX. században*. Budapest 2004, s. 69 – 71.

13 ÖStA HHStA Hungarica, Miscellanea Fasc. 425, Konv. B, fol. 185 – 190. Vydané: MOE IV, s. 456 – 461: Nr. VII.

14 „*Ceremoniae vero servandae videntur eadem, quae tempore priorum Hungariae regum et Maiestatis quoque Vestrae Sacrae temporibus servatae fuerunt, de quibus Maiestatem quoque Vestram recordari arbitramur. Sed quum praeter eas, quae in Pontificali continentur, aliae quoque sint ceremoniae in Hungaria servari solitae, videlicet de progressu post coronacionem a primario templo in aliam ecclesiam et inde ad alia loca etc., de his Maiestatem Vestram Sacram seorsum singulari scripto edocebimus.*” Tamže, s. 459.

panovník urgoval,¹⁵ napokon skutočne splnili 26. marca 1561 v Hofburgu, v ten istý deň, keď predložili aj ďalší návrh (*opinio*) týkajúci sa otázok volebného snemu.¹⁶

Vypracovaním plánu scenára korunovácie sa uzatvorilo vyše dvojtýždňové rokovanie medzi Uhorskou radou a viedenským dvorom, ktoré sa začalo 11. marca.¹⁷ Už od skorej jari 1561 chorľavejúci Ferdinand a jeho viedenský radcovia rozhodli, že aj v Uhorsku začnú rokovania o príprave korunovácie následníka trónu, prvorodeného syna arcikniežaťa Maximiliána. Tie sa však pretiahli jednak pre mor, ktorý zúrili v Bratislave, ale aj pre právne spory okolo voľby kráľa, prizvania zástupcov sedmohradských stolíc a napokon sa roku 1563 zdržali aj pre spory okolo vymenovania nástupcu zosnulého palatína (*palatinus*) Tomáša Nádasdyho (1554 – 1562).¹⁸ Ďalšie prieťahy prinieslo korunovanie arcikniežaťa za českého i nemecko-rímskeho kráľa (20. septembra, resp. 24. novembra 1562) a zaneprázdnenosť zoslabnutého Ferdinanda. Nakoniec sa predsa len v marci 1561 zrodil istý výsledok. Význam dohody spočíval predovšetkým v tom, že tak pre uhorskú politickú elitu, ako aj pre dynastiu sa otázka legitímneho korunovania arcikniežaťa Maximiliána svätostefanskou korunou, získanou po dlhšom čase od Jána Žigmunda (1551),¹⁹ na celkom novom mieste, ale podľa starých tradícií a za legitímnych podmienok stala životne dôležitou. Návrh uhorských radcov má tak pre maďarských, ako aj pre slovenských historikov – azda to možno bez zveličenia povedať – práve preto mimoriadny význam, že poskytuje relatívne podrobný opis stredovekého obradu a ceremoniálu korunovácie uhorských kráľov na novom mieste, v novom „vnútropolitickom hlavnom meste“, kde sa preniesol podľa starých, vžitých tradícií. Na prelome 15. a 16. storočia (1490, 1508, 1526, 1527) prebiehali korunovačné ceremónie v Stoličnom Belehrade podľa Rímskeho pontifikátu, ktorý zostavil ešte na konci 13. storočia menděssky biskup Guillaume Durand. Maďarský historik Erik Fügedi zistil až 15 konkrétnych spoločných zložiek.²⁰ K tomu môžeme priradiť ešte ďalšie tri (16. – 18.), resp. spolu s korunovačnou hostinou (19.) štyri svetské súčasti: 16. presun do Kostola sv. Petra, spojený s vyhlásením rozsudkov (16a) a s pasovaním rytierov Zlatej ostrohy (16b); 17. svetská korunovačná prisaha, 18. štyri údery mečom na tzv. korunovačnom pahorku a 19. sláv-

15 „*Quin etiam de ceremoniis Maiestati Suae placet, quod omnes illae ceremoniae observentur, quae antiquitus laudabiliter observari consueverunt; et quia iidem domini consiliarii pollicentur, quod Maiestatem Suam Caesarem de iis omnibus seorsum in separato scripto edocere velint, Maiestas Sua Caesarea eiuscemodi ipsorum informationem benigne expectabit; postulat tamen ut eam, quantum fieri poterit, accelerent.*” Tamže, s. 466: Nr. VIII.

16 Tamže, s. 473 – 478: Nr. IX.

17 Pozri tamže, s. 446: Nr. IV.

18 1561: Tamže, s. 371 – 385, 444 – 478: Nr. IV – XI; 1563: Tamže, s. 391 – 415, 487 – 538: Nr. XIV – XXV, tiež FRAKNÓI, V.: A magyar királyválasztások, s. 186 – 210.

19 VERESS, Endre: Izabella királyné 1519 – 1559. Magyar történeti életrajzok, Budapest 1901, s. 331 – 336, a BENDA, K. – FÜGEDI, E.: A magyar korona, s. 131 – 133.

20 FÜGEDI, Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: SZÉKELY, György (ed.): Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Memoria saeculorum Hungariae 4, Budapest 1984, s. 255 – 273.

nostný obed. Tieto súčasti celkom presne poznáme vďaka Antoniovi Bonfinimu a jeho opisu korunovácie Vladislava II. Jagelovského roku 1490.²¹

Vo svojom podaní sa uhorskí radcovia – ako sme to v prameni vyznačili kurzívou v hranatých zátvorkách²² – vyjadrili ku každej zo spomínaných 19 zložiek. Napriek krátkosti času teda vykonali dôslednú prácu. Pri zostavovaní ich predstáv im boli nápomocní biskupi zastávajúci funkciu uhorských radcov, prostredníctvom ktorých využili aj Rímsku pontifikálnu knihu (*Liber Pontificalis*), ako i staré privilegijné listiny Ostrihomského arcibiskupstva (*antiqua ecclesiae Strigoniensis privilegia*). Preskúmali však aj tlačene alebo rukopisné uhorské kroniky (*chronica Hungarorum*), ktoré mali k dispozícii, v prvom rade pravdepodobne kroniku Jána Thuróczyho a Bonfiniho dielo. Nakoniec určite využili aj svoje osobné skúsenosti, ktoré poznali jednak z rozprávania svojich predkov, jednak niektorí si mohli aj osobne pamätať korunováciu Ferdinanda v Stoličnom Belehrade roku 1527.²³ Napriek tomu, že od roku 1561 nepoznáme presné zloženie Uhorskej rady a nevieme vymenovať ani tých jej členov, ktorí sa zdržiavali vo Viedni, podľa zoznamu radcov z roku 1559²⁴ s istotou predpokladáme aspoň päť osôb, ktoré sa zúčastnili na korunovácií Ferdinanda začiatkom novembra 1527. S určitosťou možno potvrdiť prítomnosť ostrihomského arcibiskupa a hlavného kancelára Mikuláša Oláha, palatína Tomáša Nádasdyho a uhorského kráľovského dvormajstra (*curiae regiae magister*) Jána Dessewffyho. Je viac ako pravdepodobné, že prítomný bol aj František Zay, hornouhorský hlavný kapitán (*capitaneus supremus partium regni Hungariae superiorum*), a Tomáš Kamarjay, ktorý v tom čase zastával post vicepalatína (*vicepalatinus*).²⁵ Na jar roku 1561 sa však určite všetci radcovia nezdržiavali v cisárskom hlavnom meste, veď svoje podanie ukončili slovami, že pred samotnou korunováciou bude potrebné ešte v Bratislave zjednotiť predstavy všetkých chýbajúcich aj s názormi najvýznamnejších a starších šľachticov krajiny. Štyriapolstránkový text sa nedotýkal každej časti korunovačného obradu s rovnakou podrobnosťou. O cirkevnej časti obradu sa vyjadrili len krátko (PR 2., 3., 4., 12. 15.), s odvolaním sa na Rímsky pontifikál („*iuxta modum et ordinem in Libro Pontificali*”), ktorý bol k dispozícii tak v knižnici ostrihomského arci-

21 BONFINIS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum Decades*. Eds. FÓGEL, I[ózsef] – IVÁNYI, B[éla] – JUHÁSZ, L[ászló]. Vol. IV/1. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentis Aevorum, Saeculum XV, Budapest 1941 [1945], 200 – 202: 4.10.110 – 129.

22 PR = zložky stanovené Fügedim v *Pontificale Romanum* (FÜGEDI, E.: *A magyar király*, s. 257.); CP = neskôr ako *Ceremonia privata* (pozri Prílohu 2) nazvaná svetská časť Fügedim stanovených bodov, doplnené o 19. bod – korunovačnú hostinu.

23 „*iuxta modum et ordinem in Libro Pontificalis (sic!) expressum*”; „*ex antiquissimis ecclesiae privilegiis et etiam antiqua consuetudine, quae ex chronicorum quoque Hungarorum...*”; „*partim audivimus et legimus, partim vero aliqui nostrum Maiestatis Vestrae Sacrae temporibus viderunt*”; „*partim audivimus et legimus, partim vero Sacrae Maiestatis Vestrae tempore vidimus, et nos praelati tum ex antiquis ecclesiae Strigoniensis privilegiis, tum etiam Libro Pontificali et chronicorum quoque scriptis certi scimus*”.

24 EMBER, Gyózó: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsiától a török kiűzéséig*. A MOL kiadványai III: *Hatóság- és hivataltörténet I*, Budapest 1946, s. 78.

25 *Oláh*: FAZEKAS, István: Miklós Oláh, Secretary to Queen Mary of Hungary (1526 – 1539). In: *Mary of Hungary*, s. 42; *Nádasdy*: KOVACHICH, Martinus Georgius: *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum*. Tom. III. Buda 1798, s. 125; *Dessewffy*: MIKÓ, Árpád – PÁLFFY, Géza: *A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 55/3 – 4, 2005, s. 324.

biskupa Mikuláša Oláha,²⁶ ako aj v dvorskej knižnici. O niektorých bodoch sa zmienili len v jednej vete (PR 5. – 11.), dokonca prvú zložku (PR 1.), trojdňový pôst panovníka, vôbec nespomenuli. Neskôr sa však rozchýrilo, že u arcikniežaťa Maximiliána, ktorý bol naklonený niektorým prejavom protestantizmu, v júni 1561 vyvolalo nevôľu práve toto ustanovenie, o ktorom sa dočítal, keď spolu s viedenským hlavným dvorským kaplánom (*Oberhofkaplan*)²⁷ študoval *Pontificale*.²⁸ V súvislosti s cirkevným obradom sa najväčšie nezhody ukázali nie medzi predstaviteľmi dvora a uhorskými radcami, ale medzi vedúcimi osobnosťami uhorskej cirkevnej a svetskej elity. Dôvodom nezhody medzi arcibiskupom Mikulášom Oláhom a palatínom Tomášom Nádasdym sa – nie náhodou – stal akt s najvýznamnejšou symbolickou silou (PR 12.), polozenie koruny na hlavu panovníka (*impositio coronae*). Rímsky pontifikál síce jednoznačne pripisuje právo korunovácie arcibiskupovi a biskupom, ktorí mu pomáhali, palatín Nádasdy to však spochybnil. Odvolával sa na svoje informácie, že uhorských kráľov vždy korunovali palatíni, a to napriek tomu, že uviesť vedel len jeden jediný precedens, ktorého bol aj on sám svedkom. Konkrétne – ako spomenul vo svojom *opiniu* – to bolo roku 1527, keď „*Vašu Milost korunoval Štefan Báthory, vtedajší palatín*“.²⁹ Jeho argumenty si zasluhujú mimoriadnu pozornosť, pretože tento fakt doteraz vo výskume korunovácií nebol známy. Každý z bádateľov tejto témy uvádza, že svetská osoba (palatín) v pomoháčskom období sa po prvýkrát mohla dotknúť svätej koruny až 25. marca 1613, keď bola korunovaná manželka Mateja II. (1608 – 1619) Anna. Vtedy palatín podal korunu ostrihomskému arcibiskupovi, ktorý sa ňou podľa starého zvyku dotkol pravého pleca kráľovnej ako symbolickej opory panovníka.³⁰ Všeobecne sa rozšíril aj názor, podľa ktorého sa až palatínovi Pavlovi Esterházyemu podarilo v decembri 1681 dosiahnuť, aby mohol spolu s arcibiskupom položiť korunu na plece kráľovnej,³¹ v tomto prípade na plece Eleonóry Magdalény, tretej manželky Leopolda I. (1657 – 1705). Napokon, svätú korunu na hlavu kráľa Jozefa I. položili spoločne palatín a arcibiskup až koncom roka 1687 v Bratislave.³²

Dve súdobé správy (jedna latinská a jedna nemecká) nás informujú o tom, že v novembri 1527 „*po tom, čo nitriansky biskup [Štefan Podmaniczký] vzal korunu z oltá-*

-
- 26 Arcibiskup vlastnil vydanie ceremoniálnej knihy vydané roku 1543 v Benátkach. SZELESTEI N[AGY], László: Oláh Miklós könyvtáráról. In: MÓZES, Huba (ed.): Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9 – 10-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Budapest 1993, s. 64.
- 27 DUINDAM, Jeroen: Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550 – 1780. Cambridge 2003, s. 193 – 194.
- 28 „*El Rey hizo algunas dificultades en algunas, de las eran el ayunar no sé quantos dias y comulgar publicamente*,” MOE IV, s. 386: pozn. 1, pozri ešte novšie RUDOLPH, Harriet: Kontinuität und Dynamik – Ritual und Zeremoniell bei Krönungsakten im Alten Reich. Maximilian II., Rudolf II. und Matthias in vergleichender Perspektive. In: Investitur- und Krönungsrituale, s. 393 – 394.
- 29 „*Adducto hoc unico exemplo, quod Stephanus quoque Bathorij tunc palatinus Maiestatem Vestram Sacram coronasset*”.
- 30 BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 142; S. LAUTER, Éva: Nádori reprezentáció a XVII. században. In: Aetas 1992/3, s. 5; S. LAUTER, É.: Pozsony városa új szerepben, s. 153 – 154.
- 31 BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 150; BERTÉNYI, I.: A magyar korona, s. 128; BENDA K. – FÜGEDI E.: A magyar korona, s. 178 – 179., resp. o zmenách od r. 1714 novšie KALMÁR, J.: Királyné-koronázás, 221 – 225.
- 32 BENDA K. – FÜGEDI E.: A magyar korona, s. 179; HOLČÍK, Š.: Korunovačné slávnosti, s. 42.

*ra, túto viaceré uhorské svetské osobnosti (plurimi Hungarici proceres / vil grosser hungrischen Herren), spoločne držiac svojimi rukami, položili na hlavu kráľa“.*³³ Na základe návrhu z roku 1561 však môžeme tvrdiť, že prvým medzi nimi bol palatín Báthory. Potvrzuje to aj skutočnosť, že arcibiskup Oláh, ktorý bol prítomný aj na ceremónii roku 1527, nepoprel Nádasdyho tvrdenie, čo by zrejme bol kategoricky odmietol, ak by to nebola pravda. Obmedzil sa na konštatovanie, že keďže Báthoryho vtedy trápila pakostnica, a preto ho niesli na nosidlách, nie je Nádasdyho názor celkom doložený, a ešte doplnil, že aj keby sa to stalo takto, mohla to byť náhoda, a to najmä preto, lebo v tom čase okrem nitrianskeho biskupa nebol vysvätený nijaký arcibiskup ani biskup. Podmaniczký po pomazaní a vykonaní ostatných obradov „*zrejme z omylu alebo nedbanlivosti*“ („*forte per errorem vel negligentiam*“) prepustil akt položenia koruny palatínovi. Ostrihomský arcibiskup v prípade presvedčenia o svojej pravde alebo na základe tejto dávnej udalosti mohol vzniknúť aj razantnejší odpor, no na jar roku 1561 to nemohol urobiť. Adresátom návrhu uhorských radcov totiž nebol nikto iný ako hlavný aktér obradu z roku 1527, sám kráľ Ferdinand, ktorý sa na korunováciu určite pamätal. Takto Oláh mohol prezentovať čin nitrianskeho biskupa len ako omyl alebo nedbanlivosť, pričom sa rozhodne a všetkými spôsobmi usiloval podporiť svoju kompetenciu a právo korunovať, odvolával sa na výsady Ostrihomskeho arcibiskupstva, na uhorské kroniky a, samozrejme, aj na Rímsky pontifikál.

Tomáš Nádasdy bol nepochybne jedným z najtalentovanejších politikov polstoročia po Moháči a dokázal veľmi šikovne presadzovať tak svoje záujmy, ako aj záujmy stavov.³⁴ Jeho tvrdenie o korunováci roku 1527 určite nebolo len výplodom fantázie. Najvyšší predstaviteľ svetských hodností totiž pri obradoch na začiatku 16. storočia získaval čoraz dôležitejšie postavenie.³⁵ Na korunovačnej slávnosti Ľudovíta II. (1516 – 1526) začiatkom júna 1508 viedol palatín aklamáciu (to však asi bolo bežné aj predtým),³⁶ čiže pýtal sa zhromaždených, či chcú za svojho kráľa novorodeného následníka trónu. Na obrade Jána Zápoľského v novembri 1526 pre neprítomnosť palatína Báthoryho pripadla táto úloha jednému z najvýznamnejších veľmožov, strážcovi koruny Petrovi Perényimu. Vzhľadom na to, že v tom čase funkcia ostrihomskeho arcibiskupa nebola obsadená, položil korunu na hlavu kráľa Jána najstarší z vysvätených biskupov, ktorým bol Štefan Podmaniczký. V novembri 1527, po tom, ako palatín Báthory trikrát položil stavom obvyklú otázku, teda opäť vykonával aklamáciu,³⁷ nitriansky biskup sa s ním musel deliť aj o obrad korunovácie (a možno i niektorí ďalší z veľmožov, ktorí mu pre chorobu palatína

33 KOVACHICH, M. G.: Solennia inauguralia, s. 4; FÜGEDI, E.: A magyar király, s. 269; BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 118, 125; BERTÉNYI, I.: A magyar korona, s. 111, 116.

34 V súvislosti s vojenskými záležitosťami pozri napr. PÁLFFY, Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526 – 1598, A győri főkapitányság története a 16 – 17. században I. Győr 1999, s. 109 – 119.

35 BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 43 – 45; FÜGEDI, E.: A magyar király, s. 269.

36 Pozri TUBERONIS, Ludovici Dalmatae Abbatis Commentarii de temporibus suis. Ed. REZAR, Vlado et alii. Biblioteka Hrvatska povjesnica – Posebna izdanja, Zagreb 2001, s. 40; BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 43 – 44.

37 „Magnus Comes ter quiddam ad Hungaros Hungarice loquutus est, ab eisdam percontans, an Ferdinandum sibi Regem petant.“ KOVACHICH, M. G.: Solennia inauguralia, s. 4.; pozri VELIUS, Ursinus Caspar: De bello Pannonico libri decem. Ed. KOLLARIUS, Adamus Franciscus. Vienna 1762, s. 37.

pomáhali). Autorita Štefana Báthoryho po boku kráľa Ferdinanda bola nespochybniteľná, takže Podmaniczký – ktorý aj tak nemohol byť príliš populárny medzi veľmožmi na strane Habsburgovcov, keďže korunoval Jána Zápoľského – musel ustúpiť. Podľa Oláhovho tvrdenia Báthory naozaj sedel na nosidlách,³⁸ ale spolu s Podmaniczkým on sám položil svätú korunu na Ferdinandovu hlavu. Riešenie pomocou nosidiel neznamenal nič mimoriadne, veď aj roku 1563 na bratislavskej korunovácii kráľa Maximiliána niesol František Batthyány korunu tak, že jeho samého niesli na nosidlách, a roku 1681 v Šoprone staručký arcibiskup Juraj Szelepcsényi strávil väčšinu obradu korunovacie kráľovnej tiež na nosidlách.³⁹ Z uvedeného vyplýva, že už na jeseň 1527 sa postavenie palatína ako najvyššieho predstaviteľa stavov pri korunovácii uhorských kráľov značne posilnilo. To výrazne naznačovalo, že nový panovník mohol byť alebo sa stal kráľom len z vôle a s podporou stavov. Ešte väčší význam to nadobudlo pri nástupe Ferdinanda na trón, najmä v súvislosti s dedičskými zmluvami (1463, 1491, 1506, 1515), ktoré sa uzavreli s Habsburgovcami. Na základe návrhu uhorských radcov z marca 1561 teda pokladáme za dokázané, že palatín Štefan Báthory už 3. novembra 1527 v Stoličnom Belehrade dosiahol to, čo jeho následníci dokázali získať späť postupne v priebehu 17. storočia najprv len cez korunovacie kráľovien. Nemožno dokonca vylúčiť ani to, že stojí aj koncepcia Vilmosa Fraknóia, pri ktorej sa však neodvolal na žiaden prameň. Podľa nej roku 1508 položili korunu na hlavu maloletého kráľa spoločne ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz a palatín Imrich Perényi. Novšie výskumy však túto tézu spochybňujú.⁴⁰ Úspechu Štefana Báthoryho v roku 1527 sa však niet čo čudovať, veď v Českom kráľovstve rituálnu funkciu polozenia koruny na hlavu kráľa získal už roku 1438 jeden z najvyšších predstaviteľov svetských veľmožov, najvyšší purkrabí pražský. Toto privilegium si udržal počas viacerých storočí.⁴¹

Palatínovi Nádasdymu a jeho nástupcom sa to však nepodarilo. Aj keď sa zdá, že víťazom v podstate neuzavretého sporu⁴² z marca 1561 sa stal zadunajský veľmož Nádasdy, mocensko-reprezentačnú nezhodu svetskej a cirkevnej elity napokon – aj keď iba vďaka šťastiu – vyhral arcibiskup Oláh. Po Nádasdyho smrti v júni 1562 nebol v Uhorskom kráľovstve zvolený palatín až do jesene 1608, preto sa korunovacia roku 1563 a potom aj roku 1572 uskutočnila podľa predpisov Rímskeho pontifikálu, a v oboch prípadoch ju vykonal ostrihomský arcibiskup za asistencie biskupov. Tým si cirkevní predstavitelia výraznou mierou upevnili svoje pozície. Pri korunovácii roku 1563 síce veľmoži vyslovili svoje pochybnosti, či sa korunovacia môže právoplatne uskutočniť, ak krajina nemá palatína, ale svoj názor nevedeli podoprieť nijakým argumentom ani

38 „Stephanus Bathor Palatinus coronam, utraque manu gestans, cruribus podagra vitiat, in sella ante regem portabatur.” Tamže, s. 36.

39 KRÍŽKO, Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. In: Századok 11, 1877, s. 38, 40, a ÖStA HHStA Zeremonialprotokoll Bd. 4, fól. 24, fól. 29.

40 BARTONIEK, E.: A magyar királykoronázások, s. 44; FÜGEDI, E.: A magyar király, s. 269; BERTÉNYI, I.: A magyar korona, s. 106.

41 VYBÍRAL, Z.: Politická komunikace, s. 110.

42 Ako sa hovorí v návrhu: „*Quare concordandi super hac inter ipsos controversia viderentur.*”

po starostlivom preštudovaní kroník.⁴³ Arcibiskup Oláh a biskupi sa zrejme veľmi ani nezastávali názoru svetskej elity. Magnáti predsa však dokázali dosiahnuť, aby súhlas stavov zostal privilégiom veľmožov, a to aj v prípade, ak post palatína nie je obsadený. Podľa správy uhorského kráľovského tajomníka (*secretarius Hungaricus aulicus*) Jána Listhia (Liszthy) „*communi regnicolarum consensu*” to mohol uplatniť roku 1563 najvplyvnejší zadunajský veľmož a niekdajší chorvátsko-slavónsky bán František Batthyány (1497 – 1566), roku 1572 zase druhý muž svetskej moci, krajinský sudca (*iudex curiae regiae*) Mikuláš Báthory (1568 – 1584) – slovami jednej nemeckej správy „*alls Palatinus Regni*”.⁴⁴ V 17. storočí – ako to môžeme pozorovať aj na zasadacích poriadkoch korunovačných hostín⁴⁵ – sa opäť rozohrel boj na poli mocenskej reprezentácie medzi palatínom a arcibiskupom. Keďže uhorskej svetskej elite sa podarilo opäť si upevniť postavenie, ktoré získala koncom stredoveku, ale v priebehu 16. storočia ho čiastočne stratila, museli ostrihomskí arcibiskupi pristúpiť na väčšie či menšie ústupky. Spoločná korunovácia, opísaná roku 1527, sa tak zopakovala roku 1687 v Bratislave a stala sa až do poslednej korunovácie uhorského kráľa (1916 v Budapešti) zachovávanou tradíciou.

Najobšiahlejšia časť návrhu z roku 1561 sa však netýkala riešenia sporu medzi palatínom a arcibiskupom. Ako to 19. marca zdôraznili aj radcovia, korunovácia uhorských kráľov mala zvláštnu svetskú časť, pozostávajúcu zo štyroch prvkov. Z nich tri dali bádatelia do súvisu s upevnením moci svetskej elity: svetskú korunovačnú prísahu, ktorá sa uskutočnila vonku, ďalej štyri úderý mečom na korunovačnom pahorku a korunovačnú hostinu.⁴⁶ Zo stredoveku máme o nich „len“ cenné opisy z kroník a správ zahraničných vyslancov. Podľa našich doterajších vedomostí je návrh uhorských radcov prvým dokumentom v uhorských dejinách, ktorý sa zaoberá svetskou časťou korunovácií z hľadiska politickej elity a ktorý ustanovil nielen priebeh svetskej časti bratislavských korunovácií až do roku 1830, ale aj korunovačnú cestu po meste i mimo neho.⁴⁷ To bolo veľmi potrebné, lebo pre radcov viedenského dvora a hlavného dvormajstra (*Obersthofmeister*) Hansa Trautsona⁴⁸ boli roku 1561 všetky tieto úkony neznáme.

Podľa návrhu z marca 1561 nahradil úlohu Kostola sv. Petra v Stoličnom Belehrade bratislavský kostol františkánov. Po ceste pokrytej červeným súknom a vedúcej cez Hlavné námestie však zostal zachovaný zvyk rozhadzovania korunovačných mincí.⁴⁹ Na zloženie svetskej prísahy, ktoré sa uskutočnilo po tom, ako korunovačný sprievod opustil mesto cez Michalskú bránu, určili miesto na predmestí. Podobne to bývalo aj v Stoličnom Belehrade. Tentoraz vybrali voľné priestranstvo neďaleko cintorína patriaceho

43 „*Et quia scrupulus videtur esse iniectus, quasi non existente palatino, electio et coronacio regis fieri nequeat; revisis chronicis nostris nihil invenimus impedimenti, quominus electio et coronacio ipsa, eciam non existente palatino, peragi possit, aut in longius tempus differri debeat.*” MOE IV, s. 490: Nr. XIV. (13. máj 1563, Viedeň).

44 1563: KOVACHICH, M. G.: Solennia inauguralia, s. 20 a 1572: LIETZMANN, H.: Quellen, s. 96.

45 PÁLFFY, G.: Koronázási lakomák, s. 1 037 – 1 048.

46 BARTONIEK, Emma: A magyar királyáavatáshoz. In: Századok 57 – 58, 1923 – 1924, s. 302; FÜGEDI, E.: A magyar király, s. 269 – 272; PÁLFFY, G.: Koronázási lakomák, s. 1 015 – 1 020.

47 Pozri HOLČÍK, Š.: Korunovačné slávnosti, s. 65 – 81.

48 HADRIGA, Franz: Die Trautson. Palatine Habsburgs. Graz – Wien – Köln 1996, s. 52 – 57.

49 Pozri HLINKA, Jozef: Bratislavské korunovačné medaily a žetóny. Fontes Historického odboru Slovenského národného múzea v Bratislave, Bratislava 1966.

ku Kostolu sv. Michala Archanjela, zbúraného roku 1529 z obranných dôvodov pred hroziacou tureckou ofenzívou.⁵⁰ Postavili tu drevené pódium, a slávnostne ho vyzdobili. Panovník zdvihnutím ruky a vztyčením dvoch prstov musel zložiť korunovačnú prísahu, ktorá – ako to vieme z iných súdobých prameňov – bola tiež starým uhorským zvykom.⁵¹ Napokon sa radcovia uzniesli, že štyri údery mečom na všetky svetové strany sa budú konať na menšom, umelo vytvorenom pahorku neďaleko Vydrickej brány a Kostola sv. Martina, ktorý však bolo potrebné očistiť („*in planicie est tumulus quidam aeditus, qui mundari debet*”). Toto miesto sa potom v priebehu 17. – 19. storočia viackrát zmenilo.⁵² Nakoniec sa návrh krátko zmienil aj o korunovačnej hostine a o pláne korunovácie Maximiliánovej manželky arcikňažnej Márie, ktorá sa mala uskutočniť o dva dni, ale napokon sa konala už na druhý deň (9. septembra 1563). Podľa našich vedomostí sa takýto podrobný opis svetskej časti uhorských korunovačných slávností stal potrebným až roku 1608, keď si 36 rokov po korunovácii Rudolfa roku 1572 sadol na uhorský trón Matej II. (tento dokument pre svoju unikátnosť uverejňujeme v prílohe 2). Pripravili ho pod názvom *Ceremonia privata regni Hungariae*,⁵³ je o niečo kratší ako návrh z roku 1561 a jeho autori zopakovali dve predchádzajúce korunovácie v Bratislave (1563, 1572).⁵⁴ Príčinou tentoraz nebolo nové miesto korunovačnej slávnosti, ale snaha o čo najpresnejšie zachovanie starých tradícií.

Príloha 1

[fol. 99r.] *Sacra Maiestas Caesarea et domine, domine clementissime*

Proximo nostro scripto, Maiestati Vestrae Sacrae exhibito,⁵⁵ significaveramus, quod ceremonias et ritus illos, quos in coronacione regum Hungariae de more et antiqua consuetudine gentis nostrae servare solitos scire possumus, alio nostro singulare scripto exponere vellemus.

Licet itaque singulos et minutos quosvis actus describere non possimus, ea tamen, quae principaliora videntur, quaeve partim audivimus et legimus, partim vero aliqui nostrum Maiestatis Vestrae Sacrae temporibus viderunt, brevibus Maiestati eidem Vestrae declarabimus.

-
- 50 Kamene zo zbúranej budovy, ale aj náhrobné kamene z cintorína sa použili na opevnenie mestských hradieb. Posledné pozostatky údajne zanikli roku 1581. ORTVAY, Tivadar: Pozsony város története. II/IV. zv. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete, 1300 – 1526. Pozsony 1903, s. 494 – 499, a IV/I. zv. A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi vészről I. Ferdinánd király haláláig 1527 – 1564. Pozsony 1912, s. 165 – 167, a HOLČÍK, Š.: Korunovačné slávnosti, s. 75.
- 51 Pozri napr. Magyar Országos Levéltár, Budapest (ďalej MOL); Családi levéltárak, P 235, Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család, Antiqua miscellanea Nr. 57/1.
- 52 HOLČÍK, Š.: Korunovačné slávnosti, s. 76 – 77.
- 53 MOL, Regnicolaris levéltár, N 114, Kovachich Márton György gyűjteménye, Acta diaetalia Köt. 16, fol. 92. Odpis v niekdajšej knižnici kardinála Jozefa Batthyányho (dnes v Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány [József]-gyűjtemény. Tom. II, pag. 262; Nr. 136).
- 54 Na cisárskej korunovácii roku 1612 postupovali ríšske stavy rovnakým spôsobom. Rudolph, H.: Kontinuität und Dynamik, s. 384.
- 55 Predchádzajúci „spis“ uhorských radcov je datovaný 19. marca 1561. MOE IV, s. 459: Nr. VII.

Quum itaque occupata per Turcas Alba Regali,⁵⁶ coronatio serenissimi regis Bohemiae, domini nostri clementissimi,⁵⁷ in veteri et ex antiqua consuetudine ad hunc actum deputato loco, fieri nequeat, ea Posonii in ecclesia collegiata Sancti Martini fieri debere videretur. Quo quidem postquam Serenitas Sua Regia allata secum corona aliisque regni insignibus, ad eam pertinentibus advenerit, de eo, quomodo excipiendi sit, a regnicolis nobiscum una tunc concludetur. Praefixo autem per Maiestatem Vestram Sacram coronacioni speciali die, [PR 2.] eo ipso Serenitas Sua comitantibus eam omnibus dominis praelatis et baronibus caeterisque regnicolis de domo sua ad dictam ecclesiam descendere, et ante ipsam corona, sceptrum, pomum et alia more antiquitus consueto publice deferri debent. Quae quidem corona, sceptrum et pomum, cum regni Hungariae primario et aliorum regnorum illi subditorum vexillis et banderiis, quae iam nunc statim praeparare debebunt; quo ordine et modo, ac per quos barones Suae Serenitati ex officio praeferrri debeant, per nos et caeteros regnicolas cum Sacrae Maiestatis Vestrae scitu, iam antequam dies coronationis adveniat, ibidem Posonii habita consultacione diffiniatur.

Interim dum haec fiet, [PR 3.] reverendissimus dominus archiepiscopus Strigoniensis⁵⁸ tanquam metropolitano in praedicta ecclesia Sancti Martini se ad [fol. 99r.] peragenda ibi sacra praeparabit, ibidem ornatus Suae Serenitatis adventum expectando. Quam quidem ecclesiam, [PR 2.] ubi Sua Serenitas intraverit, et in loco, qui ad hoc de more praeparari debebit, collocata fuerit, incipientur et peragentur per ipsum dominum Strigoniensem et assistentes sibi dominos episcopos singulae ceremoniae, [PR 5–11.] quae in ungenis et coronandis regibus, iuxta modum et ordinem in Libro Pontificalis [sic!]⁵⁹ expressum servari sunt solitae. Ubi quid Suae quoque Serenitati agendum, quo progrediendum, et quid eidem loquendum sit, per magistrum ceremoniarum ad hoc deputandum⁶⁰ edocebitur.

Quibus quidem ceremoniis peractis, postquam ad id ventum fuerit, ut corona Serenitatis Suae capiti imponatur, antequam id fiat, [PR 4.] regnicolae ibi astantes ter alte voce interrogabuntur, an Suam Serenitatem novum ipsorum regem coronari velint, illisque velle acclamantibus, [PR 12.] tunc demum capiti corona imponetur, [PR 15.] inceptoque cantari hymno Te Deum laudamus etc., clangent tubae, sonabunt tympana, edenturque plausus et alia laeticiae signa.

[PR 12.] Sed inter dominos Strigoniensem et episcopos ab una, ac dominum⁶¹ palatinum⁶² ab altera parte non convenit, quis coronam Suae Serenitatis capiti imponere debeat. Dominus enim palatinus id muneris sibi ratione officii pala-

56 Stoličný Belehrad obsadili Osmani 3. septembra 1543.

57 Rakúske arciknieža Maximilián bol od apríla 1549 voleným českým kráľom.

58 Ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh (1553 – 1568).

59 *Liber Pontificalis*, presnejšie *Pontificale Romanum*. Rímsky pontifikál obsahuje obrady, ktoré vykonávajú preláti, tu sa nachádza aj cirkevný rituál korunovácií.

60 *Ceremonarius*, hlavný dvorský kaplán (*Oberhofkaplan*), zodpovedný za cirkevné obrady na viedenskom dvore.

61 Slovo skrátene písmenom d bolo dopísané neskôr.

62 Palatín Tomáš Nádasdy (1554 – 1562).

tinatus regni (eo, quod reges a palatinis coronatos semper audiverit) competere asserit, adducto hoc unico exemplo, quod Stephanus quoque Bathorij tunc palatinus Maiestatem Vestram Sacram coronasset. Dominus vero Strigoniensis cum dominis episcopis ex antiquissimis ecclesiae suae privilegiis et eciam antiqua consuetudine, quae ex chronicorum quoque Hungaricorum, diversos reges ab archiepiscopis Strigoniensibus de more et officii exigencia coronatos esse testancium, movementis [sic!] manifesta sit, sui dicit esse officii, ut juxta continencias eciam Libri [fol. 100r.] Pontificalis coronam suis et episcoporum sibi asistencium manibus de altari levatam, novo regi imponat. Illud vero, quod Stephanus Bathorij palatinus Sacrae Maiestati Vestrae coronam imposuisse dicatur, ipsis non satis constare, eo, quod admodum podagricus et chiragricus in sella gestabatur, et dato casu, quod ita fuerit, hinc tamen illud forte evenisse, quod tempore, quo Sacra Maiestas Vestra coronata fuit, nec archiepiscopus, nec alii quipiam episcopi consecrati adfuerint, praeter solum Nitriensem, qui unccionem et reliquas ceremonias, permissa palatino, forte per errorem vel negligentiam, coronae impositione perfecit. Quare concordandi super hac inter ipsos controversia viderentur.

[CP 16.] Peracta coronacione videtur nobis, quod quemadmodum olim Albae Regali a primario templo ad aliud Sancti Petri, ita nunc Posonii ab ecclesia Sancti Martini ad templum fratrum Franciscanorum Serenitas Sua, corona regni insignita, pallio item induta et ense accincta, praelatis ei sceptro et pomo, pedes procedit, cum universa dominorum praelatorum et baronum caeterorumque regnicolarum pompa. Via autem ab ecclesia Sancti Martini ad templum usque Franciscanorum strata esse debet panno rubeo, super quem Serenitas Sua pedes incedet, spargenturque interim populo pecuniae. In quo quidem Franciscanorum templo erigi debet thronus, quem ubi Sua Serenitas conscenderit, **[CP 16a.]** aliquamdiu ibi immorabitur jus dicendo et **[CP 16b.]** equites auratos creando.

[CP 17.] Exeundo postea ab hac ecclesia, conscendat Serenitas Sua equum, comitantibus eam in equis similiter dominis praelatis et baronibus caeterisque regnicolis, elevatisque et expansis praedictis regnorum vexillis, quae iam nunc praeparari debent, egredietur civitatem per eam portam, quae monasterio proxima est, **[fol. 100v.]** pergentque cum ea omnes ad cimiterium ecclesiae Sancti Michaelis nunc destructae, prope eandem civitatis portam, situm,⁶³ ubi parato et ornato iam ante ex trabibus et asseribus tabulato seu loco aedito, in eum Serenitas Sua ascendet, astantibusque et circumfusis omnibus regnicolis, praestabit levatis duobus dextrae manus digitis iuramentum ab antiquo solitum ad servandas libertates omnium statuum et eciam decreta Andreae⁶⁴ et aliorum Hungariae regum.

[CP 18.] Praestito huiusmodi iuramento, ascendet iterum equum suum, et progredietur iuxta maenia, versus aliam portam civitatis, quae ad arcem tendit, ad quam postquam fuerit proventum, non procul ibi inter civitatem et Danubium, in

63 Kostol sv. Michala s cintorinom zbúraný pri veľkej tureckej ofenzíve roku 1529, bol v blízkosti Michalskej brány, ale ako to vyplýva aj z prameňa, stál mimo mestských hradieb na predmestí.

64 Pod označením dekrétu Ondreja II. sa rozumie známa Zlatá bula z roku 1222, obsahujúca šľachtické výsady. Pozri Érszegi, Géza: Az Aranybulla. Budapest 1990.

planicie est tumulus quidam aeditus, qui mundari debebit. Eum ita, prout olim Albae Regali in colliculo Sancti Stephani fieri solebat, Sua Serenitas eques trata [sic!]⁶⁵ in medio regnicolarum ascendet, et evaginato illo gladio veteri, vibrabit illum feriendo quater ad singulas mundi plagas, videlicet Orientem, Meridiem, Occidentem et Septentrionem.

[CP 19.] *His tandem peractis Serenitas Sua cum eadem pompa ascendet ad arcem vel ad alium sui hospicii locum, accumbetque prandio, posita ante se in mensa corona, sceptro et pomo.*

Tercia postea die coronabitur serenissima quoque regina, domina nostra clementissima, servatis in ipsius quoque coronatione solitis et consuetis ceremoniis in Pontificale expressis.

Haec sunt, domine clementissime, quae de coronationis ceremoniis, partim audivimus et legimus, partim vero Sacrae Maiestatis Vestrae tempore vidimus, et nos praelati partim tum ex antiquis ecclesiae Strigoniensis privilegiis, tum [fol. 111r.] eciam Libro Pontificali et chronicorum quoque scriptis certi scimus. Quum tamen de nonnullis nihil certi privato nostro nomine asserere possimus, de his postquam Posonium venerimus, loquendum nobis erit cum Maiestate Vestra Sacra et dominis nunc absentibus regnicolisque senioribus.

Ut autem huius solemnitatis tempore per Danubium causa maioris commoditatis tam in advectione victualium, quam aliis rebus facilius pateat transitus, dignetur Maiestas Vestra Sacra Danubium ponte servendum subere, quando ibi Posonii naves, quibus hoc fieri possit, in promptu habeant.

Eiusdem Sacrae Maiestatis Vestrae

*fideles et humilimi
capellani et servitores*

*Consilarii Hungari
hic existentes*

Príloha 2

Ceremonia privata regni Hungariae

[CP 16.] *Post istas omnes ceremonias praedictas rex indutus veste regia coronatus vadit pedester super pannum rubeum ad monasterium Franciscanorum comitatus metropolitanano, praelatis et baronibus, ac tota nobilitate, spargendo per suos in via numismata et pecuniam, ibi ascendit ad suggestum, ad hoc paratum, assidetque suae cathedrae, ut [CP 16a.] jus dicat, ac [CP 16b.] postea milites creat auratos.*

[CP 17.] *Quo facto rex descendit, conscensoque equo vadit extra portam civitatis, antequam ascendit ad montem ex tabulis paratum ad hoc, atque ibi coram domi-*

65 Časť druhého slova je v dôsledku zliatia atramentu nezreteľná.

no Strigoniensi, praelatis, baronibus, nobilitate ac omnibus statibus et ordinibus regni sublatis duobus digitis alta voce jurat juramento semper ab antiquo observato ad libertatem et privilegia omnium regnicolarum observanda.

[CP 18.] *Deinde conscenso equo vadit ad insulam parvam Danubii, et ibi quoque eques ascendit ad montem ex tabulis ad hoc paratum, atque ibi evaginato gladio suo fortiter percutit in quatuor partes mundi, Orientem versus, Meridiem, Occidentem et Septentrionem, ostendens per hoc, se non modo defensurum fines Hungariae, sed etiam versus has quatuor plagas dilataturum.*

[CP 19.] *Quo peracto eques [ti. a király a lován] revertitur in hospitium suum ad sumendum prandium, ubi in mensa, super quam prandet, deponitur corona, sceptrum et pomum, et officiales Hungariae, et non aliae nationes ministrant ei ad mensam. Prandio sumpto, et pomo ad locum suum suum reposito, quisque ad locum suum revertitur.*

DAS GUTACHTEN DER UNGARISCHEN RÄTE ÜBER DAS UNGARISCHE
KRÖNUNGSZEREMONIELL IN PRESSBURG AUS DEM JAHRE 1561.
EINE UNBEKANNTE WICHTIGE QUELLE ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN
KÖNIGSKRÖNUNGEN

GÉZA PÁLFFY

In den letzten Jahren widmeten Štefan Holčík, Kálmán Benda und Erik Fügedi in ihren Arbeiten ihr Augenmerk der Geschichte der Krönungen ungarischer Könige in der Frühneuzeit. Zeitgleich erschienen mehrere ausgezeichnete, vom Umfang her größere oder kleinere Quelleneditionen und Fallstudien. Dennoch wartet noch eine Vielzahl außerordentlich wertvoller Dokumente (Krönungsordines, Zeremonialprotokolle, Gesandtschaftsberichte, ikonographische Quellen usw.) auf ihre Veröffentlichung und systematische Erforschung. Die Studie bringt eine der wichtigsten Quellen aus dem Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv näher, das von ungarischen Räten vorgelegt, bislang unbekanntes Szenar der Pressburger Krönungen aus dem Jahr 1561.

Das lateinische Dokument wurde von Mitgliedern des Ungarischen Rates (Consilium Hungaricum) auf Verlangen Ferdinand I. in knapp zwei Wochen angefertigt und am 26. März 1561 dem Herrscher in Wien vorgelegt. Sie legten hier genau dar, dass aufgrund der Besetzung Stuhlweißenburgs, des traditionellen Orts der ungarischen Königskrönungen, im Jahr 1543 der ursprüngliche und traditionelle Krönungsort der ungarischen Könige künftig an einen anderen völlig neuen Ort verlegt werden müsse, und zwar nach Pressburg, das seit 1536 als Verwaltungssitz des Ungarischen Königreichs galt. Sie bestanden aber darauf, dass das Krönungszereemoniell nach den alten ungarischen Traditionen ablaufen sollte. Für die Vorbereitung des Szenars verwendeten sie das Pontificale Romanorum, die Privilegialurkunden des Graner Erzbistums, ungarische Chroniken (von Johannes Thuróczy, Antonio Bonfini), Erinnerungen und Memoiren ihrer Vorfahren, aber sie nutzten auch die persönlichen Erfahrungen mehrerer Teilnehmer der Krönung von Ferdinand I. im Jahr 1527 in Stuhlweißenburg. Der Entwurf wurde zur Grundlage der Szenare der Krönungsfeierlichkeiten, beginnend mit der Krönung von König Maximilian im September 1563 bis hin zur letzten, die 1830 in Pressburg stattfand, wobei besonderer Wert auf den zweiten, weltlichen Teil des Zeremoniells gelegt wurde, der die Repräsentations- und Machtbestrebungen der ungarischen politischen Elite festigte.

CESTA SLOVENSKEHO SPOLKU ZA DOMINANCIU V KRAJANSKEJ KOMUNITE V ARGENTINE A JEHO SOCIÁLNE AKTIVITY V 30. ROKOCH 20. STOROČIA

PETER SZÁRAZ

SZÁRAZ, P.: The route of the Slovenský spolok to dominance in the immigrant community in Argentina and its social activities in the 1930s. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 217 – 244, Bratislava.

The study speaks of the development of the social work of the Slovenský spolok (Slovak Society) in Buenos Aires in the period after its separation from the Zväz československých spolkov (Union of Czechoslovak Societies) in 1930. The charitable and mediating activity of this umbrella organization of immigrant workers from Czechoslovakia in inter-war Argentina was the basis of its influence, so there was a sharp struggle over control of it, ending in its dissolution. The Slovenský spolok finally profited from the development. It was able to take over the activity of the dissolved union to a considerable extent. In the second part of the article, the author comprehensively analyses the work of the Slovenský spolok, its social impact, the problems connected with its operation, as well as the connections and place of this society in the immigrant community. He also devotes attention to other charitable activities of the society in the 1930s.

History. Argentina. The route of the Slovenský spolok to dominance in the immigrant community in Argentina and its social activities in the 1930s.

Hoci prví, najmä českí, ale ojedinele aj slovenskí vysťahovalci odchádzali do Latinskej Ameriky ešte v poslednej štvrtine 19. storočia a pred prvou svetovou vojnou, skutočný rozvoj nášho vysťahovalectva do Južnej Ameriky a v rámci nej hlavne do Argentíny nastal až po prijatí kvótových zákonov v USA a Kanade začiatkom 20. rokov 20. storočia. V súvislosti s tým sa v priebehu tohto decénia dotvorila pomerne rôznorodá sieť spolkov, organizovaných podľa rôzneho kľúča. Prvé, ešte zo začiatku storočia, boli vytvorené na báze slovanskej, resp. česko-slovenskej vzájomnosti (Slávia, Československý, neskôr Československý klub, Československé národné združenie), čo v podmienkach dožívajúcej monarchie predurčilo aj ich programovú agendu. Priebežne vznikala aj skupina telovýchovných Sokolov a s príchodom početnejších skupín krajanov popri vzniku spolkov zdôrazňujúcich svoje vzdelávacie ciele (napr. spolok Komenský) prišlo predovšetkým k diferenciacii aj na triednom princípe (Dělnické sdruženie) a na základe nacionálnej homogénnosti (keď vzniká rad slovenských spolkov, medzi nimi aj Slovenský robotnícky spolok).

Odhaduje sa, že v medzivojnovom období tamojšiu krajanskú komunitu tvorilo asi 45-tisíc ľudí.¹ Nehľadiac na rôzne motívy organizovania sa, aglutinujúcim prvkom celého československého spoločenstva v Argentíne boli v zásade rovnaké sociálne problémy, ktorým museli prisťahovalci čeliť. S rastom počtu našich prisťahovalcov po prvej svetovej vojne sa úplne prirodzene vynorila a nadobúdala na význame otázka zriadenia prisťahovaleckej informačnej kancelárie a v rámci nej sprostredkovateľne práce. Dôležitosť kancelárie vyplývala z postavenia, v akom sa po príchode nachádzali v drvivej väčšine chudobní prisťahovalci, neschopní sami sa dohovoriť a zorientovať v neznámom prostredí.

Väčšinu vysťahovalcov z ČSR tvorili doma nezamestnaní a roľníci, len asi štvrtinu robotníci a živnostníci, veľmi málo bolo medzi nimi zamestnancov služieb a obchodu.² Inteligencia nemala v Argentíne veľkú šancu sa uplatniť a len veľmi málo vzdelaných ľudí sa do Argentíny v medzivojnovom období z Československa vysťahovalo. Podstatná časť nielen našich vysťahovalcov ostávala v Buenos Aires a blízkom okolí. Bolo to dané už charakterom a možnosťami metropole, ale aj skladbou prisťahovalcov. Konzulát ani jednotlivé spolky sa o nich nemohli postarať – jednak pre množstvo prichádzajúcich, ako aj preto, lebo neboli na podobnú činnosť ani organizačne pripravení. Na zriadenie kancelárie jestvoval teda objektívny dôvod, na druhej strane však v priebehu jej vzniku a fungovania zohrali dôležitú úlohu (dodajme, že negatívnu z hľadiska vzájomných vzťahov medzi spolkami v komunite) i kalkulácie so štátnou subvenciou či zväčšovaním vplyvu.

V histórii kancelárie, od prvých iniciatív jednotlivých spolkov a firiem až po sprostredkovateľnú prácu Slovenského spolku, sa potom viac-menej jasne črtá niekoľko etáp, ktoré ukazujú nielen na možnosti a veľký prínos takýchto ustanovizní v medzivojnovom období, alebo, bohužiaľ, aj veľmi plasticky dokumentujú celú šírku nesvárov, ktoré našli živnú pôdu v našej komunite v Argentíne.³

-
- 1 V zásade ide o rešpektovaný odhad Československého ústavu zahraničného z roku 1945, tu citovaný z KAPITOLA, L.: K histórii slovenskej emigrácie v Argentíne. In: Slováci v zahraničí 6, 1980, s. 31, pozri však aj MÍŠEK, R.: Československé vystehovalectví do Argentíny. Diplomová práca. FF KU, Praha 1965; či BIELIK, F. a kol: Slováci vo svete. MS 1980. Jednotlivé názory na celkové počty medzivojnovovej pracovnej emigrácie sa inak dosť podstatne rôznia, od 30 do 60-tisíc, v závislosti od použitého štatistického kľúča, a problémy spôsobuje aj skutočnosť, že niektoré skupiny krajanov prišli do Argentíny z územia, ktoré po rozpade monarchie nepripadli Česko-Slovensku, a teda neboli súčasťou oficiálnych česko-slovenských štatistik. Približne 55 % vysťahovalcov tvorili Slováci.
 - 2 Bulletin Komise pro dějiny krajanů Čechů a Slováků v zahraničí pri HÚ ČSAV č. 4/ 1966, čl. Poznámky o československém vystěhovalectví do Argentiny ve 20. letech.
 - 3 Vzhľadom na občasné konjunkturalistické úsilie vnútiť aj opisovaným udalostiam neúmerný nacionalistický akcent, považuje autor za potrebné upozorniť čitateľa na to, že v medzivojnovom období bol pre vysťahovalcov z Československa a príslušníkov oboch štátotvorných národov, ktorí sa prisťahovali do Argentíny z iných štátov, zaužívaný a funkčný termín československá komunita bez striktného členenia na jej slovenskú a českú časť, hoci jednotlivé spolky alebo teritoriálne spoločenstvá predovšetkým slovenských vysťahovalcov sa takto vyčleniť dajú (napr. Slovenský spolok a jeho pobočky alebo vysťahovalci v Chacu). Na druhej strane nemôžeme ostatné spolky paušálne označovať za české, keďže členmi väčšiny z nich boli tak Česi, ako aj Slováci. Súhrnnosť bez vyčleňovania jedných či druhých bola – bez ohľadu na to napomáhajúci ideologický masarykovský kontext – zachovávaná aj ústrednými orgánmi v republike, o. i. aj z administratívnych dôvodov, a rovnako tak to bolo po oslobodení. Šlo o našu vysťahovaleckú komunitu, tak ako diplomati, ktorí reprezentovali ČSR, boli našimi diplomatmi. Posudzovať tieto aspekty len z hľadiska štátoprávneho usporiadania po 1. 1. 1993, tobôž nešťastnej skúsenosti s nacionálnym katolicizmom po 14. marci 1939, považuje autor za neprimerané.

Do rozpadu Zväzu československých spolkov

O potrebe zriadiť kanceláriu panoval všeobecný konsenzus už v prvej polovici 20. rokov minulého storočia. V tej súvislosti sa vynorili dve základné otázky – kto a za čo ju bude prevádzkovať. Zástupcovia krajanských spolkov ju navrhovali vytvoriť pod spoločným vedením spolkov a zastupiteľského úradu. Jej činnosť mala byť financovaná z darov vystaľovalcov, príspevkov zúčastnených spolkov a štátnej subvencie. Chod inštitúcie mala zabezpečiť už samotná výška subvencie,⁴ tieto predstavy však prispeli k odmietnutiu uvedenej koncepcie.

Konzulát, ktorý v daných podmienkach pôvodne vychádzal z nereálnej vízie svoj-pomocnej podpornej organizácie,⁵ počítal s obmedzenou subvenciou a so spolkovým projektom nesúhlasil. Pod dojmom slabého finančného postavenia spolkov zastupiteľský úrad, ovplyvnený celkovou úrovňou vzťahov medzi spolkami, ale aj modelom, akého sa pridržali viaceré krajiny, navrhol ešte na jar 1923 vytvoriť kanceláriu v súkromnej gescii so štátnou podporou.⁶ V decembri toho roku potom odporučil prideliť štátnu subvenciu firme *Internationale*.⁷ Ministerstvo sociálnej starostlivosti ČSR, ktorého vystaľovateľské oddelenie monitorovalo situáciu krajanov v zahraničí, v týchto fázach síce uprednostňovalo myšlienku kancelárie utvorenej na spolkovvej báze⁸, v ďalšom priebehu však rešpekovalo odporúčania zastupiteľského úradu v Buenos Aires.

Rozhodnutie prideliť subvenciu na zriadenie a činnosť kancelárie súkromnej firme, ktoré sľubovalo azda prehľadnejšiu a menej finančne náročnú spoluprácu než so spolkami, sa čoskoro ukázalo ako nesprávne. Navyše, hoci firma *Internationale* po internej dohode s konzulátom stihla ešte v roku 1923 požiadať o subvenciu,⁹ kým prišlo k podpísaniu zmluvy medzi ňou a ministerstvom sociálnej starostlivosti, zdĺhavé vyjasňovanie stanovísk si vyžiadalo neuveriteľné dva roky. Za ten čas v krajanskej komunite nastali isté zmeny, ktoré ovplyvnili osud prvej čs. sprostredkovateľne práce v Argentíne. Miloš Suchan, o ktorom sa v súvislosti s kanceláriou pri firme *Internationale* pôvodne hovorilo ako o budúcom vystaľovateľskom komisárovi, od firmy odišiel a nakoniec funkciu nezískal. Vystaľovateľským komisárom (ministerstva sociálnej starostlivosti), ktorý sídlil v Buenos Aires, sa stal zástupca *Internationale* Václav Viktorin. V dôsledku toho Suchan začal proti firme *Internationale* a jej sprostredkovateľni práce kampaň.

Samozrejme, Suchanov osobný problém, medializovaný prostredníctvom *Věstníka československého*, bol iba jedným z faktorov, ktorý v komunite krajanov pomáhal akcelerovať odpor proti prevádzkovaniu kancelárie firmou *Internationale*. Spolky po odmietnutí ich predstavy boli postavené mimo ďalších rokovaní a aj o zriadení kancelárie

4 SÚA (Státní ústřední archiv) ČR, f. MSP (Ministerstvo sociální péče), k. 3896, zložka H8/d 29, podnet konzulátu k zriadeniu kancelárie z 19. 12. 1923.

5 Tamže.

6 SÚA ČR, f. MSP, k. 3896, zložka H 8/d 29, návrh MZV na zriadenie informačnej kancelárie z 28. 6. 1923.

7 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 475, Argentína 1921 – 1925, podnet konzulátu na zriadenie kancelárie z 19. 12. 1923, SÚA ČR, f. MSP, k. 3896, zložka H8/d 29, prejav čs. kolónie, MSP – konzulátu 23. 7. 1924.

8 SÚA ČR, f. MSP, k. 3896, zložka H8/d 29, prejav čs. kolónie, MSP – konzulátu 23. 7. 1924.

9 Tamže. Firma potom dostávala mesačný príspevok 100 pesos.

sa dozvedeli až po troch mesiacoch. Predovšetkým však činnosť sprostredkovateľne pri firme *Internationale* nenapĺňala potreby našich vystaňovalcov.

Do čela nespokojných spolkov sa viac-menej zákonite postavilo ľavicové DĚlnické sdružení.¹⁰ Na jeho podnet zriadili spolky v septembri 1926 Komisiu pre reorganizáciu čs. vystaňovaleckej kancelárie a ešte v decembri zverejnili vlastnú koncepciu, ktorá predpokladala utvorenie výboru zloženého zo zástupcov spolkov, firmy *Internationale* a konzulátu.¹¹ Tento návrh, ktorý vypracovalo DĚlnické sdružení, sa spolu s protinávrhom vystaňovaleckého komisára Viktorina stal podkladom prvých rokovaní komisie na jar 1927. Po zásahu konzulátu, ktorý sa výslovne priklonil na stranu *Internationale*, vypracovali spolky kompromisnú rezolúciu, ktorá upúšťala od vytvorenia spoločného správneho výboru a iba vágne hovorila o „záväznej iniciatívnej súčinnosti s čs. spolkami v Buenos Aires“.¹²

Ministerstvo zamietlo tento návrh ako nedostatočne prepracovaný, a keď konzulát súčasne odporučil zastaviť polemiku a podriaďiť sa,¹³ ukončila sa prvá štvorročná etapa vývoja problému, charakterizovaná snahou kolónie riešiť ho v súčinnosti s Prahou.

Priebeh sporu núti k domnienke, že naše orgány boli nielenže koncepčne nepripravené na danú situáciu, ale pomalosť a spôsob riešenia ukazujú aj na mieru nepružnosti a možno i na periférnosť záujmu o argentínsku problematiku v Prahe – aspoň v počiatočných fázach. Ministerstvo sociálnej starostlivosti, a čo je horšie, aj konzulát v dejisku sporu nesprávne zhodnotili závažnosť a perspektívnosť argumentov jednotlivých strán, keď dali prednosť administratívne ľahšie zvládnuteľnému riešeniu pred zapojením skutočne zainteresovaných subjektov. Činnosť kancelárie, ktorá bola iba jednou z viacerých aktivít obchodnej firmy *Internationale*, sa čoskoro ukázala ako málo efektívna a jej spolupráca so spolkami slabá.

Takmer presne rok po iniciatíve DĚlnického sdružení na zriadenie Komisie pre reorganizáciu jej delegáti odmietli ďalšiu spoluprácu s *Internationale* a rozhodli sa vyzvať spolky na utvorenie prípravného výboru spoločnej sociálnej inštitúcie podľa tamojšieho vzoru nemeckých spolkov, ktorú by však na rozdiel od Nemcov prevádzkovali aspoň spočiatku vlastným nákladom.¹⁴ Jej poslanie videli predovšetkým v zaobstarávaní práce, ale tiež v právnej a lekárskej pomoci, družstevnej a kultúrno-osvetovej činnosti.¹⁵

10 DĚlnické sdružení bolo spolkom združujúcim čs. vystaňovalcov na triednom základe. Vzniklo v roku 1926, malo kontakty na KS Argentíny a tamojšiu sekciu Kominterny. Svoje názory propagovalo vo vlastných novinách *DĚlnické listy*, neskôr v *Obrane*. Pre svoje politické postoje sa spolok dostal do konfliktu aj s prevažnou väčšinou čs. krajských spolkov v Argentíne a roku 1931 po nastolení diktatúry gen. Uriburua sa stal terčom perzekúcie tamojšieho režimu.

11 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Argentína 1928, Reorganizačný návrh DĚlnického sdružení. In: Náš prístěhovalecký problém.

12 Tamže, Resoluce čs. spolků v Buenos Aires podaná na MSP v Praze a Smlouva. In: Náš prístěhovalecký problém; tiež *Jihoameričan*, 17. 3. 1927, čl. Reorganizace vystěhovalecké kanceláře.

13 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Argentína 1928, Odpověď na resoluci čs. spolku. In: Náš prístěhovalecký problém; tiež tamže, Argentína 1926 – 1927, stanovisko MSP, generálny konzulát – čs. spolkom 25. 8. 1927.

14 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Argentína 1926 – 1927, reorganizácia vystaňovaleckej kancelárie, generálny konzulát – MSP 29. 9. 1927; tiež tamže, Argentína 1928, Postup a Převolání komise pro reorganizaci. In: Náš prístěhovalecký problém.

15 Tamže.

V apríli 1928 z komisie vznikol Prípravný výbor Zväzu československých spolkov. Slovenský robotnícky spolok, ktorý sa na spoločnej práci podieľal už od vzniku komisie, jeho rady onedlho opustil. Príčinou jeho odstúpenia od spoločnej práce nebol zásadný rozpor. Rudolf Míšek vo svojej diplomovej práci, použijúc dobové formulácie funkcionárov zväzu, vraví o malichernosti a intrigách,¹⁶ keď sa vystaňovalecký komisár Viktorin snažil eliminovať vplyv Prípravného výboru na jednotlivé spolky. Aké argumenty použil, nevieme, ale Slovenský robotnícky spolok z výboru následne vystúpil.¹⁷

Po dvoch rokoch pod dojomom opätovného nadviazania spolupráce (vtedy už so Zväzom čs. spolkov) hodnotil *Slovenský ľud* tento krok ako chybu a spreneveru vlastnému programu,¹⁸ či ako „nesprávne pochopenie a mylné vysvetľovanie si práce Prípravného výboru“.¹⁹ Medzitým v októbri 1928 boli zverejnené júlové návrhy stanov a rokovacieho poriadku budúceho zväzu, formulované Dĕlnickým sdružením. Valné zhromaždenia ostatných spolkov, napriek značnej komplikovanosti, ich prijali bezo zmeny, a tak sa v decembri 1928 konala ustanovujúca schôdza a 1. mája 1929 začal Zväz čs. spolkov svoju činnosť. Ako sa predpokladalo pred pol druhu rokom, z vlastných zdrojov a v priestoroch TJ Sokol Buenos Aires. Po dvoch týždňoch začala fungovať aj jeho sprostredkovateľňa práce.

Jej výsledky boli od začiatku výraznejšie, než dosahovala *Internationale*,²⁰ preto ešte na sklonku roka 1929 nový vyslanec Eduard Machatý poslal ministerstvu sociálnej starostlivosti priaznivú správu o činnosti zväzu a žiadal o prevedenie subvencie na spolkovú organizáciu.²¹ Na základe nej začiatkom januára 1930 ministerstvo rozhodlo o zastavení mesačnej subvencie 100 pesos pre *Internationale* a o podmienenečnom udelení mesačnej subvencie 250 pesos pre Zväz čs. spolkov s platnosťou k 31. marcu 1930. Následne zväz prijal podmienky ministerstva sociálnej starostlivosti nasledovať zárobkové ciele, poskytovať informácie, sprostredkovať prácu, viesť evidenciu krajanov, podávať mesačné správy a umožniť vyslanectvu kontrolu.²² Zväz a *Internationale* neboli však jedinými modelmi riešenia čs. vystaňovaleckých problémov.

16 MÍŠEK, R.: c. d., s. 72 – 73.

17 Prípravný výbor vydal brožúru *Náš vystaňovalecký problém*, kde vyložil svoj postoj a celú genézu prisťahovaleckej kancelárie a vzťahov spolkov s oficiálnymi úradmi a *Internationale*. Pri publikovaní listu V. Viktorina prišlo k vypusteniu časti textu, čo zväz hodnotil ako neúmyselnú technickú chybu. Vystaňovalecký komisár to však považoval za účelovú manipuláciu (SÚA ČR, f. MSP, k. 4015, zložka H6/c 13, Zväz čs. spolkov – vyslanectvu 27. 11. 1929).

18 SE (Slovenský ľud) 7/ 2. 4. 1930, čl. Do živšej činnosti.

19 SE 10/ 14. 5. 1930, čl. Činom k práci.

20 Zväzová sprostredkovateľňa práce počas svojho účinkovania od mája 1929 do konca augusta, resp. začiatku septembra 1932 riešila 10 512 pracovných ponúk od argentínskych zamestnávateľov, na ktoré sa jej podarilo umiestniť 4 911 krajanov, samozrejme, aj slovenskej národnosti. O návštevách krajanov v kancelárii, ktorá poskytovala i právnu a prekladateľskú pomoc, sa viedla evidencia až od júla 1930, svedčí však o veľkej popularite, ktorej sa táto zväzová inštitúcia v krajanovej verejnosti tešila. Za sledovateľné obdobie posledných dvoch rokov a štyroch mesiacov navštívilo zväzovú kanceláriu 31 178 krajanov. Bližšie pozri súhrnnú bilanciu in: Nová doba 10. 9. 1937, čl. Čini li dva totéž, není to vždy totéž, alebo periodické mesačné výkazy, pokiaľ boli uvěřňované v *Slovenskom lude*.

21 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 477, Argentína 1929 – 1930, vyslanectvo – MSP 30. 12. 1929. V roku 1929 zastupiteľský úrad „povýšil“ z generálneho konzulátu na vyslanectvo.

22 SÚA ČR, f. MSP, k. 4 015, zložka H/c-13, Zväz čs. spolkov – MSP 9. 4. 1930.

Seriózne myslený bol aj projekt Ing. Alojsa Horu z Bogoty, ktorý navrhoval zriadenie kancelárií pri konzulátoch. Práve v tomto bode bol však tak v Prahe, ako aj zväzom v Buenos Aires odmietnutý.²³

Vyskytli sa tiež rôzne pokútne snahy samozvaných sprostredkovateľov, ktorí podobne ako istý A. Jílek bez mandátu lákali peniaze od nezorientovaných krajanov.²⁴ Pokus riaditeľa francúzskej firmy *Société Internationale de Migration* Jeana Lebella zriadiť v Buenos Aires roku 1927 centrálnu medzinárodnú kanceláriu zase stroskotal na neochote jednotlivých krajín, ktorý tam už podobné ustanovizne mali.

Najďalej vo vzťahu k zväzu sa dostala Československá únia. Jej vytvorenie v polovici roka 1930 pri časopise *Jihoamerický svět* a zriadenie vlastnej sprostredkovateľne práce bolo zhodne odmietané ako aktivita zameraná proti úsiliu zväzu. Navyše nedemokratické stanovky umožňovali manipuláciu s členstvom a prostredníctvom predsedu Ferdinanda Messingera, ktorý bol aj šéfom čs. oddelenia *Royal Mail Line* vznikalo podozrenie, že ide o pokus zaistiť tejto známej dopravnej spoločnosti ďalší profit.²⁵

Hoci existencia Československej únie neohrozila fungovanie zväzu, slúži ako typický príklad pomerov v čs. vystaňovaleckej komunite. Počas celého obdobia sa viedol v krajanskej tlači v Argentíne boj o presadenie koncepcii, ktorý neustal (na inom základe) ani po prevedení subvencie z *Internationale* na zväz. Predovšetkým vlastnou životaschopnosťou, vďaka iniciatívam Dělnického sdružení, ktoré bolo duchovným otcom všetkých významnejších akcií v prípravnej a úvodnej fáze činnosti zväzu, presadil sa dovedty najoptimálnejší variant podpory čs. vystaňovalcov. Veci výrazne pomohla aj zmena postojov zastupiteľského úradu a ministerstva sociálnej starostlivosti, ktoré netrvali z prestížnych dôvodov na predchádzajúcich rozhodnutiach. Pridelením subvencie na činnosť jeho sprostredkovateľskej kancelárie sa začala etapa súčinnosti vládnych inštitúcií a krajanských organizácií. V priebehu nej sa však potvrdili dávnejšie obavy našich diplomatov z vývoja medzispolkových vzťahov,²⁶ keď po zdarných začiatkoch spolkové spory priviedli zväz do hlbokkej krízy, z čoho nakoniec profitoval Slovenský spolok.

Ten vstúpil do zväzu v máji 1930. Spolok označil tento krok za napĺňanie vlastných sociálnych cieľov, keď sa ukázalo, že nebol vo vlastnej rézii schopný zabezpečiť podpornú činnosť pre svoje členstvo a kolóniu. V situácii, keď zväz sprostredkúval prácu aj Slovákom (koniec koncov šlo o čs. zväz), neúčast' v ňom sa hodnotila ako neúčelná izolácia,²⁷ ktorej predlžovanie mohlo meno spolku v očiach jeho členov i celej komunity iba poškodiť.

23 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Sprostředkovatelna práce, Ing. Hora.

24 Tamže, Argentína 1926 – 1927, konzulát – MZV 30. 1. 1926.

25 SÚA ČR, f. MSP, k. 3987, zložka H 1/a-2, vyslanectvo – MSP 28. 7. 1930, tiež SE 14/ 23. 7. 1930.

26 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 475, Argentína 1921 – 1925, konzulát – MSP 19. 12. 1923. „*Správní komise složená z delegátů krajanských organizací nezaručovala by úspěch společné akce, která snad pozdějšími snahami stranickými mohla by býti i brzděna...*“

27 SE 7/ 2. 4. 1930, čl. Do živšej činnosti.

Drsnejšie komentovali spolkové noviny *Slovenský ľud* vstup do zväzu po rokoch, keď už po jeho rozpade napísali: „*Náš spolok pristúpil k tejto akcii len preto, že v tom čase ešte nebol v stave sám previesť podobnú akciu.*“²⁸

Dňa 11. mája 1930 teda mimoriadne valné zhromaždenie vtedy ešte Slovenského robotníckeho spolku²⁹ rozhodlo o vstupe do Zväzu čs. spolkov. Že to nebolo úplne spontánne, tomu by mohlo nasvedčovať odstúpenie tajomníka spolku Vojtecha Vongreja a jeho nahradenie Romanom Bazalom, ktorý sa súčasne stal jedným z delegátov spolku vo zväze.³⁰ Členovia spolku tým získali právo na bezplatné služby zväzu, najmä jeho sprostredkovateľne práce a právnej poradne.

Zväz zd'aleka neobsiahol všetkých krajanov, bol nesporne odkázaný na vládnú subvenciu 250 pesos mesačne, bez nej by bol v mínuse, čo však v nijakom prípade nezmenšuje záslušnosť jeho činnosti. Napriek tomu jeho efektívnosť, hospodárenie a vzťahy v ňom boli od začiatku vystavené kritike. Väčšina kritiky v roku 1930 vychádzala z radov vonkajšej konkurencie – Československej únie a jej novín *Jihoamerický svet*,³¹ najmä však z časopisu *Jihoameričan*, ktorý ako prvé krajské periodikum bol svojho času nútený poskytnúť priestor a podporu firme *Internationale* a tomto období hájil farby Československého klubu, ktorý sa na práci zväzu nepodieľal.

Slovenský spolok sa vo svojich novinách počas celého roka 1930 zdržal akejkolvek kritiky. Tento postup bol bezpochyby motivovaný snahou nevyhrocovať pomery ich ventilovaním v tlači, čo svedčilo o serióznom prístupe spolku. Neskoršie vyjadrenia v krajskej tlači dovoľujú datovať začiatok zjavnej krízy zväzu na marec 1931.³²

Vzťahy medzi spolkami v čs. krajskej komunite sa dostali do hlbokaj, a ako sa ukázalo, aj dlhodobej krízy, v priebehu ktorej boli akcentované postupne všetky najdôležitejšie rozdiely – koncepčné, politické i národnostné. Starosť o nezamestnaných a ovládanie sprostredkovateľne práce nezanedbateľné už kvôli štátnym subvenciám z domova a súčasne významné vďaka vplyvu spojenému s prevádzkovaním kancelárie načas (aspoň

28 SE 81/20. 8. 1932, čl. Zo Slovenského spolku.

29 Koncom augusta 1930 zmenil pôvodne Slovenský robotnícky spolok názov na neutrálnejší Slovenský spolok. Zdôvodňovalo sa to tým, že spolok sa nezakladal na triednom základe, ale na úsilí o čo najširšiu koncentráciu tamojších Slovákov. Vo vedení spolku sa presadila nová garnitúra a z predsedníctva výboru zvoleného v januári nezostal v ňom po mimoriadnom valnom zhromaždení 24. 8. 1930 ani jediný. Nový predseda Jozef Hromada naznačil, že dovtedajší názov spolku vzbudzoval zdanie triednej organizácie, čo vyvolávalo aj nepriaznivý dojem. (Za rovnocenný Dělnickému sdružení, ktoré bolo považované za komunistické a známe svojím negatívnym postojom k čs. vláde, označoval Slovenský robotnícky spolok napríklad generálny konzul v Buenos Aires Jan Lejhanec. Pozri A MZV ČR, f. III. sekcia, k. 1 371, zložka 5, generálny konzulát – MZV 15. 4. 1927.) K zmene názvu práve v auguste 1930 mohla prispieť aj zhoršujúca sa situácia na argentínskej politickej scéne. Začiatok 30. rokov nespadal totiž v Argentíne len do obdobia hospodárskej krízy, ale aj krízy vládnucej radikálnej strany, čo onedlho vyvrcholilo nastolením vojenskej diktatúry (v rokoch 1931 – 1932 s fašistickými prvkami).

30 SE 10/14. 5. 1930, čl. Zo Slovenského robotníckeho spolku.

31 V priebehu roka 1930 sa pri príležitosti výročných či koncoročných výkazov zväzu objavilo v nepriateľsky naladenom *Jihoameričanovi* a *Jihoamerickom svete* niekoľko článkov spochybňujúcich hospodárenie i skutočnú účinnosť zväzu (*Jihoameričan* 5. 6. 1930, čl. K pokladni správě Svazu za první rok činnosti; tamže 20. 11. 1930, čl. Špatný vtip – Výroční zpráva Svazu, *Jihoamerický svět*, č. 10 – 11/ 1930, čl. Ni zisk – ni sláva).

32 *Jihoameričan* 10. 3. 1931, čl. Konec viditelný již na začátku; SE 34/ 25. 3. 1931, čl. Stavať, nie borit!

v mediálnej rovine) ustúpila do úzadia. Výsledok krízy medzispolkových vzťahov vo zväze nielenže významne zmenil pomery medzi spolkami, ale jej priebeh priamo viedol k ovládnutiu sprostredkovateľskej činnosti pre nezamestnaných Slovenským spolkom a tým aj k upevneniu jeho aj dovtedy silného postavenia v rámci čs. komunity.

Na začiatku roka 1931 boli vzťahy vo Zväze čs. spolkov už polarizované. Na jednej strane stálo Dělnické sdružení, svojho času autor myšlienky zväzu i jeho stanov, a TJ Sokol Villa Dominico, na druhej zvyšní štyria zúčastnení – TJ Sokol Buenos Aires, TJ Sokol Villa Devoto, Československé národní sdružení a Slovenský spolok. Príčinu tohto stavu a tejto polarizácie treba nesporne hľadať vo využívaní labyrintu stanov, ktorých podobu ich autori chápali ako nemennú, ostatní ako vývojom prekonanú. Svoju úlohu určite zohrali aj politické zretele – komunistické Dělnické sdružení totiž v niektorých otázkach zastávalo odlišné stanovisko ako ostatné spolky.³³ Začiatkom mája 1931 sa nespokojní členovia zväzu chopili iniciatívy. Delegáti štyroch spomenutých opozičných spolkov sa na zasadaní Správneho výboru zväzu 6. mája rozhodli rozpustiť výbor a zorganizovať nové voľby delegátov v jednotlivých spolkoch. Rozhodli sa získať podporu na vlastných mimoriadnych valných zhromaždeniach, čoho sa im aj dostalo. Bolo jasné, že po zvolení nového Správneho výboru by nasledovala revízia stanov a tým aj koniec konfliktu, alebo nevyhnutná izolácia či vypudenie Dělnického sdružení zo zväzu. Preto 23. mája 1931 zasialol Rozhodčí výbor ako arbitrážny orgán zväzu, ovládajú Dělnickým sdružením. Vetoval uznesenie Správneho výboru zo 6. mája a žiadal od spolkov to isté vzhľadom na uznesenia prijaté na ich mimoriadnych valných zhromaždeniach. K tomu neprišlo a konflikt sa naplno medializoval v novinách.³⁴ V júni sa opozícia neúspešne pokúsila prevziať moc vo zväze zvolením dočasného predsedníctva Správneho výboru a vytvorením komisie na zjednodušenie stanov.

Vo vzrušenej atmosfére sa konalo niekoľko schôdzí, ktoré však neprinesli pozitívny výsledok, naopak, najmä verejná schôdza v júli svojím priebehom ešte zvýšila výhrady spolkov voči Rozhodčímu výboru. Koncom júla štyri opozičné spolky uverejnili vyhlásenie svojich reformných cieľov, kde žiadali predovšetkým zásadnú revíziu stanov – ich zjednodušenie a likvidáciu Rozhodčího výboru, ako aj elimináciu vplyvu kancelárie zväzu v oblasti spolkovvej administratívy a jej sústredenie len na oblasť sprostredkovateľnej práce.³⁵ Pravdupovediac, situáciu to nijako nepohlo dopredu, okrem toho, že jestvovala programová báza, o ktorej bolo možné rokovať. Jediným výsledkom dovtedajšieho vývoja bol rozklad zväzu a nezáujem časti verejnosti o jeho vnútorné spory, keď v rokovaníach prevládlo vzájomné obviňovanie a škandalizovanie funkcionárov oboch strán. Koncom jari 1931, v štádiu, keď sa spor vo zväze zvrhol na osobné útoky, dominovala na stránkach krajanskej tlače aféra okolo delegáta Slovenského spolku vo zväze Ivana Šim-

33 V každom prípade bolo to Dělnické sdružení, ktoré ešte v prvých mesiacoch roka 1930 začalo situáciu riešiť otvorenými listami na stránkach Dělnických listov. Organizačné problémy sa tým nevyriešili, vzájomný rozpor však narastal.

34 Kolízia nemala východisko, keď situácia postavila proti sebe výkonný a arbitrážny orgán zväzu ako reprezentantov znepriatelených strán. Stanovy umožňovali totiž robiť závažné zmeny iba v konsenze oboch výborov. Znefunkčnenie exekutívy 6. mája bolo navyše podľa nich možné chápať v konečnom dôsledku ako ujmu zväzu, čo dávalo arbitrom dostatočný dôvod na vetovanie uznesenia Správneho výboru o nových voľbách.

35 SL 44/ 31. 7. 1931, čl. Prehlásenie.

ka.³⁶ *Jihoameričan* už koncom júna 1931, neskôr *Dělnické listy* a nakoniec aj *Nová doba* hovorili o zákulisných ťahoch, ktoré mali za aktívnej pomoci zastupiteľského úradu vyústiť do ustanovenia vysťahovaleckého ataše.³⁷ V júli v *Dělnických listoch* tajomník zväzu Rudolf Knaibl zaútočil už celkom adresne, keď Šimka obvinil z dlžôb a v spolupráci s legačným tajomníkom Jánom Országhom aj z komplotu na vyslanectve.³⁸

Šimko o kontaktoch s Országhom verejne hovoril. *Nová doba* usúdila, že zo vzájomných úsluh sa mohol vyvinúť sľub zriadiť funkciu vysťahovaleckého ataše. Aby však takýto post mal vôbec opodstatnenie, bolo treba likvidovať zväz.³⁹ Takéto obvinenie, či už bolo pravdivé, alebo nie, cez Šimkovu osobu kompromitovalo Slovenský spolok a na to aféra vlastne slúžila. Konštrukciu uľahčil zlý mravný kredit oboch spomínaných činiteľov a na veci nič nezmenil ani fakt, že medzi *Dělnickým sdužením*, *Dělnickými listami* a *Novou dobou* na jednej strane a Slovenským spolkom a vyslanectvom na strane druhej panovali zlé vzťahy. Napokon, keby sa takýto projekt aj realizoval, šlo by asi o samostatný, od Slovenského spolku nezávislý variant.

Slovenský spolok sa v tom čase plne postavil za svojho funkcionára Šimka a odmietol aj jeho obvinenie zo špicľovania pre argentínsku tajnú políciu.⁴⁰

Z hľadiska kolónie celá kampaň *Dělnických listov* a *Novej doby*, ako aj následné reakcie Slovenského spolku v *Slovenskom ľude* práve v období spolkovkej krízy iba prispeli k naštreniu beztak vratkej národnostnej znášanlivosti medzi našimi vysťahovalcami v Argentíne. Polemika v tlači totiž v istých chvíľach klesala na úroveň nacionálneho osočovania.

V takejto atmosfére sa v lete 1931 opozícia uchýlila k účinnému, avšak najmä z morálneho hľadiska pochybnému manévru, keď prostredníctvom funkcionárov zväzu Fran-

36 Šimko nepatril v kolónii k neznámym a pre podobné útoky predstavoval vhodný objekt. Za porušenie stanov a finančné nezrovnalosti – mimochodom s čs. diplomatom – bol už raz (v apríli 1927) zo Slovenského spolku vylúčený. Neskôr bol rehabilitovaný a opätovne prijatý do spolku, formálna zámiienka na útok *Novej doby* však už jestvovala.

37 *Jihoameričan* 25. 6. 1931, čl. Objavy.

38 *Dělnické listy* 16. 7. 1931, čl. Nie honorowo – ale zdrowo. Šimko vo svojej bezprostrednej reakcii označil Knaibla za notorického intrigána (SE 43/20. 7. 1931, čl. Moja odpoveď). V decembri, keď sa zväz po neúspechu vyslaneckého sprostredkovania a ofenzíve Slovenského spolku už zdal byť definitívne pochovaný, venovala *Nová doba* celú titulnú stranu Šimkovi a jeho vzťahom s legačným tajomníkom Országhom (*Nová doba* 10. 12. 1931, čl. Kdy prohlédnou naši Slováci; tamže 24. 12. 1931, čl. Slováci, pozor!).

39 S odstupom času priniesol Slovenský ľud informáciu, že zodpovedný za rozbitie zväzu je jeho tajomník Josef Kotas, ktorý ako údajný agent, provokatér maďarskej iredentistickej centrály vo Viedni, mal za úlohu rozloženie čs. kolónie v Argentíne a ešte väčšie izolovanie Slovákov – pozri SE 166/21. 6. 1934, čl. Zlu treba predchádzať.

40 SE 56/11. 12. 1931, čl. Slováci, pozor!. Istú satisfakciu mohli v *Dělnickom sdužení* pociťovať v súvislosti s inou kauzou. Približne v období od februára do augusta 1932 prišlo k výraznému kvalitatívnemu úpadku SE. Čiastočne to bolo spôsobené zlou organizáciou práce Tlačového krúžku. Spolok v tom čase už dlhšie doplácá na SE takmer 100 pesos mesačne, aby vôbec mohol trikrát mesačne vyjsť na šiestich stranách. V marci 1932 bol SE taký stratový, že sa uvažovalo aj o jeho zrušení. Redaktora Šimka v polovici roka odvolali, a keď následná kontrola zistila defraudáciu pohybujúcu sa v stovkách pesos, bývalý redaktor bol v auguste zo spolku vylúčený „na neurčito“. Bližšie pozri SE 98/19. 1. 1933, čl. Zprávy o činnosti Slovenského spolku za rok 1932; *Nová doba* 30. 6. 1934, čl. Strašidlá a skutočnosti. Po rokoch bol Šimko do Slovenského spolku opäť prijatý.

tiška Zelenku a Josefa Chvapila deponovala zväzové peniaze na vyslanectve.⁴¹ Keď po čase táto nátlaková línia pokračovala vypovedaním kancelárie z priestorov TJ Sokol Buenos Aires pre neplatenie nájmu, šlo už o účelové a jednoznačné vydieranie. Navyše 11. augusta urobila polícia v priestoroch DĚlnického sdružení a jeho novín *DĚlnické listy* prehliadku a zatkla 16 osôb (z nich štyria boli členmi DĚlnického sdružení). Podľa argentínskej tlače k razii prišlo na základe udania z anarchistickej a komunistickej propagandy. Bezprostredná reakcia časti našej kolónie je smutným svedectvom stavu, v akom sa medzispolkové vzťahy v tom čase nachádzali. *Slovenský ľud*, berúc do úvahy udavačský argument, policajný zásah proti čs. robotníckemu spolku schválil a *Věstník československý* uverejnil článok F. Zelenku z TJ Sokol Buenos Aires, ktorý dokonca obvinil DĚlnické sdružení z nabádania na boľševickú revolúciu.⁴² V súvislosti s udaním vystupuje do popredia niekoľko skutočností.⁴³ Zásah proti DĚlnickému sdružení nastal po neúspešnej snahe opozície dosiahnuť zmenu stavov na pôde zväzu uzneseniami a členskou podporou. V tomto prípade sa komunistický náter DĚlnického sdružení, jeho *DĚlnických listov*, spätých s Čs. sekciou pri Komunistickej strane Argentíny, dal dobre zúročiť. Argentínsky kontext len zdôrazňuje nízky čin. K udaniu prišlo v čase, keď muselo byť zaručene účinné – v Argentíne bola pri moci vojenská vláda, krajina žila v podmienkach výnimočného stavu, masového zatýkania (nielen komunistov) a legálneho pôsobenia fašizoidnej Občianskej légie (*Legión Cívica*). Zväz sa hneď po zatýkaní kontaktoval s vyslanectvom, a hoci tam dali najavo isté zadosťučinenie nad osudom nelojálnych odbojníkov,⁴⁴ nakoniec vyslanec intervenoval v prospech zatknutých. Ako sa ukázalo, nedostatočne rázne a len v prospech jednotlivcov, nie *en bloc*.⁴⁵ Preto potom vo februári 1932 päť čs.

41 Vyslanectvo nemohlo z dôvodov svojho štatútu prechovávať spolkový majetok, a tak sa peniaze ešte v lete 1931 prostredníctvom revoltujúcich členov zväzu na kratší čas dostali k vyšetrujúcemu sudcovi (DĚlnické sdružení dalo totiž podnet na trestné stíhanie za defraudáciu, čo sa nakoniec nepotvrdilo). Trvalo roky, kým sa táto finančná kauza vyriešila. Bývalý funkcionár zväzu R. Knaibl v decembri 1936 navrhol likvidovať zväzové financie a zvyšok previesť na Československú Maticu školskú (ČSMŠ) v Argentíne. Do rokovaní sa zapojilo aj vyslanectvo. Slovenský spolok sa v tom čase pokúsil ako prevádzkovateľ vlastnej sprostredkovateľne reklamovať celú sumu pre seba a na mimoriadnom valnom zhromaždení 1. augusta 1937 bola zvolená trojčlenná skupina, ktorá mala zastupovať Slovenský spolok v rokovaniach. Spolky to odmietli a nakoniec vo februári 1938 sa na schôdzi v TJ Sokol Villa Dominico dohodli celý majetok zväzu odovzdať ČSMŠ.

42 SL 46/25. 8. 1931, čl. Zlá propaganda; Věstník československý 120/17. 8. 1931.

43 Takýto postup voči DĚlnickému sdružení nebol originálny, o podobnom riešení uvažovali niektorí ministerskí úradníci v Prahe už pred rokmi. DĚlnické sdružení a jeho noviny *DĚlnické listy* z triedneho hľadiska dlhodobo a nie vždy korektne kritizovali pomery v Československu, čo bolo hodnotené ako nelojnosť voči štátu. Svojou činnosťou spôsobovali starosti Prahe už dávno. V júli 1927 dokonca MSP žiadalo, aby MZV preskúmalo možnosti ako zamedziť vysťahovanie ľuďom s podobnými názormi, a odporúčalo „*upozornit' vhodným spôsobom argentínsku vládu... na nepriaznivé tendencie časopisu*“ (A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Argentína 1926 – 1927, MSP – MZV 13. 7. 1927). Generálny konzul J. Lejhanec v stručnej expertíze označil podobné aktivity čs. oficiálnych kruhov za nevhodné, odporúčal však zakázať distribúciu DĚlnických listov v ČSR (A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, Argentína 1926 – 1927, generálny konzulát – MZV 28. 9. 1927). DĚlnické listy i neskoršia Obrana (zmenený názov novín po obnovení vydávania) potom do ČSR nechodili.

44 Keď delegácia zväzu prišla na vyslanectvo, legačný tajomník Antonín Bartoň bol toho názoru, že „*za idey sa musí platiť*“. Pozri Nová doba 25. 2. 1932, čl. Nezapomíname a neodpustíme.

45 Jihoameričan 10/ 17. 3. 1932, čl. K našemu minulému „Kto zodpovedá?“.

občanov s vyše stovkou ďalších cudzincov bolo označených za nežiaducich a vojensku loďou *Chaco* boli všetci deportovaní do Európy. Niektorí z diplomatov neprišli podpísať príslušné doklady, a preto asi tucet väzňov nakoniec ostal v Argentíne. Naši diplomati túto možnosť nevyužili.⁴⁶ Argentínska vláda sa rozhodla vyložiť cudzincov v ich domovských štátoch napriek tomu, že v niektorých (napríklad v Taliansku) bolo takmer isté, že mnohí priamo z lode pôjdu do väzenia. Loď brázdila európske moria a vyvolávala veľké pobúrenie medzi robotníkmi starého kontinentu. Preto keď generála Uriburua nahradil prezident Justo, amnestoval tridsaťtri zvyšných väzňov, medzi nimi všetkých päť našich deportovaných, ktorí sa 10. mája 1932 vrátili do Buenos Aires. Skončila sa tak najtrápnejšia kapitola našej predvojnovnej histórie v Argentíne, „*histórie zhovadilého udavačstva*“, ako vtedy napísala *Nová doba*. Táto obvinila opozičné spolky, „*že pod vedením Šimkovým*“ rokovali o udaní Dělnického sdružení a *Dělnických listov* policii. Do komplotu mala byť podľa nej zapojená aj firma Suchan a – čo sa zdá absurdné, ale pre postoj *Novej doby* príznačné – aj čs. zastupiteľský úrad.⁴⁷ Čo sa týka ohlasov z druhej strany, sotva nájdeme príznačnejší ako onen zo Slovenského spolku publikovaný v *Slovenskom ľude*, ktorý tvrdenia *Novej doby* označil za klebety, ktoré sa ukázali ako nepravdivé, lebo „*nikdo nič nedokázal, čo napísal nejaký ten československý plátok*“. Podľa *Slovenského ľudu* to nebol nik zo Slovákov ani z opozičných spolkov, ale „*niekto z kruhov blízkych Dělnickému sdružení*“.⁴⁸ V ňom totiž jestvovali dva „*navzájom sa potierajúce prúdy, z ktorých jeden vedie J. Kotas a R. Knaibl a druhý je zložený z komunistov, ktorí boli v auguste zatknutí*“.⁴⁹ Toto tvrdenie teda mohlo mať hypoteticky racionálny základ, lenže v roku 1935 vtedajší predseda Slovenského spolku Vojtech Sijarský obvinil Dominika Baču, že anonymným listom v roku 1931 „*udal policii našich príslušníkov, ktorí potom boli žalárovaní, ba i vypovedaní a z ktorého udania boli upodrozrievané osoby, ktoré s tým nič spoločné nemali*“.⁵⁰ Zatiaľ v situácii úplného rozvratu zväzu na jeseň 1931 prišlo k „*sprostredkovateľskej*“ misii vyslanectva. Zastupiteľskému úradu, jednoznačne stojacemu na strane opozičných spolkov, sa pod vyhrážkou definitívnej straty pozastavenej subvencie podarilo primäť znepriatelené strany k sérii rokovaní.⁵¹ Dňa 18. novembra 1931 dospeli k rozhodnutiu zvolať Správny výbor na 25. novembra a dohodli sa na zvolení nových členov a obnovení práce zväzu. Schôdzku mal zvolať Ing. Knaibl, predseda Dozornej rady zväzu, označovaný za vlastného autora stanov a pre svoje povahové vlastnosti aj za hlavnú príčinu sporov vo zväze. Neurobil tak, lebo podľa vyslanca Machatého mu nevyhovovali podmienky uvoľnenia majetku zväzu. Pokúsil sa získať peniaze pred

46 Senček, G. : Účasť Čechov a Slovákov na pokrokovom hnutí v Argentíne. In: Slovánsky prehľad 7/1958, s. 268 – 269; *Expres* 7. 12. 1935, čl. Podivná činnosť nášho vyslanectví.

47 *Nová doba* 25. 2. 1932, čl. Nezapomínáme a neodpustíme. V buenosaireskej kolónii sa všeobecne vedelo o blízkych vzťahoch Suchanovej firmy a Věstníka československého, kde vyšiel Zelenkov článok obviňujúci zatknutých z propagácie komunizmu, čo usvedčuje Suchana zo schvaľovania policajného zásahu.

48 *SL* 75/21. 6. 1932, čl. Von s vecami!

49 A MVZ ČR, f. V. sekcia, PZ, mikrofiš 23 PZ 5/ 91 – 1/ 3, vyslanectvo – MZV, bežná správa č. 14 z 8. 3. 1932.

50 *SL* 219/ 25. 7. 1935, čl. Verejnosti na objasnenie.

51 O pozastavenie dotácie (z rozpočtových dôvodov od februára 1931 zníženej) sa pričínil prvý tajomník vyslanectva A. Bartoň.

schôdzou, a keď neuspel, nezvolal ju.⁵² Napriek tomu sa zišlo po jednom zástupcovi z každého spolku okrem TJ Sokol Buenos Aires. Piatí prítomní konštatovali daný stav a rozišli sa bez rokovania. Knaiblov postoj možno interpretovať len ako nechotu prijať postoj iných spolkov. Ťažko však možno akceptovať, že by celá iniciatíva zastupiteľského úradu stroskotala na jedinom človeku. Spolky totiž v tomto zlomovom období neurobili nič preto, aby bez Dĕlnického sdružení (ako väčšina) vytvorili vlastnú obdobu zväzu. V tejto súvislosti je zaujímavá najmä vtedajšia činnosť Slovenského spolku. Už 13. novembra prejavil iniciatívu, keď zvolal opozičné spolky na schôdzu, kde sa dohodli, že budú trvať na podmienkach *Prehlásenia* z júla 1931. Na vlastnej členskej schôdzi 22. novembra (teda ešte pred zamýšľaným rozhodujúcim stretnutím znepriatelených strán!) a potom na schôdzi výboru 28. novembra bolo schválené *Prehlásenie Slovenského spolku*, v ktorom tento neuznáva Rozhodčí výbor, odmieta rokovať s Dĕlnickým sdružením a ponúka sa viesť kanceláriu zväzu vo svojich priestoroch „za všestrannej kontroly spolkov Sväz tvoriacich a zastupiteľského úradu“. Súčasne Slovenský spolok žiadal „poveriť vedením kancelárie Slováka tak, ako to složené kolonie vyžaduje“.⁵³ Pri všetkom uznaní snahám Slovenského spolku udržať chod sprostredkovateľne práce jednoznačne išlo o neskrývaný pokus získať rozhodujúci vplyv v celej kolónii, pričom požiadavka dosadiť do vedenia kancelárie Slováka bola aspoň taká netaktná a konfliktná ako oprávnená. Reakcia zvyšku opozície bola chladná. Pre spolok z toho na nasledujúcom valnom zhromaždení v januári 1932 vyplynulo, že „v budúcnosti sa pri žiadnej otázke... nesmie spoliehať na iné spolky ani Sväzy, ale musí hľadať cestu k riešeniu všetkých otázok vo svojom strede samostatne. Ten utratený čas a vyčerpané sily, ktoré sa dali na udržanie Sväzu, keby spolok bol hľadel využiť pre zriadenie svojej sprostredkovateľne práce, bol by dosiahol za menších obetí“.⁵⁴ Napriek tomu sa Slovenský spolok opätovne obrátil na ostatné spolky vo zväze s výzvou ku konzultáciám,⁵⁵ čo všetky okrem TJ Sokol Villa Dominico akceptovali. Dňa 3. marca 1932 sa vrátane Dĕlnického sdružení dohodli prerokovať návrhy na zmenu stanov a vzájomné zmierenie.⁵⁶ Schôdzku plánovanú na 17. marca 1932 však Československé národné sdružení nezvolalo. Opakovala sa tak situácia z novembra predošlého roku, čo svedčí o tom, že nejestvovala skutočná ochota zladit' rozdielne stanoviská do kompromisu na prospech kolónie. Februárovú iniciatívu pochovala aj absencia dôvery voči Slovenskému spolku. Po novembri a januárovom valnom zhromaždení Slovenského spolku, ktorého výsledky boli publikované v *Slovenskom lude* a tak dostupné celej kolónii, sa tomu ani nemožno čudovať. Slovenský spolok reagoval podráždené na nedôveru bývalých spojencov zo zväzu a opäť odmietol niesť „za ostatné zodpovednosť“.⁵⁷ Dňa 11. júna 1932 sa výbor Slovenského spolku uzniesol otvoriť najneskôr do začiatku augusta vlastnú sprostredkovateľnú prácu.⁵⁸ Podľa zápisnice

52 SÚA ČR, f. MSP, k. 4 015, zložka H6/c-13, ZÚ – MSP 17. 12. 1931, Pomery ve Svazu čs. spolků.

53 SE 55/ 30. 11. 1931, čl. Naše stanovisko; a SE 61/ 31. 1. 1932, čl. Zpráva o valnom zhromaždení Slovenského spolku z 24. 1. 1932, s. 6.

54 SE 61/ 31.1. 1932, čl. Zpráva o válnom zhromaždení.

55 SE 63/ 20. 2. 1932, čl. Výzvanie.

56 SE 65/ 10. 3. 1932, čl. K porade o Zväze.

57 SE 66/ 20. 3. 1932, čl. Zodpovednosť.

58 SE 75/21.6. 1932, čl. Zo Slovenského spolku.

z valného zhromaždenia 19. januára 1933 rozhodnutie padlo na mimoriadnej schôdzi výboru 24. mája 1932.⁵⁹ V každom prípade, ak to tak bolo, mali by sme mať na mysli len finálnu fázu celého úmyslu. Myšlienkou vlastnej kancelárie sa spolok vážne zaoberal minimálne od januárového valného zhromaždenia.⁶⁰ Domnievam sa, že o tejto eventualite sa uvažovalo skôr, azda v novembri 1931, možno ako o náhradnom variante pre prípad, že by sa spolku nepodarilo presadiť dominantné postavenie v rámci preferovaného zväzu. Zdá sa byť nepravdepodobné, že by pri takom odkrývaní kariet a takých radikálnych vyhláseniach, aké odzneli na členskej a výborovej schôdzi Slovenského spolku v poslednej dekáde novembra, funkcionári nepočítali s nejakou alternatívou v prípade možnej izolácie. To by do istej miery podporovali aj okolnosti finančného zabezpečenia na otvorenie vlastnej kancelárie. Otázna je príčina, prípadne účel februárovej zjednocujúcej iniciatívy Slovenského spolku. Sama osebe by mohla potvrdiť tézu o vlastnej sprostredkovateľni Slovenského spolku ako náhradnom riešení po zlyhaní spolkovej akcie. Prišla však v čase, keď po vyhláseniach funkcionárov spolku a po predchádzajúcom vývoji bol väčším prevrpením sľubný začiatok rokovaní než ich „neformálny“ krach. Dňa 11. septembra 1932, už po otvorení sprostredkovateľne práce Slovenského spolku, zišli sa zástupcovia TJ Sokol Villa Dominico, Dělnického sdružení a Československého národného sdružení – spolkov, ktoré vývoj v jednotlivých fázach konfliktu nakoniec priviedol do viac-menej zjavných disonancií so Slovenským spolkom. Ich reprezentanti sa uzniesli na trvaní zväzu, jeho reorganizácii, ďalšej činnosti a opatrovaní majetku.⁶¹ Zväz sa síce nepodarilo oživiť, táto schôdza však svojim zložením ukazuje na určité presuny v polarizácii našej kolónie. Hoci pre časť krajskej tlače bola pozícia Slovenského spolku v celej kauze zväzu jednoznačná, na základe materiálov, ktoré som mal k dispozícii, sa prikláňam k názoru, že na spolkovej úrovni sa myšlienka vlastnej sprostredkovateľne práce dostala do centra pozornosti až vďaka vývoju udalostí.

Vo vlastnej réžii

V čase, keď sa Slovenský spolok podujal prevádzkovať vlastnú sprostredkovateľňu práce, nezamestnanosť v Argentíne nebola vyššia než v iných štátoch (v roku 1932 oficiálne štatistiky v dvadsaťmiliónovom štáte hovorili o 334-tisícoch nezamestnaných, z toho na dvojmiliónovú metropolu pripadala viac než štvrtina). Najviac boli postihnuté stavebnícke profesie, nekvalifikovaní nádenníci, baníci, úradníci a sektor dopravy. Pristáhovalci, mnohokrát ešte neznalí jazyka, sa dostávali do pozície, keď museli prijať akúkoľvek prácu, resp. akokoľvek platenú, čím znižovali beztak všeobecne nízku úroveň plátov. Podľa názoru vyslanectva, a iste aj pod dojmom neúspechu oficiálnych argentínskych projektov, vytvorila sa tak situácia, keď sprostredkovateľne práce „nemajú praktického významu pre pristáhovalcov, lebo sprostredkujúajú hlavne zle platené miesta, ktoré si čulejší pristáhovalec nájde aj sám“.⁶² Verejné práce boli obsadzované prednostne

59 SE 98/19. 1. 1933, čl. Zprávy o činnosti Slovenského spolku za rok 1932.

60 Pozri citáciu vedúcu k poznámke č. 50.

61 SE 85/30. 9. 1932, čl. Rezolúcia z poradnej schôdze Zväzu.

62 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, ZÚ – MZV 2. 2. 1933, Vystáhovalecká zpráva za rok 1932. Ukázalo sa však, že ani zúfalé postavenie mnohokrát neprinútilo našich krajanov prijať zle platenú prácu, čo bol jeden z dôvodov pomerne slabej efektívnosti sprostredkovateľne v nasledujúcich rokoch.

domácimi nezamestnanými (pre imigrantov bolo vyčlenených 20 % miest) a argentínska vláda chránila pracovný trh aj vízovou politikou. Roku 1933 dokonca parlament rokoval o 5-ročnom zákaze príchodu cudzincov, ako aj o repatriácii nezamestnaných, prípadne o ich premiestnení do zón, kde budú mať možnosť ľahšie si zaobstarať prácu.⁶³

Vyslanec Machatý počas dovolenky v Prahe vymohol od ministerstva sociálnej starostlivosti symbolických 15-tisíc korún, tie sa stali súčasťou podporného fondu vyslanectva určeného predovšetkým pre chorých a nezamestnaných krajanov.⁶⁴

Ešte v priebehu roka 1931 ťažisko činnosti spolku spočívalo v kultúrno-osvetovej práci (úmysel zriadiť hudobný odbor, kurzy pravopisu, prednášky). O dôraze, aký sa v Slovenskom spolku kládol v tom období na zvýšenie kultúrnej a čiastočne i sociálnej úrovne členov, svedčia aj neskoršie programové špecifikácie. V máji 1931 Stanislav Kuzma pri vydávaní spolkových novín *Slovenský ľud* označil za hlavnú aktivitu spolku divadelníctvo a zo zamýšľaných ďalších činností väčšina mala mať práve kultúrno-vzdelávacie zameranie (literárny, vzdelávací, spevácky, hudobný, školský odbor). Sociálne ciele realizované vo vlastnej réžii boli výrazne v menšine (napr. perspektívny ženský odbor sa mal starať aj o deti).⁶⁵

V sociálnej sfére až do začlenenia Slovenského spolku do Zväzu čs. spolkov boli úlohy väčšinou vyjadrované všeobecne a skrývali sa za úsilím aktívne pôsobiť vo zväze.⁶⁶ Súčasne v tejto oblasti patrila k významným požiadavka kúpy vlastného spolkového domu⁶⁷ a pozornosť si zaslúži aj neskorší návrh náhradného člena výboru Michala Majoroša zriadiť mocenský a posmrtný fond spolku, čo však – pravdepodobne z finančných dôvodov – neprekonalo fázu skúmania.⁶⁸ Keď chcel spolok pomôcť pozostalým, robil tak spravidla formou príležitostných zbierok.⁶⁹

63 A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 508, vyslanectvo – MZV 6. 9. 1933. Ešte v roku 1931 sa argentínska vláda pokúšala dohodnúť s Prahou repatriáciu 228 našich nezamestnaných. Pozri tamže, vyslanectvo – MZV 10. 3. 1931.

64 SE 68/ 11. 4. 1932, čl. Páni si robia iróniu z biedy; a tiež SE 78/ 20. 7. 1932, čl. Sprostredkovateľňa práce.

65 SE 38/ 26. 5. 1931, čl. Naše divadlo.

66 Spolok, keď ho zakladali, chcel byť nielen vzdelávací, ale aj podporný, nedostatok peňazí mu zabránil tieto ciele nielen v 20. rokoch plne realizovať. Vyčítali mu, že nemá program, ale „*program je vlastne vyjadrený tým, čím sme – Slováci – robotníci*“ (SE 2/ 11. 12. 1929, čl. Rôzne). Slovenský spolok aj preto už v treťom čísle svojich novín 25. 12. 1929 v úvodníku *Sme pripravení* priniesol svoj rámcový program. Jeho priority boli predovšetkým kultúrno-osvetové – časopis, knižnica, divadelný krúžok, spevokol, slovenská škola, telovýchovná jednota. V sociálnej oblasti narážame na veľmi všeobecné formulácie, šlo najmä o (plánovanú) participáciu na zväzovom projekte starostlivosti o prisťahovalcov prostredníctvom kancelárie.

67 Spolok veľmi často menil svoje pôsobisko. Od založenia v decembri 1926 až do septembra 1930 sídlil na ulici Agrelo 4 036, keď sa presťahoval na ulicu L. Saenz Peña 1 408. Po ročnom pôsobení potom v septembri 1931 z priestorových dôvodov kúpil dom na ulici Rawson 567, čím splnil spomínané uznesenie valného zhromaždenia z januára 1931. Neskôr, vzhľadom na rast členskej základne, nasledovalo v auguste 1933 sťahovanie na ulicu Corrientes 4 549 a v septembri 1935 po problémoch s vysokým nájomným na ulicu Acevedo 553 – 557. V októbri 1940 sa potom spolok presťahoval do kúpeného domu na ulici Mármol 629.

68 SE 45/ 10. 8. 1931, čl. Zo Slovenského spolku.

69 Príkladom môže byť úspešná zbierka na pomoc vdove Lupovej a jej deťom v roku 1938 (253,90 pesos) či platby za ústavnú liečbu Jozefa Škultétyho v tom istom roku.

Priebeh sporov vo zväze roku 1931 vyvolal v Slovenskom spolku určitú zmenu priorit. Zaregistrovať to bolo možné už pri bilancovaní pred valným zhromaždením v januári 1932. Hlavný dôraz sa kládol na oblasti, ktoré sa mali stať nosnými stĺpmi vplyvu Slovenského spolku – na noviny a sociálnu starostlivosť o svojich členov.⁷⁰ V súvislosti s úvahami o zriadení vlastnej sprostredkovateľne práce musel spolok vyriešiť problém nedostatku peňazí, najmä ak spolkovú pokladnicu zaťažoval momentálne vysoko zadlžený *Slovenský ľud*. V zásade boli dva zdroje, ktoré pomohli situáciu zvládnuť. Nedostatok financií sa podarilo v priebehu štvrtého roka vyriešiť výťažkom z divadelných predstavení⁷¹ a až potom sa definitívne rozhodlo o zriadení kancelárie. Zdá sa však, že hlavným zriedlom potrebným na rozbehnutie činnosti sprostredkovateľne boli príspevky krajanov na zariadenie nových spolkových priestorov na ulici Rawson – akcia, ktorá sa stretla v členskej základni s mimoriadnym ohlasom.⁷² Otvorenie kancelárie v priestoroch spolku na Rawson č. 567 stanovili na začiatok augusta, neskôr na 16. august. Štrajk spojov ešte oddialil zavedenie telefónnej linky, preto efektívnu činnosť začala sprostredkovateľňa práce vyvíjať až 23. augusta 1932.⁷³ Nad jej činnosťou mala dohľad komisia v zložení Stanislav Kuzma, Jozef Hanzel a Dominik Bača. Spolok angažoval na vedenie agendy Annu Mayerovú.⁷⁴ Predstavy o fungovaní sprostredkovateľne boli jednoznačne poznačené dovtedajšou činnosťou kancelárie zväzu a jej rozsahom. Tá okrem sprostredkovania práce poskytovala aj právnu a tlmočnickú pomoc a dávala tiež odporúčania na návštevu lekára.⁷⁵ Sprostredkovateľňa práce Slovenského spolku mala hľadať zamestnanie najprv pre členov spolku alebo tých, „čo sa nimi stanú“,⁷⁶ neskôr „aj pre členov iných spolkov a pre všetkých občanov Československa v Argentíne“.⁷⁷ Mala a neskôr do značnej miery aj plnila funkciu poradne a informačnej kancelárie a mesiac pred otvorením sa uvažova-

70 SE 61/ 31. 1. 1932, čl. Zpráva tajomníka pre valné zhromaždenie. Ani tentoraz nebol sociálny program spolku taxatívne vymenovaný.

71 SE 98/ 18. 1. 1933, čl. Zpráva pre valné zhromaždenie; SE 128/ 7. 9. 1933, čl. Sprostredkovateľňa práce Slovenského spolku.

72 Spolok otvoril nové priestory 5. 10. 1931. Neskôr, niekoľko dní pred začiatkom činnosti spolkovej sprostredkovateľne práce, *Slovenský ľud* (81/ 20. 8. 1932) v rubrike *Zo spolkového života* objasňoval: „Zariadili sme Slovenský domov, ktorého ovocie je dnešná sprostredkovateľňa práce. Áno, je to výťažok zo Slovenského domova, ktorý dal podnet a základy k zriadeniu kancelárie.“

73 SE 98/ 18. 1. 1933, čl. Zpráva pre valné zhromaždenie.

74 Pracovala v sprostredkovateľni do konca marca 1933. Potom od apríla viedol agendu osem mesiacov Karol Bederka a personálne presuny úvodného obdobia zavŕšil na Všetech svätých Anton Hrubý. Bližšie pozri Zprávu o činnosti sprostredkovateľne práce za rok 1932. In: SE 98/ 19. 1. 1933; a Zprávu o činnosti Slovenského spolku za rok 1933. In: SE 146/ 18. 1. 1934.

75 Spolok sa tiež snažil, možno aj pod dojemom krízy zväzu, ešte počas svojej existencie zabezpečiť svojim členom primerané a finančne prijateľné lekárske ošetrovanie. Hľadanie vhodného partnera tak v apríli 1932 vyústilo do dohody o poskytovaní výhod a úľav pre nich na buenosaireskej klinike Cangallo (SE 62/ 11. 2. 1932, čl. Nie frázy, ale skutky; SE 68/ 11. 4. 1932, čl. Znovu o krok ďalej). Zhodou okolností bolo to práve v dňoch, keď bola podpísaná čs.-argentínska dohoda o náhrade pri úrazoch, ktorá upravovala postavenie našich vystaľovalcov v takých prípadoch. O rok neskôr prerokovával argentínsky parlament reformu starého úrazového zákona č. 9 688/1915, ktorou sa rozširovala pôsobnosť týchto opatrení, boli to však už veci, ktoré sa diali mimo kompetencie Slovenského spolku.

76 SE 79/ 31. 7. 1932, čl. Sprostredkovateľňa práce.

77 SE 146/ 18. 1. 1934, čl. Zpráva pre valné zhromaždenie a v tomto zmysle aj SE 78/ 20. 7. 1932, čl. Sprostredkovateľňa práce.

lo, že bude „do istej miery“ zabezpečovať i prekladateľskú službu.⁷⁸ Postupne kancelária popri svojej hlavnej činnosti naozaj poskytovala tlmočnicke služby, zastupovala krajanov pred úradmi, brala do úschovy a rozosiela poštu.⁷⁹ Časom intervenovala v pracovných záležitostiach zamestnaných krajanov (vymáhala platy a úrazové poistenie), často viedla v tomto smere aj agendu za neskúsených, poskytovala rôzne konzultácie.

Sprostredkovateľní práce v jej činnosti spočiatku určite pomohlo aj sympatické gesto TJ Sokol Buenos Aires, ktorá predisponovala Slovenskému spolku všetky na ňu adresované žiadosti o pracovné sily. Napriek tomu začiatky neboli jednoduché. Ešte aj v priebehu roka 1933 „boli aj také chvíle, v ktorých spolok do posledného groša vyčerpaný nemal už ďalších prostriedkov, v takých prípadoch, ďalšie udržanie sprostredkovateľne práce zachránené bolo niekoľko rázy pôžičkou, ktorú láskave a ochotne poskytli jednotliví členovia nášho spolku“.⁸⁰ Sprostredkovateľní pomohlo, že od septembra 1933 začal zastupiteľský úrad prispievať na inzerciu. Pomoc žiadal spolok aj od ministerstva sociálnej starostlivosti, peniaze prišli v nasledujúcom roku.⁸¹

V roku 1934 tak popri podpore vyslanectva (336 pesos na inzerciu) získal z Prahy aj ďalších 5 000 Kčs (778 pesos). To pomohlo uhradiť takmer polovicu všetkých nákladov sprostredkovateľne. O stabilizovaní celkovej situácie – prechodne, ako sa ukázalo – svedčí aj čoraz väčší ohlas, ktorý sprostredkovateľňa vzbudila nielen u krajanov, ale aj „v kruhu zamestnávateľov, ktorí často dochodia do kancelárie, aby tu osobne žiadali pracovné sily“.⁸² Súčasne na jeseň toho roku nastala v spolku vnútorná kríza súvisiaca s aktivizáciou ľudácky orientovaných členov, čo našlo svoj výraz na stránkach *Slovenského ľudu* v ostrejších postojoch v otázkach česko-slovenských vzťahov. Hoci začiatkom roka 1935 sa spory v spolku vyriešili v prospech pročeskoslovenskej orientácie, momentálne bolo už neskoro. Vyslanectvo (rovnako ako Československý ústav zahraniční) priebežne registrovalo zhoršenie aj vlastných vzťahov so spolkom,⁸³ a keďže svoju úlohu nesporne zohrali aj termíny na utváranie rozpočtu, spolok v roku 1935 nedostal od ministerstva zahraničia podporu na inzerciu v *La Prensa* a neprišla ani subvencia z ministerstva sociálnej starostlivosti. Jediným priznaným príjmom sprostredkovateľne boli dary v hodnote 19 pesos, čo spôsobilo, že v tom roku kancelária odčerpala zo spolkovej pokladnice dovedy najviac peňazí.⁸⁴ V správe za rok 1935, prednesenej na valnom zhro-

78 SE 79/ 31. 7. 1932, čl. Sprostredkovateľňa práce.

79 SE 156/ 5. 4. 1934, čl. Výkaz sprostredkovateľne práce za marec 1934.

80 Tieto peniaze nefigurujú v bilancii výdavkov a príjmov sprostredkovateľne, ale spolková pokladničná správa pre valné zhromaždenie vykazuje pôžičku od členov 1 100 pesos. Pozri SE 147/ 25. 1. 1934.

81 Podľa Jozefa Šlesara (SE 320/ 2. 9. 1937, čl. Výsledky povedomej spolupráce) podpora bola udeľovaná vždy dodatočne, za predchádzajúci rok, takže spomínaná suma patrí roku 1933. Podobne to bolo aj neskôr. Kvôli prehľadnosti však budeme dotácie registrovať v rokoch, v ktorých skutočne prišli, ostatne tak je to aj vo finančných výkazoch spolku.

82 SE 195/ 24. 1. 1935, čl. Zpráva o činnosti Slovenského spolku za rok 1934.

83 A MZV ČR, f. V. sekcia, PZ, mikrofiš 23 PZ 7/ 912/ 3, vyslanectvo – MZV, bežná správa č. 20 zo 6. 9. 1934 a periodická správa z 21. 10. 1934. Tiež časopis Krajan 1. 8. 1934. K problematike Slovenského spolku a česko-slovenských vzťahov v tom období bližšie pozri SZÁRAZ, P.: Nacionalistické konštanty buenosaireských Slovákov, ako ich pred rokom 1938 prezentovali krajské noviny Slovenský ľud. In: Historica. Zborník FF UK, roč. XLVI, Bratislava 2005, s. 197 – 211.

84 SE 242 / 16. 1. 1936, čl. Výročná zpráva pre valné zhromaždenie...

maždení 26. januára 1936, zaznieva varovanie, že z finančných dôvodov bude možno treba „od tejto našej akcie upustiť“.⁸⁵

Takéto obavy mohol azda vzbudzovať zhoršujúci sa výročný stav spolkovej pokladničnej hotovosti. Tá sa za rok znížila o viac než polovicu, takmer na úroveň roka 1933. Na druhej strane, prievan v kase roku 1935 nespôsobil len sprostredkovateľňa práce, ale defraudácia v spolku a výdavky so septembrovým sťahovaním sa na Calle Acevedo.⁸⁶ Do konca roka 1936 sa podarilo vyrovnat' všetky dlhy – vnútornou pôžičkou od vlastného členstva – a ešte zhromaždiť na fond domovej základiny 310 pesos.⁸⁷ Celková bilancia majetku za rok 1936 podľa výročnej správy⁸⁸ hovorí o miernom vzraste oproti predchádzajúcemu roku. Z tohto pohľadu pokladničná hotovosť nevyzerala až tak hroziavo. K ožobračovaniu spolku teda neprichádzalo. Varovania o možnom konci sprostredkovateľne práce teda neznejú až tak dramaticky a boli zrejme určené tak na úvahu Prahe, ako aj vlastnému členstvu a zvyšku kolónie. Ani z ďalšieho zorného uhla sa nezdá byť činnosť sprostredkovateľne práce riziková, skôr naopak.

Slovenský ľud v bilancii za rok 1933 uverejnil, že „sprostredkovateľňa práce zaobstaráva prácu v prvom rade pre členov spolku a ďalej pre všetkých príslušníkov československého štátu“.⁸⁹ Vo viacerých ročných bilanciách sprostredkovateľne sa síce výslovne uvádzalo, že jej činnosť bola poskytovaná zadarmo,⁹⁰ súčasne však spolkové noviny niekoľkokrát napísali, že jej výdavky boli hradené z členských príspevkov.⁹¹ Pri porovnaní výšky ročných členských príspevkov a nákladov sprostredkovateľne práce možno tieto slová len potvrdiť. Nešlo však iba o to, z ktorej príjmovej položky sa činnosť kancelárie vykryje.

V čase, keď vrcholili spory vo Zväze čs. spolkov, Slovenský spolok sa rozhodol (re)aktivovať svoju členskú základňu. Okrem iného to prinieslo aj finančný efekt. Uznesením výboru z 3. októbra 1931 spolok odpustil členské tým neplatičom, ktorí zložili polročnú taxu, t. j. 6 pesos. Detaily nepoznáme, ale podľa správy pre valné zhromaždenie v januári 1932 výsledky tejto akcie boli „dost' badateľné“.⁹²

Z hľadiska rozvoja členstva už prvý rok po roztržke vo zväze bol pre Slovenský spolok veľmi nádejný: za rok 1932 vďaka vysokému prírastku členov a zanedbateľnému úbytku zvýšil svoj stav zo 198 na 311. Tento mohutný skok bol podľa všetkého spôsobe-

85 Tamže.

86 Dominik Bača, ktorý pred časom výrazne pomohol zefektívniť vydávanie Slovenského ľudu, v súvislosti so svojím odchodom z funkcie administrátora novín a z Buenos Aires zobral v júni 1935 so sebou časť hotovosti a pokúsil sa neúspešne získať noviny do svojho vlastníctva. Súčasne so septembrovým sťahovaním sa spolku do nových priestorov vyšli najavo machinácie Františka Dubaya s nájomným spolkových miestností. Oba súdežné škandály spôsobili dovtedy najväčšiu krízu spolku, ktorá sa krátkodobou odrazila i v kríze dôvery krajskej komunity ku spolku.

87 SE 290/ 21. 1. 1937, čl. Výročná zpráva Slovenského spolku...

88 Tamže.

89 SE 146/ 18. 1. 1934, čl. Zpráva o činnosti Slovenského spolku za rok 1933.

90 SE 128/ 7. 9. 1933, čl. Sprostredkovateľňa práce; SE 242 /16. 1. 1936, čl. Výročná zpráva pre valné zhromaždenie...

91 SE 98/ 19. 1. 1933, čl. Zpráva o činnosti Slovenského spolku za rok 1932; SE 177/ 13.9. 1934, čl. Prehľad činnosti sprostredkovateľne práce.

92 SE 61/ 31. 1. 1932, čl. Zpráva o válnom shromaždení.

ný súhrnným účinkom tlačových kampaní v rokoch 1931 a 1932 nielen v súvislosti s krízou zväzu, ale roku 1931 aj prirodzeným vodcovstvom Slovenského spolku vo vďačných mítingových akciách, ktoré boli ohlasom na maďarský iredentizmus doma. V samotnom roku 1932 zapôsobil predovšetkým nástup Slovenského spolku s jeho sociálnym programom a iniciatívami v podmienkach hospodárskej krízy. Roky 1933 a 1934 najväčšími ukázali, čo znamenalo mať vlastnú sprostredkovateľnú prácu. Z aspektu členskej základne sa však situácia oproti roku 1932 výrazne zmenila. *Nová doba* svojho času napísala, že každý, koho spolková kancelária umiestnila, sa musel stať (ak už nebol) členom spolku a zaplatiť 3 pesos.⁹³ Samotný Slovenský spolok ešte pri zakladaní sprostredkovateľne vo svojich novinách avizoval dve kategórie členov – riadnych a prispievajúcich („*aby boli služby ľahšie prístupné*“), ktorí mali platiť 1 peso zápisné, potom mesačné príspevky 50 centavos (pol pesa) a za to mali požívať všetky výhody sprostredkovateľne.⁹⁴ Počas krízy nebola o nových členov vďaka mechanizmu „*sprostredkovania práce za členstvo (členská)*“ núdza, hoci o hodnote takto získaných členov pre rozvoj a zdravý život spolku najlepšie hovoria celoročné bilancie z valných zhromaždení. Kým roku 1933 vstúpilo do spolku 233 nových členov, za neplatenie vylúčili 209 členov. V roku 1934 už počet vylúčených neplatičov prevýšil množstvo vstupujúcich a počet členov klesol do 471 (v roku 1933) na 433. Boli to roky veľkých vstupov, prírastkov a súčasne veľkých úbytkov, roky typických kolísaní vyplývajúcich do veľkej miery aj z „nepriameho“ platenia za sprostredkovanie práce, nech už to boli tri alebo jedno peso (a viac ani centavo). Konečne, vo výročnej správe za rok 1935 to otvorene kritizoval i vtedajší tajomník spolku A. Hrubý.⁹⁵ Mnohým novým členom šlo o zamestnanie a takisto brali aj svoju účasť v spolku. Vo vtedajšej mizérii ich nemožno za takýto postoj ani veľmi odsudzovať.

Potom sa však už nedá neustále zdôrazňovanie výšky nákladov na prevádzku kancelárie, ale najmä na to sa viažuce opakované hrozby z možného uzavretia sprostredkovateľne brať úplne vážne. Vidieť to z číreho porovnania čistých nákladov sprostredkovateľne práce (po odčítaní darov a subvencií) a počtu umiestnených v danom roku, hoci zrejme nie každý zamestnaný nečlen členskej aj dodatočne zaplatil.

Fungovanie sprostredkovateľne bolo zaujímavé aj z iného aspektu. Činnosť, ktorú predtým vykonával v mene zúčastnených spolkov zväz, bola teraz sústredená v rukách jediného spolku. Nestratila na humánnosti, ale jej spätný účinok bol oveľa adresnejší a bolo jednoducho výhodné kanceláriu udržiavať. Zvyšovanie vplyvu späté s prácou sprostredkovateľne urobili z nej (spolu so *Slovenským ľudom*) jeden zo základných pilierov silného postavenia Slovenského spolku v krajskej komunite a eventuálne finančné problémy v porovnaní s tým strácali na dôležitosti, najmä ak sa ich dalo jednoducho eliminovať z členského a prípadných podpôr. Domnievam sa, že v druhej polovici 30. rokov i v prípade dlhodobého neudelenia subvencie by spolok skôr hľadal iné mož-

93 Nová doba 10. 9. 1937, čl. Činí li dva totéž – není to vždy totéž.

94 SL 79/31. 7. 1932, čl. Sprostredkovateľná práca.

95 SL 243/23. 1. 1936, Výročná zpráva pre valné zhromaždenie...

Prax vyberať poplatok za sprostredkovanie práce, ako aj upozorňovanie na to bola v podmienkach našej kolónie bežná. Robil tak svojho času aj zväz, a kým na to neupozornil Jihoameričan (26. 12. 1929, čl. Ku zprávě o činnosti Svazu), bral vraj 3 pesos dokonca od každého uchádzača o prácu vopred.

nosti finančného krytia a prácu kancelárie by ukončil až skutočne v nevyhnutnom prípade.

Roku 1936 Slovenský spolok opäť dostal toľko očakávanú subvenciu z ministerstva sociálnej starostlivosti (vo výške 444 pesos) a aj vďaka až drastickému obmedzeniu všetkých výdavkov (okrem platu úradníka – v tomto prípade šlo len o mierne zníženie) sa podarilo skresat' čisté náklady spolku na sprostredkovateľňu práce oproti roku 1935 o viac než 40 % .⁹⁶ V roku 1937 príjmy spolku ešte o čosi stúpili, najmä vďaka vyššej podpore ministerstva sociálnej starostlivosti (565,60 pesa), takže pokryli celú tretinu nákladov. Spolku sa podarilo zastaviť dva roky trvajúci výrazný pokles záujmu o prácu sprostredkovateľne, evidentný najmä v oblasti argentínskeho dopytu po pracovných silách, keď tento za posledné roky klesol takmer o polovicu. Optimistické vyjadrenia z bilancií o zamestnávateľoch, ktorí sami vyhľadávali kanceláriu spolku, treba potom posudzovať v týchto dimenziách. Priebeh roka 1938 naznačuje isté administratívne problémy s vedením kancelárie. Jej správu od marca prevzal Ladislav Schwarz. Napriek väčším dotáciám, na ktoré okrem pražského ministerstva prispel aj bratislavský Krajinský úrad (250 pesos), tento rok charakterizuje veľký prepád záujmu krajinskej verejnosti, najmä však zamestnávateľov (o vyše 60%), a čo je najpodstatnejšie, pokles nastal aj v počte umiestnených (o viac než 40% !). Oproti absolútnym číslam potom „štatistické“ zvýšenie efektivity kancelárie je len slabou náplast'ou a krízu naznačuje aj pomerne malý zisk v podmienkach, keď viac ako polovicu nákladov kancelárie vykryli príjmy zo spomenu- tých dotácií a darov.

Problémy pokračovali aj v roku 1939. V spolku aj vzhľadom na stále zhoršovanie sa medzinárodnej situácie predpokladali zhoršenie situácie na argentínskom trhu práce. Všeobecne sa očakávalo oslabenie produkcie niektorých odvetví a tým i ďalší rast nezamestnanosti. Súčasne vzrástli administratívne problémy s chodom sprostredkovateľne. Plat úradníka (v tom roku 110 pesos mesačne) sa od septembra znížil na tretinu, čo so všetkou pravdepodobnosťou znamenalo i adekvátne obmedzenie chodu kancelárie. Od augusta do decembra 1939 chýbali už v *Slovenskom ľude* inak pravidelne uverejňované mesačné výkazy činnosti. Schwarz, ktorý mal na starosti administráciu sprostredkovateľne, v tom čase bol aj režisérom ochotníckeho súboru a od marca do decembra i zastupujúcim administrátorom v *Slovenskom ľude*. Nepublikovanie pravidelných štatistík možno ide na vrub tejto zaneprázdnenosti, sú tu však náznaky širšej krízy, podľa všetkého aj v súvislosti s kritickým vývojom v Európe.⁹⁷ Paradoxne, tieto okolnosti sa vtedy ešte výraznejšie neprejavili na počte umiestnených, ale ani na ponuke z argentínskej strany, ktoré vykazujú oproti roku 1938 mierny nárast. Zdalo sa, že sprostredkovateľňa práce je z najhoršieho vonku. Nebola. Očakávané ťažkosti späť s politickým a hospodárskym vývojom, ako aj s preťaženosťou L. Schwarza sa prvýkrát od založenia sprostredkovateľne prejavili nefunkčnosťou kancelárie. Po prerušení činnosti v prvých dvoch mesiacoch roka 1940, keď bez osobitného pracovníka bola služba „obsadzovaná

96 Pozri výkazy sprostredkovateľne v bilanciách pre valné zhromaždenia. In: SE 242 / 16. 1. 1936 a SE 289 / 14. 1. 1937.

97 Určité korelácie naznačuje aj veľmi zlá bilancia *Slovenského ľudu* už od apríla 1939, ale najmä od jesene, keď len prenos z predchádzajúceho roka udržal pokladničnú hotovosť novín v pluse.

len priechodne, tak ako to pomery a okolnosti dovoľovali“⁹⁸, sa vedenie spolku po valnom zhromaždení rozhodlo riešiť situáciu v kancelárii. Na prvej schôdzi nového výboru predseda S. Kuzma prenechal správu spolku podpredsedovi Mikulášovi Gigacovi a sám sa sústredil na chod novín a stabilizáciu pomerov v sprostredkovateľni práce.⁹⁹ Jedným z prvých opatrení bolo angažovanie Jolany Gulikovej na post vedúcej kancelárie.¹⁰⁰

Vývoj počtu umiestnených odzrkadľoval ťažkosti, s ktorými si nová administrátorka musela poradiť na začiatku svojho pôsobenia. Pozitívny trend sprevádzajúci jej úsilie, v prvom polroku spojený aj s prechodným zvýšením záujmu zo strany argentínskych zamestnávateľov, sa prerušil v októbri, tentoraz v dôsledku sťahovania spolku do nových priestorov na ulici Mármol 629, čo so sebou prinieslo komplikácie súvisiace so zmenou adresy a telefónu. V tomto období už spolok evidentne zápasil s veľkými finančnými problémami, ktoré jeho funkcionári čiastočne predvídali ešte v súvisi s blížiacou sa svetovou vojnou. O kríze môžeme hovoriť v súvislosti s oboma najdôležitejšími dlhodobými podnikmi „podnikmi“.

Slovenský ľud, zatiaľ ešte týždenník, obmedzil začiatkom roka 1941 svoj spravodajský rozsah a v polovici roka 1942 bola redakcia nútená prejsť na periodicitu dvojtyždenníka. To napriek nezmenenému nákladu znamenalo obmedzenie vydavateľskej činnosti na polovicu. Vyjadrením ťažkej situácie je pre nás dnes aj diskusia z januára 1941 o doplnení názvu spolku na Slovenský spolok vzájomnej pomoci a tiež príbuzné mobilizujúce články, apelujúce na solidaritu členstva i širšej komunity v tomto období núdze.¹⁰¹

Situáciu sa nepodarilo stabilizovať ani v sprostredkovateľni práce. Ako predtým, aj v roku 1941 prvými ukazovateľmi problémového chodu bola absencia mesačných výkazov činnosti – v *Slovenskom ľude* opäť od apríla toho roka. Ako sa dozvedáme z koncoročnej bilancie, finančná situácia spolku bola taká zlá, že od augusta 1941 sprostredkovateľňa práce nebola riadená za to platenou pracovnou silou. Z kusých správ vieme, že minimálne istý čas sprostredkovateľňa uverejňovala svoju inzerciu v *La Prensa*, bola tu teda snaha o čo najlepšiu efektívnosť. Čo sa však týka výsledkov, s výnimkou obdobia od februára do apríla 1941, mesačné počty umiestnených nedosiahli dvadsať a počnúc augustom už môžeme v tomto ohľade hovoriť o úplnom zrušení (v septembri traja, v októbri a decembri štyria umiestnení). V týchto súvislostiach možno len kvitovať evidentnú snahu výboru zachrániť chod kancelárie. Podobne ako to bolo v úvodných mesiacoch roka 1940 v intermezzo medzi úradovaním L. Schwarz a J. Gulikovej, zasiahol výbor aj na začiatku roka 1942. Od februára sa o administratívu sprostredkovateľne staral Ján Munda, od konca marca potom oficiálne poverený vedením kancelárie. Prácu mu komplikoval nielen slabší dopyt po pracovných silách zo strany argentínskych zamestnávateľov, ale predovšetkým nezaujem krajanskej verejnosti, keď vedúci kancelárie „*musel dopytovaním po hostincoch a medzi prítomnými v Slovenskom dome hľadať pracovné sily*“.¹⁰² Evidujeme ešte májový výkaz sprostredkovateľne za apríl 1942 a sporadické

98 SE 483/ 23. 1. 1941, čl. Zprávy pre valné zhromaždenie – Výročná zpráva sprostredkovateľne práce.

99 SE 439/ 15. 2. 1940.

100 Rozhodla o tom schôdza výboru 17. februára 1940. Pozri SE 440/ 22. 2. 1940.

101 SE 484/ 30. 1. 1941, čl. Po riadnom valnom zhromaždení; SE 457/ 20. 2. 1941, čl. Sme s ľuďom našim.

102 SE 543/ 23. 4. 1942, čl. Zpráva vedúceho sprostredkovateľne práce za marec 1942.

inzeráty v *Slovenskom ľude* propagujúce argentínske ponuky na zamestnanie – posledný zo začiatku novembra 1942,¹⁰³ čo by mohlo napovedať o fungovaní kancelárie, ale vo výročných správach pre valné zhromaždenie sa sprostredkovateľňa práce spomína iba raz – v správe pokladníka sa uvádzajú výdavky 515 pesos.¹⁰⁴ V ďalších číslach *Slovenského ľudu* (do augusta 1943), ktoré som mal k dispozícii, už nie je o práci kancelárie jediná zmienka.¹⁰⁵

Bilancia činnosti sprostredkovateľne práce Slovenského spolku v rokoch 1932 – 1941¹⁰⁶

Rok	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
Záujem zo strany krajanov	316	3 372	3 448	3 039	2 961	2 997	2 157	2 160	—	—
Argentínsky dopyt po prac. silách	723	2 640	4 596	3 655	2 442	2 409	920	976	1 151	587
Umiestnení do zamestnania	170	594	881	848	665	680	393	443	233	162
Úspešnosť (v %)	23,5	22,5	19,2	23,2	27,2	8,2	42,7	45,3	20,2	28,4
Náklady (v \$)	632	1 844	2 320	2 282	1 801	1 897	1 655	1 452	800	771
Príjmy (v \$)	5	135	1 165	19	452	592	846	—	—	—
Podiel príjmov na nákladoch (v %)	0,8	7,3	50,2	0,8	25,1	31,2	51,1	—	—	—
Čisté náklady (v \$)	627	1 709	1 154	2 263	1 348	1 305	810	—	—	—
Náklady na 1 zamestnanca (v \$)	3,68	2,87	1,31	2,66	2,02	1,91	2,05	—	—	—

Zdroj: celoročné bilancie publikované v správach pre výročné valné zhromaždenia spolku.

Čo sa týka hlavných ukazovateľov činnosti sprostredkovateľne práce v decéniu 1932 až 1941 – sem patrí návštevnosť zo strany krajanov (ktorá však vzhľadom na šírku záberu kancelárie nesúvisela len s hľadaním práce), argentínsky dopyt po pracovných silách, a množstvo ľudí, ktoré kancelária umiestnila –, napriek neúplnosti niektorých údajov a istým vzájomným odchýlkam tempa rastu možno konštatovať, že v generálnej rovine ich kvantitatívne charakteristiky vykazujú jeden spoločný rys: v prvých rokoch môžeme

103 SE 558/ 5. 11. 1942.

104 SE 564/ 28. 1. 1943, čl. Zpráva hospodára Slovenského spolku za rok 1942.

105 Autor tejto štúdie mohol preštudovať čísla *Slovenského ľudu* do augusta 1943 a sporadické čísla z roku 1944.

106 Sumy sú zaokrúhlené na celé pesos. V bilancii za roky 1940 a 1941 neuvádzam záujem zo strany krajanov, pretože v dobových prameňoch nebol špecifikovaný, rovnako ani príjmy sprostredkovateľne práce od roku 1939, čo nám neumožňuje vypočítať posledné tri položky.

pozorovať všeobecný vzostupný trend v zamestnanosti od posledných mesiacov 1933, keď sprostredkovateľňa začala vykazovať pomerne stabilný 50- i viacpercentný nárast umiestnených oproti počtom z prvých trinástich mesiacov (september 1932 – september 1933). Rok 1934 bol zenitom, roky 1935 a 1936 znamenali pokles opäť vo všetkých troch smeroch. Svedčilo to o oslabení záujmu o služby sprostredkovateľne zo strany krajanovej verejnosti, ale predovšetkým argentínskych zamestnávateľov (ich dopyt v roku 1935 naposledy prevyšoval nad záujmom krajanov). Vo všeobecnosti bolo alarmujúce najmä to, že absolútne čísla z roku 1936 boli nižšie ako bilancia za prvý celý rok činnosti kancelárie (1933).

Pri umiestnení nezamestnaných tento prepad nebol taký výrazný, ale i tu sme svedkami zostupného trendu. Niektoré príčiny veľkých rozdielov medzi počtom uchádzačov a argentínskou ponukou na jednej strane a množstvom umiestnených vo všeobecnosti sú rovnaké počas celého trvania sprostredkovateľne práce. Odhliadnuc od výkyvov spôsobených štrajkami v jednotlivých odvetviach, už spomínaného vplyvu politickej situácie a svetovej hospodárskej krízy na argentínsku ekonomiku, základnými príčinami slabej efektivity kancelárie boli nízke mzdy ponúkané vo všeobecnosti, ale najmä v ženských domácich zamestnaniach,¹⁰⁷ k tomu treba pripočítať časté zneužívanie postavenia zamestnávateľmi (inými slovami vykorisťovanie pracujúcich) a pri mužských odborných prácach notorický nedostatok našich adeptov pre tieto povolania. Treba tiež pripočítať sezónne, avšak periodicky sa opakujúce vplyvy, napr. zníženie dopytu po pracovných silách v poľnohospodárstve počas argentínskych zimných mesiacov, či rovnako pokles dopytu po zamestnaniach v domácnosti počas argentínskeho leta, keď majetnejší obyvatelia metropoly odchádzali z Buenos Aires do svojich letných sídiel. A napokon to boli tradičné problémy s umiestňovaním starších vysťahovalcov do práce.

V porovnaní s rokmi 1935 – 1936 rok 1937 znamenal vcelku zastavenie tohto regresu, symptomatické však je, že nie zo strany argentínskeho dopytu, hoci pokles aj tu bol oveľa miernejší než v predchádzajúcich dvoch rokoch. V oblasti záujmu krajanov a v počte umiestnených prišlo dokonca k miernemu zvýšeniu. Činnosť Slovenského spolku na poli sociálnom i kultúrnom roku 1937 bola veľmi kladne hodnotená na príslušných miestach v ČSR. Vzhľadom na predpokladané rozšírenie vysťahovalectva z Československa do Argentíny v nasledujúcich rokoch a s tým spojené plánované opätovné zriadenie čs. vysťahovaleckého komisára však zastupiteľský úrad neodporučil rozšírenie mandátu spolkovej sprostredkovateľne práce o ďalšiu informačnú činnosť.¹⁰⁸

107 Napríklad v máji 1935 zo 128 miest ponúkaných Slovenskému spolku pre slúžky obsadili naše ženy iba tri. Pri kuchárkach je diferenciacia miernejšia, ale tiež značná. Táto profesia je zaujímavá aj niečím iným. Občasne bol záujem aj o kuchára muža. Kým dopyt po nich bol malý, takmer všetky ponúkané miesta boli obsadené. Čo sa týka nízkych miezd, na viacerých úrovniach som sa zo strany argentínskych zamestnávateľov stretol so zdôrazňovaním vysokej pracovnej morálky vysťahovalcov z Československa a nízke ponúkané mzdy boli často aj taktizovaním argentínskych zamestnávateľov, ktorí po prvých pozitívnych skúsenostiach so zamestnanými mzdu upravili (k tomu pozri aj výročnú správu sprostredkovateľne práce in SE 483/ 32. I. 1941). Na druhej strane bolo nepísaným pravidlom, že najťažšiu prácu a najslabší plat dostávali v Argentíne práve vysťahovalci zo slovanských štátov (A MZV ČR, f. V. sekcia, k. 476, generálny konzulát – MZV 14. 6. 1927).

108 SÚA ČR, f. ČÚZ (Československý ústav zahraniční), k. 34, vyslanectvo – ČÚZ 29. 4. 1937.

Potom nasledoval už spomínaný pád všetkých ukazovateľov v roku 1938. Najmä zo strany argentínskeho dopytu už možno hovoriť takmer o kolapse, keď čísla za celý tento rok (ale aj za nasledujúci) len o niečo prevýšili záujem za štyri a pol mesiaca úvodného účinkovania kancelárie v roku 1932. Roky 1939 a 1940 priniesli minimálne zlepšenie, pravdaže, tak ako roku 1937, už len v rámci nižších kategórií, do ktorých sa ukazovatele prepadli,¹⁰⁹ aby za celý rok 1941 nedosiahli ani úroveň spomenutého obdobia roka 1932. Pri počte umiestnených tento opätovný regres nastal už v roku 1940 a rok 1941 bol tiež horší než august – december 1932.

V súvislosti s výkyvmi záujmu argentínskych zamestnávateľov čiastočné vysvetlenie ponúka i množstvo prostriedkov vynaložených spolkom na inzerciu najmäv argentínskej tlači (*La Prensa*). Kým od začiatku jestvovania kancelárie do roku 1934 vrátane sa do inzercie investovali relatívne slušné čiastky, roku 1935, keď spolok nedostal dotácie z Prahy, to už bolo o štvrtinu menej než v predchádzajúcom roku. Aj to iste prispelo k vyše 20-percentnému poklesu argentínskeho dopytu. Tento trend pokračoval v roku 1936, keď prostriedky na vlastnú reklamu tvorili už len asi polovicu sumy, akú spolok vynaložil za štyri a pol mesiaca roku 1932, keď činnosť kancelárie rozbiehal.

Roku 1936 prostriedky na inzerciu boli po prvýkrát nižšie ako za telefón, čo už tak ostalo. V rokoch 1938 a 1939 inzercia tvorila takmer zanedbateľnú položku vo výdajoch kancelárie a (isteže nielen, ale aj preto) klesol i argentínsky záujem o slovenské pracovné sily.

Hlavné položky nákladov sprostredkovateľne práce¹¹⁰

Rok	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Plat	360	1 140	1 425	1 610	1 430	1 440	1 257	1 123
Inzercia	218	380	408	300	113	103	26	34
Telefón	24	207	205	202	193	201	194	193

Zdroj: Celoročné bilancie publikované v správach pre výročné valné zhromaždenia spolku.

Všeobecný trend, hovoriaci o vrchole záujmu o sprostredkovateľnú prácu a o jej úspešnosti v roku 1934, sa z pohľadu vybraných profesií potvrdil len čiastočne.

Sledované ženské profesie – slúžky, kuchárky a chyžné¹¹¹ – ho potvrdili tak v oblasti argentínskeho dopytu, ako aj umiestnenia, t. j. najvyššie čísla pripadajú na rok 1934, potom klesajú. Rovnakú bilanciu vykazujú manželské páry (*matrimonios*) zamestnávané v domácnostiach, keď jedinou odchýlkou je zvýšený dopyt po nich v roku 1939.

109 Spoločný trend najlepšie dokumentujú len na tento účel konštruované mesačné priemery umiestnených do zamestnania v jednotlivých rokoch. Roku 1932 to bolo v priemere 42 ľudí mesačne, v roku 1933 – 49, 1934 – 73, 1935 – 70, 1936 – 55, 1937 – 56, 1938 – 33, 1939 – 37, 1940 – 19 a 1941 dokonca 14. Údaje sú vypočítané na základe jednotlivých celoročných bilancií predkladaných periodicky v januári valným zhromaždeniam spolku.

110 Čísla sú v niektorých prípadoch kvôli lepšej prehľadnosti zaokrúhľované na sumy v celých pesos, v závislosti od výšky „halierových“ zvyškov (centavos). V bilanciách za roky 1940 a 1941 neboli náklady špecifikované, len správa pokladníka za rok 1940 uvádza plat úradníka vo výške 615 pesos.

111 Takto rozlíšené ich nachádzame v bilanciách až od roku 1936, sprvu sú uvádzané spoločne a od roku 1934 rozlišované len prvé dve kategórie.

K najfrekventovanejším mužským odborným profesiám, na ktoré sprostredkovateľňa neustále nemohla nájsť dostatok kvalifikovaných záujemcov, patrili v remeslách murári, tesári, stolári a maliari, v priemysle napríklad zámočníci. Sledovaní remeselníci, s výnimkou maliarov, ktorých sa podarilo najviac umiestniť v roku 1933, kým dopyt po nich stúpал až do roku 1935, mali svoje maximá (v dopyte po nich aj v umiestnenosti) v zhode s dominantným trendom v roku 1934, s postupným poklesom, ktorého krivka v roku 1940 dosiahla už celkom zanedbateľné hodnoty.

Významnú výnimku z tejto takmer uniformity tvoria nekvalifikované mužské zamestnania – sluhovia, poľnohospodárski robotníci a nádenníci.¹¹² Posledné dve boli nesporne najpočetnejšími mužskými kategóriami a spolu so sluhami dopyt po nich i počet, ktorý sa sprostredkovateľni podarilo umiestniť, kulminovali až roku 1935, t. j. v období, keď už záujem o sprostredkovateľňu, ale aj o celkové počty umiestnených zaznamenávali prvé výrazné poklesy.

Čo sa týka prípadného porovnania práce kancelárií Zväzu čs. spolkov a Slovenského spolku, urobila tak už *Nová doba* na jeseň roku 1937 so zjavným cieľom znevážiť vtedy päťročné výsledky a úsilie sprostredkovateľne práce spolku.¹¹³ Pravda, i tak treba akceptovať, že zväzová kanceláriu navštevovalo nielen kvôli práci oveľa viac ľudí ako kanceláriu Slovenského spolku a že spolok neprilákal dostatočne široký okruh českých uchádzačov o prácu. Pri zhruba rovnakých priemerných ročných dopytoch argentínskej strany v čase existencie postupne oboch kancelárií zväz síce neumiestňoval „priemerne 80 percent všetkých, ktorí sa obrátili naň s prosbou o prácu“, ako napísal *Slovenský ľud*, keď spolok v roku 1930 pripravoval svoje členstvo na opätovné vstúpenie do zväzu,¹¹⁴ no podľa štatistik *Novej doby* mal približne dvojnásobnú efektivitu, než akú potom dosahovala sprostredkovateľňa Slovenského spolku. Presné čísla síce môžu vzbudzovať a už vtedy vzbudzovali pochybnosti,¹¹⁵ ale v zásade napriek veľkému úsiliu jednotlivých

112 Vývoj situácie u nádenníkov možno sledovať len do prvých mesiacov roka 1936. Potom sú predisponovaní do rôznych robotníckych profesií.

113 *Nová doba* 10. 9. 1937, čl. Činí li dva totéž – neni to vždy totéž.

114 *SL* 7/ 2. 4. 1930, čl. Do živšej činnosti.

115 Zväz predkladal bilancie najprv verejnosti, po udelení subvencie aj MSP. Na nejasnosti v nich už vtedy upozorňovala voči zväzu nepriaznivo naladená časť krajskej tlače, pričom bokom neostali ani otázky efektívnosti. K tomu pozri: Jihoameričan 26. 12. 1929, čl. Ku zprávě o činnosti Svazu; Jihoameričan 5. 6. 1930, čl. Ku pokladní zprávě Svazu za 1. rok činnosti; Jihoameričan 20. 11. 1930, čl. Špatný vtip – Výroční zpráva Svazu, Jihoamerický svět č. 10 – 11, okt. – nov. 1930. Hoci ide o zaujatých kritikov, ich argumenty sú vecné a väčšinou závažné. Týkajú sa o. i. nejasností okolo členských príspevkov, počtov umiestnených, ich pomeru k žiadateľom i neprehľadnosti účtov. Dokumentácia Slovenského spolku je čitateľnejšia, aj v nej predovšetkým vo finančných výkazoch je od prameňa k prameňu toľko diferenciácií, že v niektorých prípadoch neumožňujú jednoznačné závery. A tak čísla, ktoré uvádzam v tabuľkách, pochádzajú – nielen kvôli ich reprezentatívosti, ale možno ešte viac kvôli jednotnému prístupu – z materiálov vypracovaných koncoročne pre valné zhromaždenia spolku.

administrátorov kancelárie Slovenského spolku je škodoradostný poznatok *Novej doby* o väčšej úspešnosti zväzu pravdivý.¹¹⁶

Sprostredkovateľňa práce nebola jediným podnikom Slovenského spolku na podporu krajanov. Približne v tom istom čase, ako sa dohodla spolupráca s klinikou Cangallo, na stránkach *Slovenského ľudu* (a na troskách zväzu) vyzýval Slovenský spolok krajanov do akcie na pomoc nezamestnaným, ktorým by poskytla jedlo, šatstvo, ale aj prístrešie.¹¹⁷

Spolok rozbiehajúci vlastnú sprostredkovateľňu práce čelil finančným problémom s novinami a nemal dosť vlastných síl, aby sám v tomto smere niečo podnikol. Myšlienke však ostal verný a po roku sa k nej opäť vrátil. V marci 1933 ohlásil v *Slovenskom ľude* prípravu zimnej stravovacej akcie pre nezamestnaných krajanov. Rozsah mal závisieť od výšky fondu, ktorého základ tvorilo 41,40 pesa z februárového večierka ochotníckeho odboru spolku. Boli ohlásené aj ďalšie dve benefičné akcie a súčasne S. Kuzma vyzval čas. verejnosť v Argentíne na zbierku.¹¹⁸ O mesiac už Slovenský spolok záväzne ohlasoval otvorenie stravovne na Rawson 567 (od 1. mája) spolu s uvedením adresy, na ktorú mohli krajanovia prispievať do fondu. Spolok súčasne vyhlásil zbierku šatstva.¹¹⁹

Predkalkulácia Slovenského spolku počítala s mesačnými investíciami 180 pesos a boli obavy, či sa podarí zhromaždiť 720 pesos na plánovanú štvormesačnú činnosť. Avšak už spomínané večierky a divadlo zabezpečili dostatok financií na prvý mesiac prevádzky.¹²⁰ Okrem toho ohlas na výzvu prevzal i samotných organizátorov. Do fondu vďaka intervencii zastupiteľského úradu prispievalo aj ministerstvo sociálnej starostli-

116 Ako uvádzam už v pozn. 19, podľa údajov *Novej doby* za obdobie od mája 1929 do konca augusta 1932 (t. j. za 40 mesiacov činnosti) zväzová kancelária evidovala 10 512 argentínskych ponúk na prácu a podarilo sa jej nájsť prácu v 4 911 prípadoch. Pri „pracovnom“ rešpektovaní týchto údajov je efektivita práce zväzovej kancelárie 46,7 %. Z mnou spracovaných údajov publikovaných v *Slovenskom ľude* vyplýva, že od konca augusta 1932 do konca decembra 1941 (za 112 mesiacov činnosti) sa na sprostredkovateľňu práce Slovenského spolku obrátili Argentínčania s pracovnou ponukou 19 123-krát. Spolok vyhovел umiestnením do práce v 5 074 prípadoch, jeho úspešnosť je 26,5 %. Ak, opäť „pracovne“, pripustíme manipuláciu s číslami vo zväze, ako to svojho času napísal Jihoameričan, len ťažko možno uvažovať o takých zásahoch, ktoré by spôsobili posun v desiatkach percent, tým skôr, že ak by azda aj niekto mohol byť náchylný dodatočne favorizovať tú či onú sprostredkovateľňu, treba si uvedomiť, že údaje zo zväzu boli zverejňované periodicky priebežne v čase, keď ešte Slovenský spolok svoju sprostredkovateľňu neprevádzkoval. Dotáciu ministerstva sociálnej starostlivosti dostal už v roku 1930 a potom, až do rozpadu zväzu, nebol dôvod mu ju odnímať, nebol teda ani dôvod na masívnu falzifikáciu, ako by to mohlo byť v prípade úplnej nefunkčnosti kancelárie. Je tu ešte jeden údaj, ktorý naznačuje čo-to z postavenia oboch kancelárií – zväzovej aj Slovenského spolku. Ide o návštevnosť kancelárií, t. j. záujem o ich prácu v radoch krajskej verejnosti. V tomto ohľade dosiahla zväzová kancelária oveľa lepšie výsledky. Už sme spomenuli, že za evidovaných 26 mesiacov ju navštívilo (podľa údajov zväzovej proveniencie) 31 178 osôb, kanceláriu Slovenského spolku za evidované obdobie (koniec augusta 1932 – december 1939, t. j. za 84 mesiacov) 20 450 osôb. Sumy sú zaokrúhľované na celé pesos. V bilancii na roky 1940 a 1941 neuvádzam záujem zo strany krajanov, pretože v dobových prameňoch nebol špecifikovaný, rovnako ako príjmy sprostredkovateľne práce od roku 1939, čo nám neumožňuje vypočítať posledné tri položky.

117 SL 67/31. 3. 1932, čl. Treba pomáhať; SL 69/20. 4. 1932, čl. O pomoc nezamestnaným.

118 SL 105/9. 3. 1933, čl. Naša starosť o biednych a hladných.

119 SL 108/6.4. 1933, čl. Prevolanie ku krajskej verejnosti.

120 SL 131/28. 9. 1933, čl. Ľudová stravovňa.

vosti týždenne sumou 20 pesos, a keď sa začali vydávať obedy, bolo na fonde 322,80 pesa.¹²¹ Plánovanú výšku nákladov 720 pesos dosiahol fond už začiatkom júla, v polovici celej akcie.¹²² Široký ohlas, aký mala akcia v rôznych firmách a bankách (*Banco Holands* a *Boston Bank*), bol výsledkom dobrej propagačnej práce spolkových pracovníkov, ktorí formou listov informovali o jestvovaní stravovne.¹²³ Konečný príjem dosiahol 1 222,35 pesa.

Obedy každý deň o 11. hodine sa začali vydávať 2. mája a pozostávali z mäsa, rôznych omáčok, pričom chlieb nebol limitovaný.¹²⁴ O vydávaní obedov sa robila presná evidencia, boli na lístky a zadarmo, každodenne ich však zostávalo nevydaných okolo 20 %. Výnimku tvoril júl, keď sa zjedlo skoro všetko, a dva septembrové týždne, počas ktorých nevydali v priemere polovicu obedov. Denne sa varilo 20 porcií, v nedeľu 10. V júli sa však počet pripravovaných jedál značne zvýšil a počet vydaných jedál sa takmer zdvojnásobil. Súčasne stravovňa vydávala tzv. suchú stravu, čo však netvorilo ani 8 % vydaných obedov. Tých bolo spolu 2 008.¹²⁵

Stravovacia akcia v roku 1933 bola z príjmovej stránky (vďaka fondu) natoľko úspešná a predkalkulácia taká dostatočne vysoká (s výnimkou augusta sa ju nikdy nepodarilo prekročiť), že kým sa dosiahla plánovaná výška výdavkov 720 pesos, mohla stravovňa fungovať až do polovice septembra, čiže dva týždne (a 240 obedov) nad pôvodný plán. Aj tak ostalo vo fonde na nasledujúci rok 501,80 pesa.¹²⁶

Súčasne prebiehalo zhromažďovanie šatstva pre chudobných (obuv zakúpil spolok). Táto akcia bola oveľa skromnejšia. „*Pri ošatovaní rozdelené bolo medzi 14 krajanov: Jeden mužský oblek, 7 párov topánok, 4 mužské kabáty, 5 nohavíc, 2 vrchné kabáty, zimníky a 21 kusov rôzneho prádla.*“¹²⁷

V nasledujúcom roku 1934, už v nových priestoroch na calle Corrientes č. 45 – 49, spolok 15. mája opäť otvoril zimnú stravovňu pre nezamestnaných. Tohoročná akcia trvala presne 4 mesiace – do 15. septembra – a bola výrazne skromnejšia. Bolo vydaných len 1 140 obedov a náklady (329,39 pesa) nedosiahli ani polovicu predošlých, takže mohli byť zaplatené z minuloročného prebytku fondu. Časť zvyšku z 501 pesos využil spolok v ošacovacej akcii, kde obuv dostalo 15 a odev 46 krajanov. Z fondu tak zostalo necelých 80 pesos, ktoré spolok avizoval využiť na charitatívnu činnosť.¹²⁸

Stravovacia a ošacovacia akcia v rokoch 1933 a 1934 patrí k najsvetlejším stránkam histórie Slovenského spolku a k najkrajším príkladom spolupatričnosti našich vystáhovalcov v Argentíne napriek tomu, že za ňou stál ako prevádzkovateľ len jeden spolok. Na zbierke sa zúčastnili jednotlivci i organizácie aj mimo Buenos Aires (v hlavnom meste

121 SE 111/4. 5. 1933, čl. Bilancia stravovacieho fondu za apríl.

122 SE 120/6.7. 1933, čl. Bilancia stravovacieho fondu za jún.

123 SE 128/7. 9. 1933, čl. Bilancia stravovacieho fondu za august.

124 SE 117/8. 6. 1933, čl. Bilancia stravovacieho fondu za máj.

125 Pozri tabuľka v SE 131/28. 9. 1931, tiež čl. Pomoc nezamestnaným. In: Slovenský kalendár pre Južnú Ameriku na rok 1935, s. 86.

126 SE 131/28.9. 1933, čl. Eudová stravovňa Slovenského spolku;

127 SE 146/18. 1. 1934, čl. Zpráva o činnosti Slovenského spolku za rok 1933.

128 SE 179/27. 9. 1934, čl. Bilancia stravovne; SE 195/24.1. 1935, čl. Zpráva o činnosti Slovenského spolku za rok 1933.

prispela TJ Sokol). Akcia nemala nijakú temnú minulosť (ako bola kríza a rozpad zväzu v prípade spolkovej sprostredkovateľne) a je vzorovým príkladom pozitívnej práce na poli svojpomoci, na čom nič nemení ani skromný rozsah jej ošacovacej časti.

* * *

Pri spätnom pohľade na život krajanskej pospolitosti v Argentíne a na postavenie Slovenského spolku v nej môžeme konštatovať, že spolok využil možnosti, ktoré vyplynuli z koncentrácie slovenských vysťahovalcov a z problémov, ktoré dostal Zväz čs. spolkov svojím zložením do vienka. Jeho vzostup na post v tom čase najvplyvnejšej organizácie v čs. spolkovej komunite v Argentíne bol z tohto pohľadu prirodzený, jeho plnému zhodnoteniu však bránili okolnosti, ktoré sprevádzali rozpad zväzu, resp. snaha Slovenského spolku dominovať, prejavená vo chvíľach krízy medzispolkových vzťahov. Samozrejme, svoju úlohu zohrala pritom aj sčasti negatívne vnímaná národnostná výlučnosť spolku, nacionálne tenzie ako odraz práve sa tvoriacich stereotypov v nazeraní na toho druhého z dvojice štátotvorných národov, rezonancie aktuálneho politického diania najmä na Slovensku a v Argentíne medzi našimi vysťahovalcami, ako aj neprítomnosť početnejšej vrstvy inteligencie, ktorá je spravidla odolnejšia voči primitívnym lákadlám nacionalizmu.

V programovej oblasti s postupom Slovenského spolku do popredia tamojšieho organizovaného krajanského života priamo korešponduje rozvoj jeho sociálnych aktivít. Sociálna politika spolku sa v rokoch 1932 – 1941 odvíjala od pôvodnej ambicióznejšej vízie svojpomocnej podpornej inštitúcie, ktorú sa celkom nepodarilo naplniť. Spolok s prispelením priaznivých vonkajších okolností realizoval vlastnú sprostredkovateľnú prácu. Tá, hoci nedosiahla efektivity svojej predchodkyne, stala sa ukázkou cieľavedomého úsilia, pri ktorom sa zlučovala spoločenská prospešnosť s upevňovaním vplyvu. Podpornú svojpomocnú činnosť sa spolku pre nedostatok finančných prostriedkov nepodarilo v zamýšľanom rozsahu realizovať, možno práve preto však zbierky na pozostalých a stravovacia i ošacovacia akcia patria z etického aspektu k ešte hodnotnejším stránkam sociálnej činnosti spolku než prevádzkovanie sprostredkovateľne práce, ktoré malo v spolkovom živote aj svoju nespochybniteľnú politickú dimenziu.

DER WEG DES SLOWAKISCHEN VEREINS FÜR DOMINANZ IN DER GEMEINSCHAFT DER LANDSLEUTE IN ARGENTINIEN UND SEINE SOZIALEN AKTIVITÄTEN IN DEN 30ER JAHREN DES JAHRHUNDERTS

PETER SZÁRAZ

Grundlage des Einflusses der Vereine der Landsleute in der Auswanderergemeinschaft in Argentinien vor dem Zweiten Weltkrieg war ihre soziale Tätigkeit für arbeitslose und Not leidende Landsleute, vor allem dann die Arbeitsvermittlungsstelle. Der Kampf um ihre Einrichtung und ihren Betrieb wurde in der ersten Hälfte der 20er Jahre auch unter Teilnahme der tschechoslowakischen offiziellen Stellen und Handelsfirmen, die in Argentinien wirkten, geführt. Ende der 20er und Anfang der 30er Jahre betrieb der Verband der tschechoslowakischen Vereine, die

Dachorganisation unserer Landsmannschaften in Argentinien, eine effektive Arbeitsvermittlungsstelle. Nach der Krise, die aus den schlechten Zwischenvereinsbeziehungen herrührte, kam es Anfang der 30er Jahre zur Auflösung des Verbands und Schaffung einer Arbeitsvermittlungsstelle durch den Slowakischen Verein in Buenos Aires – zu dem Zeitpunkt der perspektivischste Verein unter den tschechoslowakischen Auswanderern in Argentinien. Die Studie spricht in ihrem zweiten Teil über den Betrieb dieses Büros in den Jahren 1932 bis 1941 (einer Zeit, da ihre Tätigkeit dokumentarisch zur Genüge erfasst ist). Der Autor unternimmt eine eingehende Analyse ihrer Tätigkeit hinsichtlich des Interesses der Landsleute, der argentinischen Arbeitgeber, der Effektivität des Büros aus der Sicht der Menge der vermittelten Arbeitsplätze, und nicht zuletzt betrachtet er auch die finanziellen Aspekte seines Betriebs und schließlich auch die personelle Absicherung der ganzen Aktion. Bestandteil der Studie ist auch eine Analyse weiterer karitativer Aktionen des Slowakischen Vereins, alles das auch aus der Sicht des Einflusses der Sozialpolitik des Vereins auf seine Stellung in der Gemeinschaft der Landsleute beurteilt.

VPLYV NEMECKÉHO KAPITÁLU NA SLOVENSKÝ DREVÁRSKY A PAPIERENSKÝ PRIEMYSEL V ROKOCH 1939 – 1945

PETER MIČKO

MIČKO, P.: The Influence of German capital on the Slovak wood processing industry, 1939 – 1945. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 245 – 272, Bratislava. During the existence of the 1st Slovak Republic the timber industry in Slovakia represented an important aspect of the national economy due to the abundance of timber within the area of Slovakia as well as tradition of Slovak sawtimber, wood pulp and wood processing mills. Thus, the sufficient amount of raw material heralded improvement of the wood processing industry. However, this improvement was limited by the high level of unprocessed timber exports. The exports of raw material were directed mainly to the Third Reich and represented one third of the overall exports of Slovakia. Owing to the fact that the 1st Slovak Republic came into existence mainly because of the will of Adolf Hitler, Nazi Germany tried to achieve maximal influence over the Slovak economy. The task of Slovak economy was to fully support German army operations by supplying necessary raw materials and products. The wood processing industry was not an exception and its importance was predestined by signing of the secret amendment to the “Treaty of Protection” between Germany and Slovakia. *History. Slovak Republic, The Influence of German capital on the Slovak wood processing industry.*

Po páde totalitného režimu v roku 1989 sa na Slovensku začali postupne odkrývať viaceré, dovtedy tabuizované historické udalosti. Medzi najfrekventovanejšie témy patrí aj existencia Slovenskej republiky (SR) v rokoch 1939 – 1945. Diskutuje sa najmä o udalostiach súvisiacich s jej vznikom, vývojom a osobnosťami stojacimi na čele štátu. Menej pozornosti sa venuje vtedajšej hospodárskej situácii Slovenska. Práve hospodárstvo je však dôležitým faktorom bezprostredne sa podieľajúcim na stabilite štátu. Tento podiel sa ešte zvyšuje, ak na krajinu počas väčšej časti jej existencie vplýva špecifická vojnová situácia.

Zmena politickej situácie na prelome rokov 1938/1939, ktorá súvisela s mocenskými ambíciami nacistického Nemecka, sa nevyhla ani Československej republike (ČSR). Po krátkom období tzv. 2. ČSR vznikol 14. marca 1939 slovenský štát. Jeho vznik bol iniciovaný predovšetkým zo strany nacistického Nemecka, ktoré chcelo vnútorným rozkladom dosiahnuť rozbitie Československa. Následné vyhlásenie samostatnosti Slovenským snemom, teda znamenalo novú etapu v existencii Slovenska.

Nové postavenie Slovenska však zákonite nemohlo obísť ani hospodársky profil krajiny. Po vzniku slovenského štátu prežíval slovenský priemysel vojnovú konjunktúru, ktorá bola výraznejšia ako v Protektoráte Čechy a Morava a prejavila sa – so značnými rozdielmi – vo všetkých hlavných odvetviach. Vo vrcholnom roku 1943 bol celkový objem priemyselovej výroby na území SR oproti roku 1937 vyšší o 63 %. Vzhľadom na to, že časť prírastkov pripadala na rok 1938, dosiahol rast v priebehu SR približne 50 – 55 %.

Roku 1945 sa naopak objem výroby znížil na menej ako dve tretiny úrovne z roku 1937.¹ Najvyšší nárast výroby zaznamenal priemysel chemický, kožiarsky a kovospracujúci, najmenšie prírastky priemysel potravinársky a papierenský. V surovinových odvetviach sa rozšírila ťažba dreva, ropy, železnej, mangánovej, antimónovej a ortuťovej rudy, zatiaľ čo produkcia iných nerastov (hnedé uhlie, soľ, železný pyrit, drahé kovy) a zemného plynu stagnovala alebo upadla. Popri raste priemyselného sektora sa výrazne zvýšila aj zamestnanosť v tomto odvetví hospodárstva. Počet priemyselne činných osôb sa zvýšil od konca roka 1937 do júna 1944 na celom Slovensku vrátane odtrhnutého južného pohraničia zo 105 na 174-tisíc, teda o dve tretiny, z toho v kovopriemysle na dvojnásobok.²

Eminentný záujem o úspešný rozvoj slovenského hospodárstva však malo aj nacistické Nemecko, pod ktorého tlakom sa koncom 30. rokov 20. storočia radikálne zmenilo politické usporiadanie Európy aj samotnej ČSR. Kým do roku 1939 väčšinu slovenského priemyslu ovládal český kapitál, po vzniku SR sa enormným spôsobom zvyšoval podiel nemeckého kapitálu v slovenských podnikoch. Samozrejme, výrazné politické zmeny nemohli obísť ani slovenský drevospracujúci priemysel, ktorý mal nezastupiteľné miesto v národnom hospodárstve.

Prienik nemeckého vplyvu do slovenských drevárskych a celulóзовých závodov budeme dokumentovať na príklade drevárskeho závodu v Turanoch a Ružomerskej továrne na celulózu a papier.

* * *

Začiatkom roka 1939 sa v plnej miere začala prejavovať politická a hospodárska orientácia Slovenska na Nemecko. Drevársky priemysel zaznamenal konjunktúru, ktorá bola spôsobená na jednej strane druhou svetovou vojnou a na strane druhej príchodom nemeckého kapitálu. O nemeckých investíciách na Slovensku a problémoch s tým súvisiacich píše už noviny *Slovák* vo svojom novoročnom čísle z roku 1939: „*Nemecký kapitál, ktorý by uvítal aj spoluúčasť slovenského kapitálu, pomýšľa na postavenie a zriadenie dvoch nových drevárskych podnikov na Slovensku, a to v Turanoch a v Poprade, kde by prevzal aj miestne, už postavené pily na spracovanie dreva a vyrábala by veľkom pre domácu spotrebu a pre vývoz do štátov s hodnotnými valutami stavebný materiál (drevo, okná atď.). Išlo by tu teda o nový podnik, ktorý by suroviny – drevo – spracoval doma na hotové výrobky, pričom by našlo zamestnanie mnoho slovenských ľudí. Podnikatelia majú dnes však pomerne veľké ťažkosti so zaistením potrebného množstva suroviny, ktorú sa pokúsili bezvýsledne zaistiť u štátnych lesov vo výške 70 000 kubických metrov. Podnikatelia sa teraz usilujú zaistiť si dostatočné množstvo vhodnej suroviny na voľnom trhu a potom aj dohodou s majiteľmi lesov, ktorým by ministerstvo hospodárstva pre tento výnimočný prípad povolilo mimoriadnu ťažbu, pravda len tam, kde ba sa to mohlo uskutočniť bez poškodenia riadneho lesného hospodárenia...*“³

Slovenské lesné hospodárstvo malo pre zásobovanie nemeckého trhu významnú úlohu. Z tohto dôvodu tajný protokol z 23. marca 1939 stanovil smerovanie slovenského

1 PRŮCHA, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl období 1918 – 1945. Nakladatelství Doplňěk, Brno 2004, s. 530.

2 Tamže.

3 *Slovák*, 20, Nový rok 1939, s. 8.

drevárstva a lesného hospodárstva zostavovaním dlhodobých hospodárskych plánov s ohľadom na odbytové možnosti v Nemecku.

Keďže Slovensko patrilo medzi najlesnatejšie krajiny Európy, stalo sa pre Nemecko veľmi zaujímavou krajinou v oblasti zásob drevnej suroviny. Výrazný percentuálny podiel lesnatosti Slovenska ešte stúpil po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938, keď boli Maďarsku odstúpené väčšinou málo lesnaté južné oblasti. Po tejto úprave hraníc sa zvýšil podiel lesnatosti Slovenska z pôvodných 34, 05 % na 38, 33 % a vyššou lesnatosťou ho prevyšovali už len Fínsko (73 %) a Švédsko (58 %).⁴

Drevo sa teda stalo dôležitým vývozným artiklom a už 5. mája 1939 bol vytvorený Výbor pre vývoz dreva a následne 2. júna 1939 vznikla Drevárska rada. Hneď v prvom roku existencie SR sa vývozu dreva a drevárskych výrobkov venovala zvýšená pozornosť, čo sa odrazilo aj na vývoze, na ktorom sa podieľali približne 1/3.⁵ Celkové zastúpenie dreva a drevárskych výrobkov na exporte Slovenska sa však z roka na rok zvyšovalo. V roku 1940 to bolo 35 %⁶, v roku 1941 už 40 % a v roku 1942 až 44 %.⁷ Roku 1943 bolo aj naďalej na prvom mieste v dovoze slovenského dreva Nemecko a Protektorát. Taliansko v dôsledku zmenenej vojnovnej situácie z kruhu odberateľov odpadlo. Zároveň poklesol aj vývoz dreva do Maďarska, ktoré v rokoch 1928 – 1929 odoberalo 75-tisíc vagónov, kým v roku 1939 už iba 3 000 vagónov.⁸ V najväčšej miere sa zo Slovenska exportovalo ihličnaté rezivo, ktoré predstavovalo 50 % z celkovej hodnoty vyvezeného dreva. Z ostatných druhov dreva sa na zahraničnom obchode ešte väčšou mierou podieľalo banské drevo, ihličnatá guľatina, listnatá guľatina, železničné podvaly, palivové drevo a drevené uhlie.⁹

Drevársky priemysel dosiahol po počiatkových ťažkostiach, aj vďaka exportu drevnej suroviny, výraznú konjunktúru. Na celkovej priemyselnej výrobe sa podieľal 11,5 % a v tomto smere ho podporoval aj priemysel celulózy a papiera s podielom 6,3 %. Nemaľé problémy však spôsobila skutočnosť, že sa značná časť vyťaženého dreva vyvážala, a to navyše v nespracovanom stave alebo ako polotovar do cudziny i napriek tomu, že doma nedostatok tejto suroviny brzdil výrobné možnosti celulózok a papierní, chemického priemyslu i drevospracujúcich závodov. Prirodzene, takýto vývoz veľkého množstva nespracovaného dreva a guľatiny bol pre ekonomiku Slovenska nevýhodný. Danú skutočnosť potvrdzuje aj memorandum slovenských celulózok z 5. septembra 1939,

4 LÁNGOŠ, Š.: Ťažba dreva, drevársky priemysel a obchod s drevom za slovenského štátu. In: Zborník prác lesníckeho a drevárskeho múzea 4. Lesnícke a drevárske múzeum v Antole 1966, s. 5.

5 Les a drevo, 1940, č. 9.

6 Celkový vývoz predstavoval sumu 2 874 233 000 Ks, z čoho pripadlo na sektor drevo 1 007 770 000 Ks. Do Nemeckej ríše sa vyviezlo drevo a drevárske výrobky v hodnote 491 400 000 Ks, ďalej nasledoval vývoz do Maďarska, Holandska, Švajčiarska a Talianska. Les a drevo, 1941, č. 14 – 15. V roku 1940 sa do Nemeckej ríše a Protektorátu vyviezlo celkovo 72 % slovenského dreva. Hospodársky obraz Slovenska. Ministerstvo hospodárstva, Bratislava 1942, s. 71.

7 Budovateľ, 1943, č. 17.

8 Pokles vývozu do Maďarska nastal nielen v dôsledku územných zmien, ale hlavne preto, lebo obchod bol založený na výmene poľnohospodárskych produktov za drevo a papier. Ceny poľnohospodárskych produktov v Maďarsku sa v dôsledku vojnového hospodárstva niekoľkonásobne zvýšili, na druhej strane sa ceny dreva zvýšili len málo. LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 20.

9 Hospodársky obraz Slovenska. Ministerstvo hospodárstva, Bratislava 1942, s. 71.

v ktorom vyslovili obavu, že pre predimenzovaný export dreva nebudú mať dostatok suroviny na pokračovanie výroby. S nastolenou otázkou sa zaoberalo aj ministerstvo hospodárstva a Slovenská lesnícka a drevárska rada. Na následnom spoločnom rokovaní s celulózkami sa dospelo k dvom riešeniam vzniknutej situácie. Slovenské celulózky súhlasili s tým, že budú na svoju výrobu odoberať aj tenšie drevo, od 4 cm. Dovtedy spracovávali drevo od 10 cm. Takýmto riešením sa umožnilo vyrobiť na Slovensku asi 500-tisíc m³ celulózového dreva tenších rozmerov z prebierok lesných porastov, ktorých hmota dovtedy nebola ťažená z dôvodu nedostatočného odbytu. Druhým riešením bol návrh Slovenskej lesníckej a drevárskej rady na prechodné obdobie zastaviť vývoz celulózového dreva do cudziny.¹⁰ Toto riešenie však bolo zo štátneho hľadiska nežiaduce, a preto aj krátkodobé. Problémy s vývozom dreva, hlavne do Nemecka, však pretrvávali a nemecké nároky neustávali. Situácia s vývozom dreva do Nemecka sa prerokovávala aj na zasadnutí Komitétu hospodárskych ministrov 16. mája 1944. Ročný kontingent vývozu dreva do Nemecka predstavoval 80-mil. mariek. Nemecká strana si nárokovala na zvýšenie vývozu palivového dreva z pôvodných 100-tisíc m³ na 150-tisíc m³, pričom argumentovala, že uvedené množstvo je v možnostiach slovenského lesného hospodárstva. Komitét hospodárskych ministrov nevyhovol nemeckým požiadavkám, ale poveril Lesnícku a drevársku ústredňu, aby požiadala nemecký vládny výbor o konkretizovanie pomocných prostriedkov, ktorými sa má dosiahnuť zvýšenie produkcie palivového dreva.¹¹ Aj takýmto nepriamymi opatreniami sa slovenskí národohospodári snažili o čiastočné obmedzenie nemeckých požiadaviek.

Čo sa týka priamo financovania exportu medzi Nemeckou ríšou a SR, to prebiehalo cez *Deutsche Verrechnungskasse* v Berlíne. Táto zúčtovacia pokladnica na výmenu tovarov, teda aj na drevársky export zo Slovenska, vytvorila základný účet *Sammelkonto des Slovenská národná banka Bratislava – Warenkonto*, ktorý sa viedol v markách. Slovenská národná banka otvorila protiúčet s názvom *Zberný účet Deutsche Verrechnungskasse Berlin – tovarový účet*, no a finančné prevody pri výkupe podielov slovenských drevárskych a celulózových podnikov sa uskutočňovali cez *Kapitalkonto*.¹² Pre Slovensko bolo veľkou nevýhodou, že tovarové výmeny prebiehali clearingovou cestou, čím si nemohli zabezpečiť hodnotné devízy. Nevýhodnosť spočívala v jednostrannom zameraní na Nemecko, ktoré znemožňovalo obchodovať vo väčšom objeme s neutrálnymi štátmi. Slovenská vláda prijala pod tlakom Nemecka 12. septembra 1940 nariadenie s mocou zákona č. 229 o zákaze vývozu surovín, polotovarov a hotových výrobkov do štátov vedúcich vojnu s Nemeckou ríšou, čo spôsobilo nemožnosť riadiť sa svetovou paritou cien.¹³

Nadmerný vývoz dreva však čoskoro vyvolal straty v slovenskom hospodárskom živote. Roku 1942 spôsobil výpredaj dreva do cudziny také ťažkosti v zásobovaní slovenského priemyslu i domácností, že sa musel vydať príkaz piliarom, aby pre domáci trh

10 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA BA), f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, k. 89, inv. č. 66.

11 Zápisnica zo zasadania Komitétu hospodárskych ministrov zo dňa 16. mája 1944. SNA BA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, k. 87, inv. č. 66.

12 LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 23.

13 LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 21.

rezervovali 30 % produkcie, ktorá sa mala využiť pre domáce drevárske podniky. Roku 1943 bolo na Slovensku 467 drevárskych závodov, z ktorých však 228 zamestnávalo menej ako 20 činných osôb. Podniky, v ktorých pracovalo od 250 do 2 000 robotníkov a úradníkov, boli zastúpené iba 8 závodmi. Najpoprednejším odborom drevárskeho priemyslu boli pily, ktoré zamestnávali okolo 12-tisíc pracovníkov.¹⁴ Celková kapacita slovenských píl sa odhadovala na necelých 1,8 mil. m³ guľatiny, z toho štvrtina pripadala na štátne závody. Z tovární, ktoré ďalej spracúvali drevnú hmotu, zaujímali popredné miesto: štátna preglejka v Žarnovici, nábytkársky závod v Martine, kefársky podnik v Bratislave a továreň na drevené baráky v Turanoch, vybudovaná pre potreby nemeckého *Wehrmachtu* nemeckým kapitálom.¹⁵

Píly vlastnili slovenskí aj zahraniční majitelia. Najviac píl bolo v rukách Židov, preto mohli Nemci arizáciou získať viacero závodov. Už v októbri 1939 dostal podnikateľ z Hamburgu, Wilhelm Ludwig za veľmi výhodných podmienok od židovského majiteľa spoločnosť *Zjednotený hôrny priemysel v Banskej Bystrici*.¹⁶ V roku 1939 zamestnávala spoločnosť 11 % zamestnancov židovských píl. Cestou arizácie si Nemci vytvorili rozsiahly drevársky koncern s podnikmi v Poprade, Dubine, Kežmarku, Starom a Novom Spišskom Podhradí, Margecanoch, Turčeku a v Osade.¹⁷ Slovenská *Union banka*, ktorá bola afilovaná nemeckou *Deutsche Bank*, arizovala továreň na parkety v Bratislave.¹⁸ Ako podklad pre novú spoločnosť zakúpila, *Spojenú drevársku a priemyselnú účastinnú spoločnosť Bratislava*, ktorá patrila švajčiarskemu drevárskemu koncernu OFA. Záujem o podnikanie na Slovensku prejavovali aj ďalšie nemecké finančné skupiny. Jeden z najväčších vlastníkov lesov na Slovensku Ballestrom, majiteľ baní, hút a priemyselných podnikov v Sliezsku, po rozhovoroch s Vojtechom Tukom uvažoval o vybudovaní drevospracujúceho závodu, ktorý by zásoboval jeho podniky. Postavenie závodu však podmieňoval vrátením lesov, ktoré mu boli odňaté pozemkovou reformou v roku 1920. Tento, ale aj iné plány nemeckých podnikateľov však narážali na odpor domácich záujemcov, ktorí si výnosný drevársky priemysel chceli nechať na vlastné využitie. Navyše nemeckí podnikatelia nezískali ani takú energickú podporu nacistických úradov, ako to bolo pri výstavbe závodu v Turanoch.¹⁹

14 Piliarske závody a neskôr aj výroba preglejok mali za SR prvoradý význam. Ďalším dôležitým odvetvím bolo chemické spracovanie dreva, o ktorého využitie sa vo väčšej miere postarali celulóžky a papierne.

15 FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. VPL, Bratislava 1969, s. 376.

16 Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), f. Zoznam firiem, k. 67 – 68, č. j. 3 813/ 1941.

17 Tento koncern patrila Ružomerským celulóžkam a papierňam, ktoré Nemci nepriamo ovládali prostredníctvom pražského Spolku pre chemickú a hutnú výrobu.

18 Rozpadom ČSR a vznikom SR 14. 3. 1939 sa menili aj majetkové podiely vo finančnom sektore. *Union banka* sa stala filiálkou *Deutsche Bank* a výraznou mierou napomáhala prenikaniu nemeckého kapitálu do slovenského hospodárstva.

19 LIPTÁK, E.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. SAV, Bratislava 1960, s. 87.

O snahách nemeckých podnikateľov²⁰ o založenie drevárskych podnikov a následnom využívaní drevnej suroviny svedčí aj žiadosť Fritza Hamburgera, prezidenta ríšskonemeckého drevárskeho syndikátu, o vybudovanie drevopriemyselnej akciovej spoločnosti a o ťažbu v štátnych lesoch. Nemci zároveň ponúkli pomerne výhodné podmienky: 1. po založení podniku malo byť 50 % akcií bezplatne odovzdaných SR; 2. v závode mali byť zamestnávaní len Slováci a len v najkrajnejšom prípade odborníci z Ríše, a to až po získaní súhlasu od ministerstva vnútra.²¹ K predloženej žiadosti sa 30. októbra 1940 vyjadrilo Ústredné riaditeľstvo Štátnych lesov a majetkov negatívne. Hlavným dôvodom boli nároky Ríšskonemeckého drevárskeho syndikátu na odkúpenie dreva od podniku Štátne lesy a majetky. Nemecká požiadavka bola pre slovenskú stranu neakceptovateľná. Išlo o dodávky dreva v priebehu tridsiatich rokov v ročnom množstve 1 300 000 m³, pričom priemerná ročná ťažba podniku Štátne lesy a majetky predstavovala 1 296 574 m³ dreva. V prípade akceptovania dohody by slovenská strana stratila akýkoľvek vplyv na drevársky trh. Tento by už usmerňoval Ríšskonemecký drevársky syndikát, ktorému by patrila 1/3 drevnej produkcie Slovenska. Ústredné riaditeľstvo Štátnych lesov a majetkov po predložení svojich zistení požiadalo ministerstvo hospodárstva o zamietavé stanovisko k predloženej návrhu F. Hamburgera.²² Ministerstvo hospodárstva sa k predloženej žiadosti 21. januára 1941 vyjadrilo negatívne a neodporučilo založenie Lesno-drevopriemyselnej úč. spol. so slovensko-nemeckým kapitálom. Argumentovalo tým, že väčšina výrobných odvetví, ktoré plánuje nová spoločnosť zaviesť, sú už na Slovensku dostatočne zastúpené. V tomto prípade teda slovenská strana nebola príliš naklonená zakladaniu nemeckých drevárskych podnikov, tak ako pri turianskom závode.

Turiansky závod vlastnila v tomto období pražská spoločnosť SOLO, no keďže začiatkom roka 1939 začala vykazovať veľké straty, súhlasila so zlúčením so Spolkom pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe.

Na slovenský trh sa v roku 1941 snažila preniknúť aj nemecká firma *Holzbau dr. Stollwerck*, ktorá sa usilovala o získanie povolenia na výrobu súčiastok na drevené baraky. Firma chcela so svojou činnosťou začať v obci Jasenie a jej fungovanie odporučili aj Živnostenské spoločenstvo v Brezne nad Hronom a Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici. K žiadosti firmy sa ministerstvo hospodárstva 21. augusta 1941 vyjadrilo

20 K žiadosti nemeckých podnikateľov sa pripojila aj Tatra banka, ktorá sa snažila schválenie výstavby podniku presadiť na ministerstve hospodárstva. Základnou myšlienkou projektu bolo založenie akciovej spoločnosti s kapitálom 50 miliónov Ks, na ktorom sa nemecká strana chcela podieľať 20 – 25 miliónmi, ktoré mali byť prevedené v prevažnej miere vo forme strojného a technického zariadenia. Ministerstvo hospodárstva však argumenty Tatra banky neakceptovalo. SNA BA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945, k. 49, inv. č. 27.

21 Tamže.

22 K svojim zdôvodneniam priložilo názor Dr. Wernera Junghansa – vedúceho oddelenia v Ríšskom ústave pre zahraničné a koloniálne lesohospodárstvo v Hamburgu – Reinbeku: „1. *Vzhľadom na prirodzené zvelaďovanie a rozlohu svojich lesov je Slovensko krajinou s veľmi priaznivou pozíciou v srdci Európy.* 2. *Nadbytok ihličnatého a listnatého dreva je tu vo vyrovnanom pomere. Trvalo možný vývoz bude predstavovať asi 1 mil. m³ ihličnatého dreva a 0,5 mil. m³ listnatého dreva.* 3. *Iba starostlivé a svojej zodpovednosti si vedomé vedenie drevo-hospodárstva zachová natrvalo tento prameň dreva pri krajine malej v porovnaní s európskym hladom po dreve.* 4. *Zhodnotenie ihličnatého dreva nie je problémom. Naproti tomu buk – ako vo všetkých krajinách – bude sa musieť prenechať chemickej výrobe.*“ SNA BA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945, k. 49, inv. č. 27.

negatívne. Hlavným dôvodom bola skutočnosť, že roku 1941 už turiansky drevársky podnik fungoval a jeho prioritnou činnosťou bola výroba drevených barakov. Odbytové možnosti podniku však ešte neboli plne vykryté, a to hlavne z dôvodu ich výlučného exportu do Nemecka. Vzhľadom na túto skutočnosť bolo založenie druhej drevárskej spoločnosti zaoberajúcou sa výrobou drevených barakov nerentabilné.²³

Silný hospodársky tlak Nemecka sa však neustále stupňoval a jeho význam pre slovenský priemysel sa vyzdvihoval aj v dennej tlači: „*Podľa pripravovaného plánu na vybudovanie slovenského drevárskeho priemyslu založí sa na Slovensku asi 20 podnikov, ktoré sa budú zaoberať mechanickým alebo chemickým spracovaním dreva... Za účelom vybudovania aj vedenia týchto podnikov bude založená akciová spoločnosť, na ktorej bude zúčastnený kapitál slovenský aj nemecký. Pre vybudovanie drevárskeho priemyslu prichádzajú do úvahy predovšetkým údolie Váhu a Hrona.*“²⁴

Nemecké záujmy o vybudovanie a následné ovládnutie drevárskeho priemyslu na Slovensku²⁵ sa napokon realizovali v drevárskom závode v Turanoch. Rozhodujúcim podnetom pre nemeckých investorov bola dlhodobá tradícia drevárskeho priemyslu v obci a strategicky výhodná poloha závodu.²⁶ O novom drevárskom podniku nás opäť propagandisticky informujú aj noviny *Slovák*: „*Z rozsiahleho programu stavby nových podnikov drevárskeho priemyslu k realizácii nateraz prestavby pily v Turanoch. Aj tento podnik má podstatu konjunktúry vo vojenských potrebách. Bude treba práce mnohých rokov, kým sa u nás vžijú normalizované typy stavebného dreva, aby výrobky tejto pily našli dostatočný odbyt výrobkov, okien, dvier atď. aj na našich dedinách.*“²⁷

* * *

K zmene vlastníka na turianskej pile došlo 12. apríla 1940, keď Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe predal parnú pilu Spojenej drevárskej a priemyselovej účastinnej spoločnosti v Bratislave. Okrem závodu v Turanoch plánovala spoločnosť aj výstavbu druhého závodu na východnom Slovensku. Aj keď sa v podniku nezačalo pracovať, zaujímavý je postup spoločnosti, dokumentujúci plánovitosť a ohľad na dlhodobú perspektívu prenikania nemeckého kapitálu na Slovensko. Postup nemeckých spoločností v slovenskom drevárstve výstižne charakterizoval aj oficiálny orgán lesníckej a drevárskej ústredne v európskom veľkopriestore *International Holzmarkt*: vznik a vývin Turian je zaujímavým a príkladným i pre budúce veľké úlohy na východe a v koloniálnych územiach.

Bratislavská spoločnosť bola založená 23. septembra 1919 na základe stanov prijatých valným zhromaždením v roku 1922. Základná istina spoločnosti v sume 1 000 000

23 SNA BA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945, k. 12/prez, inv. č. 27.

24 *Slovák*, 21, 1940, č. 2, s. 8.

25 Začiatkom roka 1942 bola uzatvorená dohoda medzi Nemeckou ríšou a SR na úseku lesného a drevárskeho hospodárstva, ktorá mala sledovať zabezpečenie a vybudovanie prepravy dreva medzi oboma štátmi a vybudovanie slovenského lesného a drevárskeho hospodárstva, najmä postavenie industrializačného programu. V rámci tohto programu sa postupovalo aj pri budovaní turianskeho drevárskeho závodu. LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 13.

26 Turiansky závod začal pracovať ako moderný drevársky priemyselný podnik v roku 1887, keď firma Schultz a Pollák, ktorá ho vlastnila, zabezpečila plnú prevádzku parného stroja.

27 *Slovák*, 21, 1940, č. 11, s. 8.

Kč pozostávala z 1 000 účastín po 1 000 korún. Prvé predstavenstvo spoločnosti bolo zložené zo siedmich členov: Vladimír a Peter Makovický, Leopold Vališ, Andrej Thomesz, Ľudovít Lax, Alfréd Wix a Dr. Mikuláš Geiger. Skoro všetci boli z Ružomberka. Názov spoločnosti bol Spojená drevárska a priemyslová účastinná spoločnosť.²⁸

Po vzniku Slovenskej republiky sa nemecký kapitál snažil zaujať rozhodujúce postavenie aj v bratislavskej spoločnosti. Roku 1939 prešli akcie firmy do rúk nemeckého koncernu *Süd – Ost – Holz* v Berlíne. Názov spoločnosti sa nezmenil, ale podstatne sa zmenili členovia správnej rady, v ktorej boli nahradení občania židovskej národnosti najmä Nemcami. Členom správnej rady sa stal aj doktor von Monroy, ktorý prišiel na Slovensko v roku 1939 z Nemecka a zastupoval hamburských finančníkov.²⁹ Už roku 1939 predložil slovenskému ministerstvu hospodárstva, Centrálne slovenského priemyselného zväzu, ako aj Lesníckej a drevárskej rade projekty, ktorými navrhoval slovenskému drevárskemu priemyslu previesť reorganizáciu v tejto oblasti. Plánoval zriadiť drevospracujúci závod, ktorý by vyrábal drevené domy, stavebné látky z dreveného odpadu a diely pre nábytkársky priemysel. Takto mala byť drevná surovina spracovaná na vývoz. Drevársky podnik, ktorý chcela spoločnosť vybudovať, mal byť sebestačný, a to od guľatiny až po hotové výrobky.

Dňa 25. novembra 1942 vydal Mestský notársky úrad v Bratislave účastinnej spoločnosti živnostenský list³⁰ na uskutočňovanie obchodu so všetkými výrobkami stavebníctva a všetkými s týmto súvisiacimi strojmi, nástrojmi a pomocnými látkami, šamotovým materiálom, surovinami ako kvarzitom, kvarzitnými dutinami, pieskom, hlinou, kaolínom a inými pomocnými látkami pre sklenársky, ohňovzdorný, keramický, oceľový, železný a medený priemysel. Pre drevársky závod v Turanoch bola hlavnou náplňou výroba reziva a iných piliariských výrobkov, stavebno-stolárske výrobky a najmä výroba montovaných barakov.³¹

Na finančné záležitosti mala Spojená drevárska a priemyslová účastinná spoločnosť prepojenie s Union bankou a čiastočne aj so Slovenskou národnou bankou v Bratisla-

28 Archív Drevina Turany, f. Parná pila Turany (ďalej ADT, f. PpT), inv. č. 401/1919.

29 LIPTÁK, E.: c. d., s. 85.

30 Turiansky drevársky závod v žiadosti o vystavenie živnostenského listu žiadal o povolenie tejto výrobnjej činnosti: 1. Drewný polotovary (*Holzhalbwaren*): rezivo, stružliny, dosky z drewného vlákna, dosky z drewných pilín, preglejky – náplne a dosky na sudy. 2. Výrobky z dreva (*Holzfertigwaren*): budy – baraky, drevené domy, haly zhotovené podľa inžinierskych plánov, dvere, okná, nábytok, parkety, stavba kočiarových karosérií a impregnované pražce (podvaly). LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 14.

31 ADT, f. PpT, inv. č. 402/1942.

ve.³² Finančné a obchodné transakcie boli riadené priamo z Nemecka cez Union banku v Prahe. Union banke bolo poskytnuté hypotekárne záložné právo na všetky pozemky a strojné zariadenia firmy. Banka za to poskytla finančný úver vo výške 35 mil. Ks. Spoločnosť mala aj obchodné spojenie s firmou *Mercator* v Bratislave.³³ Medzi ďalších partnerov patrila pražská akciová spoločnosť LINDE Praha, *Treuverker Deutsche Treuhand Aktiengesellschaft* vo Viedni, pobočky centrály *Süd – Ost – Holz* v Berlíne a veľa tuzemských dodávateľov a odberateľov.³⁴

Po získaní akcií nemeckým koncernom *Süd – Ost – Holz* začala Spojená drevárska priemyslová účastinná spoločnosť s dravou obchodnou politikou. V krátkom čase získala veľa nových pozemkov a objektov v oblasti stredného, západného a východného Slovenska.

Turiansky závod sa stal majetkom spoločnosti 12. apríla 1940. Bývalý urbáriálny majetok v priestore *Močidlá, Briežky a Doliny* v Turanoch vo výmere 56 jutár a 645 štvorcových siah bol predaný za 2, 2 mil. Ks.³⁵ Pri kúpe sa účastinná spoločnosť zaviazala vybudovať v Turanoch priemyselný drevársky podnik. Mala povinnosť začať stavbu v roku 1940 a ukončiť ju v roku 1942. Finančná suma bola platená ako pri predchádzajúcich obchodoch cez Union banku v Prahe.

Dvadsaťdruháho decembra 1941 uzatvorila spoločnosť s bývalými urbárialistami obce nájomnú zmluvu na pozemky zapísané v pozemkovoknižnom protokole obce Turany č. 550 a Pleso na obdobie 25 rokov, t. j. od 1. januára 1941 do 31. decembra 1965 za ročné nájomné 20-tisíc Ks.³⁶ Podľa uzatvorenej zmluvy vidíme, že nemeckí majitelia počítali s úspešným nacistickým ťažením a dlhodobým pobytom v turianskom závode.³⁷

32 Slovenská národná banka listom z 18. júla 1941 oznámila ministerstvu hospodárstva, že otázka transferu kapitálu z cudziny na založenie predmetnej úč. spol. bola vyriešená v rámci rekompenzácie pri výkupe akcií cukrovaru v Trebišove. „Ďalší transfer základného kapitálu z cudziny k tomuto účelu by sme nemohli dovoliť. Poznamenávame, že z devízového hľadiska nemáme námietok proti účasti slovenského kapitálu na tejto spoločnosti.“ O tom, že sa do turianskeho drevárskeho podniku veľa slovenského kapitálu nedostalo, svedčí aj list Obchodnej a priemyselnej komory z 11. marca 1941, v ktorom sa vyslovujú obavy, „aby zo širokej činnosti akciovej spoločnosti nevznikli neželateľné javy na poli konkurenčnom“. Otázka konkurencie sa dostáva ešte viac do popredia v proteste Drevárskej spoločnosti Slovenských celulózok a papierní, spol. s r. o. v Ružomberku, ktorá listom z 1. septembra 1943 žiada o obmedzenie porezu guľatiny v Turanoch na pôvodnú výšku 40-tisíc m³ oproti dodatočne požadovaných 100-tisíc m³. LÁNGOŠ, Š.: c. d., s. 14. Z predchádzajúcich údajov je zreteľné, že turiansky podnik bol jednoznačne nemeckým majetkom a čoskoro po spustení výroby sa stal jedným z najvýznamnejších drevárskych podnikov na Slovensku.

33 ADT, f. PpT, inv. č. 409/1943.

34 ADT, f. PpT, inv. č. 413/2/1942.

35 LACKO, R.: 100 rokov drevárskej výroby v Turanoch (1887 – 1987). Tlačiarne SNP, Martin 1987, s. 47.

36 ADT, f. PpT, inv. č. 415/1941.

37 K výstavbe podniku v Turanoch sa vyjadril aj nemecký beráter pre lesné hospodárstvo na Slovensku dr. Wechselberger: „Drevársky podnik v Turanoch sa nachádza v krajine, ktorá predstavuje malý ostrov pokoja v dnešnom svetovom požari... Aby sa výstavba umožnila, boli prinesené z nemeckej strany veľké obete... Štátne hospodárstvo malo svoj význam v ére Čechov v protíváhe židovskej hospodárskej nadvlády. Dnes v mladom štáte slovenskom však treba v prvom rade podporovať iniciatívu súkromného podnikania.“ Les a drevo, 1942, č. 26 – 27. „Veľké obete“ prinesené z nemeckej strany sa však Nemecku veľmi skoro po začatí výrobnéj činnosti podniku vrátili späť.

V júni 1941 podala turianska spoločnosť na Okresný úrad v Martine žiadosť o vyvlastnenie pozemkov ležiacich v susedstve podniku. Priestory mali slúžiť na výstavbu úradníckych a robotníckych rodinných domov, sociálnych zariadení pre zamestnancov závodu a na rozšírenie závodu. Po dlhšom úradnom rokovaní boli vyvlastnené pozemky v prospech spoločnosti. Celková výmera predstavovala 112 039 m² ornej pôdy za 784 273 Ks a 2 876 m² poľnej cesty. Vyvlastňovací výmer vydal Župný úrad v Ružomberku 25. marca 1943.³⁸ Tento výmer bol potvrdený aj ministerstvom vnútra v Bratislave 10. novembra 1943.

Pri výstavbe závodu spoločnosti výdatne pomáhali slovenské a nemecké úrady. Najvyššie veliteľstvo nemeckej brannej moci dalo firme právomoc používať jeho autoritu pri prekonávaní ťažkostí, ktoré súviseli s výstavbou závodu. Špeciálne písomné potvrdenie, ktorým sa firma preukazovala, hlásalo, že Najvyššie veliteľstvo nemeckej brannej moci má záujem o rýchle uvedenie závodu do chodu. Tieto privilégia udelili z dôvodu záujmu nemeckého trhu o turianske výrobky. O dôležitosti turianskeho drevárskeho závodu pre slovenské a nemecké hospodárstvo svedčí aj skutočnosť, že 26. júna 1941 bol nariadením Vojenskej správy zaradený medzi podniky dôležité pre obranu štátu.³⁹

Prvého októbra 1940 začali nemeckí podnikatelia s prestavbou turianskej pily. Za plánovanie a výstavbu boli zodpovední H. Schwiertz z Berlína a Augustín Daniels z Bratislavy. Na 26. hektároch bola postavená štvorgátrová píla, tri haly na montovanie drevených barakov, strojovňa a sklady. Okrem výrobných hál postavila spoločnosť aj jednoposchodovú správnu budovu, byty pre riaditeľa, úradníkov a robotníkov, ako aj spoločné drevené ubytovne pre sezónnych pracovníkov. Zároveň bola na okraji závodu zriadená budova, v ktorej sa nachádzali šatne, umývárne, jedáleň pre robotníkov a svoje miesto si tu našla aj závodná škola.⁴⁰ Výrobné haly z drevenej konštrukcie boli privezené z Nemecka, takisto ako všetky stroje. Gátre s dopravníkmi dodala firma *Linke* z Oberhochenu, hobľovačky, čapovačky, pily firma *Bottcher a Gessner* z Hamburgu, frézy a vyvrtávačky hŕč firma *Fritz* zo Štutgartu a klinovačky spoločnosť *Bohm a Kruse* z Brém.⁴¹ Ukončenie stavieb a montáž strojov postupovala veľmi rýchlo a už v lete 1941 sa začalo s výrobou. Roku 1942 bola ukončená aj výstavba výrobných hál. Pri plnej prevádzke rezala píla v priemere 500 m³ guľatiny⁴² a okrem iných výrobkov produkovala denne 8 barakov. Tie sa používali ako ubytovne pre obyvateľov zbombardovaných miest a pre koncentračné tábory. Roku 1943 sa ešte postavili a dokončili železničná vlečka v závode⁴³, lokomotív-

38 ADT, f. PpT, inv. č. 415/1/1942 – 1944.

39 Podnik *Vereinigte Holz und Industrie A. G. Turany* bol zapísaný do zoznamu registrovaných podnikov dôležitých pre obranu štátu v zmysle § 27 ods. 3 zákona č. 131/1936 Zb. zák. opätovne 25. júna 1943 na podnet generála Jozefa Turanca. „Ako registrovaný podnik podlieha Váš podnik nielen ustanoveniu hlavy 3. časti 2. zákona o obrane štátu a časti 5. vl. nar. č. 197/1936 Zb. zák. a nar., ale aj ustanoveniam platným pre ostatné (neregistrované) podniky dôležité pre obranu štátu.“ SNA BA., f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945, k. 311/prez., inv. č. 27.

40 Hospodársky obraz Slovenska. Ministerstvo hospodárstva, Bratislava 1942.

41 Informáciu poskytol August Oberlein, riaditeľ turianskeho závodu v rokoch 1941 – 1945. Rukopis s. 3.

42 Ročná výrobná kapacita predstavovala 100-tisíc m³ guľatiny a k tomu ešte 40-tisíc m³ reziva. Hospodársky obraz Slovenska. Ministerstvo hospodárstva, Bratislava 1942.

43 Doprava dreva sa v závode uskutočňovala pomocou železnice. Dĺžka závodnej železnice predstavovala skoro 10 km. Hospodársky obraz Slovenska. Ministerstvo hospodárstva, Bratislava 1942.

ne depo, trafostanice, dokompletizovala sa zámočnícka dielňa, obchody v závode, hala na triedenie reziva a 26 drevených rodinných domov.

Na výstavbu závodu v Turanoch uvoľnila účastinná spoločnosť 45,3 milióna Ks. Na vlastnej stavbe závodu sa preinvestovalo 29 499 400 Ks. Táto čiastka sa získala predajom 42 142 akcií trebišovského cukrovaru. Na obytné budovy a zariadenia sa spotrebovalo 6 miliónov Ks. Dopravné zariadenia stáli 7 miliónov Ks. Pôvodné prostriedky určené na výstavbu závodu v Turanoch, výrobu drevených stien na baraky za 2 065 685 Ks a montážnu halu boli prekročené o 9,6 milióna Ks. Pôvodný odhad sa prekročil z dôvodu vybudovania obytnej kolónie.⁴⁴

Počas vojny mnohonásobne stúpla aj zamestnanosť. V závode pracovalo 1 600 – 1 800 robotníkov a 120 úradníkov. Boli to prevažne obyvatelia Turian, ale prácu tu našlo aj mnoho ľudí z blízkeho i zo vzdialenejšieho okolia.⁴⁵

Podnik sa po dobudovaní stal hlavným závodom bratislavskej Spojenej drevárskej a priemyselovej účastinnej spoločnosti. Keďže spoločnosť bola ovládaná nemeckým kapitálom, muselo sa to prejavovať aj na vedúcich postoch. Za generálneho riaditeľa spoločnosti v Bratislave bol vymenovaný Karol Tschörtner. Za lesnú časť zodpovedal Dr. von Monroy. Priemyselné odvetvie podniku riadil Dr. Metz a Ph. F. Reemtsma. Zmeny nemohli obísť ani turiansky závod. V januári 1941 sa jeho riaditeľom stal August Oberlein. Po skončení štúdia pôsobil ako konštruktér a stavbyvedúci v jednom brémskom inžiniersko-architektonickom úrade pre plánovanie a výstavbu drevárskych podnikov. Po pracovných pobytoch vo viacerých drevárskych firmách sa v novembri 1940 prostredníctvom Dr. Metza dostal k firme *Süd – Ost – Holz* v Berlíne.⁴⁶

Po príchode Oberleina do Turian boli základy hál a píly sčasti alebo úplne hotové. Dokončená bola už aj správna budova a rôzne stavby pre zamestnancov. Kofajová vlečka v priestore závodu bola tiež tesne pred dokončením. Výroba sa teda mohla veľmi rýchlo rozbehnúť. Výroba barakov v závode v Turanoch sa začala v lete 1941. Už v septembri 1941 vyviezli pre Najvyššie veliteľstvo nemeckej brannej moci 5 kusov barakov, v októbri 31 a v novembri už 56 barakov. V septembri 1942 bol vyrobený tisíce barak. Výroba barakov fungovala na tri zmeny, píla na jednu zmenu. V prvej polovici roka 1944 dosahovala výroba 8 barakov na deň. Pre expedíciu jedného boli potrebné dva vagóny. Každé tri dni opúšťal nákladný vlak priestory závodu. Pristavenie vagónov nebolo žiadnym problémom, keďže cez železnicu sa prepravoval vojnový materiál na východ-

44 LACKO, R.: c. d., s. 52.

45 V podniku prišlo krátko po jeho prevzatí Nemcami aj k riešeniu morálneho deliktu. Zamestnanci firmy podali sťažnosť na správcu parnej píly Artura Bednára. Žiadosť bola adresovaná poslancovi Rudolfovi Čavojskému a poukazovalo sa v nej na využívanie majetku firmy a zneužívanie žien a dievčat. Ako dôvod uviedli nasledujúce príklady: 1. Denný strážnik mal každý deň vyzdvihnúť súkromnú poštu, nakúpiť správcovej manželke a pracovať na jeho hospodárstve. 2. Upratovačka kancelárie bola zároveň jeho kuchárkou. 3. Týchto dvoch zamestnancov vyplácal z firemných peňazí. 4. Robotníci požadovali aj vyšetrovanie, či je možné súkromné pilenie a privátny predaj výrobkov, ktoré vykonával správca píly. 5. Správca píly zároveň zneužíval ženy a sľuboval im peniaze a materiál alebo sa im vyhrážal prepustením z práce. Zamestnanci požiadali kresťanské odborové združenie o prešetrenie podaných obvinení. Artur Bednár mal problémy so zamestnancami aj ako správca píly v Poprade, ktorú prevzali roku 1939 Ružomberské celulóžky a papierne. SNA BA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945, k. 224, inv. č. 27.

46 Informáciu poskytol A. Oberlein, riaditeľ turianskeho závodu v rokoch 1941 – 1945. Rukopis s. 4.

ný front. Pristavovanie vagónov začalo byť problematické po septembri 1944, keď sa nacistická mašinéria definitívne rúcala a na hraniciach Slovenska stála Červená armáda. Výrobe počas vojny pomáhalo aj to, že na Slovensku bol relatívny pokoj. V rokoch 1941 – 1942 vzhľadom na nadbytok pilín a hoblín firma nadviazala kontakt s Fredom Fahrnim z Zürichu. Účelom bolo vyrábať platne z pilín, ktoré mali byť využité v nábytkárskom priemysle. K ďalším stretnutiam však z dôvodu narastajúceho vojnového konfliktu nedošlo. Fahrni roku 1943 postavil prvý závod na drevotriesku.⁴⁷

Turiansky drevársky závod bol čiastočne zaangažovaný aj do výstavby píly a debnárne v neďalekých Sučanoch. Išlo o zmodernizovanie starej židovskej píly bratov Fenyvesiovcov, ktorá pracovala až do vydania arizačných opatrení. Píla prešla do majetku spoločnosti Slovles Bratislava, ktorá chcela spracovávať ročne 25-tisíc m³ dreva. Nová debnárň mala zabezpečiť aj spracovanie menej kvalitného dreva, ktoré sa za normálnych okolností predávalo iba so stratou. Závod plánoval spracovávať nielen vlastné drevo, ale aj surovinu z okolitých píl. V tomto smere prebiehali aj rokovania s turianskym drevárskym závozom.⁴⁸ Negatívne sa však k zriadeniu nového podniku vyjadrila Továreň na celulózu, úč. spol. v Martine, ktorá svoj názor predostrela aj Ústrednému združeniu slovenského priemyslu.

Koncom roka 1943 dosahovala výroba v závode najvyššie výkony. V tomto období však fašistické vojská ustupovali na všetkých frontoch a na Slovensku sa začali organizovať partizánske skupiny. Preto sa v závode koncom roka 1943 zriadila závodná ochrana. Veliteľom závodnej ochrany bol Karl Achtberger. V lete 1944 vrcholili prípravy Slovenského národného povstania (SNP). Ešte pred oficiálnym vypuknutím povstania, 29. augusta 1944, vo večerných hodinách 24. augusta uskutočnili partizáni prepád na píle v Turanoch. Prepádovú skupinu viedol Andrej Ľach s Konstantínom Popovom, obidvaja príslušníci Veličkovho desantu. Partizáni pri akcii zastrelili K. Achtbergera a zobrali pokladnicu s dvomi miliónmi korún. Zvesť o partizánskom prepade v Turanoch sa ihneď dostala do Bratislavy. Ešte tej noci generál Ferdinand Čatloš telefonicky informoval generála Jozefa Turanca, že partizáni prepadli pílu v Turanoch. Turanec na základe dohovoru s Čatlošom odvelil dve čaty slovenských vojakov z Trenčína do Turian. Vojaci síce prišli na turiansku pílu a obsadili ju, ale partizáni boli mimo ich dosahu. Vlastne len pribudli dve čaty vojakov pre povstanie.⁴⁹

Po opätovnom obsadení Turian Nemcami 14. septembra 1944 sa nemecká firma usilovala čo najskôr obnoviť prevádzku. Už 18. septembra riaditeľ Spojenej drevárskej a priemyselnej účastinnej spoločnosti v Bratislave K. Tschörtner žiadal ministerstvo financií o poskytnutie sumy na úhradu škody spôsobenú prepadnutím závodu v Turanoch partizánmi. Podľa prípisu sa škoda odhadovala na 3 549 000 Ks. Požadoval sa preddavok vo výške 3 050 000 Ks na úhradu plátov a miezd zamestnancov závodu a na zásobovanie kuchyne.

Vedenie piliarskeho závodu v Turanoch fungovalo už 24. októbra 1944, o čom svedčí správa vyšetrovacej komisie pri Župnom úrade v Ružomberku o predbežných priamych

47 Informáciu poskytol A. Oberlein, riaditeľ turianskeho závodu v rokoch 1941 – 1945. Rukopis s. 10.

48 SNA BA, f. Ústredné združenie slovenského priemyslu 1921 – 1950 (ďalej ÚZSP 1921 – 1950), k. 62, inv. č. 72.

49 JABLONICKÝ, J.: Povstanie bez legiend. Obzor, Bratislava 1990, s. 125.

škodách spôsobených počas SNP. Straty predstavovali približne 6 miliónov Ks. Ďalším prípisom vedenie závodu oznamovalo Župnému úradu v Ružomberku, že v septembri 1944 v závode nebola žiadna prevádzka a k jej čiastočnému obnoveniu došlo až v druhej polovici roka 1944.

Začiatkom roka 1945 sa front rýchlo približoval. Na žiadosť vedenia závodu v Turanoch sa správna rada účastinárskej spoločnosti v Bratislave ešte na jeseň 1944 zaoberala evakuáciou strojného zariadenia a materiálu zo závodu v Turanoch do západných Čiech alebo Bavorska. Vo februári až apríli 1945 bolo odvezené strojné zariadenie a materiál do Rehau v Bavorsku. Celkovo z turianskej stanice vypravili asi 130 vagónov. Pretože značná časť záznamov sa pri prevoze stratila, počet odoslaných železničných vagónov a hodnota odvezených strojov sa udávali len približne. Zo 130 železničných vagónov došlo do Rehau iba 86 vagónov. Z ostatných 44 železničných vagónov bola časť zničená leteckým náletom v stanici Schwandorf v Bavorsku. K náletu došlo pravdepodobne 17. apríla 1945. Niekoľko vagónov so strojným zariadením a materiálom ostalo počas transportu na území Československa. Z 86 vagónov, ktoré došli do Rehau, boli dané na príkaz vojenskej rady USA potraviny vojenským zajatcom a okrem toho niektoré stroje a materiál dali k dispozícii bavorskému priemyslu na rekonštrukciu.⁵⁰ To, čo Nemci nemohli odviezť, začali ničiť. Prerezávali koľajnice, výbušnami trhali telefónne vedenie, kladivami rozbíjali dôležité časti strojov. Plánovali zničiť celý závod, ale na zásah riaditeľa Oberleina k tomu nedošlo. Oberlein vyhlásil, že počas vojny závod slúži *Wehrmachtu*, ale po vojne bude potrebný na obnovu zničenej krajiny.⁵¹

Začiatkom apríla 1945 bol závod úplne rozvrátený. Poslední Nemci z neho odišli 8. apríla. Nemeckí ženisti ešte stihli zničiť železničný most ponad Váh. Dňa 9. apríla 1945 boli Turany oslobodené 1. československým armádnym zborom v ZSSR a Červenu armádou.⁵²

Po krátkom období konjunktúry bol teda turiansky drevársky závod takmer úplne zničený a čakalo ho zložité obdobie konsolidácie a obnovy v rámci novej ČSR.

* * *

V rokoch 1939 – 1945 patrila medzi najväčšie slovenské celulózky aj Ružomerská továreň na celulózu a papier. Ako väčšina najvýznamnejších slovenských drevárskych podnikov a celulózok bola situovaná v priestoroch stredného Slovenska. Rozmiestnenie drevospracujúcich podnikov v stredoslovenskom regióne determinoval v prvom rade dostatok drevnej hmoty. Ako to bolo v prípade žilinskej a martinskej celulózky, aj ružomerská celulózka sa dostala počas rokov 1939 – 1945 do záujmovej sféry nemeckého

50 ADT, f. PpT, inv. č. Investície kapitálu firmy *Sudostholz* v Československu a jeho čiastočná evakuácia, 18. 1. 1946.

51 Informáciu poskytol pri osobnom rozhovore 15. 12. 2001 Ján Rzepiel, osobný šofér riaditeľa závodu A. Oberleina.

52 JERŠOVÁ, M.: 700 rokov Turian. Obzor, Martin 1968, s. 68.

kapitálu a dominantný vplyv mal v nej Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe⁵³, ktorý bol majoritným účastinárom uvedených celulózok.

Spolok pre chemickú a hutnú výrobu bol najvýznamnejším koncernovým podnikom Živnostenskej banky – koncernovou subcentrálou, stojacou v čele najväčšieho chemického koncernu v Československu. Chemické závody tohto koncernu boli roztrúsené vo všetkých štátoch juhovýchodnej Európy. Už v 80. rokoch 19. storočia uzavrela spoločnosť spoločenstvo s belgickým koncernom Solvayovcov. Hlavným akcionárom spolku boli Solvayovci a Živnostenská banka. V roku 1929 bola so Solvayovcami uzatvorená syndikátna dohoda, v ktorej sa obidvaja akcionári zavazovali, že bez súhlasu druhej strany nepredajú svoju účasť. V tom čase mal Solvayov koncern asi 40 závodov v najrôznejších krajinách sveta. Tieto závody sa zaoberali väčšinou výrobou sódy.

Na konci roka 1938 bol akciový kapitál spoločnosti zvýšený novou emisiou na 85 mil. Kč a v roku 1939 bol zvýšený okolokovaním akcií na 237 mil. K. Súhrnný počet akcií predstavoval 395-tisíc kusov. Na valnom zhromaždení v roku 1941 predložila Živnostenská banka 203 500 kusov akcií, z toho 79 768 kusov na nostru.

Spolupráca so Solvayovcami zaisťovala spolku aj dôležité spojenie s najväčšími svetovými chemickými koncernami. Solvayovci mali kapitálovú účasť v najdôležitejšom anglickom chemickom koncernu *Imperial Chemical Industries* a prostredníctvom svojich závodov v Nemecku boli kapitálovo spojení s najväčším chemickým koncernom v Nemecku *I. G. Farbenindustrie*.⁵⁴ Dôležitým sprostredkovateľom medzi nimi v Nemecku bola *Deutsche Bank*. Riaditeľ Abs bol súčasne členom správnych orgánov oboch spoločností, pričom *I. G.*⁵⁵ výslovne zdôrazňovala, že nevidí v Solvayovej spoločnosti nepriateľský podnik.⁵⁶

Postupne sa s prihliadnutím na nemecké záujmy riešila i otázka vedúceho predstavitel'a spoločnosti a generálnym riaditeľom sa stal Bernhard Adolf, ktorý bol členom Úverového ústavu (skupina sudetonemeckých podnikateľov). Vymenovanie Adolfa za riaditeľa spolku ukončilo obdobie pokusov ríšskonemeckých monopolov o ovládnutie tohto spolku. Zmluvy, ktoré mal *I. G. Farben*, zostali aj naďalej v platnosti. Adolf sám nadviazal hneď po svojom vymenovaní styky s *I. G.* a v nasledujúcich rokoch sa pri závažných rozhodnutiach vždy obracal na tento chemický koncern. Z tohto dôvodu

53 Slovenské závody spolku v Novákoch, Žiline, Handlovej, Ružomberku, Poprade, Banskej Bystrici, Slovenskej Ľupči a Liptovskej Osade boli v roku 1940 zlúčené do osobitnej slovenskej spoločnosti, ktorá disponovala kapitálom 110 mil. Ks. KRÁL, V.: Otázky hospodárskeho a sociálneho vývoje v českých zemích 1938 – 1945 II. Č-SAV HŮ, Praha 1958, s. 261.

54 Už v rokoch pred Mnichovom poskytli Solvayovci koncernu *I. G. Farben* kapitálovú účasť na svojich závodoch v Nemecku. Roku 1939 predstavovala táto účasť 25 % akciového kapitálu – 18 750 000 mariek. C. A. Clemm a Rüdiger von der Goltz z nemeckých Solvayových závodov zaisťovali súčinnosť s *I. G. Farben* a na začiatku okupácie sa preto stali aj členmi správnej rady spolku. KRÁL, V.: c. d. , s. 247.

55 *I. G. Farben* sa pokúsila v rokoch druhej svetovej vojny využiť dočasnú politickú a vojenskú prevahu Nemecka, aby si podrobila ostatné konkurenčné skupiny. Tento zámer mala aj so spolkom počas celej okupácie Čiech a Moravy. Spolok bol oproti *I. G.* podstatne slabší. Okrem politickej nerovnováhy išlo najmä o hospodársku prevahu. Roku 1944 predstavoval akciový kapitál spolku 237 mil. K. Akciový kapitál *I. G. Farben* bol 14 miliárd korún. Akciový kapitál *I. G.* bol teda 59-krát vyšší ako kapitál spolku. *I. G.* išlo hlavne o preniknutie do juhovýchodnej Európy, kde spolok vlastnil viacero podnikov. KRÁL, V.: c. d. , s. 244.

56 KRÁL, V.: c. d. , s. 243.

I. G. Farben nepovažovala vymenovanie Adolfa za ohrozenie svojich záujmov.⁵⁷ Svedčí o tom aj skutočnosť, že nevyužila zvláštny výnos nemeckého ministerstva hospodárstva, ktorý ju oprávňoval na prevzatie všetkých cudzích kapitálových účastí v chemickom priemysle štátov juhovýchodnej Európy.⁵⁸

I. G. Farbenindustrie okrem celulózk nachádzajúcich sa na Balkáne prejavila záujem aj o slovenské celulóžky, ktoré sa výrazne rozvíjali už počas existencie prvej ČSR. V prípade slovenských celulózk však nešlo o priamy kapitálový vstup, ale o získanie vplyvu prostredníctvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe, ktorý bol rôznymi zmluvami previazaný s nemeckou spoločnosťou. Je to typický príklad prenikania nemeckého vplyvu na Slovensko cez rôzne dcérske firmy a medzičlánky nemeckých podnikov. Môžeme teda hovoriť o akomsi nepriamom ovládaní bez priamej kapitálovej účasti. Príkladom takéhoto postupu je aj Ružomerská továreň na celulózu a papier.

Reorganizácia slovenského drevárskeho priemyslu a jeho odvetví, priemyslu celulózy a papiera, sa prejavila aj v najväčšej slovenskej celulóžke v Ružomberku. Nemecké hospodárstvo malo na Slovensku záujem získavať predovšetkým suroviny, ktorých nedostatkom trpelo počas celej druhej svetovej vojny. Medzi strategické suroviny, ktoré Nemecko potrebovalo, sa zaradila aj celulóza. Keďže priemysel celulózy bol na Slovensku značne rozšírený, nemecké priemyselné kruhy sa snažili o jeho získanie a využitie. Práve v oblasti stredného Slovenska, ktoré disponovalo veľkými zásobami drevnej suroviny, sa nachádzali najväčšie slovenské celulóžky, a to v Martine, Žiline a Ružomberku. Počas prvej ČSR patrili tieto podniky českému finančnému kapitálu.

Slovenské celulóžky zásobovali pred rokom 1939 aj papierne v českých krajinách. Po vzniku SR si zachoval priemysel celulózy dôležité postavenie a roku 1943 bolo v prevádzke 16 väčších celulózk a papierenských podnikov. Najvýznamnejšie boli dve továrne v Ružomberku, ktoré mali dohromady 2 776 pracovníkov, potom nasledovala papieraň v Harmanci (1 100 zamestnancov) a závody v Slavošovciach, Žiline a v Martine (každý okolo 900 – 1000 zamestnancov). Po vzniku slovenského štátu si celulóžky udržali české trhy a ich kapacita bola až do roku 1940 využitá na 70 – 80 %. Vyťaženie závodov sa však postupne skôr znižovalo a v niekoľkých z nich sa prevádzka dočasne prerušila. Okolo roku 1940 sa celulóza stala cennou strategickou surovinou a dopyt začal prevažovať nad ponukou. Pre ťažkosti v zabezpečovaní surovín sa však táto zmena neprejavila radikálnym zvýšením produkcie celulózy a závody na výrobu papiera využívali kapacitu iba na 50 – 75 %. Celé odvetvie dosiahlo vrchol produkcie asi v roku 1942, ne-

57 Pozitívny postoj k presadeniu nemeckého vplyvu v slovenských podnikoch prezentoval B. Adolf aj v nasledujúcom liste: „Som pevne presvedčený, že s postupujúcou germanizáciou národného hospodárstva v protektoráte pôjde ruka v ruke i prevedenie českých pozícií na Slovensku. Považujem za nebezpečné, aby sa prikročilo k českým pozíciám z periférie, lebo vtedy jestvuje nebezpečenstvo, že tieto pozície budú oddelené, a ak sa to vôbec podarí, aby boli pripojené k iným nemeckým podnikom, mohlo by prísť k nezdravému hospodárskemu napätiu. Bude preto treba v tomto smere postupovať s určitou zdržanlivosťou... Aby sa dostali kapitálové účasti na Slovensku do nemeckých rúk, javí sa mi omnoho primeranejšou cieľu tá cesta, aby P. Staffen sa všemožne usiloval z Prahy, aby náš vplyv bol v materských spoločnostiach zväčšený. Potom sa stane akákoľvek personálna politika na Slovensku vecou skrutnutia perom.“ LIPTÁK, Ľ.: c. d., s. 80.; Archív Národného súdu, Krajský ľudový súd Bratislava.

58 KRÁL, V.: c. d., s. 270; Adolfova korešpondencia, Kösterov list z 18. 5. 1942. Bernhard Adolf bol aj predsedom Ústredného zväzu priemyslu pre Čechy a Moravu. PRŮCHA, V. a kol.: c. d., s. 478.

skôr síce ďalej rástla zamestnanosť, ale výroba už klesala. Index výroby papierenského priemyslu bol roku 1943 druhý najnižší zo všetkých odvetví slovenského priemyslu.⁵⁹

Po geopolitických zmenách, ktoré nastali v strednej Európe po nástupe Adolfa Hitlera a vyhlásením slovenského štátu došlo aj k zmene majiteľa v spomenutých celulózokach. Český kapitál strácal svoje pozície a na jeho miesto nastupovali nemecké záujmy. Získavanie slovenských podnikov patriacich českým spoločnostiam malo rôzne podoby. V prípade slovenských celulózok síce prevzal podniky český Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, o jeho činnosti však už rozhodoval nemecký koncern I. G. Farbenindustrie. Takýmto spôsobom sa stali súčasťou koncernu spoločnosti Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe aj najväčšie slovenské celulózky v Martine, Žiline a Ružomberku.⁶⁰

* * *

Obchodný rok 1938 bol pre ružomerskú spoločnosť stratový. Strata k 31. 12. 1938 predstavovala 238 884 Kč a spolu so stratou roku 1937 začínala spoločnosť rok 1939 so stratou 517 773 korún.⁶¹

Ružomerská továreň na celulózu a papier však v roku 1939 mení svojho majiteľa. Bývalý majiteľ firma SOLO, spojená účastinná spoločnosť zápalkárne a lučobné továrne v Prahe, totiž zanikla, po fúzii so Spolkom pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe. Po ich fúzii sa musela riešiť aj otázka koncernových podnikov nachádzajúcich sa na území Slovenska. Touto otázkou sa zaoberala správna rada spoločnosti 13. júna 1939 pri oficiálnom zasadnutí, na ktorom sa rozhodlo o zriadení filiálneho závodu v Ružomberku.⁶²

Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe musel po fúzii podať aj oficiálnu žiadosť Ministerstvu hospodárstva SR na jej schválenie. Stalo sa tak 11. novembra 1939. Ministerstvo hospodárstva odpovedalo, že vzhľadom na fúziu firiem so sídlom v Protektoráte Čechy a Morava nie je kompetentné dať požadovaný súhlas. Súčasne oznámilo, že až do konečného vyriešenia právneho pomeru vedľajších závodov podnikov z Protektorátu uznáva zmeny v právnych pomeroch hlavného závodu. Takisto nemalo námietky, aby fúzia a s ňou súvisiace zvýšenie kapitálu boli zaznamenané v príslušných registroch SR.⁶³

Zmena v závode nastala 27. augusta 1939, keď sa ružomerská celulózka oficiálne stala súčasťou pražského Spolku pre chemickú a hutnú výrobu. Zároveň prevzala slo-

59 FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: c. d., s. 376.

60 O prepojení českých a slovenských celulózok svedčí aj kartelová dohoda, ktorá bola obnovená v máji 1939. Na základe nej mal byť odbyt papiera v Sudetách, Protektoráte a na Slovensku riadený centrálny z Prahy. V Liberci a Bratislave mali byť zriadené iba filiálky na reguláciu predaja v Sudetách a na Slovensku. Podľa kartelových dohôd mali byť odbytiská v Sudetách chránené pred sudetskými továrňami a na Slovensku pred slovenskými továrňami. SNA BA, f. Ústredňa slovenských celulózok v Bratislave 1939 – 1948 (ďalej ÚSC v BA 1939 – 1948), k. č. 50, inv. č. 68.

Pri Ružomberku sa myslí Ružomerská továreň na celulózu a papier. Slovenskú papiereň v Ružomberku ovládala Slovenská banka.

61 Štátny archív Bytča, f. Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949 (ďalej ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949), k. 1 134, č. j. 119/44.

62 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 173, č. j. 735/1940.

63 Tamže.

venské vody drevárskej veľkofirmy J. Ph. Glesinger, a to pily v Turčeku⁶⁴, Kežmarku, Poprade⁶⁵, Spišskom Podhradí, Hranovnici a debnáreň⁶⁶ v Poprade.⁶⁷

Po odkúpení drevárskych podnikov od židovskej firmy Glesinger sa ružomerská továreň snažila o ich začlenenie do výrobného programu koncernu. Ministerstvo hospodárstva povolilo ich predaj aj pod podmienkou, že sa v nich neobmedzí prevádzka a nebudú prepustení zamestnanci.

Po reorganizácii podniku sa 18. septembra 1939 konalo 15. riadne valné zhromaždenie spoločnosti. Vzhľadom na vzniknuté politické pomery boli odvolaní niektorí členovia správnej rady. Okresný úrad následne schválil do správnej rady nových členov, okrem iných Dr. Karla Martínka, Antona Mederlyho, Ing. Andreja Smieška a Ignáca Grebáča.⁶⁸

Napriek mimoriadnym hospodárskym pomerom spôsobených stavom brannej pohotovosti štátu, obsadením niektorých území štátu cudzou mocou a ani z dôvodov verejného záujmu neboli proti tomuto návrhu námietky. Je to zaujímavé aj preto, lebo za členov správnej rady a dozorného výboru mohli byť navrhovaní a následne schválení len slovenskí štátni občania s trvalým bydliskom na území SR. Mnohí z vymenovaných členov však túto podmienku evidentne nespĺňali.

V krátkom čase, už 30. decembra 1939, sa konalo ďalšie valné zhromaždenie, na ktorom bol podaný návrh na zvýšenie základnej istiny spoločnosti z 3 na 5 mil. Ks. Toto zvýšenie sa malo uskutočniť vydaním 15-tisíc účastín Spolku pre chemickú a hutnú výrobu.⁶⁹ V zhode s ministerstvom hospodárstva a ministerstvom financií udelilo 23. júla 1940 ministerstvo vnútra ružomerskej továrni povolenie na zvýšenie účastinnej istiny. Vydaných bolo 15-tisíc účastín po 200 Ks nominálnej hodnoty, plne splatených a znejujúcich na majiteľa. Bola tu však podmienka, že ešte pred zápisom zvýšenia účastinnej istiny do obchodného registra bude zriadený rezervný fond vo výške 10 % zvýšenia účastinnej istiny, t. j. v sume 300-tisíc Ks. Tento fond mal byť uložený v 4,5-percentných

64 Závod v Turčeku bol odštepňým závodom hlavného podniku v Českom Těšine, prevádzkovaného od roku 1906 firmou J. Ph. Glesinger. Firma sa zaoberala prevádzkovaním pilových podnikov a obchodom s drevom. Podľa hlásenia Krajského súdu v Ružomberku „bola firma J. Ph. Glesinger v Turčeku prevzatá firmou Ružomerská továreň na celulózu a papier v Ružomberku 28. 8. 1939 a od tých čias židovská firma Glesinger nejestvuje“. ŠA BB, f. Zoznam firiem, k. 42, č. j. 1 730/1941.

65 Ružomerská továreň na celulózu a papier získala aj popradský podnik, o čom svedčí nasledujúci oznam: „Mocou ktorého mesto Poprad týmto úradne a hodnoverne dosvedčuje, že firma J. Ph. Glesinger svoj podnik v Poprade odpredala 25. 8. 1939 firme Ružomerská továreň na celulózu a papier, úč. spol., ktorá podnik od tejto doby ďalej vedie.“ Štátny archív Levoča – pobočka Poprad, f. ONÚ v Poprade 1923 – 1945, škat. č. 34, č. j. 10 276/1940. V prvých troch mesiacoch dosiahla debnáreň v Poprade dobré výsledky. Ako najväčší a najmodernejší závod na Slovensku dokázala pokryť potrebu domácich podnikov a prebytok výroby vyvážala do cudziny. ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 382/1941.

66 V prvých štyroch mesiacoch po získaní novou spoločnosťou mala debnáreň v Poprade prebytok výroby, ktorý sa vyvážal do cudziny. Zabezpečovala aj zásobovanie koncernových podnikov brúsnym a banským drevom, smrekom na lúpanie a rezivom. Správa správnej rady za rok 1939 zo dňa 27. 12. 1940. ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 382/1940.

67 Tamže.

68 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 119/1944.

69 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 789/1942.

dlhopisoch pôžičky hospodárskej obrody SR v Slovenskej hypotečnej a úverovej banke v Bratislave.⁷⁰

Okrem zvýšenia základinnej istiny prijalo valné zhromaždenie aj stanovy, podľa ktorých bolo cieľom spoločnosti spracovanie všetkých druhov drevín vo vlastných a na ten účel prenajatých prevádzkarniach a v súvislosti s tým aj zakladanie a následná prevádzka píl i podnikov na spracovanie všetkých druhov drevín mechanickým a chemickým spôsobom.⁷¹

Roku 1939 sa teda v ružomerskej spoločnosti uskutočnili rozsiahle zmeny. Stala sa koncernovým podnikom pražského Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, prevzala do majetku slovenské drevárske podniky firmy J. Ph. Glesinger a výroba celulózy už prebiehala so zreteľom na záujmy Nemecka. Pražský podnik ako majiteľ ružomerského závodu vlastnil v tomto období 20-tisíc účastín spoločnosti z celkových 25-tisíc. Oproti stratovému roku 1938 dosiahol závod za rok 1939 čistý zisk 106 774 Ks, ktorý sa presunul na zníženie straty z predchádzajúceho roka.⁷²

V roku 1940 sa snažil ružomerský závod o opatrnú exportnú politiku a v tejto oblasti nezaznamenal žiadne straty. Pomerne dobrá bola aj situácia v zamestnanosti ružomerského podniku a jeho píl. V Turčeku pracovalo 200 mužov, v Turanoch 120, v Poprade 110, v debnárni v Poprade 40, v Hranovnici 100, v Kežmarku 65, v Spišskom Podhradí 35, v Liptovskej Osade 40. Okrem toho firma zamestnávala podľa potreby 100 – 400 lesných robotníkov. Spolu teda v ružomerskom podniku pracovalo okolo 1 000 robotníkov. K tomu ešte spoločnosť zamestnávala asi 500 sezónnych robotníkov a 94 úradníkov.⁷³ Stav zamestnanosti sa mierne zmenil 1. 10. 1940, keď turianska píla prešla do majetku jej nového majiteľa, Spojenej drevárskej a priemyselnej účastinnej spoločnosti. Firma začala aj s prípravou väčších investícií zameraných na zvýšenie výkonnosti a rentabilnosti jej závodov. Zvýšená výrobná a obchodná aktivita Ružomerskej továrne na celulózu a papier znamenala, že podnik dosiahol v roku 1940 zisk 821 858 Ks. Po prevode straty z roku 1939, ktorá činila 410 998 Ks, tak čistý zisk predstavoval 410 859 Ks.

Všeobecné pomery drevárskeho hospodárstva, charakterizované vojenskou potrebou a riadeným hospodárstvom, sa prejavili aj na činnosti ružomerskej celulóžky v roku 1941. Pozornosť vo výrobnnej činnosti sa zamerala predovšetkým na nákup guľatiny, manipuláciu s ňou a jej spracovanie. Zakúpenou guľatinou sa podarilo podniku vykryť požiadavky piliarskych závodov a zároveň sa časť prepustila koncernovým zárodom. Súhrnné množstvo spracovanej guľatiny predstavovalo 104 779 m³ a koncernovým zárodom bolo dodaných 42 173 m³ suroviny. Oproti roku 1940 išlo síce o menšie množstvo spracovanej suroviny, spôsobilo to však odpadnutie píly v Turanoch a oprava strojného zariadenia píly v Turčeku. Roku 1941 sa v podniku prejavovali určité problémy s exportom celulózy, no napriek nim dosiahla Ružomerská továreň na celulózu a papier v roku 1941 čistý zisk 905 614 Ks, čo predstavovalo nárast oproti roku 1940.

70 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 888/1940.

71 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 789/1942.

72 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 382/1940.

73 ŠA BY – pobočka Liptovský Mikuláš, f. Okresný úrad Ružomberok (ďalej ŠA BY – p. LM, f. OÚ RK), k. nezistené, č. j. 147/1941.

Rok 1942 znamenal pre podnik zvýšenie spracovaného množstva dreveného materiálu, ktoré predstavovalo 129 096 m³, čo prevýšilo rok 1940 o 12-tisíc m³ a rok 1941 o 24-tisíc m³. Okrem uvedeného dreveného materiálu ružomerská celulóza vyexpedovala pre koncernové podniky 92-tisíc m³ celulózy a guľatiny a celková tržba roka 1942 predstavovala 77 771 776 Ks.⁷⁴

Koniec roka 1942 sa v ružomerskej spoločnosti niesol v znamení zmeny stanov, ktorá vyplývala z navýšenia účastinnej istiny.⁷⁵ V decembri 1942 povolilo ministerstvo vnútra a ministerstvo financií zvýšenie účastinnej listiny z 5 mil. na 15 mil. Ks. Súčasne bolo vydaných nových 50-tisíc účastín splatených po 200 Ks nominálnej hodnoty. Ružomerská spoločnosť musela zároveň splniť podmienku zriadenia a vykrytia osobitného rezervného fondu vo výške 15 %, čo po zvýšení účastinnej istiny predstavovalo 2 250 000 Ks. Fond bol uložený v Slovenskej hypotečnej a úverovej banke v Bratislave a akcie mali byť začiatkom roka 1943 zavedené na bratislavskej burze.⁷⁶

Slovenské hospodárstvo ako celok bolo v rokoch 1939 – 1945 výrazne zamerané na export, z čoho výnimkou nebol ani drevársky priemysel. K výraznému exportu prispelo hlavne vojnové obdobie, v ktorom sa uvoľnili nové trhy aj pre slovenské výrobky. Z tohto dôvodu ružomerský závod v roku 1943 značne poznačilo aj odpadnutie dovtedy významného talianskeho trhu. Drevárstvo bolo po strate talianskeho trhu a zavedení úverových obmedzení odkázané na tuzemský odbyť a export do kliringovej cudziny. Napriek týmto ťažkostiam dosiahol Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, závod Ružomberok, v roku 1943 čistý zisk 987 794 Ks a jeho celková tržba stúpla na 123 287 254 Ks.⁷⁷

Spolok pre chemickú a hutnú výrobu musel po svojej reorganizácii riešiť aj právnické nezrovnalosti v zahraničí. Týkalo sa to zmeny názvu a pohľadávky predchodkyne Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Ružomberku, firmy SOLO, spojené československé sirkárny a lučební továrny, a. s., Ružomberok u americkej spoločnosti *Gottesman and Company, Inc.*, New York. Čiastka 25 668 dolárov mala byť pôvodne vložená na účet firmy v Živnostenskej banke. Po majetkových zmenách však došlo k zmene a peniaze mali byť vložené na účet v Slovenskej národnej banke (SNB). Americká strana si, samozrejme, podmienila vykonanie transakcie až po podpísaní vyhlásenia o zmene

74 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 1 240/1943.

75 V predchádzajúcom roku 1941 vykazoval ružomerský závod nasledujúce finančné a personálne údaje: *Ružomerská továreň na celulózu a papier, úč. spol., Ružomberok*: založená 1890, účastinný kapitál 5 000 000 Ks – v 25 000 účastinách po 200 Ks, členovia správnej rady: Ignác Grebáč-Orlov, Veličná; Dr. Jaroslav Chorvát, Bratislava; Dr. Vojtech Kállay, Trenčín; Dr. Gejza Riedler, Bratislava; Ing. Tobiáš Finka, Jablonov; Dr. Miloš Kianička, Bratislava; Ing. Andrej Smieško, Ružomberok; Dr. Ing. Matej Murín, Žilina; Ján Danko, Kremnica; Dr. Karol Reindl, Bratislava; Dr. Karol Martínek, Vlastislav Ondrúšek, Dr. František Dřevo, Praha. Podnik mal pily v Turčeku, Liptovskej Osade, Poprade, Hranovnici, Kežmarku a Spišskom Podhradí. Výroba: rezivo, debny a debnové rezivo, 30 % svojich výrobkov predáva v tuzemsku, 70 % exportuje do Nemecka, Protektorátu, Maďarska, Holandska, Belgicka, Talianska a Švajčiarska. Informátor Slovenskej republiky 1942/1943, zväzok I, miestopis Slovenska, prehľad podnikov v peňažníctve, priemysle a obchode, Bratislava 1942.

76 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 2 129/1942.

77 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 1 997/1944.

firmy pražskou centrálou a ružomerskou filiálkou. Vyhlásenia mali byť ešte overené na poslednej strane konzulátom USA a jeho oficiálnou pečatou.⁷⁸

Spolupráca so zahraničnými partnermi bola pre továreň veľmi dôležitá z dôvodu vysokého exportu svojich výrobkov, ktoré smerovali hlavne do Protektorátu Čechy a Morava a do Nemecka, ale tiež do Maďarska, Talianska, Belgicka, Holandska a Švajčiarska. Vzhľadom na aktívnu klíringovú špičku Slovenska v obchode s Protektorátom a Nemeckom bol vývoz do týchto krajín podrobený zvláštnemu režimu. Osobitné povolenia vydávala SNB. Pri udelení povolenia zisťovala SNB aj to, či vývozca uskutočnil nejaký dovoz z Nemecka a Protektorátu. Druhou možnosťou získania potvrdenia bolo to, že exportér preukázal SNB potvrdenie o odvode devíz z voľnej cudziny, no a povolenie mohli ešte získať aj vývozcovia, ktorí vyvážali do štátov, s ktorými malo Slovensko pasívny klíring (Juhoslávia, Rumunsko, Taliansko). Čo sa týka obchodu s Maďarskom, tam bolo možné uzatvárať obchodné dohody len kompenzačne. Ministerstvo hospodárstva udelilo vývozné povolenie iba v tom prípade, ak bol predložený kompenzačný návrh.⁷⁹ Obchodovanie so Švajčiarskom⁸⁰ prebiehalo na základe dohody o platobnom styku a pomocou kompenzačných obchodov.⁸¹

Krátko po vzniku slovenského štátu však nadmerný vývoz drevnej suroviny spôsobil nedostatok dreva pre slovenské celulózky a papierne a skomplikoval ich ďalšiu prevádzku. Z obáv pred zastavením výroby adresovali slovenské celulózky a papierne memorandum Najvyššiemu úradu hospodárskemu. V memorande dokumentovali dôležitosť priemyselného odvetvia z hľadiska národohospodárskych potrieb. Celulózky a papierne uvádzali, že zamestnávajú vyše 5 000 zamestnancov a zabezpečujú 30 % celoštátneho exportu do krajín s hodnotnými devízami. Z tohto dôvodu na zabezpečenie svojich výrobných potrieb predostreli požiadavky na zastavenie exportu dreva a prednostné zabezpečenie surovín pre vlastnú prevádzku. Situácia s nedostatkom dreva pre domácich výrobcov sa však upokojila len čiastočne a počas existencie slovenského štátu sa často opakovala, čo bolo spôsobené nadmerným vývozom do tretej ríše.

Pri obchodných rokovaniach a konkrétnych zahraničných obchodoch slovenských celulózok bolo, samozrejme, na prvom mieste Nemecko. Časté rokovania s nemeckým *Zellstoffsyndikát* si vyžadovali spoločný postup zo strany slovenských celulózok. S ohľadom na záväzky a povinnosti uložené slovenským podnikom si 23. – 24. septembra 1940 na medzipriemyselných rokovaniach vo Viedni vynútila nemecká strana vyriešenie otázky spoločnej organizácie slovenských celulózok. Z tohto dôvodu pristúpili reprezentanti najväčších slovenských celulózok zastúpených priamo vo Viedni k založeniu Ústredne slovenských celulózok. Za sídlo spoločnosti sa určila Bratislava a spoločný kapitál predstavoval 250 000 Ks. Spoločnosť viedli štyria konatelia a v čase ich neprítomnosti

78 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 58, inv. č. 68.

79 Obchodovanie s Maďarskom však neprebiehало jednoducho a kompenzačné dohody sa uzatvárali hlavne vtedy, ak boli odporúčené nejakou významnou osobou maďarského hospodárskeho života, čo samozrejme nebolo uskutočnené bez potrebných výdavkov. SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 54, inv. č. 68.

80 Riaditeľstvo Spolku pre chemickú a hutnú výrobu upozornilo v tomto prípade na kompenzačnú možnosť pomocou koncernového závodu v Slovenskej Ľupči, ktorý by mohol zo Švajčiarska potrebovať hliníkové fólie a odpadky, mesačne asi za 120 000 Ks. Tamže.

81 Tamže.

zástupcovia: Žilinská celulóžka – riaditeľ Dr. Ing. M. Murín a Dr. Bauer, Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Ružomberku – hl. riaditeľ V. Ondrúšek a Ing. Smieško, Slovenská papieriň – gen. riaditeľ F. Kout a p. Gaub, Martinská celulóžka – riaditeľ K. Margerl. Za vedúceho Ústredne slovenských celulóžok bol vymenovaný Dr. Rudolf Bauer. Z dôvodu ďalších rokovaní so *Zellstoffsyndikat* a *Zellstoffstelle Süd – Ost* bola vyriešená aj otázka interných kontingentov: Žilinská – 35 %, Spolok – 22,5 %, Slovenská – 16 % a Martinská – 26,5 %.⁸²

Prepojenosť nemeckého a slovenského priemyslu jasne naznačuje aj urgencia nemeckého *Zellstoffstelle Süd – Ost* Spolku pre chemickú a hutnú výrobu z januára 1941. Ružomerská celulóžka neposkytla nemeckému združeniu obchodné dáta za rok 1940, a preto nemohli byť ukončené štatistické práce za rok 1940. Vzhľadom na to, že všetky členské firmy dodávajúce materiál na trhy *Zellstoffstelle Süd – Ost* odoslali potrebné informácie, mal aj ružomerský závod obratom poslať potrebné čísla.⁸³ Z danej správy jasne vyplýva, že výroba a vývoz drevospracujúceho a celulóžového priemyslu boli pod podrobným dohľadom nemeckej strany, ktorej išlo predovšetkým o dostatočné vykrývavanie vlastných potrieb.

Nešlo však iba o kontrolu dodávok do Nemecka a Protektorátu. Nemecké združenie celulóžy malo výrazný vplyv aj pri exporte slovenských produktov do iných krajín. Z tohto dôvodu požiadala 5. marca 1941 Ústredňa slovenských celulóžok Ústredné združenie slovenského priemyslu o intervenciu v Berlíne: „*Vraciame sa k Vášmu dopisu z 20. februára a podanie naše na Zellstoffsyndikat v Berlíne z 20. februára a oznamujeme zdvorile, že práve dnes sme obdržali správu z Berlína v tom smere, že práve teraz sa prejednáva naša žiadosť na smerodajných berlínskych miestach. Ako sme už viac razy telefonicky zdôrazňovali, považujeme práve v tomto štádiu Váš zárok v tejto záležitosti priamo, alebo cestou SNB za rozhodujúci a prosíme Vás z tohto dôvodu menom našich členských firiem, teda všetkých slovenských celulóžok, aby ste láskavo ihneď zariadili v Berlíne priaznivé a promptné vybavenie našej žiadosti.*“⁸⁴ Slovenské celulóžky teda pri svojich obchodoch nemohli postupovať úplne samostatne, ale väčšinou so zreteľom na nemecké záujmy.⁸⁵

Kooperáciu s nemeckou stranou volili slovenské celulóžky aj pri obchodovaní s bývalou Juhosláviou a s Gréckom. Obchodný styk medzi Slovenskom a týmito krajinami nebol ešte upravený, a tak sa slovenská strana obrátila na nemecký *Zellstoffstelle Süd – Ost* s tým, ako bude postupovať s cieľom umožnenia čo najrýchlejšieho uskutočnenia čo najväčšej dodávky.⁸⁶

82 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 55, inv. č. 68.

83 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 18, inv. č. 68.

84 SNA BA, f. ÚZSP 1921 – 1950, k. 68, inv. č. 72.

85 Podobná situácia nastala v marci 1941 aj s vymáhaním pohľadávok z Francúzska, Belgicka a Holandska, ktoré vznikli ešte pred ich obsadením Nemeckom. Čo sa týkalo uhradenia pohľadávok vo Francúzsku, tie boli v nedohľadne, lebo medzi Francúzskom a Nemeckom nebol upravený platobný styk. Otázka Belgicka sa mala prerokovať na najbližšom stretnutí nemeckého a slovenského vládneho výboru. Časť pohľadávok sa podarilo likvidovať v Holandsku, kde ich prebrala SNB po vyúčtovaní s nemeckou stranou. Aj pri vyúčtovaní starších obchodných pohľadávok sa teda muselo spolupracovať s Nemeckom. SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 18, inv. č. 68.

86 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 18, inv. č. 68.

Ružomerský závod vyvážal roku 1941 svoju celulózu aj do Maďarska a Talianska. V auguste 1941 mal schválené vývozné povolenia na 45 ton nebielenej celulózy pre Szentendre a mal objednávku na ďalších 425 ton do Neményi. Z tohto dôvodu žiadal ružomerský závod o vývozné povolenie do Maďarska.⁸⁷ Obchodovanie s Talianskom bolo v tomto období relatívne priaznivé. Kliringový stav bol oproti minulosti stabilný, výplatné lehoty sa pohybovali v trojtýždňových intervaloch a so zamrznutím pohľadávok za slovenské dodávky sa v tom čase nepočítalo.⁸⁸ Slovenská a zároveň aj ružomerská celulóza teda mala svoje odbytká takmer po celej Európe, dominantné miesto v exporte však aj naďalej zaberalo Nemecko a Protektorát Čechy a Morava.⁸⁹

Ako je zrejmé, okrem hlavných odberateľov celulózy, Nemecka a Protektorátu, sa pokúšali ružomerské celulóžky a papierne exportovať svoje výrobky aj do iných krajín. V júni 1940 teda dodali napr. do Talianska 210 ton viskózovej celulózy a 1 156 ton papierovej celulózy, do Juhoslávie bolo dodaných 152 ton a odbyt na Slovensku predstavoval 70 a 172 ton. Aj export papiera smeroval najmä do Protektorátu (1 100 ton), no a pre Belgicko, Holandsko a Slovensko bolo v júni 1940 určených 400 ton papiera.⁹⁰

Pri exporte ružomerského papiera sa okrem klasických odberateľov objavili ešte aj exotické krajiny, o čom svedčí reklamná propagácia ružomerských výrobkov: „*Celulóza značky ‚Solo Visco‘, vyrábaná v závode Spolku v Ružomberku, je svetoznáma a veľmi vyhľadávaná nemeckými a talianskymi spotrebiteľmi. Taktiež papiere, vyrobené v tomto závode, sú dobre známe nielen v Európe, ale i vo všetkých svetadieloch. Nebolo zvláštnosťou vidieť bankové papiere v obchodoch v Sydney, Šanghaji, Kalkate alebo v Bombay, resp. domorodcov z Cejlonu, Afriky baliť južné ovocie do ružomerských sulfidových papierov. Tak isto sa stali v cudzine vyhľadávané výrobky ostatných závodov tejto firmy na Slovensku z Banskej Bystrice, Handlovej, Novák, Slovenskej Lupče a Žiliny, v ktorých sa vyrába: atrament, drevený drôt, farby tlačiarenské a bronzové, ferosilícium, chlórman sodný, karbid, kyselina sírová a solná, ložiskový kov, lúh sodný, perchloretylén, pečiatkový olej, skalica modrá, superfosfát, tekutý chlór, trichlóretylén a zápalky.*“⁹¹ Vzhľadom na veľký počet zahraničných odberateľov bola pre Ružomerskú továreň na celulózu a papier nevyhnutná sieť zahraničných zástupcov, ktorí zodpovedali za distribúciu výrobkov.

Dňa 9. decembra 1940 bola uzatvorená dohoda medzi slovenským celulóзовým a papierenským priemyslom a nemeckým priemyslom. V zmysle dohody bol ustálený štvrtročný kontingent do Protektorátu na 11 000 ton v hodnote 40 700 000 Ks. Mesačne to predstavovalo 3 677 ton v hodnote 13 566 668 Ks, z ktorých podiel ružomerského podniku predstavoval 1 120 ton v sume 4 140 000 Ks.⁹² S dodržiavaním kontingentu však nebol spokojný riaditeľ ružomerského závodu Ing. Andrej Smieško, ktorý poslal

87 Tamže.

88 Tamže.

89 Ružomerský podnik exportoval do zahraničia asi 70 % svojej produkcie a pre domáci trh bolo vyčlenených 30 % výrobkov.

90 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 55, inv.č. 68.

91 Slovenské hospodárstvo v obrazoch. Inzertná a reklamná kancelária (Karol Makovíny), Bratislava 1943, s. V/1.

92 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 54, inv. č. 68.

s'ťažnosť na generálne riaditeľstvo Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe. Ne-súhlasil s tým, že do kontingentu sa započítava aj vývoz do Sudet, čím sa kontingent ochudobňuje. Generálne riaditeľstvo v tomto prípade argumentovalo dohodou uzavretou 26. apríla 1941⁹³ a poukazovalo na nutnosť započítať do kontingentu aj výdavky určené na nákup skladačiek, ktoré predstavovali položku 6 %. Aj z tohto hľadiska prekročila Ružomerská továreň na celulózu a papier svoj kontingent vývozu do Protektorátu v prvom polroku 1941 o 123 756 Ks.⁹⁴

S obchodovaním slovenských celulózkov a papierní v rámci tretej ríše a mimo nej súviselo aj stretnutie predstaviteľov týchto závodov v Ružomberku 18. marca 1941. Na stretnutí sa hovorilo o nevýhodnosti dohody uzatvorenej s Nemeckom 9. decembra 1940. Z dohody totiž vyplývali veľmi nevýhodné podmienky na export slovenského tovaru mimo Protektorátu a Nemecka. Pri najbližších rokovaniach s Nemeckom sa teda malo v prvom rade pamätať na nutnosť viac-menej voľného exportu slovenských podnikov aj mimo tretej ríše. Podľa konštatovania zúčastnených strán mohli slovenské papierne jedine týmto spôsobom do istej miery regulovať stratovosť svojho podnikania. Problém sa týkal aj cien, za ktoré sa predávali slovenské výrobky do Čiech a na Moravu. Tieto ceny boli totiž nielen nižšie ako ceny na svetovom trhu, ale nezodpovedali ani zvýšeným výrobným nákladom. Z tohto dôvodu by sa každý nepriaznivý zásah do cenovej hladiny výrobkov stal finančne aj hospodársky úplne neúnosným a ohrozil by export do vzdialenejších krajín. Keďže export bol nielen dôležitým faktorom pri slovenských celulózkach a papierňach, ale pozitívne vplýval aj na celé slovenské národné hospodárstvo, bolo nevyhnutné prispôbiť dovtedy platné ceny v Čechách a na Morave cenám nemeckým.⁹⁵

Otázka zvýšenia cien tovarov vyrábaných v slovenských celulózkach a papierňach musela byť prerokovaná aj na oficiálnych miestach v Bratislave a Berlíne. Na tento účel usporiadala berlínska hospodárska skupina 3. októbra 1941 stretnutie, na ktorom sa zúčastnili zástupcovia *Reichsstelle für Papier* a Predajne spojených papierní, spol. s r. o. Na tomto rokovaní sa dohodlo, že ríšske ministerstvo hospodárstva zvolá na 6. októbra 1941 schôdzu s účasťou oficiálnych hospodárskych zástupcov. Zúčastnené miesta sa nakoniec dohodli na kompromisnom návrhu, z ktorého vyplývalo, že zvláštna 5-percentná cenová prirážka sa mohla účtovať od 1. novembra 1941, ale zatiaľ len na obdobie šiestich mesiacov.⁹⁶

Okrem zahraničného exportu a problémamov s ním súvisiacich riešili ružomerské celulózky a papierne v roku 1941 aj otázku celoštátneho zvýšenia miezd robotníctva zamestnaného v papierňach a celulózkach. Toto nariadenie predpisovala vyhláška 185/1941

93 Podľa dohody uzatvorenej 26. 4. 1941 predstavoval kontingent Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Ružomberku 32 % (Ružomberok 24 % a Poprad 8 %), Harmanec 35 %, Supra 16 %, Slavošovce 11 % a Martin 6 %. Kontingent však nebol určený žilinskej celulózke, a preto chcelo generálne riaditeľstvo Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe, do ktorého koncernu žilinský závod patril, poskytnúť 0,5 % z ružomerského kontingentu. Tamže.

94 Tamže.

95 Tamže.

96 So schváleným textom síce slovenské celulózky a papierne vyjadrili súhlas, súčasne však žiadali zvolanie schôdze do Bratislavy, kde by sa dohodli ďalšie cenové zvýšenia. Pražské riaditeľstvo Predajne spojených papierní však jasne upozornilo na skutočnosť, že na schválenie ďalších cenových úprav zo strany berlínskych miest zatiaľ nie je náležitá ochota. Tamže.

od 1. mája 1941. Podľa vydaného predpisu boli platy v papiernickom a celulózovom priemysle zvýšené o 20 %, zároveň však bola zrušená mimoriadna výpomoc, zavedená 12. augusta 1940. Drahotná výpomoc predstavovala v priemere 15 % základných miezd, takže po jej odbúraní sa platy reálne zvýšili iba o 5 %. S týmto riešením nesúhlasilo Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie, ktoré navrhovalo zvýšenie podľa zásad použitých v Slovenskej papierni v Ružomberku.⁹⁷ Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, správe závodu v Ružomberku, bolo dané 7. augusta 1941 aj odporúčenie na úpravu miezd od ministerstva vnútra – Ústredného úradu práce. Toto odporúčanie však vzhľadom na to, že zvýšenie miezd v Slovenskej papierni bolo po dobrovoľnej dohode, ružomerský Spolok pre chemickú a hutnú výrobu neakceptoval a zotrval na pôvodnom zvýšení 5 %.⁹⁸

Keďže slovenské celulóžky vyvíjali od vzniku SR svoju činnosť vo väčšej miere s ohľadom na nemecké záujmy, snažili sa začiatkom roka 1942 predostrieť svoje požiadavky nemeckej strane i menej formálnou cestou. Aj za týmto zámerom bolo zorganizované stretnutie slovensko-nemeckých priemyselných výborov na 4. februára 1942 do hotela Carlton. Toto stretnutie schválil aj generálny tajomník Ústredne slovenského priemyslu Dr. Ing. Peter Zafko. Na spoločnú večeru boli okrem iných pozvaní viceprezident ríšskej banky Dr. Lange a ako čestný hosť generálny riaditeľ spoločnosti I. G. Farben⁹⁹, ktorý bol zároveň predsedom širšieho výboru *Süd – Ost*.¹⁰⁰ O tom, že snaha slovenských celulóžok využívať aj takéto stretnutia na aspoň čiastočné presadenie svojich požiadaviek bola potrebná, svedčí skutočnosť, že množstvo a termín dodania celulózy zákazníkom záviseli od rozhodnutia I. G. Farbenindustrie.¹⁰¹

Oficiálne rokovanie medzi Ústrednou slovenských celulóžok a nemeckým priemyslom sa uskutočnilo 17. – 18. februára 1942. Konkrétne medzipriemyselné rokovania však nedospeli k úspešnému záveru, keďže sa obidve strany nemohli zhodnúť. K dohode nedošlo najmä preto, lebo nemecká strana nebola ochotná akceptovať slovenské požiadavky. Po neúspešných rokovaníach sa 19. februára 1942 záležitosti ujali nemecké a slovenské vládne výbory, ktoré dohodli konečné riešenie už bez účasti slovenských celulóžok.¹⁰² Podľa uzatvorenej dohody sa malo v roku 1942 na Slovensku vyrobiť 106 500 ton celulózy. Slovenské výrobky mali smerovať hlavne na územia ovládané Nemeckom: tretia ríša 38 500 t, Protektorát 12 000 t, Holandsko, Belgicko a Francúzsko 4 000 t, pre

97 V Slovenskej papierni v Ružomberku dobrovoľnou dohodou správy podniku a zástupcov robotníctva došlo od 1. 5. 1941 k výplate rodinného prídavku v sume 30 Ks mesačne na každého člena rodiny, ktorého robotník dostával mimoriadnu výpomoc podľa dohody z 12. 8. 1940, čím bolo v podstate dosiahnuté ďalšie zvýšenie miezd. ŠA BY – p. LM., f. OÚ RK, k. nezistené, č. j. 560/1942 adm.

98 Tamže.

99 Nemecká spoločnosť I. G. Farbenindustrie mala po obsadení Protektorátu Nemeckom rozhodujúci vplyv na Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe, čím v podstate určovala aj činnosť najväčších slovenských celulóžok, ktoré patrili do koncernového podniku Spolku pre chemickú a hutnú výrobu.

100 Berlínsky drevársky koncern *Süd – Ost – Holz* získal a následne zrekonštruoval najväčší drevársky podnik na Slovensku v rokoch 1940 – 1945, závod na výrobu barakov v Turanoch. Na tomto príklade je jasná aj prepojenosť nemeckých spoločností pri ich prenikaní do slovenského drevárskeho priemyslu. SNA BA, f. ÚZSP 1921–1950, k. 68, inv. č. 72.

101 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 26, inv. č. 68.

102 Tamže.

Taliansko bolo určených 24 000 ton a na voľné trhy 6 500 ton.¹⁰³ Prevažnú väčšinu kontingentu mali vyprodukovať a vyexportovať koncernové podniku Spolku pre chemickú a hutnú výrobu: Ružomberok, Žilina, Martin. Slovenskej papierni v Ružomberku bolo pridelených 17,5 % a 20 % produkcie.

Ružomerská továreň na celulózu sa tak aj naďalej zameriavala predovšetkým na dodávky do zahraničia. Na Slovensku mala v roku 1942 jediného odberateľa, a to Chemický priemysel v Bratislave. Preto uvažoval Spolok o presunutí dodávok pre firmu Baťa zo žilinskej celulóžky na ružomerský podnik. Ružomerská továreň v záujme získania prostriedkov hľadala aj spôsob, ako skrátiť návratnosť za dodávky do Nemecka, ktoré boli v tomto čase vystavované na účet až po 4 – 5 mesiacoch.¹⁰⁴

Okrem samotného množstva kontingentov sa v roku 1942 opäť riešila aj otázka zvýšenia cien papiera dovážaného do Protektorátu. K zvláštnej 5%-nej prirážke, ktorá bola prijatá ešte v roku 1941, schválili nemecké a slovenské vládne výbory ďalšie zvýšenie o 16 %. Po prijatí dohody aj príslušnými úradnými miestami v Protektoráte vstúpili nové ceny do platnosti 31. marca 1942.¹⁰⁵ Realizácia zvýšenia však narazila na čiasťtočné nezhody medzi Ústredňou slovenských celulóžok a Predajňou spojených papierní v Prahe.¹⁰⁶ Pokým Predajňa navrhovala 16 %-né zvýšenie cien bez predchádzajúcej 5 %-nej prirážky, slovenské celulóžky trvali na zachovaní zvláštnej 5 %-nej prirážky. Ružomerský závod pri tomto inicioval spoločný postup slovenských celulóžok, ktorý mali zachovať pri stretnutí s generálnym riaditeľom Predajne Ing. Staffenom.¹⁰⁷

Ružomerská továreň na celulózu a papier spolupracovala s nemeckou stranou aj pri dodávke pyritu, potrebného na výrobu celulózy. Na zjednodušenie platobného styku s firmou *Metallgesellschaft* z Frankfurtu nad Mohanom navrhla SNB, aby boli poukazy ihneď po príchode žiadostí a faktúr prevedené na konto firmy v *Deutsche Bank*. Zároveň mal byť zostavený zoznam, kde budú figurovať všetky firmy, ktoré pyrit dostanú, s uvedením jeho množstva, spolu s približnou protihodnotou. Protihodnota mala byť prevedená pred začiatkom každomesačných dodávok na podklade predbežnej faktúry, ktorú mala dodávajúca firma poskytnúť s dostatočným predstihom.¹⁰⁸

V roku 1943 pretrvávali snahy slovenských celulóžok o zvýšenie cien ich výrobkov. Rokovania s nemeckou stranou však nepriniesli úplné splnenie požiadaviek, a tak pokračovali aj roku 1944. K požiadavke slovenských celulóžok, ktorých súčasťou bola aj ružomerská továreň, prispeli v roku 1944 tri dôležité zmeny: 1. zvýšenie cien surovín,

103 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 56, inv. č. 68.

104 Tamže. Platby do Nemecka a Protektorátu sa vyriešili na rokovaníach v Berlíne 12. – 14. 11. 1942. Podľa uzatvorenej dohody sa malo za všetky dodávky do Nemecka a Protektorátu od 1. 11. 1942 platiť ihneď po získaní účtu netto bez akejkoľvek zrážky. SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 53, inv. č. 68.

105 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 54, inv. č. 68.

106 Do Predajne spojených papierní v Prahe a jej reprezentácie v Bratislave vstúpil Spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Ružomberku v roku 1941. Okrem ružomerského závodu tam boli včlenené aj Harmanecká továreň na papier, úč. spol., Harmanec, Továreň na papier, úč. spol., Slavošovce, a Slovenská papiereň, úč. spol., Ružomberok. Tamže.

107 Tamže.

108 Vzhľadom na to, že ružomerský závod nedostal potrebnú predfaktúru, požiadaval Dr. Bauera z Ústredne slovenských celulóžok o presnejšie informácie na ďalší postup. SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 26, inv. č. 68.

výrobných nákladov a miezd; 2. prevádzanie dôsledného cenového stropu pri vývoze do Protektorátu; 3. export do ostatných odbytísk, okrem Nemecka a Protektorátu, sa stal nemožným.

Situácia v slovenskom priemysle sa však už roku 1944 zmenila. Slovenské hospodárstvo dosiahlo svoj kulminačný bod roku 1943 a nastalo obdobie stagnácie. Na Slovensku sa už pripravovalo aj SNP a po jeho vypuknutí sa vo väčšine podnikov stredného Slovenska výroba obmedzila alebo úplne zastavila. Odrazilo sa to aj na exporte ružomerskej celulózy, ktorý bol v tomto čase vlastne nemožný. Slovenská národná rada (SNR) vydala nariadenie o prevzatí nemeckých a arizovaných podnikov a o dosadení dôverníkov do vedenia podnikov. Povstalecké územie sa však po vyčerpávajúcich bojoch postupne zmenšovalo a moc prevzali do svojich rúk Nemci za pomoci bratislavskej vlády. Podľa jej nariadenia č. 154/1944 mali živnostenské úrady zvýšenou mierou dbať na hospodárske a verejné záujmy štátu. Do podnikov, ktoré nespĺňali uvedené nariadenie, mali byť podľa tohto predpisu dosadení dočasní správcovia. Podnikom, ktoré počas SNP porušili uvedené zásady, bolo odňaté právo zachovania závodu. V prípade, že bolo potrebné udržať podnik v prevádzke, podal sa návrh na uvalenie dočasnej správy. Pri tom museli živnostenské úrady uviesť konkrétne dôvody, podľa ktorých bolo možné rozhodnúť, že podnik nespĺňa hospodárske a verejné záujmy štátu alebo je opustený. Spolu s dočasnou správou mal byť navrhnutý aj dočasný správca, ktorý mal spĺňať odborné a mravné požiadavky.¹⁰⁹ Pri výbere vhodnej osoby poskytl ministerstvo hospodárstva zaujatie stanoviska Generálnemu sekretariátu HŠLS a Hospodárskemu ústrediu *Deutsche Partei* v Bratislave. Zároveň malo byť prihliadané na osoby, ktoré utrpeli v súvislosti s povstaleckými udalosťami majetkovú stratu.¹¹⁰

Hektické udalosti z druhej polovice roka 1944, obmedzenie výroby a problémy s exportom sa odzrkadlili aj na konečnom hospodárskom výsledku Ružomerskej továrne na celulózu a papier v obchodnom roku 1944. Jej zisk v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi výrazne poklesol a dosiahol výšku 380 475 Ks.¹¹¹

Rok 1945 znamenal pre ružomerský závod v podstate zastavenie výroby. Nemecká vojenská správa dala pre priblíženie sa frontu 29. januára 1945 rozkaz na zastavenie a ochromenie závodu. Nemecká branná moc začala s demontážou súčiastok, strojov, polotovarov a iných zariadení, ktoré postupne odsúvala do sesterského závodu v Skalici.¹¹² Podľa zoznamu, ktorý vypracoval Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, závod Ružomberok, 3. februára 1945, sa postupne odviezli turbíny, 157 motorov, autá, klinové remene, kancelárske stroje, ale aj suroviny a papier v hodnote niekoľko desiatok miliónov korún.¹¹³

109 Mal to byť slovenský štátny občan, najmenej 24-ročný, mravne zachovalý a odborne vzdelaný. Mala sa vyžadovať určitá znalosť a skúsenosť z príslušného odboru. V prípade, že vyhovovali týmto kritériám, uprednostnení boli zamestnanci podniku. SNA BA, f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949, k. 879, inv. č. 36.

110 Tamže.

111 ŠA BY, f. KS v RK 1876 – 1949, k. 1 134, č. j. 649/1946.

112 DECKER, V.: 75 rokov papierenského priemyslu v Ružomberku. Martin 1965.

113 ŠA BY – p. LM. , f. OÚ v RK, k. nezistené, č. j. D1 – 521/1945 prez.

Obdobie ústupu nemeckých vojsk a oslobodzovania Slovenska malo pre slovenské celulóžky priam katastrofálne následky. Svoje straty, ktoré vznikli počas nemeckej okupácie, vyčíslili na 100 000 000 Ks. Z dôvodu nedostatku uhlia navyše mohli svoju obmedzenú prevádzku začať až v októbri 1945 a s plnou výrobou sa počítalo až v lete 1946.¹¹⁴ Kvôli získaniu finančných prostriedkov a rýchlejšiemu obnoveniu výroby požiadali slovenské celulóžky a papierne Poverenictvo SNR pre výživu a zásobovanie o dočasné zvýšenie cien o 30 %.

Slovenské závody poukázali aj na to, že ceny výrobkov sú v českých krajinách nižšie ako na Slovensku z dôvodu nižšej akosti. Táto situácia bola spôsobená tým, že česko-moravské podniky zhoršili svoju kvalitu už po nemeckej okupácii podľa nemeckých predpisov. Akosť slovenských výrobkov sa na rozdiel od českých udržala na vyššej úrovni aj počas vojny.¹¹⁵

Situácia po druhej svetovej vojne bola pre Ružomerskú továreň na celulózu a papier, ako aj ostatné slovenské celulóžky nanajvýš ťažká. Z podnikov, ktoré boli pod nemeckým vplyvom, sa odviezli alebo zničili potrebné strojné zariadenia, závody trpeli aj nedostatkom surovín, odbytísk a finančných prostriedkov. Postupne sa menila aj ich organizačná štruktúra a ružomerský závod¹¹⁶ s väčšinou významnejších slovenských celulóžok sa stal súčasťou národného podniku Považské celulóžky a papierne.

* * *

Hospodárstvo Slovenska zaznamenalo počas druhej svetovej vojny, do roku 1943 konjunkturálny rast. Išlo najmä o odvetvia, na ktoré priaznivo vplývala vojenská konjunktúra a rôzne ekonomické, ale aj mimoekonomické vplyvy. Medzi odvetvia so stúpajúcou produkciou sa zaradil aj slovenský drevársky priemysel. Drevo bolo dôležitou surovinou pre vojenské potreby nacistického Nemecka, a preto mu veľmi záležalo na získaní vplyvu v slovenskom drevárstve. Záujmy Nemecka sa prejavili aj vo zvyšovaní jeho podielu v slovenských drevárskych účastinných spoločnostiach. V drevárskom odbore im patril podiel 23, 5 % a v sektore papiera a celulózy 38,8 %. Slovenskému kapitálu naproti tomu patril podiel 22,8 % a 35,9 %. O prienik do tejto oblasti hospodárstva, prípadne priame ovládnutie podnikov sa využívali najmä tri spôsoby: 1. priame ovládnutie podniku nemeckým vlastníkom; 2. získanie podniku cez rôzne dcérske spoločnosti nemeckých koncernov; 3. arizácia židovských podnikov. Uvedenými cestami Nemci získali vplyv na veľkú časť drevárskych podnikov, aj keď ich úsilie nebolo až také jednoduché ako v prípade turianskeho drevárskeho závodu a slovenská vláda a majitelia lesov sa snažili získať zisk z drevárskych podnikov pre seba. V konečnom dôsledku však museli byť vo veľkej miere plnené nemecké požiadavky, čo sa ešte zvýraznilo 9. októbra 1944

114 V ružomerskej celulóžke začala od septembra 1945 pracovať silo-ústredňa a jeden papierenský stroj a ostatné začali pracovať v prvom štvrtroku 1946. DECKER, V.: História priemyslu papiera a celulózy na Slovensku. In: Zborník Múzea v Antole. Múzeum v Antole 1989, s. 136.

115 SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 53, inv. č. 68.

116 Podľa súhrnej štatistiky k 31. 12. 1945 vstúpil ružomerský závod do národného podniku Považské celulóžky a papierne s nasledujúcou bilanciou: pozemky, budovy, stroje, zariadenia 29 029 813 Ks, zásoby 45 501 950 Ks, dlžníci 31 645 623 Ks, prechodné položky 193 354 Ks, rezervy na dubiôza a iné 3 016 147 Ks, pokladničná hotovosť 350 795 Ks, cenné papiere 783 750 Ks, veriteľia, banky 39 276 918 Ks, prechodné položky 2 643 180 Ks, majetok 62 569 041 Ks. SNA BA, f. ÚSC v BA 1939 – 1948, k. 81, inv. č. 68.

uzavretím dohody o zásobování nemeckej armády na území Slovenska, ktorou stratilo Slovensko akúkoľvek možnosť samostatnej hospodárskej politiky.

EINFLUSS DES DEUTSCHEN KAPITALS AUF DIE SLOWAKISCHE HOLZ- UND PAPIERINDUSTRIE IN DEN JAHREN 1939 – 1945

PETER MIČKO

Die Holzindustrie in der Slowakei war während der Existenz der 1. Slowakischen Republik ein wichtiger Faktor der Volkswirtschaft infolge der großen Menge Holzzellulose auf dem Gebiet der Slowakei mit ihrer Tradition der Sägewerke, Zellstoff- und Holzfabriken. Dieser Rohstoffreichtum förderte den Aufstieg der Holzindustrie, der allerdings durch den großen Anteil des Rohholzes limitiert war. Der Export des Rohmaterials war vor allem in das Dritte Reich gerichtet und war mit 1/3 am Export der Slowakei beteiligt.

In bezug auf die Tatsache, dass die 1. Slowakische Republik aus dem Willen von Adolf Hitler entstanden war, bemühte sich Nazi-Deutschland um die Gewinnung eines maximalen Einflusses auf die slowakische Wirtschaft. Die Aufgabe der slowakischen Wirtschaft war es, die deutschen militärischen Aktionen mit Lieferungen der erforderlichen Rohmaterialien und Produkte voll zu unterstützen. Auch die Holzindustrie bildete keine Ausnahme und ihre wichtige Stellung war schon in dem Geheimprotokoll des „Schutzvertrages“ zwischen Deutschland und der Slowakei eingearbeitet.

Die deutschen Bemühungen stießen auch auf die Forderungen slowakischer Unternehmer, die auch die Holzindustrie für ihren Gewinn nutzen wollten. Der starke deutsche Druck, der von der damaligen Machtstellung des nazistischen Deutschland unterstützt wurde, gewährte den slowakischen Bemühungen um eigene Nutzung der Holzindustrie nur einen minimalen Raum. Die überwiegende Mehrheit der großen Holz- und Zellstoffbetriebe gerieten in die Interessensphäre des deutschen Kapitals und das slowakische Kapital setzte sich in mittelständischen und kleinen Betrieben durch.

Die erheblichen Kapitalveränderungen resultierten auch aus der Tatsache, dass die ursprünglichen Positionen des tschechischen Kapitals, das in der Tschechoslowakei 84 % der Aktien der slowakischen Betriebe besaß, nach der Gründung der ersten Slowakischen Republik auf 8 % absanken. Seine Stelle nahm nun das deutsche Kapital ein, dessen Anteil von 1 % auf 62 % anstieg. Kapitalverschiebungen vollzogen sich selbstverständlich auch in der Holzindustrie, wo das deutsche Kapital 23,5% beherrschte und im Sektor Papier und Zellulose baute es sich ebenfalls starke Positionen auf. Der slowakische Anteil stieg nur wenig, und zwar von 15 % auf 18 %.

In der Holzindustrie gehörten dem slowakischen Kapital 22,8 % der beteiligten Betriebe. Ein hohes Maß an Einfluss in der Holzindustrie behielt sich auch der Staat.

MATERIÁLY

LADISLAV MŇAČKO. PRVÝ RAZ ŠÉFREDAKTOROM KULTÚRNEHO ŽIVOTA

JOZEF L E I K E R T

LEIKERT, J.: Ladislav Mňačko (Chief editor of *Kultúrny život* for the first time). *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 273 – 286, Bratislava.

Ladislav Mňačko (1919-1994) was one of the most important Slovak writers of the 20th century. He started his career in Prague as the editor of *Rudé právo* in the historically important year 1945. Later as chief editor of the weekly *Kultúrny život* (Cultural Life) in Bratislava, he played an important role in the struggle over the orientation of Slovak culture, literature, art and politics. He was already chief editor of *Kultúrny život* during the Second Congress of Czechoslovak Writers (22nd – 29th April 1956), at which there was open conflict between the intellectuals and the regime. Under the leadership of Ladislav Mňačko, *Kultúrny život* unambiguously supported the renewal of literary life and freedom of creativity. The study gives details of the preparation of the congress, its course and especially how it was reported in *Kultúrny život*. It provides a detailed analysis of the speech of Ladislav Mňačko at the congress, since together with the speeches of the Czech writers Jaroslav Seifert and František Hrubín, it was one of the most revolutionary. Information from archive sources is supplemented by authentic memories of Ladislav Mňačko and other figures in these historic events.

History. Czechoslovakia. Ladislav Mňačko. Chief editor of *Kultúrny život* for the first time.

Po historickom XX. zjazde KSSZ nastáva uvoľnenie aj v slovenskej literatúre. Píše sa rok 1954 a Ladislav Mňačko prechádza z denníka do týždenníka. *Pravdu* vymenil za *Kultúrny život*, obidve redakcie sídlili na tej istej ulici a boli vzdialené od seba niekoľko desiatok metrov. Ponuku dostal od Vladimíra Mináča, ktorý sa 20. marca stal novým šéfredaktorom *Kultúrneho života*. Keďže si dobre rozumeli, neprekvapuje, že došlo k dohode. Pripili si na to v neďalekej Luxorke. To už mal Mňačko vydané štyri knihy reportáží a okolie ho vnímalo nielen ako novinára, ale aj ako nádejného spisovateľa. Členmi redakčnej rady *Kultúrneho života* boli Peter Karvaš, Ján Kostra, Ivan Kusý, Vladimír Mináč, Ctibor Štítnický a Dominik Tatarka.

„Vôbec sa nečudujem, že Mňačko odišiel do *Kultúrneho života*. *Atmosféra v Pravde nebola dobrá, ústredný výbor nás sústavne kontroloval a šéfredaktora často volal na koberec. Svoje urobilo aj to, že sa v apríli 1954 v Bratislave konal proces so skupinou tzv. slovenských buržoázných nacionalistov z radov slovenských komunistov. Nikým a ničím sme si neboli istí*“.¹

Atmosféra nebola ideálna ani v *Kultúrnom živote*, napriek tomu sa tam pracovalo lepšie. Kolektív bol menší, všetci sa dobre poznali a vedeli, čo môžu jeden od druhého

1 Rozhovor autora s Libušou Mináčovou 15. 9. 2004.

očakávať. Výhodou bolo aj to, že šéfredaktorom bol Vladimír Mináč, ktorý sa usiloval dať novinám pevnejší tvar, lepšie rozložil sily i prácu a zaviedol korektný, kamarátsky tón.²

Mňačko zapadol do kolektívu, akoby tu pracoval odjakživa. Všetkých kolegov nemal rád, ako všetci nemilovali jeho, vzájomne sa však tolerovali a pomáhali si. Chvályhodné bolo, že si nerobili napriek, ako bývalo zvykom v iných redakciách. Tým bol *Kultúrny život* dávno známy. Preto aj neskôr, keď nastali problémy s vrchnosťou, ľahšie sa znášali.

„Zápas bol však neúprosny. Politická moc pozorne sledovala každé vybočenie či prejavy nespokojnosti. Reagovala nervózne, ale pritom razantne, proti nespokojencom prijímala najtvrdšie opatrenia. Časté zmeny šéfredaktorov i reakčných rád schvaľoval výbor spisovateľskej organizácie, ale skôr formálne, prvé a posledné slovo mal ÚV KSS.“³

Že to bola skutočne pravda, dokazuje aj voľba šéfredaktora vydavateľstva Slovenský spisovateľ, ktorého najprv musel odsúhlasiť ÚV KSS, pričom schválenie výboru Zväzu slovenských spisovateľov bolo len formálne. Hovorí o tom aj táto skutočnosť: v júni 1956 sa funkcie šéfredaktora Slovenského spisovateľa vzdal Štefan Žáry a výbor navrhol 11. júna 1956 namiesto neho Ivana Kupca, ktorý to však odmietol. Členovia výboru sa zrazu dostali do nepríjemnej situácie. Vladimír Reisel skonštatoval: „Ja to musím povedať otvorene na plnú hubu. Diskutovali sme o tom na straníckej skupine a stranícka skupina sa na tom dohodla, politbyro to schválilo (Kupca za šéfredaktora – pozn. J. L.) a my sme v takej nepríjemnej situácii, do akej sme sa dostali. Ja myslím, že to nie je dosť zodpovedné. Tak sme potom zle robili, lebo tým môžeme dezaudovať rozhodnutie straníckej skupiny pred najvyšším orgánom strany. Tak to musím povedať. Politbyro strany prijalo návrh straníckej skupiny ohľadne súdruha Kupca na miesto šéfredaktora vydavateľstva. Čo teraz? To je aj politická otázka...“⁴

Ctibor Štítnický mu odpovedal: „Ja vidím tiež takto túto otázku. Bud' sme to zle pripravili, alebo sme neboli dohodnutí a odhlasovali sme to v straníckej skupine. Strana naše rozhodnutie rešpektovala a najvyšší orgán strany to prijal. A teraz sa to mení...“⁵

Nemenilo sa. Kupec nakoniec chtiac-nechtiac súhlasil. Šéfredaktorom sa nestal od 11. júna 1956, keď ho schválil výbor zväzu spisovateľov oficiálne, ale od 1. júna 1956, keď ho „odklepli“ na ÚV KSS.

Na zasadnutí výboru zväzu bol prítomný aj Ladislav Mňačko, ktorý tiež hlasoval za Kupca. Do diskusie sa však nezapojil. Vedel, ako to chodí a ako to býva, keď sa rozhodne na najvyšších miestach. Ktovie, ako to bolo pri jeho schvaľovaní za šéfredaktora *Kultúrneho života*...

Námietky isto boli, lebo Mňačko nikdy nebol bezproblémový, stranícka skupina s jeho vymenovaním súhlasila, súhlasilo aj stranícke byro na Hlbokej, a tak výboru zväzu neostávalo nič, len ho 1. februára 1956 oficiálne schváliť za šéfredaktora *Kultúrneho*

2 Rozhovor autora s Agnešou Kalinovou 28. 10. 2004.

3 TIMURA, V.: Intelektuálne a národné dimenzie Kultúrneho života. In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. Národné literárne centrum, Bratislava 1998, s. 15.

4 Stenografický záznam z prvej schôdzky novozvoleného výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 11. júna 1956, s. XXVIII/2. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

5 Tamže.

života. V zápisnici z výboru je zaznamenané: „*Výbor schvaľuje návrh predsedníctva na menovanie s. L. Mňačku šéfredaktorom KŽ s platnosťou od 15. 1. t. r. do II. zjazdu čl. spisovateľov.*“⁶ Teda odo dňa, keď ho schválili stranické orgány.

Mňačko sa stal šéfredaktorom v neľahkom období. Ktovie, kto mal väčší strach, ako zjazd dopadne: spisovatelia alebo politbyrá v Bratislave a v Prahe? Obavy isto mali na jednej i druhej strane. Väčší azda mali spisovatelia, aspoň tak prezrádza predzjazdová atmosféra na Slovensku. „Pokakaní“ boli najmä zväzoví funkcionári, ktorí bazírovali na všetkom. Nielen na tom, kto má na zjazd ísť, ale aj na tom, čo tam dotýčný povie a s akým diskusným príspevkom vystúpi. Bytostne im záležalo na referátoch, ktoré mali zhodnotiť komisie, vytvorené špeciálne na tento účel. A tak zvolali mimoriadnu schôdzu výboru 5. a 6. apríla 1956 do Budmeríc, kde sa diskutovalo len o jednotlivých referátoch. K referátu Karola Rosenbauma *Za spoločnú cestu českej a slovenskej literatúry* „zaujal výbor po obsiahlej diskusii toto stanovisko: Referát s. Rosenbauma treba prepracovať“.⁷

Obdobne výbor odporučil Petrovi Karvašovi, aby referát *O bojovú a majstrovskú drámu* skrátil „o miesta, na ktoré upozornila diskusia, vyjasnil a spresnil a aby ostrejšie vyzdvihol profily jednotlivých autorov a hier“.⁸ Svoj referát mal prepracovať aj Jozef Horák. Jeho názov bol viac ako bombastický: *Literatúra pre deti a mládež – dôležitý prostriedok socialistickej výchovy nových pokolení*. Výbor mu nakoniec odporučil, „aby si prizval niekoľkých konzultantov a aby pracoval na referáte v Bratislave alebo v Budmericiach“.⁹ (Spokojnosť bola len s referátmi Zory Jesenskej a Vladimíra Mináča.)

Kvôli úplnosti treba povedať, že na mimoriadnej schôdzi bol aj pracovník ÚV KSS Ján Komiňár. Ale aj Ladislav Mňačko – najskôr preto, lebo bol šéfredaktorom *Kultúrneho života*. (Ktovie, koľko bol na rokovaní prítomný a koľko presedel pri pohárikú a cigaretke.)

„Laco bol známy tým, že žiadne zasadnutie výboru, konferenciu, či inú akciu, nevydržal počúvať do konca. Často vychádzal von, vraj na cigaretu. Podstata bola v tom, že ho rečenie, či ako on výstižne hovoril ‚žvastovanie‘, nezaujímal. Výstúpenia niektorých kolegov nazýval ešte horšie, ba až vulgárne: Nemyslím si, že by to bola z jeho strany neúcta, ale nemal rád, keď niekto hovoril o ničom a ešte k tomu dlho. Jeho okridlenou vetou bolo: Dajte mu päť korún a nech ide domov.“¹⁰

Vráťme sa však k Mňačkovmu zvoleniu za šéfredaktora *Kultúrneho života*. Určite nebolo jednoduché viesť mienkotvorné noviny v období, ktorému pripisovali všetci veľký význam. Mňačko vedel, do akého rizika ide, a predsa ponuku zobral. (Presne nevieme, či mu post šéfredaktora ponúkli, alebo prejavil oň záujem sám.) Tak ako bol často lajdák, bohém a nespútaný živel, na niektoré veci bol rodeným stratégom, diplomatom – všeličo vedel predvídať. Aj preto sa rozhodol viesť *Kultúrny život* len niekoľko týždňov pred

6 Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 1. februára 1956 o 9. hodine. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

7 Zápisnica zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 5. a 6. apríla 1956 v Budmericiach. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

8 Tamže.

9 Tamže.

10 Rozhovor autora s Pavlom Števčekom 18. 4. 2001.

II. zjazdom československých spisovateľov. Pred priateľmi netajil, že aj za ten krátky čas chce v novinách všeličo zmeniť a napraviť. Samozrejme, že to nemohol vykričať nahlas, V. Mináčovi to však povedal.¹¹ „*Vlastne sa radil. Je pravda, že po XX. zjazde KSSZ, ktorý odhalil škodlivosť kultu osobnosti, sa aj u nás všeličo zmenilo. Avšak zmenám nie všetci fandili a najradšej by boli, keby všetko fungovalo ako za čias Stalina a Gottwalda. Boli medzi nimi aj niektorí spisovatelia.*“¹²

Mňačko bol v *Kultúrnom živote* necelé dva roky a mal prehľad. Vycítil, že v politike nastáva uvoľnenie, čo by sa dalo využiť nielen v novinách, ale aj v literatúre. O jednom bol stopercentne presvedčený, že ako šéfredaktor by sa dlho neudržal. Pri svojej výbušnej povahe by ho aj tak zakrátko vyhodili alebo by po konflikte s cenzormi či inou vrchnosťou odišiel sám. Prosiť sa nikomu nebude. Ešte jeden moment bol pre neho rozhodujúci: aj keby sa nič neudialo, dlhšie by noviny nechcel viesť, pretože na šéfa nebol vnútorne stavaný. Ani sa nevedel hrať na šéfredaktora, ktorý sa vyžíva v „úradníčení“ a v príkazoch. V prvom rade bol reportér, milujúci služobné cesty a ľudí, ktorých na potulkách stretával.

Redaktorka Agneša Kalinová spomína na *Kultúrny život* z toho obdobia: „*Skutočný rozruch, ba prievan priniesol do redakcie – už presťahovanej do budovy na Štúrovej 8 – hneď po Mináčovi, i keď na oveľa kratší čas, šéfredaktor Ladislav Mňačko. Nastúpil začiatkom roku 1956, teda vo chvíli prvých náznakov ‚odmäku‘ a pod zámenkou príprav druhého celoštátneho zjazdu spisovateľov postupne vyhnal celú, už trochu početnejšiu redakciu... zháňať príspevky i postrehy po celom Slovensku; zriadil dlhodobejšiu výmenu redaktorov s pražskými Literárnymi novinami (k nám do Kultúrneho života vtedy prišiel na niekoľko týždňov redaktor Literárie Milan Schultz) a položil základ pre živý kontakt s krakovským nekonformným týždenníkom *Życie literackie*, ktorý sa udržal po celé šesťdesiate roky.*“¹³

Na Mňačkove krátke obdobie šéfredaktorovania pekne spomínajú aj ďalší. Vynachváliť si ho napríklad nevedel Ivan Kusý či Pavol Števec. Kusý prezradil, že to, čo sa dovtedy zdalo nemožné, u Mňačka sa zrazu dalo. „*Rešpekt pred ním mali, povedané modernou terminológiou, stranícki bossovia, ale aj radoví redaktori. Nikto mu nepovedal, že sa to nedá. Pritom Laco neprikazoval, len spomenul, že by sa to mohlo spraviť. A my sme vedeli, čo treba robiť.*“¹⁴

Na toto obdobie nevie zabudnúť ani Kornel Földvári. Práve prišiel z vojny, bol u „pétepákov“ a každý vedel, čo to znamená. V očiach mnohých bol nespoľahlivý buržoázy živel. Mňačko ho napriek tomu zobral do redakcie.

„*Čudoval som sa mu, že to urobil, a zároveň som ho obdivoval, že sa nebál a mal odvahu. Hneď mi tykal, veď som bol ucho zelené. A povedal mi: ‚Nikdy nevyplňuj žiadny dotazník, lebo na základe toho, čo by si napísal, by som ťa nemohol prijať – prinajmenšom by som ťa musel vyhodiť.‘ Len raz som ho neuposlúchol, keď som vyplňal prihlášku do Slovenského zväzu novinárov. Keď ma zbadal, vynadal mi, aby som tlačivo okamžite*

11 Rozhovor autora s Vladimírom Mináčom 23. 10. 1995.

12 Tamže.

13 KALINOVÁ, A.: Z redakčného zákulisia Kultúrneho života, čiže príbeh o desiatich malých černoškoch. In: *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Národné literárne centrum, Bratislava 1998, s. 106 – 107.

14 Rozhovor autora s Ivanom Kusým 10. 5. 1997.

*roztrhal. Musím povedať, že nebol proti tomu, aby som vstúpil do zväzu, len vedel, čo nastane, keď si moje materiály niekto prečíta. Nemuselo to byť hneď, ale napríklad o rok, dva. Dal som mu za pravdu. Bol som asi jediný, kto mal fascikel s kádrovými materiálmi úplne prázdny. Mňačko vedel, čo robí.*¹⁵

Földvári si Mňačka vážil nielen preto, lebo ho prijal do zamestnania, ale aj preto, lebo bol dobrým novinárom a spisovateľom, i dobrým šéfredaktorom. Vedel, čo redakcia potrebuje a čo potrebujú redaktori, ktorých si vedel vždy a všade zastať. Nebál sa nikoho, najmenej cenzora, nech akokoľvek kričal do telefónu. Veľa si nerobil ani z toho, keď ho „hlavy pomazané“ zavolali na koberec, na Hlbokú ulicu, kde sídlil ÚV KSS. Hovorieval: „No a čo, som šéfredaktor, však to nejako prežijem.“ Keď bol s niekým, komu dôveroval, nezabudol dodať, že to s tými „hlupákmi“ nejako prežije. On vraj takých magorov videl a zažil habadej...

Blížil sa s napätím očakávaný zjazd českých a slovenských spisovateľov, ktorý bol plánovaný na 22. – 29. apríla 1956. Vedenie slovenských spisovateľom rozmýšľalo, čím zjazd obohatí a s čím novým a zaujímavým príde slovenská delegácia. Ak niečo vymysleli, utekali si to odobriť na ÚV KSS. A tí rýchlo telefonovali do Prahy, čo tam povedia. Každý chcel mať všetko schválené... „Mňačko mi raz povedal, že nech nie sú posratí, my počas zjazdu vydáme mimoriadne čísla Kultúrneho života. V tej chvíli sa mi zdalo, že mu preskočilo, ale nápad to nebol zlý. Nevie, ako sa mu to podarilo presadiť, ale naozaj sme počas zjazdu vyrobili dve čísla navyše. Keď sa to dozvedeli v pražských Literárnych novinách, rozhodli sa, že aj oni budú vydávať mimoriadne čísla. Keď im to nechceli dovoliť, ohradili sa, ako je možné, že Slováci môžu. Nevie, čo je na tom pravdy, ale dostali vraj takú odpoveď, že oni majú Mňačka. Myslím si, že Laco vybavil aj Čechom, aby mohli vydať špeciálne čísla.“¹⁶

Mňačkov nápad musel schváliť výbor zväzu. Stalo sa to 1. februára 1956. (V zápisnici sa píše, že ide o návrh sekretariátu.) „Výbor schvaľuje návrh sekretariátu na vydanie dvoch mimoriadnych čísel Kultúrneho života v priebehu zjazdu za obdobných podmienok, ako vyjdú mimoriadne čísla Literárnych novín.“¹⁷

„Mňačko sa postaral, aby sa celá redakcia mohla zúčastniť pamätného II. zjazdu československých spisovateľov, tri mimoriadne čísla Kultúrneho života sa prakticky vyrobili tam, na mieste. Boli to chvíle vzrušenia, súťaženia v nápadoch, pocitu spoločného diela a cieľa, ktorý sa už z redakcie nikdy celkom nevytratil.“¹⁸

O ktorých novinárov *Kultúrneho života* konkrétne išlo? Aj o tom hovorí zápisnica sekretariátu Zväzu slovenských spisovateľov z porady, ktorá sa konala týždeň pred začatím zjazdu. „Sekretariát berie na vedomie, že v redakcii Kultúrneho života budú počas

15 Rozhovor s Kornelom Földváriom 23. 11. 2005.

16 Rozhovor autora s Pavlom Števcekom 20. 4. 2001.

17 Zápisnica výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 1. februára 1956 o 9. hodine. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

18 KALINOVÁ, A.: Z redakčného zákulisia Kultúrneho života, čiže príbeh o desiatich malých černoškoch. In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. Národné literárne centrum, Bratislava 1998, s. 107.

*zjazdu v Prahe, okrem šéfredaktora Ladislava Mňačka, títo redaktori: Kalinová, Števček, Lorencová, Tánska, Protušová a striedavo redaktori Topol'ský, Földvári a Berta.*¹⁹

Nerobilo sa im zle, aj keď práca bola mimoriadne náročná na čas. Napísať, zredi-govať, vysádzať, poslať do Bratislavy. Doteraz v takom strese a vypätí nerobili, hoci každý z nich čo to v novinárčine už preskákaval. Zjazd však bolo niečo iné – a najmä tento, ktorému sa pripisoval taký veľký význam. Dopredu pripravené a natrénované referáty odzneli tak, ako mali, čiže ako boli vopred schválené. Aj potlesk sa im dostal, hoci nie bohvieaký. A to len preto, lebo ničím neoslňli. Bodaj by aj, keď do ich prípravy vstupoval kdekto a stranícky mudroval. Napriek predpisanej réžii niektorí spisovatelia neposlúchli, poslúchli však svoje svedomie a povedali, čo mali na jazyku. Také bolo napríklad vystúpenie Františka Hrubína. Na začiatku sa zamyslel: „*Čo chce ľud od poézie? Oslavovanie? Deklarovanie? Heslovanie? Nie! Chce, aby mu ukázala, kadiaľ uniká život. Ale trhliny, básnici, neupcháte zlátaninou veršov. Čo chce ľud od básnika? Chce, aby veľmi nahlas povedal, že kade uniká život, tade uniká aj poézia. To je básnikova služba človeku a ľudstvu. Potrebná je na to nielen láska k životu, ale aj vedomie, že život v stávkou dávam. Potrebná je na to srdnatosť, lebo podstupujem aj nebezpečenstvo životného nezdaru. Nemimú ťa potom chvíle, dni a hádam aj roky plné úzkosti a zúfalstva. Často sa slabším povahám úzkosť premení v chuligánsku cestu. Zúfalstvo je niekedy také strašné, že sa prázdno, chráničené okenným rámom, zdá nekonečnou voľnosťou, a básnik sa tam vrhá, aby znovu márne dokázal, že človek nemá krídla... Ved' s ľudom je básnik jedno telo a jeden duch, nie iba s jeho pravdou, ale aj s jeho omylmi, nie iba s jeho spevom, ale aj s jeho smútkom, a nielen s jeho slávou, ale aj s jeho slabosťou. Je zodpovedný sebe, t. j. svojmu ľudu. Kedykoľvek vstane ľud, zdeptaný, zbitý, najprv ohmatáva básnika ako svoju chrbtovú kosť, či zostala celá.*“²⁰

Parlamentný stenograf Josef Kocourek, Mňačkov dobrý priateľ, stenografoval aj tento zjazd spisovateľov. „*Spomínam si, ako po jeho (Hrubínovom – pozn. J. L.) diskusnom príspevku vyskočila jedna delegátka, meno si už nepamätám, a Hrubína vrúčne objala. Všetci sme počuli, ako vykričla: Frantíku, ty si to tak nádherne povedal za nás všetkých... Niečo také sa počas mojej dlhej stenografickej éry ešte nestalo.*“²¹

Zaujaj aj príspevok Ladislava Mňačka, ktorý mal pripravené dva varianty svojho vystúpenia. Ráno si vložil do pravého vrecka odobrenú verziu, ktorá bola miernejšia. V ľavom vrecku mal ostrejšiu verziu, o tej však nikto nevedel. Pred odchodom do Prahy si nebol istý, či ju prečíta, ale chcel. Celou cestou do Prahy zvažoval, čo urobiť. Nakoniec sa rozhodol, že povie to, čo bude cítiť, nedá sa nikým obmedzovať. Straníckych a zväzových „tajtrlíkov“ má dosť.²²

„Povinná jazda“ pripravených prejavov sa skončila a zjazd začal kulminovať. O slovo sa prihlásil Ladislav Mňačko. Nadýchol sa a spustil: „*Páli ma predovšetkým otázka, kto vlastne som. Nahovárali a nahovárajú mi, že som inžinierom ľudských duší. V posledných časoch sa hovorí, že som ako spisovateľ verejnou kontrolou, svedomím národa.*

19 Zápísnica zo sekretariátu Zväzu slovenských spisovateľov dňa 16. 4. 1956. Archív Asociácie organizácii spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

20 Kultúrny život, č. 16/1956.

21 LEIKERT, J. – MACKOVÁ, M.: Zákulisie slov. Luna, Bratislava 2001, s. 159.

22 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. 10. 1993.

Či som však plnil a či plním svoju funkciu, to dnes neviem a musím o tom hlboko po-
rozmyšľať. Na takéto rozmyšľanie treba čas. Nie je bez bolesti a bez vnútorného zožiera-
nia sa. A dovoľte mi povedať to komukoľvek a otvorene – nemôžem si vážiť takého člo-
veka, ktorý dnes opakuje po iných, ako opakoval po iných doteraz. Nemôžem si vážiť
ani človeka, ktorý ukazuje prstom na všetko a všetkých a s údivom vyhlasuje: Ale ved'
ja som o týchto strašných veciach vôbec nič nevedel! To je ale strašné, že to pred nami
zatajovali, že sa u nás nevinne zatváralo!²³

Na rozdiel od iných si Mňačko vstúpil do svedomia. „Táral som sa po stavbách, po
fabrikách a po dedinách a nemôžem si vždy a všade vyčítať, že som nevidel alebo že som
nechcel napísať. Napísal som – aj v tých časoch, najmenej prajúcich kritike – nejedno
kritické slovo... Písal som o tom rok čo rok.“²⁴

Nepomohlo. A mnohé, čo napísal, musel korigovať, keď chcel, aby mu vyšlo. Mal
vnútornú dilemu – upraviť, alebo návrh neprijat'. Napokon predsa povolil, aby článok
vyšiel. Stále si hovoril, že jeho tvorba má čo povedať a ľudia vedia čítať aj medzi riad-
kami. Napríklad o hre **Mosty na východ**, ktorej záver zmenil na žiadosť vedenia divadla,
ktorému to „pošepľí“ stranícke orgány, na zjazde, povedal: „Urobil som dobre? Áno,
hra sa hrala a voľačo povedala. Povedala viac, ako by povedala dnes, vytiahnutá zo
šuftlika. Ale tu počúvam, akí sme to boli schématici, ako naša nepripravenosť, nedosta-
točná znalosť života a kadečo inšie bolo zábranou rozvoja našej tvorby. A viete, ako to
je, súdruhovia? Nazdávam sa, že sme, ako tu sedíme, oveľa pripravenjší robiť literatúru
plnokrvnú, neschematickú, pravdivú, než sa to dá posúdiť podľa diel. V tom je aj, ak to
tak môžem nazvať, zaklätie literatúry minulých rokov.“²⁵

A preto sa spýtal: „Kto som a čo som? Nazývali ma sluhom, hovorili mi, že mám
a musím slúžiť takej a takej veci. Ohradil som sa – a hovorím znovu – neslúžim! Budu-
jem.“²⁶

Aj keď sa v ďalšej časti zmienil o tom, že sa chce podieľať na výstavbe socializmu
čestne a z plných síl a má „čistú vôľu pomôcť ľuďom vymotať sa zo životných otázok,
na ktoré sami nenachádzajú odpoveď“²⁷, kriticky poukázal, že „deväť rokov uplynulo
od tých čias a sme v tomto smere tam, kde pred deviatimi rokmi. Bola u nás okridlená
veta, že kritizovať sa môže iba literatúra a komunál. Občas sa však kritizovali i vážne,
dokonca veľmi vážne veci. Stalo sa voľačo? Nič sa nestalo...“²⁸

Obdobie nezmyselných procesov ho trápilo aj na zjazde, keď sa na niektorých po-
dieľal ako novinár. To, čo napísal nepravdivo, sa usiloval neskôr odčiniť a poškodeným
pomáhať aj neskôr. „Moje vyznanie by nebolo úplné, keby som nepovedal toto: hovorili
mí, že som ešte mladý a zbrklý. Že nemôžem vedieť všetko. Zavreli mi kamaráta, ktorého
som si vážil a mal som ho rád. Znepokojili moje myšlienky – pýtal som sa: ‚Je to tak?‘
A odpovedal som ako disciplinovaný občan: ‚Si ešte hlúpy, nevyznáš sa v mnohých ve-
ciach, a ktovie, ako to je, nevieš o tom všetko, čert ho vie, či naozaj nie?‘ Svedomie sa

23 Kultúrny život, č. 17/1956.

24 Tamže.

25 Tamže.

26 Tamže.

27 Tamže.

28 Tamže.

búrilo, rozum – nie môj rozum, rozum spoločenský – síce pochyboval, ale vysvetľoval. Bolo pohodlnejšie vysvetliť si to takto, ako zhrýzať sa vo vnútri. Bola to doba odkladov nepríjemných myšlienok. Narástli za tie roky odkladov do veľkých výšok a hrozili morálne hubiť. Čo o tom súdím dnes, poučený vážnosťou prítomných čias? Myslím si: môžeme sa mylíť, ale nebudem viac konať podľa jednej z troch zložiek, vytvárajúcich dôstojnosť ľudskú. Tam, kde nie sú vedomosti, viera a cítenie v jednote, tam sa nepoddaj, tam buď ostražitý, tam riadne váž, kým odsúdiš a hlavne – neodkladaj, ale konaj! Máme na Slovensku krásne porekadlo. Hovorí: ‚Všetci ľudia všetko vedia.‘ A bolo chybou ignorovať túto nesmierne cennú ‚kádrovú‘ poučku a spoliehať sa na rozum prichádzajúci odkiaľsi zhora. Ľud vie, kedy mu hovoríme a kedy mu nehovoríme pravdu. Na literárnom diele sa to vždy pozná. Čo nechceš, nevieš, čo sa bojíš napísať, čo predstieraš, čo pričesávaš, lakuješ, klameš, to sa ti niekde v diele objaví – čo i len v jednej vete, ktorá ti môže zhodiť celé dielo...‘²⁹

Prejav Ladislava Mňačka bol viac rás prerušený potleskom, čím spisovatelia vyjadrili, že s jeho myšlienkami súhlasia. Stotožnili sa aj s tým, čo povedal na konci: ‚Je krásne toto porekadlo – ‚Všetci ľudia všetko vedia‘. Povýšil by som ho na hlavnú zásadu vytvárania vzťahov medzi ľuďmi i vyzdvihovania na miesta, kde môžu rozhodovať o druhých. Povýšme ho na také, veď umožňuje najneklamnejšie a najľudskejšie posúdiť klady i záporny človeka. Povýšme ho v mene skazy kádrových dotazníkov, ktoré škodili poctivému, snažiacemu sa napísať všetko dobré i zlé, a prospievali štréberom, karieristom, ľuďom amorálnym, nezastavujúcim sa pred ničím. A preto končím obrazne – zvezme všetky tie kádrové dotazníky na Václavské námestie, navršíme ich tam, zapálme a urobme ohromnú ľudovú slávnosť! To sa bude inak tancovať, než tancovávala naša mládež pri slávnostiach organizovaných.‘³⁰

A úplne na záver sa vrátil k začiatku svojho vystúpenia. ‚Ešte som si však neodpovedal na otázku, kto vlastne som. Nevieť, pretože neviem, čo je v mojich mnohých kádrových dotazníkoch zapísané červeným atramentom a čo sa v nich ešte vyskytne. Jedno však viem – nijaký kádrový dotazník viacej v živote nevyplním!‘³¹

Vystúpenie malo úspech, cez prestávku prišli za Mňačkom viacerí spisovatelia, viac českých, a blahoželali mu. Všimol si, že za predsedníckym stolom na neho zagánil Václav Kopecký a odmerane sa tváril Jiří Hendrych. Na zjazde bol aj prezident republiky Antonín Zápotocký, sám spisovateľ, ďalej Ladislav Štoll a ministri Zdeněk Nejedlý a František Kahuda.

‚Najnormálnejší z celého predsedníctva bol Antonín Zápotocký, i keď neviem, či sa ho nedotklo, čo som hovoril o procesoch. V tomto ani on nemal čisté svedomia, hoci si nemyslím, že by niekomu úmyselne chcel ublížiť. Napriek tomu po smrti Gottwalda, ako prezident republiky, podpísal niekoľko rozsudkov. Udivuje ma, že KSČ procesy nezastavilo ani po poprave obávaného Beriju a jeho prisluhovačov... S vystúpením som bol spokojný a som rád, že som predniesol ostrejší prejav. Vystúpil som medzi prvými po hlavnom referáte predsedu Zväzu československých spisovateľov Jana Drdu. Pridali sa

29 Tamže.

30 Tamže.

31 Tamže.

*ku mne ďalší, svojimi názormi a myšlienkami som ich posmelil, aby boli kritickejší. Nič iné som si nemohol priať.*³²

Mňačkovi vyšla aj druhá vec – redaktori *Kultúrneho života* pod jeho vedením pripravili dve mimoriadne dvanásťstranové čísla. Prvé vyšlo 24. apríla a druhé o dva dni neskôr, 26. apríla 1956. Aj keď zväčša obsahovali hlavné referáty prednesené na zjazde, boli tu aj rozhovory so spisovateľmi, kurzívy, poznámky, zamyslenia. Obe čísla boli ilustrované fotografickými momentkami, kresbami spisovateľov a karikatúrami. Posledné strany sa niesli v humornom tóne, išlo o vtipné postrehy samotných delegátov pod hlavičkami *Čo oči videli a uši počuli*, *Napiš frk – stratiš krk*.

Hotové matrice sa posielali lietadlom do Bratislavy, kde ich kolegovia „kulturáci“ skompletizovali a v tlačiarňi Pravda na Jesenského ulici sa vytlačili. Pred polnocou niekoľko sto kusov zaviezli na stanicu, naložili na nočný vlak a o šiestej hodine už boli v Prahe. Ráno pri prezentácii dostali delegáti najčerstvejší *Kultúrny život*. Lepšiu reklamu si noviny nemohli spraviť.

Tretie, normálne číslo, vyšlo v deň skončenia zjazdu – 29. apríla. Rovnako bolo celé venované celoštátnemu zjazdu spisovateľov i s humoristickou zadnou stranou *Tam, kde sa zlieva Vltava, Labe a víno*.

Namiesto úvodníka boli v čísle krátke rozhovory *Zjazd očami spisovateľov*. Antonín Zápotocký (jeho názor bol na prekvapenie uverejnený posledný, a nie prvý, ako býva zvykom u najvyšších predstaviteľov) povedal, že sa potvrdzuje to, čo napísal do *Mladej fronty*, že keby sa „osem dní mlátila iba prázdna slama, nejaké to zrníčko by sa predsa len našlo“.³³

Rudo Moric, ale aj ostatní, boli omnoho kritickejší. „*Myslím, že referáty (dopredu pripravené – J. L.) ukradli zbytočne veľa drahocenného času, najmä tie, ktoré riešenie problémov neposunuli dopredu. Myslím, že v kuloároch sa oveľa viacej povedalo ako v diskusii.*“³⁴

Dominik Tatarka to povedal inak: „*Zjazd mal veľmi vážnu chybu v tom, že v základných referátoch, najmä v referáte predsedu zväzu a v referáte o kritike, nenastolil hlavné otázky, ktoré spisovatelia v predzjazdovej diskusii vyslovovali, aby ich ani nezhrnul, ani sa nepokúsil na ne odpovedať. Zjazd sa začínal, ako by nebolo XX. zjazdu KSSZ. Ukázalo sa, že spisovatelia vcelku správne odhalili nedostatky svojej tvorby a ich korene.*“³⁵

Pre Mináča bol zjazd rozčarovaním, aspoň tak to povedal v jednej holej vete. Aj po rokoch bolo pre nás rozčarovaním vyjadrenie stranického funkcionára a vykonávateľa rozkazov politbyra, ináč básnika známeho ako veršotepca politických udalostí, Milana Lajčiaka. „*Je to prvý zjazd od Februára 1948 v našej republike vôbec, ktorý skoncoval (verím, navždy) s pompéznosťou a premenil sa na dielňu myšlienok, laboratórium práce.*“³⁶

32 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 15. 10. 1993.

33 *Kultúrny život*, č. 17/1956.

34 Tamže.

35 Tamže.

36 Tamže.

Ten istý Lajčiak ešte pred zjazdom na celoslovenskej konferencii o próze vystríhal pred požiadavkami slobody tvorby, čo bola pre neho sloboda nezodpovedne písať i hovoriť. A diskusiu o slobode tvorby nazýval križovatkou, ktorá vedie od jednej priekopy po druhú.³⁷ Nastávajúce roky potvrdili, ako sa Milan Lajčiak vedel každej dobe a každej situácii prispôbiť. Ale takých básnikov a spisovateľov by sme našli na Slovensku i v Česku viac, nehovoriac o ďalších umelcoch a vedcoch, ktorí sa nikdy nestratili a vyznali sa v každej „tlačnici“.

Najprihodnejšie zjazd zhodnotil František Hrubín, ktorého vystúpenie, spolu s vystúpením Jaroslava Seiferta a Ladislava Mňačka, vzbudilo najväčšiu pozornosť: „*Najviac ma na zjazde zaujali Slovenky.*“³⁸

A ako hodnotil zjazd Mňačko? Po rokoch nám povedal: „*Ja som až taký sklamaný nebol, pretože som nebol rojko, ani som si nemyslel, že historický XX. zjazd KSSZ všetko zmení akoby šibnutím prútika. Viete, že niektorí spisovatelia tomu verili? Naivne si mysleli, že tým prútkom bude práve tento zjazd spisovateľov. Stále nechápem, ako mal naštartovať celú spoločnosť, keď ho pripravovali a mali pod kontrolou tí, ktorí verne slúžili svojim chlebobdarcom a budovali si za ich pomoci svoju kariéru. Zjazd až taký márný nebol, všeličo naštartoval a na všeličo poukázal. Skôr si myslím, že spisovatelia nedozreli a nechopili sa príležitosti. Mali sme sa dať všetci dohromady a spoločne začať ťahať za jeden koniec. To je však ťažké, nech je reťaz akokoľvek silná, vždy sa nájdu slabé ohnivé. Ľudia sa v každej dobe dajú kúpiť, podplatiť za obrok ovsu. Koľko dobrých zmien a revolúcií stroskotalo na kolaborácii a nejednote...*“³⁹

Mňačko vysoko hodnotil nielen vystúpenie F. Hrubína, ale aj J. Seiferta. Oboch mal rád a veľmi si ich vážil, preto si s nimi tak dobre rozumel. Seifert vo svojom vystúpení išiel ešte ďalej ako Mňačko. Odvážne navrhol, aby zjazd v záverečnej rezolúcii žiadal prepustenie všetkých uväznených spisovateľov a prijal výzvu na spoluprácu s umlčovanými autormi. „*Kiež by sme v tejto chvíli, my, spisovatelia, boli naozaj svedomím svojho národa, kiež by sme boli svedomím svojho ľudu! Lebo – verte mi – obávam sa, že sme nim neboli už niekoľko rokov, že sme neboli svedomím zástupcov, svedomím miliónov, ba dokonca – že sme neboli ani svedomím seba samých.*“⁴⁰

Ak myslel na ľudskú a stavovskú povinnosť zastat' si uväznených a umlčovaných kolegov, spýtal sa všetkých prítomných: „*Či sme naozaj len výrobcami veršov, rýmov a metafor? Či sme naozaj iba rozprávačmi príbehov – a nič viac?*“

Cez prestávku zašiel Mňačko za Seifertom, ktorý sa práve rozprával s Hrubínom. Chlapy im stisol ruku a povedal: „*Keby sme mali na Slovensku takýchto Seifertov a Hrubínov! Hrubín sa dobrácky usmial a odpovedal: Nám, Láďo, chýbajú Mňačkovci!*“⁴¹

37 Kultúrny život, č. 3/1956.

38 Kultúrny život, č. 17/1956.

39 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 15. 10. 1993.

40 Kultúrny život, č. 18/1956.

41 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. 10. 1993.

O Mňačkovi je známe, že nebol lakomý, každému doprial. A keď bolo treba, bez problémov rozdal aj posledné. O to viac nás prekvapuje neskorší postoj Vojtecha Miháliku voči nemu.

Na prvej schôdzi po celoštátnom zjazde Mňačko žiadal od výboru Zväzu slovenských spisovateľov, aby schválil odmeny pre pracovníkov *Kultúrneho života* za mimoriadnu prácu počas zjazdu, ale aj v predzjazdovej kampani, veď na zväze boli mimoriadne peniaze, ktoré prišli od štátu na prípravu a organizovanie zjazdu. Protestoval jedine Vojtech Mihálik. Zaujímalo ho napríklad, koľko odpracovala pani Dunajská. Mňačko zdôvodnil, že písala na stroji aj v noci a bola pre redaktorov mimoriadne potrebná celých deväť dní. Mihálik mal pochybnosti aj o Mňačkovi. „*Neviem, či je dosť správne, či medzi odmenenými má byť aj šéfredaktor. Nezdá sa, že to je celkom správne.*“⁴² Mňačko chlapsky odpovedal: „*Keď nemá byť, nebude.*“⁴³

Trápnu situáciu sa snažil vyriešiť Milan Ferko, ktorý povedal: „*Myslím, že to súdruh Mihálik povedal trochu neuvážene... V tlačiarni sme sedeli do noci a robili korektúry. Nehovorím o sebe, ale o Mňačkovi a ostatných, ktorých som videl, ako pracovali, ako aj súdruh Proháčka tu v Bratislave... Myslím, že teraz musíme odhliadnuť od funkcie a hovoriť o práci. Je to odmena za mimoriadne pracovné úsilie.*“⁴⁴

Ján Kostra pokračoval: „*Je to dosť trápna vec hovoriť o tom, aby sa takého honoráru nedostalo šéfredaktorovi Kultúrneho života za tie veci, ktoré tak prekvapili na zjazde spisovateľov. Prekvapilo nás, že Kultúrny život vychádzal tak pohotovo, že sme nemali poňatie, že to je možné. Taktiež to, pamätám sa na jednu noc, keď súdruh Mňačko celú noc robil, ešte aj matrice zaviezol autom na letisko, takže táto finančná odmena je odôvodnená. Prečo by mal byť z toho vyňatý? Ešte dodnes sa nedalo kolektívu redakcie nijaké uznanie za to, že tak pohotovo vystupoval v týchto dňoch zjazdu, prečo máme teda predlžovať diskusiu o týchto finančných veciach?*“⁴⁵

Svojím názorom prispel aj Vladimír Reisel: „*Domnievam sa, že je správny návrh, aby bola daná odmena za tieto nadčasové hodiny a že tu netreba rozlišovať šéfredaktora, alebo zástupcu šéfredaktora, alebo redaktora. Myslím, že je to potrebné, ak sú na to možnosti krytia.*“⁴⁶

Mňačko, aj keď to nedával nijako zvlášť najavo, bol pripomienkou Miháliku, o ktorom raz povedal, že nie je dobrý človek,⁴⁷ sklamaný. Najmä preto, lebo všetci dobre vedeli, ako jedno číslo zachránil tým, že za vlastné peniaze kúpil dva koňaky v hodnote 240 korún a dal ich ako úplatok v pražskej tlačiarni, kde im sádzali články.⁴⁸

42 Stenografický záznam zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 11. júna 1956, s. XXV/1. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

43 Tamže, s. XXV/2.

44 Tamže.

45 Tamže, s. XXV/2 – XXV/3.

46 Tamže, s. XXV/3.

47 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 12. 10. 1993. O Mihálikových charakterových vlastnostiach sa vyjadril aj roku 1990 v rozhovore s Pavlom Hudíkom, odvysielanom v Slovenskom rozhlase v relácii *Stretnutia*. Vtedy konkrétne povedal: „*Mihálik bol zlý človek, ale dobrý básnik.*“

48 Stenografický záznam zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 11. júna 1956, s. XXV/3. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

Aj keď výbor zväzu odmeny nakoniec schválil aj šéfredaktorovi, Mňačko bol dlho roztrpčený. Zákernosť ťažko znášal a akékoľvek bezprávie ho dlho morilo. Nebol typ človeka, ktorý nepríjemnosti vyhadzuje z hlavy a na druhý deň o ničom nevie. Všetko zlé a nepríjemné nosil dlho v sebe a nevedel to prehodiť cez plece.

K mimoriadnym zjazdovým číslam sa vrátil roku 1965 v slávnostnom čísle *Kultúrneho života*, ktorý vyšiel k 20. výročiu založenia časopisu. Mnohí sa ho aj neskôr pýtali, ako to dokázal. *Mysleli tým tie tri čísla, ktoré vyšli v jednom jedinom týždni... Zjazd sa začal v pondelok. V utorok ráno našli delegáti zjazdu na stole pred sebou vytlačené číslo Kultúrneho života s referátmi, diskusiou, postrehmi, karikatúrami, poznámkami i komentármi z priebehu prvého zjazdového dňa. Literárni noviny, ktoré vychádzajú v Prahe, sa objavili v zjazdovom paláci až okolo obeda. Dva dni nato, vo štvrtok ráno, ležalo na stoloch delegátov ďalšie, štrnásťstránkové číslo KŽ. V sobotu, v posledný deň zjazdu, sme delegátom rozdali tretie, dvanásťstránkové číslo. Spolu sme v jednom týždni vyrobili tri čísla Kultúrneho života v celkovom rozsahu 40 strán. Tí z delegátov, ktorí vo svojom živote privoňali k novinárskej práci, nevedeli pochopiť, ako je to možné, ako sme to dokázali, ako sa nám to mohlo podať. Bolo to možné. Bolo to možné preto, že každý člen redakčného kolektívu stál na svojom mieste a prekonával svoje možnosti a schopnosti. Bolo to možné tak, že podaktorí sme celý týždeň nezažmurili oko. Ja som sa bál lahnúť si čo i len na hodinku, vedel som, ak raz zaspím, už nevstanem. Keď na mňa doliehala neprekonateľná únava, ,oživoval' som sa tuhou kávou a koňakom – vždy len natoľko, aby otupené zmysly opäť vnímali. Po celý deň som bol na zjazde, viac v kuloároch ako v zasadacej sieni. Časť materiálu sme posielali letecky pendlujúcim kuriérom do Bratislavy, časť sme v noci dali vysádzať v pražskej tlačiarňi Orbis. (Je pozoruhodné, že KŽ nikdy vo svojej histórii nemal tak málo tlačových chýb ako vtedy, keď polovičku jeho strán sádzali českí sadzači a korigovali českí korektori.) Zaniesol som rukopisy večer do Orbisu, dohodovorili sme sa, kedy mám prísť po sadzbu. Obyčajne to bolo okolo druhej v noci. Odviezol som so šoférom sadzbu, musel som sa akosi udržať pri vedomí do rána, do pol piatej, keď sme viezli sadzbu na letisko. Dnes to už nie je nič zvláštne vidieť v kvetinárstve v apríli ruže, v roku 1956 to bolo skoro nemožné. Ale ja som každé ráno odovzdával letuške, ktorá od nás preberala sadzbu, tri červené ruže. V Bratislave čakal na letisku Ján Proháčka, prevzal sadzbu, s redaktormi, ktorí zostali v Bratislave, čakali do jedenástej hodiny na správy zo zasadania, o druhej poobede sa rozbehli rotačky.⁴⁹*

Mňačko na záver spomenul, že s *Kultúrnym životom* ho „viaže veľa spoločných bojov, ale nikdy som sa s ním necítil tak dobre, ako vtedy, keď sme dokázali, že pohotovosť, rýchlosť, živosť, vtíp, nápaditosť v našich novinách sú možné. Že, teda, fádnosť a nepohotovosť našej tlače nie sú zapríčinené ,neschopnosťou' novinárov.“⁵⁰

Z príspevku sa ešte dozvedáme, že v sobotu bol už Mňačko taký vyčerpaný, že nešiel na ukončenie zjazdu. V kuse spal až do pondelkového rána.

Mňačko splnil svoje poslanie, ktoré si dal pri nástupe za šéfredaktora *Kultúrneho života* vo februári 1956. Skonsolidoval časopis, získal mu ešte väčšiu vážnosť i renomé. Čo je najpodstatnejšie, urobil z neho širokú tribúnu. Nevyhýbal sa ani kritickým mate-

49 Kultúrny život, č. 52/1965.

50 Tamže.

riálom, poskytol priestor viacerým autorom a „vyhnal“ redaktorov do terénu. Tí sa, na počudovanie, na neho nenahnevali, ale boli radi, že ich rozhýbal. A on vedel, že nech sú akíkoľvek, môže sa na nich spoľahnúť. Nemýlil sa, ani raz ho nesklamali a drukovali mu. Keď vyrábali mimoriadne zjazdové čísla, zblížili sa ešte viac – pracovne i ľudsky. Učili sa od neho a on od nich. Výhodou bolo, že nebol namyslený a k všetkým mal rovnako blízko. Vedel ich skritizovať, ale aj pochváliť a vypíť si s nimi.

Trápilo ho iba, že sa mu nepodarilo sledovať literatúru iných národov. Prekážalo mu, že *Kultúrny život* bol výsostne slovenským časopisom, málo sa v ňom písalo o českej literatúre, nehovoriac o svetovej. Mal predstavu, že do „Kulturáku“ prítiahne kvalitnú svetovú literatúru. Bol si však vedomý, že na to by potreboval dlhší čas – takto koncipovaný časopis sa nedá vybudovať za tri mesiace. Prítom treba podotknúť, že pod svetovou literatúrou si nepredstavoval len literatúru Sovietskeho zväzu a bratských socialistických krajín.

Tým, že vyrobil dve, resp. tri čísla z celoštátneho zjazdu spisovateľov, ukázal, že ak je ochota na všetkých stranách, dá sa urobiť veľmi rýchlo niekoľko kvalitných čísel i „na kolene“. A prítom netreba zvolávať stránickej schôdze ani iné orgány. Stačí, aby mal šéfredaktor dôveru a voľnú ruku. Ten potom vie, čo má robiť.

Mňačko mohol spokojne odísť z postu šéfredaktora *Kultúrneho života*. Aj tak urobil. Ťažko povedať, či si niektorí funkcionári strany, ale aj novovzniknutého Zväzu slovenských spisovateľov nevydýchli. Neboli si u neho nikdy istí, či nevyrobí nejaký škandál. A čo potom?

Dačo pravdy na tom bude, lebo Mňačka nikto neprehováral, aby *Kultúrny život* viedol ďalej. Ani to nedostal ako stránickú úlohu. Zdá sa, že obe strany boli spokojné... Mňačka chceli len na pár týždňov, kým sa vráti z tvorivej dovolenky nastupujúci šéfredaktor. Na otázku novozvoleného tajomníka zväzu Ctibora Štítnického, či trvá na plánovanom odchode, Mňačko povedal: „*Trvám, nemôžem predlžovať. Mám svoje plány, ktoré chcem realizovať.*“⁵¹

Nakoniec z Juraj Špitzer priznal, prečo hneď nechce nastúpiť: lebo ide uhorková sezóna. Mňačko podráždene zareagoval: „*Odchádzajúci šéfredaktor ti nebude túto uhorkovú sezónu zachraňovať.*“⁵²

Skôr ako výbor Zväzu slovenských spisovateľov definitívne potvrdil vo funkcii nového šéfredaktora Juraja Špitzy, Mňačko sa vo voľnej debate vyjadril aj k niektorým problémom okolo *Kultúrneho života*. Niektorí totiž navrhovali, aby o dôležitých veciach nerozhodoval šéfredaktor, ale redakčná rada. „*Odmietol som Tatarkovi uverejniť jeden článok. Urobil som to z právomoci šéfredaktora... Prebral som Kultúrny život v takej situácii, ako bol predom mnou robený, a preto aj toto moje rozhodnutie. To je jedna otázka. Keď som prijal, že nesiem zodpovednosť za uverejňovanie v Kultúrnom živote, a keď som to považoval, aby to nebolo uverejnené, neviem, či je správne, aby rozhodovala o tom aj redakčná rada. Myslím si, že je to veľmi dôležitá otázka budúcnosti Kultúrneho života. Nesúhlasím ani s Tatarkom, že Kultúrny život má byť voľná tribúna. Keď by mal*

51 Stenografický záznam zo schôdzky výboru Zväzu slovenských spisovateľov dňa 11. júna 1956, s. XI/3. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

52 Tamže, s. XXI/4.

*byť, nepotrebuje redaktora. Som zvedavý, že kto by potom prevzal vedenie. Ak by sme mali prijať voľnú tribúnu v Kultúrnom živote, nech je kultúrna tribúna vymedzená a odlúčená od ostatnej časti časopisu, ktorú nebude robiť redakcia. Redakcia nemôže robiť časopis tak, že bude proti svojmu presvedčeniu.*⁵³

Kde odišiel Mňačko z *Kultúrneho života*, presne nevieme. V stenografickom zázname je zachytené, že „*bude štátnym reportérom v službách Povereníctva kultúry*“.⁵⁴ Povedal to C. Štítnický, ktorý zasadnutie výboru Zväzu slovenských spisovateľov viedol. V uznesení sa však píše čosi iné: „*Výbor Zväzu slovenských spisovateľov poďakoval Ladislavovi Mňačkovi, ktorý prijal vedenie Kultúrneho života v období predzjazdovej kampane II. zjazdu českých a slovenských spisovateľov a odchádza na študijný pobyt do Handlovej...*“⁵⁵ Podobne to povedal Mňačko v diskusnom príspevku na zjazde v Prahe: „*Nebyť zjazdu, bol by som dnes už niekoľko mesiacov ako agitátor v Handlovej.*“⁵⁶ S najväčšou pravdepodobnosťou ide o tú istú záležitosť. Študijný pobyt mu hradilo Povereníctvo kultúry. V konečnom dôsledku Mňačko urobil dobre, lebo začal pracovať na povestných reportážach *Kde končia prašné cesty* a *Oneskorené reportáže*, ktoré rozhýbali stojaté vody a stali sa kultovými knihami. Mňačko tieto vody nazýval „*smradľavé žaburince.*“⁵⁷

Prekvapuje nás aj celkom nepodstatná vec. V zápisnici je uvedené, že výbor Zväzu slovenských spisovateľov poďakoval Mňačkovi za prácu šéfredaktora. V stenografickom zázname však o tom žiadnu zmienku nenachádzame. Nakoniec poďakovať sa patrilo, za krátky čas na poste šéfredaktora urobil viac než iný za niekoľko rokov.

53 Tamže, s. XII/3.

54 Tamže, s. XII/2.

55 Uznesenie z prvej schôdzky novozvoleného výboru Zväzu slovenských spisovateľov 11. júna 1956, s. 3. Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava.

56 Kultúrny život, č. 17/1956.

57 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom 6. 3. 1992.

KAPITULNÝ VIKÁR JÁN DECHET – SYMBOL ÚSILIA KOMUNISTICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU O ROZVRÁTENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI

JOZEF H A Ľ K O – J A N P E Š E K

HAĽKO, J. – PEŠEK, J.: Chapter Vicar Ján Dechet – A symbol of the violence of the communist regime in Czechoslovakia directed towards subversion of the Catholic Church. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 287 – 304, Bratislava.

After the February coup of 1948, the Catholic priest Ján Dechet (1908-1968) became a collaborator with the Communist Party in its struggle with the Catholic Church. He engaged in the so-called Catholic Action, by which the communist regime endeavoured to achieve the internal subversion of the Church. However, this soon collapsed and the ruling structures oriented themselves towards dominating all the churches with the help of the so-called ecclesiastical legislation from October 1949. Their application included the „imposition“ of supporters or collaborators of the ruling Communist Party in leading positions in the churches. The forcible installation of Ján Dechet as administrator of the Diocese of Banská Bystrica in March 1950 after the death of the Bishop of Banská Bystrica Andrej Škrábik at the beginning of the year. Dechet was formally elected chapter vicar at the beginning of 1951 under pressure from the regime. The Holy See excommunicated Dechet and the question of his position within the Catholic Church remained unsolved until his death. Dechet was an internally disturbed person, who led a disorganized personal life in conflict with the principles of priesthood. On the one hand, he served the regime and showed his subservience to it in an extreme way, but on the other he repented of his offences against the Church and begged the bishops for forgiveness. When the „protective hand“ the regime had held over him weakened at the beginning of 1968, opposition to Dechet grew so much that he was not able to confront it. He left the diocese in March 1968 and moved to Bratislava, where he died in June of the same year.

History. Czechoslovakia. Chapter Vicar Ján Dechet – A symbol of the violence of the communist regime in Czechoslovakia directed towards subversion of the Catholic Church.

Koncom roka 1950 vypracoval ústredný úrad pre dohľad nad cirkvami v Československu, Štátny úrad pre veci cirkevné (ŠÚC), dokument s názvom *Perspektíva našej cirkevnej politiky v roku 1951 a hlavné úlohy ŠÚC v roku 1951*. Doslova sa v ňom uvádza: „*Našou ústrednou úlohou v budúcom roku bude vytvoriť celkom spoľahlivé vedenie katolíckej cirkvi u nás, ktoré bude pevno stať na strane ľudovej demokracie. Čo najskôr presadíme, aby boli vo všetkých diecézách menovaní riadne podľa cirkevných pravidiel za správcov diecézy generálni, nebo kapitulní vikári, spoľahliví kňazi.*“¹ Jedným z tých-

1 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ŠÚC, k. 220. *Perspektíva našej cirkevnej politiky v roku 1951 a hlavné úlohy ŠÚC v roku 1951* (6. december 1950).

to kapitulných vikárov sa na takmer dvadsať rokov stal kňaz Ján Dechet, dosadený do Banskej Bystrice.²

Narodil sa 28. júna 1908 v Radošine, okres Topoľčany, do osemdetnej rodiny. Jeho otec Ignác bol poľnohospodárskym robotníkom, matka Júlia pomáhala na veľkostatku. Študoval na gymnáziu v Nitre, hlásil sa do malého seminára (po stredoškolskom štúdiu forma prípravy na vysokoškolské bohoslovecké štúdium), „*lebo sa tam neplatilo viac, ako na vlak*“. Z nedostatku financií sa prihlásil aj na štúdium teológie v Olomouci, „*kde to bolo najlacnejšie*“.³ Po kňazskej vysviacke roku 1934 pôsobil ako kaplán v Krakovanoch, Topoľčanoch, Stupave a Gajaroch, od roku 1937 dva roky ako prefekt kňazského seminára v Bratislave. Odtiaľ ho, podľa vlastného vyjadrenia, pre „*politické presvedčenie nehlinkovské*“,⁴ preložili za farára a dekana do Senohradu, po ktorom nasledovali fary v Bzovíku a Ivánke pri Dunaji, kde zotrval do roku 1950.⁵

Pred rokom 1938 bol Dechet členom Československej strany ľudovej, tzv. Mičurovej⁶. Možno aj preto bol, podľa dotazníka o jeho štátnoobčianskej spoľahlivosti, v čase existencie Slovenskej republiky „*dvakrát udaný a vyšetrovaný, že pracuje proti intenciam strany a Hlinkovej gardy*“. V roku 1942 sa však predsa stal členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a podľa jeho vlastných slov bol vymenovaný aj za predsedu miestnej organizácie, ale „*bez vedomia a súhlasu*“.⁷ Kádrová informácia Obvodného úradu v Senohrade, kde Dechet na jeseň 1945 pôsobil, doplnila, že menovaný bol síce „*zástancom a propagátorom Slovenského štátu a ideológie vodcovskej*“, ale staval sa proti nepravostiam gardistov, prenasledovaných chránil a pomáhal im hmotne i morálne. Zamedzil napríklad deportáciu Žida Dr. Júliusa Haasa.⁸ „*Vyhlásil som zbierku v kostole,*“ spresňoval Dechet, „*a ošetroval som partizánov... Bol som násilne odvlečený Nemcami, ale som utiekol.*“⁹ „*Počas Slovenského národného povstania,*“ dodal

-
- 2 K osobe Jána Decheta, predovšetkým v súvislosti s jeho dosadením za administrátora Banskobystrickej diecézy začiatkom roka 1950, už bolo napísaných niekoľko prác, resp. štúdií. Z novších pozri napr. PEŠEK J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Veda, Bratislava 1997, s. 117 – 122; VNUK, F.: *Zásahy štátnej moci do obsadenia biskupského úradu v Banskej Bystrici v roku 1950*. In: Historický zborník 7, 1997. Matica slovenská, Martin, 1997, s. 37 – 57; VNUK, F.: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Matica slovenská, Martin, 1999, s. 109 – 127; KMEŤ, N.: *Postavenie cirkvi na Slovensku 1948 – 1951*. Veda, Bratislava 2000, s. 189 – 204.
 - 3 Súkromný archív Jozefa Haľka (SAJH), Vlastný životopis Jána Decheta z 18. 9. 1961. Pozn.: V krátkom čase budú dokumenty o J. Dechetovi odovzdané niektorému zo štátnych archívov, najpravdepodobnejšie SNA v Bratislave.
 - 4 SAJH, Dotazník Jána Decheta z 18. 9. 1961.
 - 5 PAŠTEKA, J. a kol.: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Lúč, Bratislava 2000, s. 230.
 - 6 SAJH, Dotazník Jána Decheta z 21. 11. 1952.
 - 7 SAJH, Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátnoobčianskej a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca z 9. 10. 1945. O sedem rokov neskôr J. Dechet do podobného dotazníka napísal, že členom HSLS nebol, „*ale ma pokladali ako každého kňaza za ľudáka*“. SAJH, Dotazník Jána Decheta z 21. 11. 1952.
 - 8 SAJH, Preverenie duchovných – šetrenie Obvodného úradu v Senohrade z 8. 11. 1945.
 - 9 SAJH, Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátnoobčianskej a národnej spoľahlivosti štátneho a verejného zamestnanca z 9. 10. 1945.

ešte neskôr, „som všetko dal ochotne... piatemu odriadu partizánov, skrýval som počas okupácie dve rasovo prenasledované rodiny.“¹⁰

Bezprostredne povojnové hodnotenia charakterizujú J. Decheta ako duchovného, ktorý sa „venuje len svojim cirkevným veciam a nebolo zistené, že by sa oddával politickým smerom“, pričom „povesť u svojich veriacich požíva veľmi dobrú“.¹¹ Sám o sebe však Dechet uviedol, že hneď od začiatku zriadenia „chodil rečniť a presvedčovať za mier a budovanie“.¹² Po februári 1948 sa stal členom Akčného výboru Slovenského národného frontu (SNF) v Ivánke pri Dunaji, neskôr Československého a Slovenského výboru obrancov mieru a predsedom Diecézneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva.¹³ Niet divu, že bol jedným z prvých duchovných angažovaných v polovici roka 1949 pri zakladaní rozkolníckej Katolíckej akcie.¹⁴ Podpísal jej *Ohlas*, odsúdený pastierskym listom českých a slovenských biskupov, ktorý, celkom logicky, svojim veriacim neprečítal.¹⁵ Naopak, vyzýval „prikročiť k dielu“, čiže k „spolupráci katolíckej cirkvi s naším ľudovodemokratickým štátom“.¹⁶

Takzvaná Katolícka akcia rýchlo skrachovala¹⁷, hoci formálne ešte určitý čas prežívala. Komunistický režim sa preto rozhodol podriaadiť si cirkvi, predovšetkým katolícku, pomocou sily zákona. Národné zhromaždenie po intenzívnej „politickej príprave“ formálne odhlasovalo tzv. cirkevné zákony, t. j. zákon č. 217/1949 Zb. o zriadení ŠÚC a zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom. Hlasovacej mašinérii predchádzala rozprava plná fráz o úmysloch štátnej moci pomôcť cirkvám a ostrých útokov proti katolíckej hierarchii. To, že odmietla prijatie zákonov a nevyslala do Národného zhromaždenia oficiálnu delegáciu (na rozdiel od niektorých iných cirkví), sa režim pokúsil kompenzovať početnou účasťou radových katolíckych kňazov; asi 150 sa ich nechalo presvedčiť alebo donútiť k osobnej účasti na schvaľovaní zákonov. Po schválení zákonov a ukončení parlamentného zasadania diskutovali s prítomnými duchovnými ministri Alexej Čepička, Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý a Josef Plojhar. Hodnotiacia správa uvádzala, že „veľmi pekne vystúpil v diskusii čs. biskup dr. Novák (biskup Československej cirkvi Miloslav Novák – J.H., J.P.), rímsko-katolícky farár Dechet zo Slovenska a zástupca slovenských reformovaných evanjelikov

10 SAJH, Vlastný životopis Jána Decheta z 18. 9. 1961.

11 SAJH, Šetrenie Odbočky Štátnej bezpečnosti v Bratislave o Jánovi Dechetovi z 30. 8. 1947.

12 SAJH, Vlastný životopis Jána Decheta z 18. 9. 1961.

13 SAJH, Dotazník Jána Decheta z 21. 11. 1952.

14 SAJH, Posudok na Jána Decheta od Ondreja Pavlíka z 30. 5. 1949.

15 SAJH, Výpis zo situačnej správy kultového referenta za Bratislavu a okolie zo 14. 9. 1949.

16 SAJH, Výpis zo situačnej správy kultového referenta za Bratislavu a okolie z 19. 10. 1949.

17 K priebehu tzv. Katolíckej akcie na Slovensku pozri PEŠEK, J.: „Katolícka akcia“ na Slovensku roku 1949. In: *Historický časopis*, 44, 1996, č. 1, s. 47 – 63; VNUK, F.: *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950. Ústav dejín kresťanstva na Slovensku*, Bratislava 1996; KMEŤ, N.: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951*. Veda, Bratislava 2000, s. 105 – 149; HAEKO, J.: *Rozbiť Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia. Pokus o vytvorenie „národnej cirkvi“ v Česko-Slovensku 1949*. Lúč, Bratislava 2004.

*Maťašík. Všetci traja poďakovali ministrom za schválené cirkevné zákony a zdôraznili povinnosť duchovných íst' verne s pracujúcim ľudom“.*¹⁸

Prijatie tzv. cirkevných zákonov, konkrétne zákona č. 218/1949 Zb., prinieslo do praxe inštitút udeľovania predbežného štátneho súhlasu na výkon duchovnej funkcie. Brané dôsledne by to znamenalo riešiť túto otázku okamžite u všetkých duchovných, čo by z hľadiska vládnucích štruktúr, pochopiteľne, mohlo situáciu skomplikovať. Z taktických dôvodov sa preto funkcionári režimu pri udeľovaní súhlasu obmedzili len na prípady vymenovania do novej funkcie a tých veľa nebolo. Postihlo to niekoľko desiatok duchovných, ktorých cirkevná vrchnosť vymenovala po 14. októbri 1949, keď boli tzv. cirkevné zákony schválené v Národnom zhromaždení. Keď ani dodatočne nepožiadali príslušný orgán štátnej správy o súhlas na výkon funkcie, internovali ich v kláštore v Mučeníkoch. Konflikt medzi štátom a katolíckou cirkvou sa najviac vyhroutil v súvislosti s udeľovaním štátneho súhlasu na výkon funkcie kapitulného vikára v Banskej Bystrici po úmrtí biskupa Andreja Škrábika 8. januára 1950.

Kapitula v Banskej Bystrici zvolila na svojom zasadnutí 10. januára 1950 za kapitulného vikára, t. j. za správcu diecézy, dovtedajšieho generálneho vikára Daniela Briedoňa. Na túto voľbu nebol vyžiadaný predbežný súhlas, ako to ukladal zákon č. 218/1949 Zb., a ani dodatočne kapitula ani novozvolený kapitulný vikár žiadosť nepodali. S Briedoňom pôvodne funkcionári režimu počítali, no „*sklamal ich*“.¹⁹ Slovenský úrad pre veci cirkevné (SIÚC) voľbu neuznal a varoval Briedoňa, že jeho dovtedajší postup zakladá skutkovú podstatu trestného činu; ten 20. januára 1950 biskupský úrad opustil. Situácia v Banskej Bystrici sa od samého začiatku vyvíjala ako celoštátny prípad, ako precedens, v ktorom ani jedna strana (predstavitelia režimu verzus episkopát) nechcela alebo nemohla ustúpiť. Predsedníctvo ÚV KSČ 30. januára 1950 rozhodlo „*trvať na tom, aby bez predbežného štátneho súhlasu zvolený správca diecéry dr. D. Briedoň podal riadnu žiadosť. Vyčkať zákonom stanovenú tridsaťdňovú lehotu a pripraviť návrh na menovanie správcu diecézy*“.²⁰ Predstavitelia režimu teraz už ani nemali záujem, aby D. Briedoň podal riadnu žiadosť, a boli pripravení v prípade jej podania súhlas neudeliť.²¹ Medzi D. Briedoňom a Gustávom Husákom sa (za prítomnosti predsedu KNV Ondreja Klokoča) 11. februára 1950 uskutočnil, povedané Husákovými slovami, „*dramatický rozhovor*“,

18 Vojenský historický archív (VHA), Praha, f. 100/52, zv. 3, a. j. 20. Správa generálneho sekretariátu ÚAV NF v týždni od 10. do 16. 10. 1949.

19 Zmocnenc na biskupskom úrade v Banskej Bystrici informoval v týždennej správe SIÚC, že presviedčal D. Briedoňa, aby podal žiadosť, pričom mu zdôrazňoval, že to má byť žiadosť, a nie oznámenie o zvolení. Briedoň to vraj sľúbil, no neurobil: „*Napriek tomu, že sme v menovanom mali pomerne najväčšiu dôveru, tento sklamal. Sklamal z toho dôvodu, že prestal byť samostatným, rozhodným, pri všetkom počínaní bol odkázaný na rozum iných a najviac však na personál bývalého biskupa a kanonikov.*“ SNA, Bratislava, f. SÚC, k. 19. Týždenná správa, hlásenie z 21. 1. 1950.

20 Uznesenie predsedníctva ÚV KSČ z 30. januára 1950. In: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Cirkevní komise ÚV KSČ („Cirkevní šestka“). Duben 1949 – březen 1950.* Eds. M. Bulínová, M. Janišová, K. Kaplan. Doplněk, Praha – Brno 1994, s. 355.

21 Do uznesenia zo zasadnutia PÚV KSS 3. februára 1950 bolo v súvislosti s D. Briedoňom zaradené, „*že cirkevný úrad má jeho žiadosť o štátny súhlas, ak takúto žiadosť podá, zamietnuť*“.²¹ SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 794. Zápis zo zasadnutia PÚV KSS z 3. 2. 1950.

na ktorého konci bol donútený vzdať sa svojej funkcie.²² Proti samotnému Briedoňovi pritom zásadné výhrady neboli, hoci „*sklamal*“, čo potvrdzuje aj jeho ďalšie zotrvanie na biskupskom úrade.

Režim situáciu využil na to, aby dal otvorene najavo, že neustúpi a presadí svoju vôľu, či už po dobrom alebo zlom. Jeho vedúci funkcionári rozohrali hru o to, kto by mal byť na uvoľnené miesto dosadený. Pôvodný kandidát SIÚC a osobne Viliama Širokého na túto funkciu Andrej Scheffer z Bobrovca (neskôr v Svätom Ondreji) v Spišskej diecéze odmietol a na scénu sa dostal práve Ján Dechet, tiež z inej diecézy ako Banskobystrickej. Dlhšie váhal, no nakoniec ponuku prijal a SIÚC ho 13. februára 1950 vymenoval za administrátora Banskobystrickej diecézy. Sídlna kapitula jeho vymenovanie neuznala, preto „najreakčnejších“ kanonikov izolovali a potom internovali v kláštore v Mučeníkoch.²³ Postup štátnej správy neuznali ani biskupi a označili ho za protiústavný a protizákonný. Postupne vydali tri pastierske listy, resp. obežníky, a to tak na informáciu kňazov, ako aj s tým, aby ich kňazi prečítali z kazateľníc. Už prvý z nich (zo 17. februára 1950) protestoval proti „*nepredstaviteľnému zásahu do slobody cirkvi a jej organizácie*“. Dechet tým, že prijal funkciu, „*upadol sám do exkomunikácie vyhradenej zvláštnym spôsobom Svätej stolici*“. Varovali, že „*do tejto exkomunikácie by upadol každý kňaz, ktorý by prijal cirkevný úrad alebo miesto bez kanonickej misie od svojho ordinára*“. V záujme udržania jednoty kňazstva biskupi zakazovali kňazom styk so štátnymi orgánmi a s ich pracovníkmi.²⁴ V radoch duchovných vyvolával prípad J. Decheta veľké vzrušenie a s napätím očakávali, ako bude vyriešený. Väčšina z nich bola tvrdým postupom štátnej moci zaskočená a predpokladala rozhodný nesúhlas Svätej stolice.²⁵

Svätá stolica skutočne reagovala rýchlo a tvrdo. Decheta potrestala najťažším trestom, aký môže katolíckeho kňaza postihnúť. Československý vyslanec pri Svätej stolici Ilja Rath poslal Ministerstvu zahraničia ČSR správu: „*Svätá kongregácia konzistoriálna dekrétom z 18. februára 1950 exkomunikovala doživotne správcu banskobystrickej diecézy dekana farára J. Decheta ,special modo' vyhradeným Apoštolskej stolici, pretože sa opovážil prijať od laickej vrchnosti úrad správcu uprázdnenej banskobystrickej diecézy a tento úrad vykonávať.*“²⁶ Správy o tom sa po Slovensku rýchlo šírili, a to najrôznejším spôsobom. Z Vatikánu to oznámili už 18. februára 1950 rozhlasom, ale boli tu aj vnútor-

22 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 6. Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS z 15. 2. 1950.

23 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, GT, k. 2 159, zložka GT-258. Správa o stave Banskobystrickej diecézy – nedatované.

24 Obežník biskupského zboru katolíckemu duchovenstvu so stanoviskom k voľbe kapitulného vikára v Banskej Bystrici. In: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, c. d., s. 390 – 391.

25 Napríklad vládný zmocnenec v biskupskom úrade v Spišskom Podhradí vo svojom hlásení z 19. 2. 1950 uvádzal: „*Vymenovanie dekana farára Decheta za kurátora diecézy banskobystrickej medzi tunajším duchovenstvom vyvolalo značné vzrušenie. Ani v tom najkrajnejšom prípade nepočítalo s tým, že SIÚC v uprázdnenej sídelnej kapitule pôjde až do takýchto dôsledkov... Utešujú sa tým, že Rím ako konečná inštancia v tomto nesprávnom kroku SIÚC, ktorý na podklade cirkevných zákonníkov nie je opodstatnený, môže v záverečnom slove na Decheta uvaliť exkomunikáciu, dôsledok čoho bude ten, že tým mu bude zamedzená akákoľvek duchovná činnosť, čím sa urobí zadosť postaveniu kňazstva.*“ SNA, Bratislava, f. SÚC, k. 2. Prehľad týždenných udalostí na rímskokatolíckom biskupskom úrade v Spišskom Podhradí.

26 Archiv Ministerstva zahraničných vecí České republiky (A MZV ČR), Praha, f. ZZÚ Vatikán, 1948 – 1950, Politická správa č. 2. Exkomunikácia dekana J. Decheta – nedatované.

né zdroje informácií. V Bratislave napríklad zachytili letáky, v ktorých sa oznamovala Dechetova doživotná exkomunikácia a varovanie, že takýto trest postihne aj ďalších zradcov odpadlíkov.²⁷ Exkomunikáciou mal byť potrestaný aj ten, kto by sa s Dechetom stretával. Bolo to tvrdé opatrenie, vedúci funkcionári režimu sa však pripravovali i na možnosť ešte tvrdších krokov zo strany Vatikánu.²⁸ Vytvárala sa podobná situácia ako v období tzv. Katolickej akcie. Napríklad na Orave, kde bezpečnostné orgány zaistili niekoľko kňazov, začali veriaci v mnohých obciach opäť strážiť fary.²⁹

Vládnuce štruktúry zorganizovali veľkú kampaň na podporu J. Decheta a na znemožnenie jeho izolácie, pri vyhlásení najprísnejšieho cirkevného trestu všeobecne očakávanej. Po jeho inštalácii predvolali na KNV v Banskej Bystrici všetkých dekanov Banskobystrickej diecézy a presviedčali ich o oprávnenosti postupu SIÚC (prišli siedmi, dvaja demonštratívne odmietli a jeden sa nedostavil z technických dôvodov). K Dechetovi organizovali delegácie, ktoré mu vyslovovali podporu. S jeho súhlasom sa rozhodli dosadiť do biskupského úradu dvoch spoľahlivých kňazov z Rožňavskej diecézy, aby v nich mal oporu. Následne to vyvolalo konflikt s biskupom Róbertom Pobožným, ktorý s tým ako ich ordinár nesúhlasil.³⁰ Voči Pobožnému, ale i na adresu ďalších biskupov zaznievali vyhrážky „*dosadením nových Dechetov*“.³¹ Príslušné opatrenia urobili po svojej línii aj bezpečnostné orgány. Aparát komunistickej strany i národné výbory (cirkevní tajomníci) dostali inštrukcie, ako postupovať a aké argumenty uvádzať v Dechetov prospech. Sú-

-
- 27 Letáky zachytené v Bratislave mali znenie: „*Rozhodnutím sv. Stolice zo dňa 18. februára 1950 bol zradca-odpadlík Ján Dechet, nepriateľmi sv. Cirkvi dosadený nútený správca banskobystrickej diecézy, zo sv. Cirkvi doživotne exkomunikovaný. Menovaný bývalý kňaz nemôže byť prijatý do sv. Cirkvi, ani keby v budúcnosti urobil pokánie. Tento trest stihne všetkých zradcov-odpadlíkov sv. Cirkvi! Táto správa bude medzi veriacimi banskobystrickej diecézy rozšírená v 22 000 výtlačkov. Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat! E viva il Papa nostro Pio!*“ VHA, Praha, f. 100/52, zv. 7, a. j. 42. Denné hlásenie J. Havelku dňa 22. 2. 1950. (Podčiarknuté v origináli – J. H., J. P.)
- 28 Predstavitelia režimu sa pripravovali aj na to, že Vatikán môže pristúpiť dokonca k vyhláseniu interdiktu, t. j. k zákazu výkonu všetkých náboženských úkonov nad celou Banskobystrickou diecézou. Mali preto pripravený zoznam spoľahlivých kňazov, ktorý by použili bezprostredne po vyhlásení interdiktu pri obsadení väčších farností a kostolov, aby náboženská činnosť v nich nebola prerušená. Národný archív (NA), Praha, f. ÚV KSČ, f. 100/24, zv. 47, a. j. 862. Zápis z 21. schôdze cirkevnej šesty z 9. 3. 1950.
- 29 VHA Praha, f. 100/52, zv. 7, a. j. 42. Denné hlásenie J. Havelku dňa 22. 2. 1950.
- 30 V informácii pre A. Čepičku sa v tejto súvislosti uvádzalo, že obaja kňazi dostali od R. Pobožného list, v ktorom im vyčítal ich postup, čo malo za následok, že jeden z nich ani u J. Decheta nenastúpil. „*S. Husák sa rozhodol, že dá pokyn, aby s Pobožným bolo zavedené vyšetrowanie pre listy, ktoré poslal nami menovanému kancelárovi a sekretárovi banskobystrickej diecézy. Ukazuje sa, že Pobožný sa správa v skutočnosti nepriateľsky. Pobožný už napísal povereníkovi Horákovi rad listov, v ktorých ho vyzýva, aby sa podrobil cirkvi. Nedávno pozval Horáka k návšteve hrobky Horákovho predchodcu, pri ktorej ho teatrálnym spôsobom vyzval a zaklínal, aby sa vrátil a podrobil cirkvi.*“ VHA, Praha, f. 100/52, zv. 7, a. j. 42. Denné hlásenie J. Havelku z 22. 2. 1950.
- 31 Napr. v súvislosti s tým, že R. Pobožný nebol sídelným, ale len svätiacim biskupom, sa medzi ním a A. Horákom rozvinul takýto dialóg. Horák: „*No ale potom miesto sídelného biskupa nie je obsadené, a to už 30 dní od účinnosti zákona. Čo keby aj vám menovali Decheta?*“ Pobožný: „*Aj druhí p. biskupi nie sú sídelní okrem Vojtašáka a Gojdiča.*“ Horák: „*A čo keby vládla všetkým menovala Dechetov?*“ Pobožný: „*Štátoprávne by sa proti tomu nedalo nič namietať.*“ Horák: „*Vidíte, to len potvrdzuje naše tvrdenie, že s vládou sa treba čím skôr pokonať.*“ Pobožný: „*Ja som odhodlaný vyjednávať.*“ SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, GT, k. 2159, zložka GT-258. Záznam rozhovoru A. Horáka s biskupom Dr. R. Pobožným.

časne predstavitelia moci postupovali tak, aby udržiavali cirkevné kruhy v neistote, resp. v nádeji, že by celý konflikt bolo možné zmierlivo urovnať.³²

Vedúci funkcionári režimu si boli vedomí, že J. Dechet má pre nich cenu len vtedy, ak bude akceptovaný ako predstaviteľ Banskobystrickej diecézy. Stanovisko bolo jednoznačné: „*Držať Decheta a presadiť naše stanovisko, aby diecézu skutočne spravoval a aby bol v tejto funkcii kňazmi a veriaciimi uznávaný.*“³³ Decheta však bolo potrebné držať nielen proti tlaku zvonka, ale aj „*proti nemu samotnému*“. Funkcionári ŠÚC i SIÚC so znepokojením sledovali, že „*kolísa*“, ba dokonca nastoľuje svoje výhrady a podmienky. Nebolo sa čo čudovať, veď viacerí mu dávali najavo, väčšinou anonymne, svoje opovrhnutie. „*Zradca, vyvrhel, fuj, fuj, hanbi sa,*“ hromžil na Decheta jeden anonym z Banskej Bystrice, „*zradil si pána Boha za judášske peniaze. Za krátky čas, keď tvoju službu už nebudú potrebovať Tvoji terajší ľudia, kopnú Ťa do zadku... ako to robia s každým, ktorého už nepotrebujú*“.³⁴ Aj v správach SÚC sa uvádzalo, že „*Dechetova matka nesie ťažko jeho činnosť a tiež v rodnej obci sa Dechetovi známi stavajú proti nemu. Dechet preto koncom minulého týždňa kolísal a s. Göllner (jeden z vedúcich pracovníkov SIÚC – J.H., J.P.) spolu s poverenikom Horákom museli s ním v sobotu poobede veľmi dlho rokovať, než podpísal vyhlásenie. S. Göllner má dojem, že pred tým niekto hovoril s Dechetom a oznámil mu, že má možnosť návratu do cirkvi. Pri príchode do Piešťan chcel vo vyhlásení uvádzať rôzne výhrady, že jeho funkcia je dočasná atď.*“³⁵

Správy o „*kolísaní Decheta*“ podával aj zmocnenec SIÚC na banskobystrickom biskupskom úrade: „*Predo mnou sa sťažoval, že keby sa pomery medzi cirkvou a štátom len trošku skonsolidovali, hneď by sa vzdal svojej funkcie a odišiel by do penzie. ... Sťažoval si, že ho kňazi neuznávajú, že ho ignorujú.*“³⁶ Svoju nespokojnosť zopakoval aj pred členmi Diecézneho mierového výboru: duchovenstvo mu neverí, podozrievajú ho ako exkomunikovaného, musí z rôznych strán počúvať poznámky, „*že v banskobystrickej diecéze nemá jurisdikcie*“.³⁷ „*V diecéze sú ešte aj kňazi,*“ konštatuje znovu zmocnenec, „*ktorí sa nevedeli s osobou kapitulného vikára Decheta vysporiadať a tohoto ignorujú.*“³⁸ Roku 1968, ku koncu života, Dechet zopakoval, že „*dávno chcel ísť do invalidity, ... ale nebolo mu to umožnené*“.³⁹ Rezignácia Decheta na funkciu, do ktorej ho štátna moc inštalovala, popripade vzopretie sa úradnej autorite a vypovedanie poslušnosti by však bolo fiaskom, ktoré vládnuce kruhy nechceli v žiadnom prípade dopustiť.

32 G. Husák v súvislosti so svojím „dramatickým rozhovorom“ s D. Briedoňom spomínal, že menovaný „*naznačil, či by bolo možné dostať súhlas, ak by bol znovu zvolený, ale pri dodržaní všetkých predpisov. My sme im nádej nechali, lebo sme nechceli uzavrieť pred nimi všetky dvere a potom budeme mať iniciatívu my v rukách.*“ SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 6. Protokol zo zasadnutia sekretariátu ÚV KSS z 15. 2. 1950.

33 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 794. Protokol zo zasadnutia rozšíreného Predsedníctva ÚV KSS za účasti vedúcich hospodárskych pracovníkov strany z 3. 3. 1950.

34 SAJH, Anonym J. Dechetovi z 23. 2. 1950.

35 NA, Praha, f. ÚV KSČ, f. 100/1, zv. 75, a. j. 570. Denná správa SÚC č. 52 z 2. 3. 1950.

36 SAJH, Výpis zo situačnej správy na BÚ v Banskej Bystrici do dňa 14. 12. 1951.

37 SAJH, Výpis zo správy zo zasadnutia Diecézneho mierového výboru nových dekanov v Banskej Bystrici z 11. 2. 1952.

38 SAJH, Dechet Ján, kapitulný vikár Banskobystrickej diecézy – kádrový posudok z 22. 8. 1953.

39 Arcidiecézny archív (AA), Trnava, fs. M. Buzalka. List J. Decheta A. Lazíkovi z 3. 6. 1968.

Na podporu Decheta proti tlaku zvonka organizovala štátna moc najrôznejšie akcie. Aby sa zvýšila jeho autorita, boli predstavitelia režimu napríklad ochotní uvažovať o omilostení niektorých kňazov Banskobystrickej diecézy, uväznených v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou, pochopiteľne tak, „*aby sa to stalo na prihovor Decheta*“. Túto stratégiu potvrdzuje telegram predsedu KNV v Banskej Bystrici, ktorý nadriadených v Bratislave žiadal vyhovieť Dechetovým intervenciám vo veci amnestie pre väznených kňazov: „*Keďže sa za omilostenie prihovára vdp. Ján Dechet, navrhujeme udeliť milosť tak, aby tento akt mohol byť v našom kraji využitý na podporenie autority vdp. Jána Decheta a na prehĺbenie jeho vplyvu medzi veriacimi. ... V prípade, že náš návrh bude prijatý, prosím, aby nám to bolo zavčasu oznámené, kedy by menované osoby mohli byť prepustené na slobodu, aby sme to mohli vhodným spôsobom rozšíriť medzi veriacimi s tým, že je to zásluhou vdp. Jána Decheta. Toto by muselo byť vhodným spôsobom oznámené aj samým omilosteným.*“⁴⁰

Sám Dechet o uvoľnenie internovaných výslovne žiadal napr. v liste ministrovi spravodlivosti, keď pripominal, že „*som osobne na základe Vášho ubezpečenia sľuboval, že na moju intervenciu dostanú milosť, pod tou podmienkou, že po vyslobodení budú prejavovať kladný postoj k štátu*“.⁴¹ Určítym vyvrcholením podpory Decheta čo do rozsahu, účasti oficiálnych osobností i pozornosti zo strany oznamovacích prostriedkov bola jeho slávnostná inštalácia do funkcie kapitulného vikára a prvá omša, ktorú slúžil v novej funkcii. Husák zdôrazňoval: „*Dechet bude musieť omšu slúžiť a my budeme musieť na to organizovať obecenstvo, možno nie raz a nie dvakrát, ale každú nedelu. Budeme musieť organizovať návštevy, intenzívne využívať tlač a hlavne ‚Katolícke noviny‘ ... Teraz sa začnú vydávať príspevky na cirkev, tak s tým začneme v Banskej Bystrici, čím tiež posilníme Dechetovu pozíciu. Potom začneme s administratívnymi opatreniami, medziiným sa pozrieme na farárov, ktorí poslali späť Dechetov obežník.*“⁴² Podpora dosadeného J. Decheta takmer nepoznala hraníc; šlo o precedens a vládnuce štruktúry podľa toho aj postupovali.

Prípravu a priebeh prvej Dechetovej omše s kázňou 19. marca 1950 spojil režim s konferenciou 18. marca, na ktorej sa zúčastnilo takmer tisíc delegátov miestnych akčných výborov SNF z celej Banskobystrickej diecézy, funkcionárov rôznych složíek, poslancov atď., s cieľom získať podporu pre Decheta. Prítomný bol G. Husák a Ladislav Holdoš, z ďalších exponentov a súpútnikov totalitnej moci J. Plojhar, A. Horák, J. Lukačovič, J. Ševčík, M. Polák a ďalší. Vlastná omša a kážeň v nedeľu 19. marca 1950

40 SNA, Bratislava, f. PSprav., k. 558, fs. 2. Telegram predsedu KNV – Banská Bystrica Povereníctvu spravodlivosti z 24. 3. 1950.

41 VHA, Praha, f. 100/52, zv. 15, a. j. 97. Žiadosť Jána Decheta ministrovi spravodlivosti vo veci omilostenia kňazov banskobystrickej diecézy.

42 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 794. Protokol zo zasadnutia rozšíreného Predsedníctva ÚV KSS za účasti vedúcich hospodárskych pracovníkov strany 3. 3. 1950.

prebiehala podľa vopred starostlivo pripraveného scenára.⁴³ Chrám bol už večer predtým (pod osobným velením prednostu odboru BA Povereníctva vnútra, t. j. zložky Štátnej bezpečnosti, pplk. V. Sedmíka) obsadený Bezpečnosťou, prehľadaný a pre verejnosť uzatvorený. Okrem niekoľkých osôb boli ráno 19. marca 1950 vpustení do chrámu len delegáti z konferencie miestnych akčných výborov, označení papierovým symbolom vlajky. Omšu slúžil J. Dechet v sprievode niekoľkých spoľahlivých kňazov z českých krajín i zo Slovenska a v chráme bolo prítomných asi 80 ďalších kňazov. Omšu vysielal priamym prenosom Slovenský rozhlas. Aj pred chrámom stáli väčšie skupinky účastníkov konferencie, zatiaľ čo ulice Banskej Bystrice dočasne boli s výnimkou príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) takmer prázdne.⁴⁴

Z hľadiska katolíckej cirkvi sa nanútenou inštaláciou J. Decheta vyvinuli abnormálne pomery, pretože, brané dôsledne podľa cirkevného práva, boli všetky jeho úkony a rozhodnutia cirkevneprávne neplatné. Napríklad kňaz, ktorého ustanovil na uprázdnenú faru, by nemal poslúchnuť jeho rozhodnutie, čo by však znamenalo nielen vystaviť sa perzekúcii, ale aj to, že veriaci by zostali bez kňaza. Dočasné východisko sa našlo v tom, že neoficiálne prevzal správu Banskobystrickej diecézy titulárny biskup Eduard Nécsey z Nitry, ktorý mal v Banskej Bystrici dočasne svojho zmocnenca, akéhosi tieňového kapitulného vikára Júliusa Krébesa.⁴⁵

Postavenie J. Decheta v Banskobystrickej diecéze však limitovala nielen jeho exkomunikácia a takmer totálne nerešpektovanie zo strany kňazov i veriacich, ale aj samotné oficiálne postavenie len ako administrátora diecézy. Vymenovanie do takejto funkcie bolo zo strany orgánov režimu prejavom akejsi neskúsenosti, vyplývajúcej z neznalosti vnútrocirkevných pomerov. V záujme režimu sa totiž ukazovalo, že podstatne výhodnejšie je po vyradení riadnych biskupov orientovať sa na dosadzovanie „spoľahlivých“ kapitulných vikárov. Tento posun poznania názorne demonštrovala inštalácia A. Scheffera za kapitulného vikára Spišskej diecézy (po zatknutí biskupa Jána Vojtaššáka) začiatkom novembra 1950.⁴⁶ Zdôrazňoval to aj povereník L. Holdoš, predseda SIÚC, na zasadnutí cirkevnej rady ÚV KSČ v decembri 1950, keď odporučal „*ist' cestou menovania Scheff-*

43 Tri dni pred omšou, t. j. 16. marca 1950, G. Husák presne opísal, aký bude (a aj bol) priebeh omše: „Predpoludním má Dechet prvý raz slúžiť omšu a mať kázeň, čo budú vysielat' všetky rozhlasové stanice v republike. Omša má byť urobená veľmi slávnostne, ako nám to určili v Čechách. Predovšetkým sa zide v biskupskom sídle 60 – 100 farárov, ktorí potom v omšových rúchach dvojstupom pôjdu medzi špalierom obecnstva spolu s Dechetom do kostola. Tam ho bude vítat' správca katedrály, kňazi ho budú obsluhovať pri oltári a spievať bude zbor slovenských učiteľov. Bude tam delegácia vlády a Zboru povereníkov. Obecnstvo organizuje strana. Na všetko majú zvláštne komisie a veľmi sa na to sústreďujú, vraj od povstania je Bystrica teraz prvý raz slávna. Horák hovoril správne, že po exkomunikácii je to najväčšia rana Vatikánu, že Dechet ide do kostola a tam bude za asistencie farárov slúžiť omšu svätú.“ SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 7. Protokol zo zasadania Sekretariátu ÚV KSS zo 16. 3. 1950.

44 Správa J. Havelku z 22. 3. 1950 o priebehu slávnostnej manifestácie v Banskej Bystrici. In: *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, c. d., s. 412 – 416.

45 VAŠKO, V.: *Neumličená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej válce*. Zvon, Praha 1990, zv. II, s. 121 – 122.

46 „Případ Scheffer“ pozri podrobnejšie HAEKO, J.: *Rozbití Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia. Pokus o vytvorenie „národnej cirkvi“ v Česko-Slovensku 1949*. Lúč, Bratislava 2004, s. 124 – 131. Tiež VNUK, F.: *Vládni zmocnenenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Matica slovenská, Martin 1999, s. 43 – 57.

*fera a nie cestou menovania Decheta, ktorý nemá cirkevnú jurisdikciu a tým dostatočný vplyv v diecéze. V tejto súvislosti bolo odporúčané posilniť pozície Decheta tým, že by boli vykonané osobné zmeny v kapitule, ktorá by ho potom uznala za diecézneho administrátora a súčasne zvolila kapitulným vikárom“.*⁴⁷

Navrhovaný postup sa aj v praxi realizoval a kapitula, ktorá pôvodne Dechetovo vymenovanie za administrátora neuznala, zmenila svoje stanovisko. Bola to však už „personálne nová kapitula“, ktorá začiatkom roka 1951 poslušne odsúhlasila to, čo od nej štátna moc požadovala. Postup bol taký, že D. Briedoň, ktorý zostal jediným kanonikom banskobystrickej kapituly na slobode (ostatných v priebehu roka 1950 pozatýkali), vymenoval zbor diecéznych konzultorov. *Vestník katolíckeho duchovenstva* tvrdil, že „*ndp. Briedoň na radu ndp. biskupa dr. Nécseyho vymenoval diecézálnych konzultorov... a že túto potom spolu s ndp. Briedoňom zvolili ndp. Decheta za kapitulného vikára“*. Odvolávka na biskupa Nécseyho vo *Vestníku* bola však účelová lož. Nécsey totiž Dechetovi povedal iba toľko, že za poradcov si môže zvoliť koho potrebuje, čím však nemyslel na cirkevno-právne neprípustných „*diecéznych konzultorov“*⁴⁸. Zbor diecéznych konzultorov dostal štátny súhlas na výkon funkcie a následne, 7. januára 1951, zvolil J. Decheta za kapitulného vikára Banskobystrickej diecézy.⁴⁹ Dňa 8. januára 1951 zložil J. Dechet s celým konzultorským zborom na čele s D. Briedoňom sľub vernosti do rúk L. Holdoša.

Postavenie J. Decheta ako exkomunikovaného kňaza pritom zostávalo z hľadiska záujmov režimu neprijateľné. Jeho predstavitelia vyvinuli preto enormný tlak na trnavského apoštolského administrátora biskupa Ambróza Lazíka, keďže Dechet bol kňazom trnavskej Apoštolskej administratúry, aby z neho sňal exkomunikáciu. Zjavne to však malo aj určité osobné pozadie. Bývalý riaditeľ kancelárie trnavskej Apoštolskej administratúry Viliam Mitošinka dokonca Decheta prezentuje ako Lazíkovho chránenca: „*Ako svojho chránenca ho Lazík v roku 1937 na príhovor politika dr. Martina Mičuru presadil za prefekta v kňazskom seminári v Bratislave. Po vzniku Slovenského štátu musel Dechet, ako exponent čechoslovakisticky orientovanej Lidovej strany, odísť zo seminára, dr. Lazík zas z biskupského úradu za kanonika do Bratislavy.*“⁵⁰ Práve vtedy Dechet biskupovi Pavlovi Jantauschovi telegrafoval prosbu, „*aby osvietený pán Lazík zostal i naďalej generálnym vikárom“*⁵¹. „*Obaja teda boli istým spôsobom postihnutí, odtiaľ tá sympatia,*“ pokračuje Mitošinka, „*a tak sa dá aspoň trošku pochopiť, že keď Lazík dostal od Decheta list, nevykarhal ho, ale jeho žiadosť poslal do Ríma. Nevyčkal na odpoveď, ktorú mohol predvídať, ale prepustil Decheta do banskobystrickej diecézy. Krátko nato prišla odpoveď z Ríma, že Dechet je excommunicatus vitandus, pretože prijal vysoký cirkevný úrad z rúk nekompetentnej štátnej vrchnosti“*⁵². Lazík na rozdiel od Mitošinku tvrdil, že exkomunikačný dekrét nedostal ani on, ani Dechet, čo isteže „*na skutočnosti nič nemenilo“*⁵³.

47 NA, Praha, f. ÚV KSČ, f. 100/24, zv. 47, a. j. 862. Zápis zo schôdze cirkevnej rady zo 6. 12. 1950.

48 SAJH, List A. Lazíka A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

49 VAŠKO, V.: *Neumlčená. Kronika ...* zv. II, s. 122.

50 MITOŠINKA, V.: *Pamäti kňaza. Lúč, Bratislava 1992*, s. 33.

51 AA, Trnava, INT 10/307, č. 08451. Telegram J. Decheta P. Jantauschovi z 13. 9. 1940.

52 MITOŠINKA, V.: c. d., s. 33.

53 SAJH, List A. Lazíka A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

Predstavitelia komunistického režimu sa usilovali za každú cenu dosiahnuť, aby kňazi i veriaci Banskobystrickej diecézy Decheta akceptovali, čo bolo bez sňatia cirkevnej cenzúry (exkomunikácie) nemysliteľné. Ešte začiatkom decembra 1950 Lazíka, izolovaného v jeho trnavskej rezidencii, navštívil poslanec a jeden z vedúcich funkcionárov SIÚC Anton Gombala, aby mu odovzdal list od D. Briedoňa. Ten v mene banskobystrickej sídelnej kapituly pre Decheta žiadal povolenie na vykonávanie úradu kurátora bez jurisdikcie, čo Lazík prípisom z 9. decembra 1950 odsúhlasil. „*Nevedel som však,*” spresňuje biskup, „*čo sa tam vlastne deje, ved' som nemal so svetom žiadneho spojenia.*”⁵⁴ Spojenie so svetom Lazík nadviazal až po uvoľnení z izolácie, po tom, čo mu umožnili zloženie sľubu vernosti republike v tej podobe, ako to stanovila vláda. Lazík ho podpísal 11. marca 1951 a spolu s ostatnými „uvoľnenými” biskupmi sa zaviazal odvolať aj všetky cirkevné tresty.⁵⁵

Ihneď po zložení sľubu ho vyhľadali Vladimír Ekart z pražského a Anton Gombala z bratislavského cirkevného úradu. „*Dr. Ekart mi jasne povedal,*” spomína Lazík, „*že ani oni ho pre uvalenie tej cenzúry nepovažujú za habilita – za spôsobilého, aby mohol byť zvolený za kapitulného vikára. Preto aj tá voľba, čo bola vykonaná, je vlastne neplatná. Žiadali ma, aby som tú cenzúru z ndp. Decheta sňal, ak som na to oprávnený.*” Lazík svoju oprávnenosť potvrdil, keďže disponoval mimoriadnymi fakultami od Svätej stolice, ale predostrel jednoznačné podmienky, aby ich mohol aplikovať: potrebaný musí prejavíť ľútosť nad spáchaným previnením, dať zadostučinenie za zavinené škody vrátane náhrady odvolaním, reštitúciou škody či žiadosťou o odpustenie a napokon nápravou pohoršenia. „*Toto všetko je požadované,*” povedal im Lazík, „*aby sa mohlo vypovedať, že dotyčný kontumáciu celkom opustil.*”⁵⁶ Predovšetkým však Lazík vyžadoval osobné stretnutie s Dechetom i Briedoňom, čo sa uskutočnilo 17. marca v Banskej Bystrici. Dechet v tam predloženej žiadosti vyhlásil: „*Som ochotný splniť Vašou excelenciou stanovené podmienky milosti, poľažne, ktoré by určila Svätá stolica.*”⁵⁷ Lazík pokladal toto Dechetovo vyjadrenie za dostatočné: okrem prejavenej ľútosť vyjadril tiež rozhodnú ochotu splniť podmienky aj od Svätej stolice, ukázal odhodlanie napraviť pohoršenie. „*K týmto podmienkam,*” vysvetľuje biskup, „*sa druží aj tá, že úrad, pre ktorý vznikla cenzúra, v príhodnom čase zanechá.*”⁵⁸

Obrad sňatia exkomunikácie sa odohral v kaplnke banskobystrickej biskupskej rezidencie za účasti Daniela Briedoňa a Lazíkovho tajomníka Karola Kolečanského. Potom Lazík prehovoril asi k 30 zhromaždeným kňazom, zväčša dekanom, ktorých ubezpečil, že „*prípád kapitulného vikára Jána Decheta je úplne v poriadku, aby boli spokojní.*”⁵⁹ Niečo však „*úplne v poriadku*“ nebolo, lebo Dechetovo oslobodenie od cenzúry zatiaľ neuverejnili, čo predstavitelia SIÚC zdôvodňovali obavou, „*aby Vatikán za prevedenie*

54 Tamže.

55 KAPLAN, K.: *Stát a cirkev v Československu 1948 – 1953*. Doplněk, Brno 1993, s. 144 – 147.

56 SAJH, List A. Lazíka A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

57 SAJH, Správa o exkomunikácii a absolúcii ndp. Jána Decheta v súvisie s jeho ustanovením za administrátora Banskobystrickej diecézy – nedatované.

58 SAJH, List A. Lazíka A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

59 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS - GT, k. 2 158, ob. 253, fs. 253/2. Správa o ohlase složenia sľubov rímskokatolíckymi biskupmi z 10. 4. 1951.

tohto aktu biskupa Dr. Lazika nepotrestal“.⁶⁰ Hlavným problémom však bolo oddaľované plnenie podmienok absolúcie. Biskup Lazík si sťažoval: „Žiaľ, prevedenie všetkých podmienok sa preťahovalo a tak sa aj publikovanie vecí oddialilo. Keďže celý prípad bol ozaj verejný, mal celosvetový ohlas, aj reparácia sa mala diať plným zverejnením nápravy. To vyžaduje podstata veci.“⁶¹ Lazíkov tajomník Ján Repiský to sumarizoval tak, že pred snáťím exkomunikácie dostal Dechet jasné podmienky, ktoré následne neplnil. Preto Lazika Dechetova exkomunikácia dlho ťažila, až kým mu v Ríme jeho postup neschválili, čo pre neho samého znamenalo veľkú úľavu.⁶²

Otázka Dechetovej exkomunikácie sa vynorila opäť v decembri roku 1953, keď mal byť vydaný spoločný pastiersky list aj s jeho podpisom. Na porade 9. decembra Dechet v prítomnosti viacerých kňazov i biskupov Nécseya a Lazika vyhlásil, že je ochotný kedykoľvek sa zrieknuť úradu kapitulného vikára. Keďže Lazík uveril, že ide naozaj už len o otázku času, kedy Dechet naozaj odíde,⁶³ zhodli sa Dechetovu absolúciu z roku 1951 uverejniť. Okrem rozoslania všetkým ordinariátom ju Lazík publikoval aj v obežníku, „aby sa odstránili ešte jestvujúce nedorozumenia“.⁶⁴ Neskôr Lazík dodáva: „Pravda, katolícka verejnosť zasa len nebola dostatočne informovaná a nepreviedlo sa to verejné napravenie chyby. Celý môj ozaj úprimne a dobre myslený postup trpel a trpí nedokončením nápravy.“⁶⁵

Priebehom „dechetiády“ trpeli aj kňazi, najmä tí uväznení a mimo pastorácie, ktorí ju vnímali zvlášť citlivo a kriticky. Na dvadsať rokov odsúdený Viliam Mitošinka trpkoko spomína: „Neskoršie som počul..., že Dechet vraj prijal hmotnú správu diecézy, nie však duchovnú. Isteže, štát mu nemohol dať duchovnú právomoc. Ale ved' on sa správal a doteraz správa ako skutočný ordinárius s duchovnou mocou, nosí infulu, používa biskupskú palicu, zasadá na biskupských konferenciách, podpisuje pastierske listy. Kto mu dal túto moc? Jemu, kňazovi exkomunikovanému za najťažšie previnenia? Azda pán biskup Lazík? Mal Lazík túto moc? ... Pán biskup potom hovoril, že neprepustil Decheta do Banskej Bystrice za administrátora diecézy, ale len tak všeobecne. Je možné, že to tak myslel, ale zle myslel. ... Decheta biskupova ústupčivosť povzbudila v jeho opovážlivosti, no kňazi a veriaci boli veľmi sklamaní.“⁶⁶ Rozhorčený bol aj Lazíkov ďalší, kedysi blízky spolupracovník Karol Körper: „Dechet v Banskej Bystrici a Schäffer v Spišskej Kapitule si bez oprávnenia a hanby vešali zlaté kríže na prsia. A praví ordinári sa zo žalárov museli dívať na to, ako si v biskupských úradoch dosadení kňazi nasadzujú infuly na svoje samozvané hlavy...“⁶⁷

60 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, k. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky na Slovensku z 31. 3. 1951.

61 SAJH, List A. Lazika A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

62 Osobná výpoveď Mons. Jána Repiského v Hlohovci 7. 8. 2004.

63 SAJH, List A. Lazika A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

64 SAJH, Správa o exkomunikácii a absolúcii ndp. Jána Decheta v súvisie s jeho ustanovením za administrátora Banskobystrickej diecézy – nedatované.

65 SAJH, List A. Lazika A. Belánskemu z 18. 4. 1958.

66 MITOŠINKA, V.: c. d., s. 33.

67 KÖRPER ZRÍNSKY, K.: *Môj život*. Lúč, Bratislava 1993, s. 283.

Lazík si bol vedomý, že rovnako kriticky a s obavami sa na celú záležitosť pozerajú aj príslušné vatikánske úrady; Dechetovi pripomenul, „*že bude mať skrz neho vytriasačku v Ríme v súvislosti s jeho exkomunikáciou*“.⁶⁸ V čase odchodu na Druhý vatikánsky koncil preto Lazík vypracoval ďalší, ešte detailnejší latinský výklad celého prípadu, v ktorom zopakoval argumenty svojich predchádzajúcich správ, tentoraz podstatne otvorenejšie a obsiahnejšie. V úvode načrtnol okolnosti po Škrábikovej smrti: katedrálnej kapitule síce zvolila za nástupcu kanonika D. Briedoňa, ale bez vyžiadania štátneho súhlasu. Toho sa vláda chytila a kapitulárny vikár bol vo svojej službe nielen hatený, ale vláda si nárokovala zasahovať i do činnosti biskupskej kúrie. „Prinútila“ kňaza Jána Decheta z trnavskej Apoštolskej administratúry, aby prijal službu akéhosi kurátora na biskupskej kúrii v Banskej Bystrici. Dechet, ktorého Lazík v explikácii pre Vatikán nazýva popleteným, prestrašeným a jednoduchým, mu poslal „*pod nátlakom vlády*“ a „*z rozkazu*“ Predsedníctva Zboru povereníkov žiadosť o povolenie tejto služby, hoci sa medzitým už premiestnil do Banskej Bystrice. „*Pravdaže,*“ dodáva Lazík, „*som žiadne povolenie dať nemohol.*“ Dechet však výslovne vyhlásil, že len v materiálnych veciach chcel zastávať službu kurátora mimo nedotknutých duchovných jurisdikcií katedrálnej kapituly. „*Konal celkom nesprávne,*“ konštatuje Lazík a pokračuje: „*Ak sa nemýlim, dňa 10. februára 1950 na schôdzi biskupov Slovenska sa okamžite vyhlásilo, že kňaz Ján Dechet upadol do exkomunikácie, pretože prijal cirkevný úrad od civilnej moci. Zdá sa mi, že po niekoľkých dňoch Svätá Stolica dňa 18. februára 1950 vyhlásila Jána Decheta za exkomunikovaného.*“

Lazík opisuje „*veľký rozruch*“ medzi duchovenstvom i veriacimi a „*nebezpečný vývoj situácie*“ aj domáce väzenie všetkých ordinárov, takže „*nemali viac nijaké spojenie ani s kňazmi ani s veriacimi, biskupské kúrie riadili generálni vikári a vzťah medzi štátom a Cirkvou sa povážlivo zhoršoval*“. Isté zlepšenie nastalo po 12. marci 1951, keď vláda pripustila niektorých biskupov, po zložení sľubu vernosti štátu, k vykonávaniu ich úradu, čiastočne však stále pod dozorom civilnej moci. Situácia v Banskej Bystrici sa medzitým javila ako zvlášť výbušná. „*Toto zlo sa pokúšali liečiť tak,*“ pokračuje Lazík, „*že Ján Dechet bol riadne zvolený za kapitulárneho vikára, čo sa pokúšali uskutočniť nezákonne zvolení tzv. diecézni poradcovia. ... V apríli roku 1951 ku mne prišli dvaja vyšší vládni úradníci a vysvetlili, že aj podľa ich mienky kňaz Ján Dechet – ako exkomunikovaný – nie je platne ustanovený za kapitulárneho vikára. Žiadali ma, aby som Jána Decheta absolvoval od tejto cenzúry a síce mocou výnimočných fakúlt, ktoré mi dala Svätá Stolica. ... Vysvetlil som všetky podmienky takej absolúcie a požiadal najprv o kolokvium s Danielom Briedoňom a Jánom Dechetom.*“ Dlhý rozhovor sa naozaj uskutočnil, pričom „*veľmi naliehavo žiadali, aby som, nakoľko môžem, zachránil túto nešťastnú situáciu. ... V tom čase, až do dnešného dňa, sme nemali so Svätou Stolicou žiadne spojenie,*“ konštatuje Lazík.

Lazík ďalej tvrdí, že „*svedomito všetko zvážil*“: berúc do úvahy nebezpečenstvo nesmiernych škôd, vrátane hrozby čiastočnej schizmy, Decheta „*pred dvoma svedkami ako svojho podriadeného absolvoval od cenzúry exkomunikácie, od iregularít a poru-*

68 SNA, Bratislava, f. SNR – ŠaK, k. 162. Pripis ONV – odbor pre školstvo a kultúru v Martine Stredoslovenskému KNV v Banskej Bystrici z 11. 10. 1962.

šenia práva – pravdaže, po uložení vhodných skutkov pokánia“. Lebo Dechet vo svojej žiadosti vyjadril nielen bolesť nad svojím predchádzajúcim konaním, ale dal aj prísľub, odvrátiac sa od zatvrdilosti, poslušnosti Svätej stolici. A po vyznaní viery a antimoder- nistickej prísahy potvrdil ochotu podriaadiť sa nariadeniam Svätej stolice, ktoré mu boli pri danej príležitosti uložené. „*Absolúciu som vykonal,*“ dôvodí biskup, „*mocou výni- močných fakúlt, ktoré som na začiatku roka 1950 prijal od Svätej Stolice. Výňaté boli iba taxatívne vymenované prípady, medzi ktorými nebola takáto absolúcia.*“

„*Po vykonaní tejto absolúcie,*“ pokračuje Lazíkov dokument o Dechetovi, „*zosta- la otvorená aplikácia Jána Decheta v diecéze Banská Bystrica. Mons. Daniel Briedoň, v tom čase jediný slobodný člen katedrálnej kapituly, si želal sám ako Katedrálna kapi- tula zvoliť Jána Decheta aspoň dočasne za kapitulárneho vikára, aby sa veci na horšie neobrátili. Vláda totiž za žiadných okolností nechcela pripustiť, aby kňaz Ján Dechet abdikoval.*“ Lenže úzkosť a neistota veriacich i duchovenstva pretrvávala. V záujme ich zmiernenia, keď uplynuli skoro dva roky, Lazík absolúciu Jána Decheta zverejnil, pri- čom o jeho postavení ako kapitulného vikára zatiaľ nespomenul nič. Zotrvanie v tejto funkcii bolo však veľmi vratké aj preto, lebo Ján Dechet viackrát verejne, dokonca aj pred členmi vlády, vyhlásil, že chce odísť, v čom mu však funkcionári režimu bránili. „*Len nedávno v septembri tohto roku som s ním hovoril,*“ pokračuje Lazík, „*viackrát, znova a znova potvrdzoval, ako veľmi rád by opustil diecézu Banská Bystrica. Vláda však doteraz nesúhlasí, ani to nedovolí. Taktiež na biskupskej kúrii v Banskej Bystrici sa považuje za tzv. splnomocnenca vlády, ktorý dohliada na všetko, čo sa deje na kúrii a v diecéze. Teší sa slobode tak ako aj my, ostatní ordinári.*“ Lazík končí svoju výpoveď z roku 1962 slovami: „*Podľa mojej skromnej mienky kvôli dobru Cirkvi sa môže na ne- jaký krátky čas tolerovať Ján Dechet, kým sa medzitým nenájde iná vhodná osoba, ktorá by legitímne prijala službu kapitulárneho vikára, resp. ordinára po menovaní Svätou Stolicou. Napokon veľmi ponížene žiadam, aby sa môj spôsob jednanja za týchto veľmi ťažkých okolností posudzoval čím blahosklonnejšie.*“⁶⁹

O Decheta hrali svojím spôsobom obe strany. Predstavitelia režimu sa ho napr. snažili zapájať do hnutia tzv. vlasteneckých, od roku 1951 mierových kňazov a darilo sa im to; pôsobil ako člen celoštátneho a podpredseda Celoslovenského mierového výboru kato- líckeho duchovenstva. Oceňovali jeho ochotu angažovať sa; napr. roku 1955 mu pri veľ- kej vyznamenávacej akcii na počesť 10. výročia oslobodenia Československa udelili Rad republiky. Podľa zmocnenca si Dechet toto vyznamenanie veľmi vážil a hovoril, „*že nik- dy predtým ani nepomyslel na to, že by mohla byť jeho práca tak vysoko ocenená ... skoro sa od nadšenia rozplakal*“.⁷⁰ Ešte dôležitejšie ako „morálne ocenenie“ bola priama finan- čná korupcia. Všetci lojálni cirkevní predstavitelia dostávali okrem pomerne vysokého platu štvrťročné finančné odmeny „za mimoriadne pracovné zásluhy“. Tradične najvyššie odmeny vždy dostával práve Dechet, a to aj v porovnaní s ostatnými prorežimne pôso- biacimi kapitulnými vikármi. Napr. v roku 1966 dostal štvrťročne odmenu 4 500 Kčs,

69 AA, Trnava, f. Ambróz Lazík. Elaborát A. Lazíka *Causa sacerdotis Joannis Dechet* zo 6. 11. 1962.

70 SAJH, Kádrový posudok bansko-bystrického zmocnenca na Jána Decheta zo 17. 5. 1955.

zatial' čo Andrej Scheffer v Spišskom Podhradí „len“ 3 000 Kčs, Štefan Onderko v Košiciach 2 000 Kčs a Zoltán Belák v Rožňave 1 500 Kčs.⁷¹

Decheta sa síce s nechutou, no predsa pokúšali využiť aj biskupi. Napr. práve v roku 1955, pri príležitosti 10. výročia oslobodenia, sa pripravovala pomerne veľká amnestia a biskup Jozef Čársky sa pokúšal zorganizovať, hoci neúspešne, podanie žiadosti ordinárov o omilostnenie odsúdeného biskupa Vojtaššáka. Obrátil sa na všetkých ordinárov, nielen na právoplatne vymenovaných biskupov, s pochopiteľným úmyslom dodať žiadosti väčšiu váhu a súčasne ju urobiť „prijateľnejšou“ pre vedúcich funkcionárov režimu. Zmocnenec na Biskupskom úrade v Banskej Bystrici zachytil jeho list J. Dechetovi, v ktorom sa ho pýtal, či by súhlasil s podaním žiadosti prezidentovi republiky.⁷² Dechet odpovedal Čárskemu odmietavo, nepochybne po „dôraznom príhovore“ na SIÚC: „*Vaša Excelencia dobre vie, že ndp. biskup Vojtaššák neuznal a neuznáva našu Československú ľudovodemokratickú republiku. V prvom rade teda od neho závisí, aby zmenil svoj postoj a zaslúžil si milosť...*“⁷³ Bolo charakteristické, že keď o niečo tlak režimu zoslabol, napr. roku 1956, po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, aj Dechet kolísal; nie síce tak výrazne, ako iní (napr. Š. Záreczky, Z. Belák), no predsa.⁷⁴ Režim však rýchlo pritrvil a Dechet sa, tak ako ďalší, zaradil, kam patrilo.

Dechet si bol vedomý, že pre Svätú stolicu je *persona non grata*, bol však natoľko ctižiadostivý, že sa aj tu usiloval preraziť. Pri otvorení Druhého vatikánskeho koncilu koncom roka 1962, na ktorom režim povolil účasť len niektorým biskupom, ich sprevádzali „reprezentanti“ prorežimného Celoštátneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva; ich prítomnosť v Ríme (na koncilové rokovania ich, pochopiteľne, nepripustili) bola podmienkou povolenia účasti biskupov. O „česť“ cestovať do Ríma sa uchádzal, čo bolo v skutku absurdné, aj Ján Dechet. Podľa okresného cirkevného tajomníka v Martine „*pán kapitulárny dekan Dechet sa cíti urazený, že nebol, poľažne že mu nebola daná možnosť zúčastniť sa rokovania na koncile. V súvislosti s tým poukázal, že keď bolo najhoršie a bolo treba gaštany ťahať z ohňa (myslel na kat. akciu), že bol dobrý, ale teraz, keď z dôvery, ktorá mu bola daná, na koncil boli vyslaní iní. ...vytýkal biskupovi Lazíkovi, že aký je on, keď mu o tom nič nepovedal. Lazík sa mu omlúval, že nebolo na to vhodné prostredie, aby ho o podobných veciach mohol informovať. Lazík potom Dechetovi povedal, že bude mať skrz neho vytriasačku v Ríme v súvislosti s jeho exkomunikáciou, ako aj za Berana, ktorého že nevedeli obhájiť*“.⁷⁵

Predstavitelia režimu na Decheta nezabudli, a keď sa obnovili rokovania so Svätou stolicou (od jari 1963), patrilo k tým, ktorých presadzovali na obsadenie vakantných die-

71 SNA, Bratislava, f. PŠaK, k. 162, inv. č. 409. Hodnotenie funkcionárov rímskokatolíckej cirkvi navrhnutých na finančnú odmenu v I. (II.) štvrtroku 1966.

72 SNA, Bratislava, f. SÚC, k. 10. List J. Čárskeho J. Dechetovi z 18. 8. 1955 o žiadanie amnestie pre J. Vojtaššáka.

73 SAJH, List J. Decheta J. Čárskemu z 30. 8. 1955.

74 SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 961. Schôdza byra ÚV KSS 27. 9. 1957. Správa Povereníctva školstva a kultúry o cirkevno-politickej situácii na Slovensku a uskutočňovaní zásad cirkevnej politiky, schválených politickým byrom ÚV KSČ.

75 SNA, Bratislava, f. SNR – ŠaK, k. 162, inv. č. 406. Správa OCT v Martine zo dňa 11. 10. 1962.

céz; zástupcovia Vatikánu to však ostro odmietli.⁷⁶ Dechetove ambície zrejme povzbudilo aj gesto pápeža Jána XXIII., ktorý poslal osobný dar tým českým a slovenským biskupom, ktorí sa nemohli zúčastniť na otvorení koncilu. Takýto dar, prsteň a plaketu, poslal po biskupovi Nécseyovi aj J. Dechetovi. Toho to „veľmi potešilo“; vysvetľoval si to ako definitívne vyriešenie prípadu svojej exkomunikácie a dokonca ako akési uznanie funkcie kapitulného vikára.⁷⁷ Prejavoval eminentný záujem vystupovať ako „vládný kandidát“ pri rokovaní so Svätou stolicou o obsadení biskupských stolcov a dával to najavo takými spôsobmi, ktoré boli nepríjemné aj samotným funkcionárom režimu.⁷⁸ Nemal v tomto zmysle šancu, hoci Svätá stolica zrejme zvažovala i možnosť určitého čiastkového kompromisu.⁷⁹ Samotná skutočnosť, že ho úrady presadzovali a že s tým Dechet súhlasil, resp. sám o to prejavoval záujem, vypovedá o charaktere jeho osobnosti viac ako dostatočne.

Dechet bol mimo akejkolvek pochybnosti vnútorne rozvrátenou osobou. Prejavovalo sa to už pri jeho inštalácii za administrátora Banskobystrickej diecézy. Upadal z extrému do extrému. Na jednej strane vystupoval ako veľmi pokrokový a oddaný socialistickému režimu. Podľa hodnotenia úradov napríklad patril k tým, „ktorý by si prial roztržku s Vatikánom“.⁸⁰ ŠÚC pritom pripomína, že „sám si veľmi ublížil medzi duchovenstvom

76 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (ÚSD AV ČR), Praha, Zbierka komisie vlády ČSFR pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970. Dokument F 2. Správa o záveroch rokovania s Beranom a riešení niektorých iniciatívnych krokov Vatikánu s návrhmi na ďalší postup. Tamže. Dokument F 3b. Informácia o rokovaní medzi zástupcami ČSSR a Vatikánu 11. – 18. 11. 1964 v Ríme.

77 Zmocnenec na Biskupskom úrade v Banskej Bystrici v správe Odboru pre školstvo a kultúru SNR, oddelenie pre veci cirkevné, uvádzal: „Na poradách tiež hovorili o daroch, ktoré zaslal pápež biskupom a ordinárom v ČSSR. Kapit. vikár Ján Dechet na mierových poradách dal prehliadnúť duchovným prsteň a plaketu, ktorú dostal od pápeža. Tiež spomínal, že pápež prehlásil, že v ČSSR není ani jeden občan exkomunikovaný, to znamená ani kňaz. Možno povedať, že bolo pozorovať na duchovných prekvapenie nad postojom pápeža k našej republike a tzv. exkomunikovaným duchovným. Kapit. vikár Ján Dechet sa zúčastnil všetkých mierových porád v diecéze a tváril sa veľmi šťastne a prizvukoval, že nikto není exkomunikovaný u nás.“ SNA, Bratislava, f. SNR – ŠaK, k. 164, inv. č. 421.

78 V lete 1963 si napr. zmocnenec na Biskupskom úrade v Banskej Bystrici sťažoval, že „kapitulárny vikár Ján Dechet predpokladá, že sa budú obsadzovať biskupom dve biskupstvá na Slovensku, a to Banská Bystrica a Košice, ktoré sú voľné, nakoľko biskupi zomreli. Kapitulárny vikár Dechet predpokladá, že vláda ČSSR by dala súhlas za biskupov kapitulárných vikárov Olivovi, Glogarovi, prípadne Dechetovi, ako ma informoval tajomník BÚ Hríbik. Toto sa kapitulárny vikár dozvedel v Bratislave. Čo sa týka voľby biskupa, o tom veľmi rád hovorí kapitulárny vikár Dechet, keď si vypije pri rôznych príležitostiach na farských úradoch. Viac krát som kapitulárneho vikára upozornil, že táto vec nie je zatiaľ aktuálna a na riešenie obsadenie miest biskupov sú iní kompetentní činitelia a nie radoví kňazi. Hovorí, že skúma mienku, ale pri tom chce počuť, aby ho navrhovali za biskupa“. SNA, Bratislava, f. SNR – ŠaK, k. 164, inv. č. 421. Nežiaduce správy o voľbe biskupov v niektorých diecézach – Banská Bystrica z 9. 7. 1963.

79 V informácii o rokovaní československej delegácie so zástupcami Vatikánu v novembri 1964 v Ríme sa spomínal akýsi kompromisný návrh vatikánskej delegácie dotýkajúci sa Decheta. Jeho interpretácia nemusí byť celkom presná, svedčí však o tendencii poskytnúť československej strane možnosť „čestného ústupu“: „V záujme cirkvi je Vatikán ochotný o zrušení tohto trestu (exkomunikácie – J.H, J.P.) opäť uvažovať a súhlasiť s tým, aby dr. Dechet prešiel do funkcie prepošta kapituly v Bratislave (menovať prepošta môže len Vatikán). Ako podmienku si však Vatikán stanovil, aby dr. Dechet žiadosť o zrušenie cirkevného trestu osobne predložil pápežovi v Ríme a aby zopakoval v Ríme dôvody, ktoré uviedol vo svojej žiadosti v r. 1951 biskupovi Lazikovi.“ ÚSD AV ČR, Praha, Zb. komisie vlády ČSFR ... dok. F 3b. Informácia o rokovaní medzi zástupcami ČSSR a Vatikánu 11. – 18. 11. 1964 v Ríme.

80 NA, Praha, f. SÚC, k. 4. Správa o situácii v rímskokatolíckej cirkvi v Československu z 20. 5. 1954.

návrhy cirkevných reforiem, ktoré však nebolo možné realizovať. Nedostatkom kapitulného vikára Decheta je pomerne slabý styk s duchovenstvom a jeho radikálne netaktické vystupovanie, čím jeho autorita trpí“.⁸¹ Preháňal *ad absurdum* prejavy vďaka orgánom štátnej správy, a to až tak, že sa pred duchovenstvom zosmiešňoval; napr. na záver porady Diecézneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva v Banskej Bystrici „*navrhol zaspievať 'Pieseň práce', ktorá nevyznela, lebo spievalo len asi 6 – 7 kňazov + zástupcovia ľudovej správy*“.⁸²

Druhou stránkou rozvrátenej Dechetovej osobnosti bol opačný extrém, tzn. kajanie sa z hriechov, prosenie biskupov o odpustenie viny a nadbiehanie im, zvýšená aktivita pri obhajovaní záujmov cirkvi atď. K tomu pristupoval alkoholizmus a neusporiadaný súkromný život, najmä zo stránky mravnej. Týkalo sa to viacerých mierových kňazov, no Dechet patril k tým najextrémnejším prípadom. Svoju „domvedúcu“ chcel prezentovať na verejnosti ako manželku, podieľal sa na usporiadaní viacerých akcií za zrušenie celibátu a domáhal sa uzatvorenia legálneho manželstva. Tieto rysy jeho osobnosti postupom času silneli a podporovala ich narastajúca senilita, umocňovaná silnou cukrovkou.⁸³ Proti Dechetovi vystupovali aj mnohí súpútnici režimu, najmä tí mladší, ktorí tvrdili, že by prorežimné úlohy boli schopní plniť lepšie ako taká skompromitovaná osoba, akou Dechet nepochybne bol.

Tlak na osobu J. Decheta výrazne narástol, resp. dosiahol novú kvalitu po januári 1968, keď sa v značnej miere uvoľnilo mocenské zovretie cirkvi. Veľmi ostro vystupovalo formujúce sa Dielo koncilovej obnovy (DKO). Jeho členovia sa sústredili práve na tých, ktorí zosobňovali úlohu akéhosi trójskeho koňa vnútri cirkvi. Dechet k nim bez akejkoľvek pochybnosti patril, spolu s A. Schefferom a Z. Belákom a do určitej miery aj Š. Onderkom. Už v marci 1968 pod týmto tlakom opustil diecézu a liečil sa v Bratislave. Aktivisti DKO, kapláni Rudolf Baláž a Martin Čabák, zorganizovali vydanie obežníka na farské úrady a pripojili k nej rezolúciu s požiadavkami veriacich, medzi ktorými figu-

81 NA Praha, f. SÚC, k. 15. Zhodnotenie práce konzistórií a biskupských úradov a návrh ďalšieho postupu (12. 2. 1954).

82 Tamže. Správa o priebehu Celoslovenského mierového výboru katolíckeho duchovenstva, Diecéznych mierových výborov a okresných dekaných poradách z 11. 5. 1954.

83 Náčelník Krajskej správy ZNB Bratislava v správe o vedúcich predstaviteľoch Celoslovenského mierového výboru J. Lukačovičovi, A. Horákovi a J. Dechetovi uvádzal: „*V minulosti pri organizovaní vlasteneckého hnutia a najmä pri obmedzovaní nepriateľskej činnosti vysokej cirkevnej hierarchie majú značné zásluhy, získali značnú popularitu, no na druhej strane získali tiež veľké finančné príjmy spojené s politickými funkciami. Toto sa odrazilo a viedlo ich k určitej samolúbsti, diktátorstvu a nadradzovaniu medzi duchovnými. Ich osobný život sa prejavoval v určitých extrémoch, na jednej strane vystupovali ako veľmi pokrokoví a oddaní socialistickému zriadeniu (hoci je známa ich politická minulosť), pritom viedli i vedú súkromný život neusporiadané, najmä po stránke mravnej, striedanie mileniek, vlastné deti (Horák, Dechet), pijatky, hyenie, hranie hazardných hier, homosexualita a na druhej strane zas druhý extrém – kajanie sa z hriechov, súkromné spovede u kňazov, účasť na súkromných duchovných cvičeniach a rozjímانيach (Horák), prosenie biskupov za odpustenie viny (Dechet, Horák), snaha aktivizovať náboženský život, presadzovanie záujmov cirkvi až do krajnosti viedlo nakoniec k značnému rozporeniu ich charakterov. ... Situácia u kapitulárneho vikára Jána Decheta je kritická. Dechet je alkoholik, prejavujú sa u neho znaky homosexuality.*“ Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), Bratislava, f. R 012, i. j. 440. Slovenský výbor rímskokatolíckeho duchovenstva – situačná správa náčelníka KS ZNB Bratislava do rúk predsedu SNR M. Chudíka z 24. 2. 1967.

rovalo aj odvolanie J. Decheta z funkcie kapitulného vikára.⁸⁴ Rezolúcia sa čítala 7. apríla 1968 vo väčšine konstolov diecézy a zhromaždilo sa pod ňu vyše 25-tisíc podpisov.⁸⁵

Ján Dechet zomrel v Bratislave 10. júna 1968. Nekrológ *Katolíckych novín* z pera šéfredaktora Kolomana Štefka zamlčal Dechetovu zlovestnú úlohu a zavádzajúco ho predstavoval ako muža „*usilovného*“ a „*nevšedne nadaného*“, ktorý bol „*povolaný*“ na čelo Banskobystrickej diecézy, kde „*s najväčšou láskou sa vinul ku všetkým svojim kňazom a veriacim a pomáhal všetkým vrámci svojich možností*“. Podľa Štefka zosnulý dokonca „*po ničom tak netúžil, ako po konsolidácii cirkevných pomerov..., aby mohol odovzdať svoj úrad novému biskupovi*“. Všetky oprávnené kritiky posledného obdobia Štefko interpretoval ako nespravodlivé obvinenia, napriek ktorým bol Dechet „*příkladný aj v znášaní utrpenia na svojej krížovej ceste a musel vypiť kalich utrpenia až do dna, odpúšťajúc všetkým, ktorý mu z pomýlenosti ubližovali*“.⁸⁶ Pobúrení predstavitelia DKO kategoricky žiadali, aby bol šéfredaktor Štefko vymenený, lebo sa nielenže „*svojim postupom skompromitoval v období útlaku a deformácií voči cirkvi*“, ale aj teraz uverejnil pozitívny článok o Dechetovi.⁸⁷ Bolo to poslednýkrát, keď v katolíckej cirkvi pre J. Decheta vznikli roztržky a napätia.*

* Štúdia bola vypracovaná v Historickom ústave SAV v Bratislave v rámci projektu VEGA 2/4188/24. Slovensko v rokoch 1945 – 1967. Základné smery politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja.

-
- 84 Sekretariát pre veci cirkevné v správe z 18. 4. 1968 uvádzal, že „*členovia akčného výboru Baláž a Čabák vydali bez vedomia ordinára a štátnej správy obežník na farské úrady a pripojili k nemu rezolúciu s požiadavkou, aby bola čítaná 7. 4. 1968 v kostoloch a po prečítaní ju veriaci pri východe z kostola podpisovali. V rezolúcii v bode č. 22 sa hovorí o kapitulnom vikárovi J. Dechetovi, akým spôsobom bol ustanovený do funkcie a žiada sa jeho odvolanie. Vzhľadom k tomu, že sa tam skresľuje skutočnosť o dosadení kapitulného vikára do funkcie, napísali sme list biskupovi Nécseymu do Nitry, aby vhodným spôsobom urobil nápravu, čo nám listom zo dňa 16. 4. 1968 i prisľúbil*“. SNA, Bratislava, f. ÚV KSS, k. 1204. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 6. 5. 1968. Informatívna správa o situácii v cirkvách od 4. do 18. 4. 1968, posledná správa bola predložená 3. 4. 1968.
- 85 SNA, Bratislava, f. Ministerstvo kultúry SSR, k. 19b. Sekretariát pre veci cirkevné 1971. Správa o súčasnej situácii na úseku cirkevnej politiky v Stredoslovenskom kraji – nedatované.
- 86 ŠTEFKO, K.: Za nebohým ospv. Jánom Dechetom, kapitulným vikárom banskobystrickým. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 25 z 23. 6. 1968, s. 7.
- 87 AA, Trnava, f. Ambróz Lazík. List Prípravného výboru DKO A. Lazíkovi zo 17. 7. 1968.

ROZHLADY

ENCYKLOPÉDIE A MODERNÉ TECHNOLOGIE

PAVOL VALACHOVIČ

VALACHOVIČ, P.: Encyclopedias and modern technology. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 305 – 314, Bratislava.

The spread of computer technology has significantly influenced the processing and distribution of all types of information. This trend has also appeared very significantly in the production of encyclopedias and the ways of making them accessible in the widest sense. The digital processing of basic sources of information has many advantages: Text and pictorial information can be made accessible as in classic printed encyclopedias but modern technology also enables the inclusion of audio, film and animated information. Apart from this, high quality programmes enable much more effective work with extensive data bases and provide interested people with information in a structure, which is impossible in a classic printed encyclopedia. At present we can trace three trends in modern digital encyclopedias. Firstly, there are classic encyclopedias made accessible in digital form. They include the classic British, German, French, Italian and Czech encyclopedias, which originated in the last century. However, the digitalization of information enables a much more rapid cycle of revising and publishing these classic encyclopedias. Computer technology and the World Wide Web also enable access to some classic encyclopedias for modern users for whom access to the traditional version is difficult. There is also a trend to produce digital encyclopedias with no classic printed form. ENCARTA is the pioneer in this area. Up to now, the modern digital encyclopedia culminates in works using all means of expression to create encyclopedias and data bases conceived in a modern way. The Italians are producing some of the best examples.

History. Information. Encyclopedias and modern technology.

Dvadsiate storočie sa stalo vekom rýchleho prístupu k informáciám všetkého druhu. Tomu sú najlepšie prispôsobené encyklopédie, ktoré poskytujú (alebo by mali poskytovať) podľa možnosti komplexné a najnovšie informácie zo všetkých oblastí života ľudskej spoločnosti. Stali sa nástrojom ideológie a politiky, kultúrnym i literárnym fenoménom. Pozornosť im venujú vydavatelia i čitatelia, stávajú sa predmetom vedeckého výskumu. Špeciálne historické encyklopédie ako podžáner encyklopedickej tvorby vôbec sa dokonca stali jedným z bodov pripravovaného svetového kongresu historických vied v Austrálii roku 2005.¹

Pri tejto príležitosti sa český historik Jaroslav Pánek vo svojej práci zaoberal klasickými encyklopedickými prácami, vydávanými v knižnej podobe. Vo svojom prehľade

1 PÁNEK, J.: *Historické encyklopedie (Současný stav zpracování – nástin typologie – perspektivy)*. In: *Historický časopis* 102, 2004, č. 1, s. 1 – 31. Štúdia vyšla aj v anglickom preklade pre potreby prezentácie českej historiografie na spomínanom svetovom kongrese historických vied v Austrálii.

uvádza stovky encyklopedických diel, z ktorých sa mnohé, žiaľ, v našich knižniciach ani nenachádzajú. Zamýšľa sa aj nad tým, akým smerom sa uberá a bude uberať tvorba špeciálnych historických encyklopédií v Česku i celej Európe. Mohutný rozvoj výpočtovej techniky (od veľkých sálových počítačov až po malé príručné počítače) i programov na spracovanie textov, obrázkov, animácií, ich vzájomné prepojenie poskytuje za posledných tridsať rokov obrovské možnosti pri tvorbe rozsiahlych digitálnych encyklopedických diel. A ide nielen o formu sprístupnenia vedomostí, ale aj o ich obsah, či dokonca o vznik nových encyklopedických diel. Čo je teda nové v tvorbe encyklopédií a ako sa v nej prejavujú technologické novinky? V prvom rade digitalizácia informácií spôsobuje oveľa širšiu prístupnosť encyklopédií medzi čitateľmi. Niekoľkodesaťzväzkové encyklopédie už nie sú privilegiom bohatých, ale encyklopédie sa v digitálnej podobe dostávajú do celosvetovej siete a sú k dispozícii pre každého, kto má prístup k počítaču.

Digitálna technika priniesla niekoľko revolučných zmien v príprave i používaní elektronických encyklopédií. Predovšetkým sa rozšírili sprístupnené informácie. Klasická, knižná encyklopédia umožňovala sprístupniť textové a obrazové informácie, vo výnimočných prípadoch zvukové (ak súčasť encyklopédie tvorila gramofónová platňa alebo neskôr magnetofónová kazeta). V súčasnosti sa tieto dva druhy informácií bez problémov rozšírili o zvukové informácie, ale predovšetkým o animované (v akejkol'vek podobe, či už ukážky z tradičných filmov, alebo novovytvorené rôzne animované prezentácie – napr. ako fungujú stroje, ako sa pohybujú nebeské telesá a pod.).

Výhodou digitalizovaných encyklopédií je i skutočnosť, že niekoľko desiatok zväzkov sa dnes dá uložiť na jeden nosič (CD, DVD) alebo sa nachádza priamo v prenosnom počítači či v mobilnom telefóne, takže potrebné informácie si môže záujemca nosiť priamo so sebou a použiť ich vždy, keď potrebuje.

Zaujímavá je pravdepodobne aj cenová prístupnosť. Ak napríklad v súčasnosti vydávaný reprint *Ottovho slovníka náučného* stojí približne 25 000 korún (jeden zväzok asi 800 korún), v digitálnej podobe na jednom kompaktnom disku stála prvá verzia asi 6 000 korún (teda sotva štvrtinu). Takisto v zahraničí vydávané digitálne encyklopédie stoja v prepočte okolo 4 000 korún (napr. *Bertelsmann 2005* asi 100 eur).

Aj práca s takýmito dielami je oveľa pohodlnejšia ako v klasickej podobe. Ľahšie je hľadať v rozsiahlom diele pomocou techniky, než pracne listovať v desiatkach zväzkov. Programové vybavenia jednotlivých encyklopédií umožňujú vyhľadávanie ďalších súvisiacich informácií, príp. poskytujú zájemcovi spoznať určitú problematiku systémom prepojených hesiel a jednotlivých článkov hlbšie, než je to v prípade knižnej encyklopédie.

Prvá digitalizovaná encyklopédia vznikla roku 1980.² Bola to *Academic American Encyclopedia* vydavateľstva *Grolier* a prvá verzia bola prístupná cez telefónny modem. V roku 1985 sa objavila prvá encyklopédia na kompaktnom disku *Compton's MultiMedia Encyclopedia* a roku 1993 vyšla aj prvá verzia encyklopédie *Encarta*, ktorá sa stala vzorom pre ďalšie elektronické encyklopédie. Odvtedy vychádzajú elektronické encyklopédie každý rok, niektoré už s dlhšou tradíciou. V digitalizovanej podobe sa objavujú predovšetkým klasické encyklopédie. Dnes možno na knižnom trhu nájsť tak nemecký

2 *Encarta*, 1995, s. v.

*Brockhaus*³, ako aj *Britannicu*, *Ottův slovník naučný*⁴ či rôzne špeciálne encyklopédie (pozri nižšie). V elektronickej podobe vyšli aj ďalšie klasické národné encyklopédie. V Taliansku je to *Grande enciclopedia De Agostini*.⁵ Táto podoba klasických encyklopédií má tú výhodu, že možno v nej oveľa rýchlejšie robiť zmeny, doplnky či dopĺňať nové heslá, pričom netreba spotrebovať tony papiera a čakať, kým tlačiareň vytlačí celé súborné dielo. Preto dnes možno nájsť v knižkupectvách u našich západných susedov (Viedeň) každý rok nové vydania digitalizovaných klasických encyklopédií.

Tieto encyklopédie existujú nielen v knižnej podobe, ale aj digitálnej na nosičoch CD a DVD, v niektorých prípadoch ich možno nájsť aj v celosvetovej internetovej sieti. Ich vydavatelia väčšinou používajú spoločný postup, ktorý môžeme najlepšie dokumentovať na prípade *Encyklopaedia Britannica*. Táto dnes najstaršie existujúca a najrozsiahlejšia encyklopédia, ktorej 15. vydanie obsahuje 50 rozsiahlych zväzkov, je aj na webe.⁶ Spôčiatku bola voľne prístupná, resp. prvozáujemca mal možnosť týždeň skúšobne sa oboznámiť s encyklopédiou a používať ju zadarmo. Potom bol už prístup spolplatnený, hoci celoročné predplatné nebolo až také vysoké. Vydavatelia britskej encyklopédie ukázali aj možnosti, ktoré digitalizácia v súčasnosti umožňuje pri sprístupnení týchto diel. Jednak sa na internetových stránkach objavujú špeciálne spracované monotematické diela (o dinosaueroch, horských dráhach a pod.), pričom vychádzajú z bohatej databázy údajov, tvorenej už takmer dvesto rokov, jednak sa objavujú digitálne variácie knižných vydání. Vydavateľstvo vydávajúce britskú encyklopédiu pripravilo aj zaujímavý projekt *Ženy v dejinách Ameriky*.⁷ Obsahuje asi 2 500 životopisov významných žien v dejinách USA od Pocahontas po Madelaine Albrightovú. Aj tento projekt ukazuje možnosti digitálneho spracovania informácií, ktoré by v klasickej encyklopédii nebolo možné. Heslá totiž možno vyhľadávať podľa rozličných kritérií: podľa abecedy, podľa povolání jednotlivých žien, podľa inštitúcií, v ktorých pôsobili, či podľa miesta narodenia. Encyklopédia však obsahuje aj ďalšie sprievodné články: spomienky niektorých žien, príspevky odborníkov na isté problémy: napr. pôsobenie žien v umení a literatúre, každodenný život amerických žien či ich vplyv na politiku (pod sugestívnym názvom *Akú úlohu zohrali ženy v prvej svetovej vojne*). Samozrejmosťou súboru sú odkazy na odbornú literatúru i na nové informačné zdroje (napr. na internete).

Inou špeciálne spracovanou encyklopedickou témou bolo vylozenie Spojencov v Normandii počas druhej svetovej vojny – s textom (ktorý zahŕňal historický výklad, spomienky účastníkov z jednej i druhej strany), mapami, filmovými a animovanými ukázkami, fotografiami a pod.⁸

3 *Der Brockhaus multimedial*, 1999.

4 Prvá verzia vyšla pod čiastočne zmeneným názvom *Ottova encyklopedie obecných vědomostí* na CD-ROM. Aion 1997 a bola vernou replikou pôvodnej 28-zväzkovej encyklopédie, len s čiastočnou možnosťou hyperlinkových odkazov. Druhá verzia už mala mať všetky možnosti moderných digitálne spracovaných encyklopédií. Tú sme však nemali k dispozícii.

5 *Grande enciclopedia De Agostini*, 1998.

6 Elektronická adresa <http://www.eb.com>.

7 *Women in American History by Encyclopaedia Britannica*. Tento súbor už dnes nie je dostupný na internetovej adrese vydavateľstva.

8 Encyklopédia bola prístupná na stránke *Britannicy* pod názvom *Normandy 1944*.

Ďalšiu možnosť poskytli moderné technológie autorom pri porovnávaní a sprístupnení niektorých hesiel z jednotlivých vydaní *Britannicy*. Napr. heslo *Trója* bolo na konci 19. storočia spracované v rozsahu jedného stĺpca, v poslednom vydaní už na celej strane.

Elektronická digitalizácia umožňuje sprístupniť aj diela (nielen encyklopedické), ktoré sú pomerne nedostupné pre časový odstup od ich vydania. Roku 1913 vyšla *Catholic Encyclopaedia*, ktorú do digitálnej formy previedli stovky nadšencov, takže je dnes prístupná na internetovej sieti.⁹ Obsahuje kompletne digitalizované heslá pôvodnej encyklopédie, a hoci sú niektoré čiastočne zastarané, ešte stále predstavujú bohaté informácie z dejín kresťanstva. Vďaka digitálnej technike vznikli aj úplne nové encyklopédie, ktoré nemajú svoju knižnú podobu. Ako prvá a vzorová sa objavila už spomínaná americká encyklopédia *Encarta* firmy *Microsoft*, pri ktorej sa prvýkrát komerčne využili všetky výhody digitalizácie textu, obrázkov a zvuku. Pôvodná encyklopédia, umiestnená na jednom nosiči CD, sa dnes rozrástla na encyklopédiu umiestnenú na štyroch CD nosičoch alebo na jednom veľkoobsahovom DVD. Druhý variant má výhodu v tom, že netreba vymieňať jednotlivé disky v diskovej mechanike počítača, ale možno použiť iba jeden nosič. Nárast obsahu digitálnych informácií *Encarty* spôsobilo okrem iného aj zakomponovanie celosvetového atlasu a možnosť vyhľadávania konkrétnych krajín či jednotlivých miest, ako keby sa to robilo v atlase v tradičnej knižnej podobe.

Encarta sa tak stala vzorom pre tvorbu podobných encyklopédií bez knižnej podoby. V Českej republike bola takýmto pokusom encyklopédia *Diderot*.¹⁰ Pôvodne tiež nemala knižnú podobu, ale celý ambiciózný a nádejný projekt napokon skrachoval pre finančné problémy a boj o autorské práva. Vydavatelia totiž plánovali každoročnú obnovu encyklopédie, ktorá by sa pomerne ľahko distribuovala, resp. záujemca by si mohol opravy a doplnky pohodlne stiahnuť priamo zo siete. Už v prvých verziách obsahovala asi 125 000 odborných údajov, 7 300 ilustrácií, 400 zvukových ukážok. Heslá boli radené abecedne, ale encyklopédia umožňovala fulltextové vyhľadávanie s hypertextovými odkazmi.

V nemeckej rečovej oblasti je známy už spomínaný *Brockhaus* či *Meyer*, ale elektronické encyklopédie vydávajú aj ďalšie klasické vydavateľstvá. Vo vydavateľstve *Bertelsmann* vyšla digitalizovaná klasická všeobecná encyklopédia *Bertelsmann Universalllexikon*, ktorá má asi 70 000 hesiel, 1 000 zobrazení, grafík, tabuliek, fotografií. Okrem obvyklých údajov obsahuje aj videosnímky a zvukové nahrávky. V elektronickej podobe vydalo aj svoju špeciálnu historickú encyklopédiu *Bertelsmann Lexikon Geschichte*.¹¹ Je to takisto digitalizovaná podoba klasicky spracovanej špeciálnej historickej encyklopédie. Obsahuje asi 120 000 hesiel od staroveku do súčasnosti, ktoré sú doplnené mapami, fotografiami a tabuľkami.

V roku 1985 vyšiel prvý zväzok *Lexikon des Mittelalters* vydavateľstva *Artemis*, pričom práce na tvorbe tejto encyklopédie začali už roku 1977. Dielo má vysokú úroveň a články z neho sa bežne citujú v odbornej literatúre. Roku 2000 vydavateľstvo *Metzler* vydalo túto encyklopédiu aj v digitálnej podobe.¹²

9 Elektronická adresa <http://newadvent.com> (s vročením 1998).

10 *Encyklopedie DIDEROT*. Distribuovaná bola prostredníctvom počítačových odborných časopisov (*CHIP* 3/2002 a *Počítač pro každého*) i objednávkovým systémom.

11 V knižnej podobe vyšla roku 1991.

12 *Lexikon des Mittelalters*. J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2000.

Vydavateľstvo *Metzler* tiež vydalo (najprv v klasickej, papierovej podobe) dvadsaťzväzkovú encyklopédiu starovekých civilizácií a ich recepcie *Der Neue Pauly*¹³ a vzápätí po završení tohto vydania pripravilo elektronickú podobu tej istej encyklopédie.

Nemeckí vydavatelia sú veľmi iniciatívni pri vydávaní digitálnych textov. Vydavateľstvo *Directmedia Publishing* v Berlíne založilo osobitnú ***Digitale Bibliothek***, v ktorej vyšlo už asi 120 zväzkov.¹⁴ Jeden kompaktný disk obsahuje niekedy desiatky pôvodne knižne vydaných literárnych,¹⁵ filozofických,¹⁶ umeleckohistorických¹⁷ či historických¹⁸ diel pôvodných literárnych textov. Veľa pozornosti vydavateľstvo venovalo aj encyklopédiám z rôznych odborov – literatúry, náboženstva, jazykovedy, histórie, pričom v digitálnej podobe vydalo mnohé encyklopedické diela, ktoré pôvodne vyšli knižne.¹⁹

Záujemca tak dostáva na pomerne malom priestore obrovské množstvo odbornej i krásnej literatúry, encyklopédií, prameňov i ucelených encyklopédií. Práca so všetkými týmito dielami je veľmi pohodlná, stačí si nainštalovať jedno dielo a ostatné sa pri prvom otvorení zaradia do zoznamu a možno s nimi okamžite pracovať. V prípade *Digitale Bibliothek* ide však o vydávanie digitalizovaných diel, ktoré mali svoju pôvodnú podobu v knižnom vydaní.

Postupne sa vytvárali technické i autorské predpoklady na vznik úplne nových typov encyklopédií, ktoré by v knižnej podobe ani nemohli existovať. Vzorom týchto nových diel sú predovšetkým niektoré talianske projekty, ktoré sú u nás, ale i v ostatnom svete menej známe práve pre použitie taliančiny. Inak sú oveľa inovatívnejšie a progresívnejšie než klasické encyklopédie anglofónneho sveta. Jedným z autorov zaujímavej encyklopédie bol aj u nás známy historik a spisovateľ Umberto Eco, podieľajúci sa na príprave rozsiahleho projektu ***Encyclomedia***,²⁰ ktorú tvorí dvanásť kompaktných diskov o dejinách a kultúre 16. – 19. storočia, pričom každému storočiu sú venované tri disky. Vždy prvý z trojice spracúva dejiny a obsahuje historický atlas, ďalší sa venuje umeniam, literatúre, divadlu a hudbe a napokon tretí disk sa zaoberá vedou a filozofiou.

Vydavateľstvo *Mondadori* vydalo takisto rozsiahlu digitálnu encyklopédiu pod názvom ***Encyclopedia di Millenio***,²¹ ktorá nemá svoju papierovú podobu. Na šiestich kom-

13 *Der Neue Pauly*. Enzyklopädie der Antike. Stuttgart – Weimar 1999 – 2003.

14 Informácia z februára 2005. Aj ďalšie informácie z internetovej siete sú z obdobia február – marec 2005.

15 Napr. zv. 1 – *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka*; zv. 10 – *Johan Wolfgang Goethe: Briefe, Tagebücher, Gespräche*, obsahuje okrem iného 13 000 listov, denníky z 57 rokov, 1 800 záznamov o rozhovorech; zv. 45 – *Deutsche Literatur von Frauen*.

16 zv. 11 – *Marx, Engels Ausgewählte Werke*; zv. 31 – *Friedrich Nietzsche Werke*.

17 zv. 28 – *Albrecht Dürer: Das Gesamtwerk*.

18 Okrem iných zv. 14 – *Propyläen Weltgeschichte*; zv. 55 – *Geschichte des Altertums*, obsahuje diela J. G. Droysen: *Geschichte des Hellenismus*, Th. Mommsen: *Römische Geschichte*, J. Burckhardt: *Griechische Kulturgeschichte*, R. von Pöhlmann: *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt* a E. Meyer: *Geschichte des Altertums*; zv. 49 – *Das Dritte Reich. Daten – Bilder – Dokumente*; zv. 20 – *Der Nürnberger Prozess*.

19 Napr. zv. 13 – Gero von Wilpert: *Lexikon der Weltliteratur*; zv. 9 – Walther Killy: *Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*; zv. 47 – *Lexikon des Islam*; zv. 48 – *Lexikon des Buddhismus*; zv. 43 – *Lexikon der Kunst*; zv. 25 – *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*; zv. 32 – *Enzyklopädie der DDR*.

20 *Encyclomedia a cura di Umberto Eco*. Gruppo Editoriale L'Espresso S. p. a., 1999.

21 *Encyclopedia di Millenio*. Arnoldo Mondadori Editore, 1999.

paktných diskoch je zachytený vývoj od roku 1000 do súčasnosti, celkovo obsahujú asi 5 000 zobrazení, 20 trojdimenzionálnych rekonštrukcií, 250 grafických animácií, 80 videozáznamov, šesť hodín zvukových záznamov, 24 tematických chronologických tabuliek, dve hodiny hudobných záznamov a 66 indexov rôzne tematicky členených a interaktívne prepojených s textami, čo umožňuje pohodlné vyhľadávanie a prechádzanie medzi príbuznými alebo nadväzujúcimi príspevkami.

Ďalším zaujímavým encyklopedickým dielom je encyklopédia vydavateľstva de Agostini.²² Vyšla na šiestich kompaktných diskoch, pričom informácie sú radené abecedne i systematicky. Abecedne radené heslá sú na všetkých šiestich diskoch, čo do určitej miery spôsobuje problémy, pretože pre pohodlnú prácu s encyklopédiou treba všetky disky skopirovať na pevný disk. Systematické informácie sú rozdelené do šiestich veľkých skupín: 1. veda – matematika, fyzika, astronómia, chémia, biológia a medicína; 2. umenie – okrem maliarstva, sochárstva a architektúry aj archeológia, múzeá a knižnice a technické umenia; 3. technológia – napr. technológia, doprava, telekomunikácie; 4. geografia a geológia – okrem teoretických vied aj informácie o Taliansku, Európe i mimoeurópskych krajinách; 5. dejiny, filozofia a náboženstvo – vedy o človeku a spoločnosti; 6. kultúra – informácie o literatúre, jazykovede, hudbe, športe, divadle či filme.

Autori pri tvorbe encyklopédie využili všetky možnosti, ktoré im moderné technológie ponúkajú. Okrem textových informácií využili bohaté obrazové a animované informácie, hudbu či zvukové nahrávky. Encyklopédia ponúka pohodlnú a intuitívnu prácu, pričom všetky druhy informácií sú navzájom prepojené odkazmi, takže možno prechádzať z jednej skupiny do druhej, od jednej informácie k inej.

V encyklopédii možno hľadať informácie systematicky (historické vedy, historici a kronikári, osobnosti dejín a pod.) alebo konkrétnu osobu, lokalitu či udalosť.

Ešte väčší rozsah má *Video Enciclopedia del XX secolo*.²³ Nachádza sa na desiatich kompaktných diskoch a obsahuje viac ako osem hodín videoukážok, originálne nahrávky hlasov významných osobností z celého sveta, viac ako tisíc rozsiahlych hesiel, životopisy osobností, chronologické tabuľky. Encyklopédia je rozdelená na jednotlivé desaťročia a obsah zodpovedá konkrétnemu obdobiu. Spoločným znakom je to, že informácie sa delia na tri skupiny: špecifiká konkrétneho obdobia, chronologická tabuľka a napokon osobnosti príslušného obdobia. V prvej skupine sú rozsiahle heslá venované napr. literatúre, politickému mysleniu, rozvoju prírodných vied či politickým udalostiam. Textové informácie sú prepojené hypertextovými odkazmi, príp. odkazy smerujú aj na filmové ukážky alebo obrazový materiál.

Okrem autorských kolektívov je pri spracúvaní talianskych digitálnych encyklopédií zaujímavou aj skutočnosť, že na príprave (finančnej, obsahovej i distribúcii) sa podieľajú veľké talianske vydavateľské inštitúcie, takže boli distribuované s populárnymi periodikami (*L'Espresso*, *Panorama* a pod.) a dostali sa k pomerne širokému okruhu čitateľov.

Spoločnou črtou týchto talianskych encyklopédií je kombinácia všetkých výhod, ktoré poskytuje digitalizácia informácií, ale aj úplne odlišná organizácia informácií, prístupu k nim či práce s nimi. Hlavné heslá sú veľmi rozsiahle a dopĺňajú ich heslá

22 *La Grande enciclopedia di Gente*, 2000.

23 Arnoldo Mondadori Editore SPA, 2001.

o jednotlivých osobnostiach, lokalitách a pod. S encyklopédiami je možné pracovať ako s klasickou odbornou literatúrou, lebo okrem iného obsahujú aj bibliografické odkazy na odbornú literatúru a pramene.

Okrem encyklopédií, ktoré majú svoju podobu na nosičoch digitálneho záznamu, začínajú vznikať, resp. existujú encyklopédie, ktoré existujú len vo virtuálnom svete, čiže v počítačoch celosvetovej siete *www (World Wide Web)*.

Používanie výpočtovej techniky spôsobuje aj úplne nové formy práce pri príprave digitálnych encyklopédií. To, čo je typické pre niektoré oblasti spolupráce vo výpočtovej technike, sa začína prejavovať aj v tejto sfére. Spolupráca ľudí, ktorí sa často ani osobne nepoznajú a udržiavajú kontakty len cez výpočtovú techniku a pomocou celosvetovej siete, sa prejavuje pri tvorbe encyklopedických diel, ktoré nie sú profesionálne. Jedným z takýchto projektov, ktorý však postupne našiel aj určitý systém inštitucionalizácie, je projekt encyklopédie s názvom *Wikipedia*.²⁴ Pôvodne vznikla v anglofónnom svete už roku 2001, keď mala svojho predchodcu v projekte *Nupedia*, ktorý však zanikol, resp. ďalej sa nerozvíjal. Od svojho vzniku zaznamenala obrovský záujem účastníkov informačných technológií a vo veľmi krátkom čase nadšenci vytvorili obsah, ktorý svojim rozsahom prekonáva aj *Britskú encyklopédiu*. V anglickom variante encyklopédie je už viac ako 500 000 hesiel, ale dnes existujú alebo sa pripravujú aj jednotlivé národné wikipédie,²⁵ takže roku 2005 celý projekt obsahuje asi 1 300 000 hesiel.²⁶ Česká verzia obsahovala začiatkom februára asi 6 000 hesiel, slovenská asi 4 000 hesiel.

Wikipedia bola spočiatku amatérskou encyklopédiou, ktorej obsah si bolo potrebné overovať z iných zdrojov. Okrem toho boli heslá stručné, podávali často len najzákladnejšie informácie. V priebehu asi šiestich mesiacoch sa charakter tejto digitálnej encyklopédie výrazne zmenil. Heslá sú čoraz komplexnejšie, vnútorne štruktúrované, dopĺňajú ich odkazy na odbornú literatúru. Pôvodné dielo, určené skôr na zábavu, sa stáva jednou z významných referenčných encyklopédií, na ktorú sa začínajú odvolávať autori mnohých vedných odborov.

Moderná výpočtová technika výrazne zasiahla aj do sprístupňovania obsahu jednotlivých digitálnych encyklopedických diel. Ako určitá nadstavba nad digitálnymi encyklopédiami vznikla služba *answers.com*, ktorá umožňuje vyhľadávať konkrétne heslá v digitalizovaných encyklopédiách prístupných na sieti, pričom jednou z hlavných je aj *wikipedia*. Okrem toho vyhľadávací program sprístupní aj odkazy na ďalšie internetové stránky. Keď sme si napr. dali vyhľadať heslo *Bratislava*, zobrazili sa nielen digitálne heslá (spracované v angličtine), ale aj odkazy na stránku, na ktorej sú správy o počasí, stránku s odkazmi na ubytovanie v Bratislave, kultúrne akcie a ďalšie stránky.

Projekt *wikipedie* je nádhernou ukážkou, ako sa elektronické encyklopédie približujú k užívateľovi, pretože jej obsah je dostupný na internete, ale aj na kompaktných diskoch²⁷ a posledné verzie (z roku 2005) sú upravené tak, že sú dostupné aj cez mobilné

24 <http://www.wikipedia.org>.

25 Napr. v Česku na adrese <http://cs.wikipedia.org>.

26 *Softwarové noviny* 16, 2005, č. 4, s. 91.

27 *Softwarové noviny* 6/2004, priložené CD.

telefóny alebo malé vreckové počítače (PDA).²⁸ Samozrejme, že v tejto podobe sú to len stručné heslá, vysvetľujúce najzákladnejšiu problematiku alebo uvádzajúce najzákladnejšie údaje.

Podľa vzoru *wikipédie* vznikol v Českej republike aj vlastný projekt encyklopédie, tvorenej komunitou nadšencov pod názvom *Co je co?*²⁹. Roku 2005 už obsahuje vyše 100 000 hesiel zo všetkých sfér ľudskej činnosti a poznania. Je to takisto dielo tvorené amatérskymi nadšencami a podľa toho je aj zamerané. Obsahuje heslá z aktuálneho kultúrneho, športového, ale aj politického života predovšetkým českej spoločnosti.

Iným projektom, založeným už na komerčnom princípe, je sprístupnenie hesiel základných českých (česko-slovenských) encyklopédií pod názvom *coto.je*. Prevádzkovatelia previedli do digitálnej podoby obsah *Ottovho slovníka naučného*, *Malej československej encyklopédie* a encyklopédie *Universum*. Časť hesiel (obvyčajne prvých desať riadkov) je sprístupnených bezplatne, ostatná časť je dostupná len po zaplatení poplatku.

Encyklopédie typu *wikipédie* sú dielom širokej anonimnej skupiny ľudí, pričom ich obsah vzniká viac-menej náhodne a takmer bez koordinácie. Kto má záujem a čas, napíše stručnejšie alebo rozsiahlejšie heslo, skoriguje ho a odošle na server, kde je encyklopédia umiestnená. Takto spracované heslo je okamžite k dispozícii najširšej komunite záujemcov, ktorí tvoria zároveň recenzentov jednotlivých hesiel a môžu prípadné omyly či chyby opraviť alebo dať podnet na ich opravu, prípadne sa základné heslo postupne rozširuje.

V otvorenosti systému je aj veľké riziko zneužitia a útokov proti obsahu encyklopédie. Boli zaznamenané mnohé prípady, keď anonymní užívatelia internetu menili jednotlivé heslá z politických alebo iných dôvodov, pridávali k heslám vulgárne alebo znevažujúce informácie, ale aj inak poškodzovali jej obsah. Tento tzv. wikivandalizmus (alebo niekedy aj kyberterorizmus) spôsobuje veľké problémy a pôvodne neobmedzenú otvorenosť projektu musia jeho autori do určitej miery korigovať, resp. obsah niektorých hesiel uzamknúť.³⁰ Ďalšie riziko či pochybnosti vyvoláva skutočnosť, že autori jednotlivých hesiel sú anonymní v tom zmysle, že niekedy skutočne nie je nik pod príslušným heslom podpísaný, alebo ak je aj podpísaný, nie je jasné, čo ho viedlo k napísaniu hesla, aké mal predpoklady na jeho spracovanie, z akých podkladov vychádzal.

Druhým rizikom takýchto digitálnych encyklopédií je možnosť ich neočakávaného zániku. Už skutočnosť, že vznikajú na dobrovoľnej základni, ovplyvňuje ich existenciu, lebo dočasný záujem sa môže skončiť a nemá kto pokračovať v písaní diela. Aj virtuálny priestor poskytnutý pre digitálnu encyklopédiu sa môže zo dňa na deň stratiť a k encyklopédii sa už záujemca viac nedostane.

Napriek tomu zatiaľ vznikajú mnohé takéto diela. Ako jeden veľmi zaujímavý projekt môžeme uviesť *Encyklopédiu mesta Brna*,³¹ ktorá ponúka veľmi kvalitné informácie z dejín a kultúry najväčšieho moravského mesta. V tomto konkrétnom prípade neplatia ani uvedené riziká, pretože tvorba encyklopédie má inštitucionálny charakter

28 Na adrese <http://www.microsoft.com/reader/downloads/dictionaries/asp>.

29 Elektronická adresa <http://www.cojeco.cz>.

30 Pozri napr. článok BELLA, T.: Wikipedia.org – moc do rúk ľudu! na adrese http://pocitace.sme.sk/clanok_1842577.html alebo *Softwarové noviny* 16, 2005, č. 4, s. 91

31 Elektronická adresa <http://www.encyklopedie.brna.cz>.

– na príprave encyklopédie spolupracujú odborníci z Muzea mesta Brna, Archivu mesta Brna, Moravskej galérie, Knihovny Jiřího Mahena. Pracovníci týchto inštitúcií tvoria autorský kolektív (doteraz sa do tvorby encyklopédie zapojilo 29 autorov), čo je zárukou odborných kvalít obsahu jednotlivých hesiel a stránok encyklopédie. Iniciátorkou a dušou projektu je popredná česká a moravská historička Dr. Flodrová. Encyklopédia má premyslenú štruktúru a má nádej, že postupne sa bude plánovito rozširovať – je to totiž dielo s otvoreným koncom, keďže vždy bude možné dopĺňať nové a nové heslá a informácie, prípadne opravovať staršie heslá. Verejnosti bola sprístupnená 13. mája 2004 a koncom augusta 2005 už evidovali viac ako milión prístupov. Doteraz (február 2005) je spracovaných 1 049 hesiel osobností, 305 udalostí z dejín Brna (od prvej zmienky v Kosmovej kronike až do súčasnosti), 69 objektov (významné stavby, budovy, paláce, kostoly).

U našich západných susedov – v Česku, kde je encyklopedická tvorba už tradične na veľmi vysokej úrovni a kde vychádzajú desiatky encyklopédií k rôznym témam, sa práve pôvodne knižné encyklopédie objavujú aj v digitálnej podobe. Pekným príkladom je *Velká encyklopedie měst a obcí České republiky*,³² ktorá vyšla najprv v knižnej podobe. Obsahuje historické a umeleckohistorické údaje, mestské znaky, opisy kultúrnych pamiatok, údaje o významných osobnostiach či o firmách, ktoré na území príslušnej obce pôsobia. Okrem toho sú tu zaradené informácie politického charakteru (zoznamy členov volenej samosprávy), ale aj celoštátne údaje z minulosti i prítomnosti Česka. Súčasťou encyklopédie je aj mapa Českej republiky, na ktorej sú však vyznačené len väčšie mestá. Slovenská encyklopedická tvorba v digitálnej podobe zaostáva za ostatnými krajinami. Pokiaľ vieme, doteraz nevyšla a nebola vydaná ani jedna digitálna encyklopédia (či už prevzatá, o vlastnej ani nehovoriac) na kompaktnom disku.

V internetovej sieti by sa v slovenskej časti internetovej siete malo podľa vyhľadávača google.sk (pri zadaní hesla *encyklopedia*) nachádzať asi 140 000 stránok. V tomto prípade je to ukážka obmedzených (alebo neobmedzených?) možností automatických vyhľadávačov, ktoré nedokážu rozlíšiť relevantné stránky od reklamných a pod. Z tohto vysokého čísla môžeme za encyklopédie, ktoré by mohli historikov zaujímať, pokladať len dve-tri diela.

Zaujímavo sa vyvíjal projekt encyklopédie Vysokých Tatier.³³ Vznikala v rokoch 2001 – 2003, odvtedy, žiaľ, jej tvorba ustala. Ako autori sú podpísaní Mikuláš Argalács a Dominik Michalík. Doteraz bolo sprístupnených okolo 500 hesiel, z toho asi 110 osobností. V projekte mali byť aj heslá o obciach (niektoré sú už spracované) a inštitúciách nášho najväčšieho pohoria, flóra, fauna, športové možnosti. Ako sme však uviedli, tvorba sa zatiaľ skončila v roku 2003 a nie je isté, či bude pokračovať – čo je bežný osud takmer polovice stránok na internete. Denník SME má na svojej internetovej adrese³⁴ zverejnené články z tlačenej podoby so snahou vytvoriť tak akúsi priebežnú encyklopédiu. Obsahuje predovšetkým články o významných osobnostiach slovenských i svetových dejín, udalosti, miesta, inštitúcie a vynálezy. Ak v súbore osobností existuje už niekoľko sto

32 FUGLÍK, V. – TŮMA, P. – MALINA, P.: *Velká encyklopedie měst a obcí České republiky*. Arbor Sokolov, a. s., 2003. Recenzia produktu vyšla v časopise *PC World* 6/2002, s. 120.

33 Elektronická adresa <http://www.vysoke-tatry.info>.

34 <http://www.encyklopedia.sme.sk>.

článkov (osobnosti sú zoradené abecedne, takže čitateľ sa môže veľmi rýchlo orientovať), v ostatných súboroch sú to iba desiatky článkov alebo rádovo do desať. Charakter týchto článkov je vyslovene novinový, úplnosť a presnosť údajov je na úrovni novinových článkov.

Ako tretiu môžeme uviesť stránku o slovenských spisovateľoch, ktorej „vydavateľom“ je spoločnosť *FORMAT*.³⁵ Obsahuje niekoľko sto životopisov súčasných i zomretých slovenských spisovateľov, ale zo stránky nie je jasné, ani či pokračuje alebo sa bude pokračovať v písaní profilov ďalších spisovateľov, ani kto je jej autorom.

Spoločnou črtou všetkých troch slovenských elektronických encyklopédií je skutočnosť, že hoci sú uvedení autori jednotlivých článkov (v prípade encyklopédie SME sú to redaktori a spolupracovníci novín), ani v jednom nie sú priznané zdroje, z ktorých autori čerpali. Aj úroveň týchto encyklopédií je približne na rovnakej úrovni – majú skôr populárny charakter.

Digitálne encyklopédie sú novým fenoménom a už prvé kvalitné diela ukázali ich možnosti a obmedzenia. Len ďalší vývoj ukáže, ako budú vedľa seba existovať klasické, knižné encyklopédie a digitálne encyklopédie. Nepochybné však je, že vývoj digitálnych encyklopédií má pred sebou obrovské možnosti a že v budúcnosti sa ešte objavia diela, ktoré tie súčasne prekonajú. Zároveň by sme sa mohli pokúsiť odpovedať na niektoré otázky, ktoré si vo svojom príspevku kladie J. Pánek.³⁶ Digitálne encyklopédie majú snahu preniknúť k čo najširšej vrstve čitateľov – čo je aj podstata počítačových technológií. Núti ich do toho predovšetkým ekonomická otázka, ale na druhej strane je to zároveň prínos pre sprístupňovanie odborných a vedeckých informácií. Niektoré z týchto encyklopédií sú všeobecnejšieho charakteru, iné sú špecializované, ale v oboch prípadoch chcú osloviť rozličné vekové skupiny, rozličné vzdelanostné vrstvy a dokonca sú aj nadnárodné (limitované zatiaľ jazykovými znalosťami).

Najlepšie však digitálne encyklopédie odpovedajú na Pánkovu otázku „*jak překročit práh pouhé faktografické popisnosti a přiblížit čtenáři... vývoj nazírání na sumarizované téma a jakými prostředky vyjádřit otevřenost poznání*“. Práve príklady talianskych encyklopédií ukazujú možnosti prekonať doterajšie obmedzenia podávania najnovších poznatkov. Prepojenie klasických abecedných hesiel a súhrnných poznatkov vo väčších celkoch umožňuje výpočtová technika a softvérové vybavenie jednotlivých encyklopedických diel. Užívateľ dostáva dostatočne kvalitné čiastkové informácie a podľa možnosti komplexný pohľad na určitý odbor alebo odvetvie ľudského poznania. Multimediálne encyklopédie odpovedajú aj na Pánkovu poslednú otázku: „*Jaký podíl slova a nonverbálních symbolů volit v době, která odsouvá soustavné čtení na vedlejší kolej?*“ Umožňujú totiž prepojiť textové informácie a iné druhy (najmä vizuálnych) informácií do jedného celku, pričom nie sú limitované napr. stanoveným rozsahom hesiel (riadky) či celého encyklopedického diela (počet zväzkov, rozsah jednotlivých zväzkov).

Digitálne encyklopédie sú tu a záleží len na nás historikoch, ako s nimi budeme pracovať. Pravdepodobne ako s iným vedeckým dielom.

35 Elektronická adresa <http://www.books.sk>.

36 PÁNEK, J.: *Historické encyklopedie*, s. 2.

ARCHÍV

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE V SPRÁVACH CHORVÁTSKEHO DIPLOMATA

JAN R Y C H L Í K

RYCHLÍK, J.: Slovak National Uprising in the Reports of the Croatian Diplomat. *Historický časopis*, 54, 2, 2006, pp. 315 – 352, Bratislava.

As a result of the defeat of Yugoslavia by Germany in April 1941, the Independent Croatian State (NDH) was proclaimed in Zagreb on 10th April 1941. The Slovak state recognized NDH diplomatically on 15 April. Karol Murgaš, first Slovak diplomatic envoy to Zagreb, arrived on 22 May. He had no experience with diplomacy and his activities in Zagreb were problematic. Murgaš remained in Zagreb until November 1941 when he was replaced by Jozef Cieker, a skilled diplomat. His diplomatic rank was that of minister (vyslanec) and the Croatian diplomats in Bratislava had the same rank. There were three Croatian ministers in Bratislava in the years 1941-1945: Dr Dragutin Tóth, Dr. Josip Berković and finally Blaže Lorković, a high official of the Ustaša movement. At the beginning both Zagreb and Bratislava expected a high level of collaboration between the NDH and Slovakia. These expectations, however, were not fulfilled and the cooperation was limited to exchange of goods and cultural contacts. The NDH was too weak and could not be a real partner to Slovakia. The presented documents show how Blaže Lorković saw the Slovak National Uprising. In his evaluation, the uprising was a result of the weak national consciousness of the Slovaks who were – according to him – often closely connected with former Czechoslovakia. In such circumstances the idea of Slovak-German friendship could not obtain much support and the field was opened for the wide-ranging activities of pro-Czechoslovak, Lutheran and Communist elements supported from London and Moscow.

History. Croatia. Slovak National Uprising in the Reports of the Croatian Diplomat.

O vzťahoch medzi Slovenskom a Chorvátskom v rokoch 1941 – 1945 existuje zatiaľ len niekoľko prác zaoberajúcich sa bilaterálnymi vzťahmi¹ a pokusmi o trojstrannú rumunsko-chorvátsko-slovenskú spoluprácu.² Nasledujúca štúdia a publikované dokumenty

- 1 Rychlík, J.: Slovensko-chorvátske vzťahy v letech 1941 – 1945. In: *Slovenské historické studie (SHS)*, 26, 2000, s. 265 – 283 – tiež po chorvátsky: Odnosi Slovačke i Nezavisne Države Hrvatske, 1941 – 1945. In: *Časopis za suvremenu povijest*, 36, 2004, br. 3, s. 939 – 957; Michela, M.: Vznik slovenského vyslanectva v Záhrebe a činnosť Karola Murgaša, chargé d'affaires v Záhrebe, roku 1941. In: Lacko, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava, s. 97 – 123; Tkáč, J.: Slovensko-chorvátske vzťahy počas druhej svetovej vojny. Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava 1995.
- 2 Lipták, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 222 – 230; Tejchman, M.: Slovensko-rumunsko-chorvátska spolupráca v letech druhej svetovej vojny. In: *Slovanský přehled*, 1992, 2, s. 158 – 170.

sú príspevkom k problematike slovensko-chorvátskych vzťahov v záverečnom období druhej svetovej vojny.

Berlín pôvodne rátal s tým, že sa Juhoslávia podľa vzoru Maďarska, Rumunska a Bulharska stane nemeckým spojencom. Dňa 25. marca 1941 podpísali ministerský predseda Dragiša Cvetković a minister zahraničných vecí Aleksanadar Cincar-Marković protokol o prístupení Juhoslávie k Trojstrannému paktu. No myšlienka účasti na vojne na strane Nemecka bola pre väčšinu Srbov neprijateľná. Dňa 27. marca preto uskutočnila skupina anglofilských dôstojníkov v Belehrade štátny prevrat namierený proti Cvetkovićovej vláde a jej pronemeckej politike. V tejto situácii Hitler zmenil svoje plány: Juhoslávia mala byť vojensky porazená v rámci jednej kampane spolu s Gréckom a potom rozdelená. Jedným z dôsledkov tohto delenia mal byť aj vznik samostatného chorvátskeho štátu pod spoločným protektorátom Talianska a Nemecka. Nemecko rávalo s tým, že politicky využije autonomistickú Chorvátsku roľnícku stranu (*Hrvatska seljačka stranka* – HSS) Vladka Mačeka, ktorej sa v lete 1939 po dvadsaťročnom úsilí podarilo presadiť autonómiu Chorvátska.³

Dňa 6. apríla 1941 začalo Nemecko za účasti Maďarska a za tichej podpory Bulharska vojnu proti Juhoslávii a Grécku. Slovensko sa na tejto vojne priamo neúčastnilo, no už 9. apríla prerušilo s Juhosláviou diplomatické styky.⁴ Už 10. apríla bol v Záhrebe vyhlásený samostatný chorvátsky štát – *Nezavisna država Hrvatska* (NDH). O týždeň neskôr – 17. apríla – juhoslovanská armáda kapitulovala a vláda ušla do exilu. Avšak vedenie HSS zaujalo k novému štátu rezervovaný postoj a účasť vo vláde nakoniec odmietlo. Maček si uvedomoval, že v konkrétnej situácii, keď v Káhire a neskôr v Londýne existuje medzinárodne uznaná juhoslovanská vláda a Juhosláviu Spojenci aj naďalej považujú za štát nachádzajúci sa vo vojne s Nemeckom, nie je žiadna nádej na širšie medzinárodné uznanie NDH. Iba malá časť HSS (chorvátsky pendant HSL'S) vedená Jankom Tortičom bola ochotná otvorene spolupracovať s Paveličom.⁵ Nemci preto boli nútení odovzdať moc fašistickej organizácii *Ustaša* (Povstalec),⁶ ktorú podporovalo najmä Taliansko. Táto krajina sa súčasne stala až do svojej kapitulácie roku 1943 hlavným garantom chorvátskej nezávislosti.⁷ V júni 1941 bola HSS zakázaná a začiatkom októbra internovali aj Mačeka. *Ustaša* sa stala jedinou povolenou politickou organizáciou v NDH. Vodca

3 Matković, H.: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb 1999, s. 399.

4 Slovák, 10. 4. 1941, s. 3.

5 Matković, H.: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, s. 427.

6 *Ustaša* uskutočnila spoločne s Vnútrošnou macedónskou revolučnou organizáciou (VMRO) roku 1934 v Marseille atentát na juhoslovanského kráľa Alexandra I. a francúzskeho predsedu vlády Louisa Barthoua. V Juhoslávii pôsobila v hlbokoj ilegalite. Podporu ustašovcom poskytovalo okrem Talianska aj Maďarsko, ktoré v nej videlo vhodný nástroj na destabilizáciu režimu v Juhoslávii.

7 Chorvátsko bolo rozdelené na nemeckú a taliansku zónu. Na začiatku existencie NDH bol taliansky vplyv veľmi silný, lebo práve Taliansko poskytlo pred vojnou Paveličovi azyl. Na základe dohôd podpísaných v Ríme medzi Paveličom a Mussolinim 18. 5. 1941 získalo Taliansko celú strednú Dalmáciu vrátane Splitu a všetkých ostrovov okrem Pagu, Brača a Hvaru. Chorvátsko súčasne „ponúklo“ chorvátsku kráľovskú korunu v Taliansku vládnucej savojskej dynastii. Chorvátskym kráľom sa mal stať vojvoda Aimon zo Spoleta, bratanec kráľa Viktora Emanuela III., no táto dohoda sa v praxi nerealizovala. Po kapitulácii Talianska roku 1943 bola vyhlásená „úplná nezávislosť Chorvátska“, čo znamenalo, že krajina sa dostala celkom pod vplyv Nemecka.

(poglavnik) Ustaše ako neobmedzený diktátor Chorvátska mal všetku legislatívnu aj výkonnú moc. Chorvátsky snem (*sabor*) sa od roku 1942 vôbec neschádzal.⁸

Slovenská vláda takmer okamžite vyjadrila ochotu uznať Chorvátsko a nadviazať s ním diplomatické styky. Dňa 15. apríla 1941 uznali Chorvátsko Nemecko a Taliansko⁹ a v ten istý deň ho *de facto* aj *de iure* uznala aj ľudácka Slovenská republika.¹⁰ Nasledujúci deň poslal prezident Slovenskej republiky Dr. Jozef Tiso pozdravný telegram *poglavnikovi* NDH Ante Paveličovi a nový štát pozdravila aj Hlinkova garda (HG).¹¹ Pavelič poďakoval za Tisov pozdravný telegram a blahoželanie 19. apríla 1941.¹² Oficiálny orgán Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) *Slovák* pri príležitosti vzniku NDH napísal: „*Slobodnému chorvátskemu národu k novému životu posielame mnoho srdečných pozdravov. Spolu sme cítili v utrpení, budeme spolu cítiť i v chvíľach radosti, ktorá sa dnes rozlieha po všetkých krajoch slobodného Chorvátska.*“¹³

Desiateho mája 1941 oznámila Slovenská tlačová kancelária (STK), že slovenským diplomatickým zástupcom v Záhrebe bude Karol Murgaš, pre ktorého bolo už získané agrément.¹⁴ Dňa 22. mája Murgaš skutočne pricestoval do Záhrebu. Jeho vymenovanie do funkcie slovenského diplomatického zástupcu v Chorvátsku vyvolalo určité prekvapenie. Karol Murgaš (1899 – 1972) nebol diplomatom a k Chorvátsku nemal žiadny osobný vzťah. Povoláním bol novinár a publicista a v rokoch 1940 – 1941 zastával funkciu šéfa Úradu propagandy (ÚP). Politicky patril k radikálnemu krídlu v HSLS. Bol problémovou osobnosťou, nehodiacou sa do diplomacie. Ťažko povedať, prečo bol vybratý práve on. Dôvodom mohla byť skutočnosť, že ako bývalý náčelník HG, mohol byť považovaný za vhodnú osobu na kontakty s chorvátskymi ustašovcami, ktorí sa stali vládnuou skupinou v NDH. Je možné, že išlo iba o odstránenie Murgaša z Bratislavy, kde neustále skryto prebiehal boj medzi umiernenou skupinou prezidenta Jozefa Tisa a radikálmi okolo ministerského predsedu a ministra zahraničia Vojtecha Tuku a ministra vnútra Alexandra Macha. Táto druhá možnosť sa s odstupom času javí ako pravdepodobnejšia. Svedčil by o tom aj fakt, že Murgašovi nebola udelená hodnosť vyslanca a že Murgaš o miesto v Záhrebe nemal záujem, ako je zrejmé z jeho korešpondencie s Bra-

8 Chorvátsky snem existoval ako zákonodarný orgán Chorvátska v rámci Uhorska (resp. Rakúsko-Uhorska) do roku 1918. Ante Pavelič sa rozhodol obnoviť *sabor* ako symbol kontinuity chorvátskej štátnosti. Jeho zákonným opatrením zo dňa 24. januára 1942 bol skutočne zriadený *Hrvatski državni sabor*, členmi ktorého sa stali: 1. žijúci poslanci posledného chorvátskeho *saboru* z roku 1918, 2. chorvátski poslanci zvolení do posledného juhoslovanského parlamentu (*skupštiny*) vo voľbách roku 1938, 3. zakladatelia a doživotní členovia vedenia Chorvátskej strany práva, 4. vedúci činitelia vedenia ustašovského hnutia a 5. dvaja predstavitelia nemeckej národnostnej skupiny v NDH. *Sabor* uskutočnil iba tri zasadania: vo februári, v apríli a v decembri 1942. Väčšinu jeho členov tvorili bývalí poslanci za HSS, ktorí využili zasadnutie na kritiku režimu (žiadali najmä prepustenie V. Mačeka z internácie). Pavelič stratil o *sabor* záujem a snem už nikdy nebol zvolaný. Pozri: Hrvatski sabor. 2. vydanie, Zagreb 1995, s. 99 – 100.

9 Matković, H.: Povijest Nezavisne države Hrvatske. Zagreb 1994, s. 57.

10 Slovák, 16. 4. 1941, s. 1.

11 Slovák, 17. 4. 1941, s. 2, s. 3.

12 Slovák, 20. 4. 1941, s. 3.

13 Slovák, Veľká noc 1941 (č. 86), s. 1.

14 Slovák, 11. 5. 1941, s. 3.

tislavou.¹⁵ Podľa Romana Michelka sa Murgaš vo funkcii šéfa ÚP neosvedčil, a práve preto ho Tuka poslal do Záhrebu a vedenie ÚP zveril do rúk spisovateľa T. J. Gašpara.¹⁶

Komplikácie s Murgašom sa prejavili už pri jeho nástupnej audiencii u Ante Pavelića 26. mája. Pavelić vyjadril určité prekvapenie, že bol do Chorvátska vymenovaný iba chargé d'affaires, kým Záhreb chcel poslať do Bratislavy riadneho vyslanca.¹⁷ Samozrejme, obsah rozhovoru Murgaš oznámil do Bratislavy a pokúsil sa ho využiť na to, aby bol vymenovaný za vyslanca, ale bez úspechu.¹⁸ Dňa 20. júna 1941 udelila slovenská vláda agrément pre prvého chorvátskeho vyslanca v Bratislave Dr. Dragutina Totha. Toth patril k menšinovej pravicovej frakcii Chorvátskej roľníckej strany, ktorá na rozdiel od Mačeka a vedenia HSS podporovala ustašovský režim.¹⁹ V porovnaní s Murgašom bol schopným diplomatom. Pri nástupnej audiencii u Tisa spomenul dvadsaťročný boj Chorvátov a Slovákov proti „versaillskému diktátu“ a poukázal na spoločné osudy chorvátskeho a slovenského národa.²⁰

Dňa 20. novembra 1941 bol namiesto Murgaša do Záhrebu do funkcie riadneho slovenského vyslanca vymenovaný Jozef Cieker,²¹ bývalý slovenský vyslanec pri juhoslovanskej vláde v Belehrade, ktorý sa dobre orientoval aj v chorvátskych pomeroch. Nástupná audiencia u Pavelića sa uskutočnila 4. decembra 1941.²² Zo zachovaných dokumentov sa nepodarilo zistiť, dokedy presne v Záhrebe Cieker pôsobil, no niekedy medzi januárom a marcom 1944 bol preložený ako vyslanec do Madridu²³ a na jeho miesto nastúpil Dr. Viktor Bečka, bývalý slovenský generálny konzul v Prahe.²⁴ Aj Totha poveril 15. októbra 1941 Pavelić „inými úlohami“²⁵ (vstúpil neskôr do vlády a stal sa ministrom obchodu). Dňa 29. novembra 1941 slovenská vláda súhlasila s udelením agrémentu pre nového vyslanca Dr. Josipa Berkovića, ktorý bol oficiálne vymenovaný 8. decembra 1941.²⁶ Aj Berković patril k pravicovému krídlu bývalej HSS.²⁷ Jeho nástupná audiencia u Tisa sa uskutočnila 19. decembra 1941.²⁸ Berković pôsobil v Bratislave presne rok. Tretím a posledným chorvátskym vyslancom sa stal Blaž Lorković (1903 – ?), starý a za-

15 SNA, f. MZV, k. 1 155, fasc. bez čísla, Karol Murgaš.

16 Michelko, R.: Úrad propagandy v rokoch 1938 – 1945. In: Historický zborník, 14, 2004, 1, s. 159.

17 Ibidem, č. 8/41 a 135/41.

18 SNA, f. MZV, k. 1 155, b. č., Karol Murgaš, porovnaj aj č. 135/41.

19 Šesták, M. a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 1998, s. 454.

20 Hrvatski državni arhiv (HDA), f. Ministarstvo vanjskih poslova (MVP), poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 1, nástupná reč Dratina Tótha.

21 SNA, f. MZV, k. 46, č. 9410/41. Cieker pricestoval do Záhrebu 22. novembra – pozri SNA, f. MZV, k. 1 155, č. 1741/41.

22 Tamže, č. 1 741/41 a 1 743/41.

23 Mikuš, J. A.: Pamäti slovenského diplomata. 2. vydanie, Martin 1998, s. 92 – 94.

24 Tamže, s. 130.

25 HDA, f. MVP, poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 1 – odpis odvolávacej listiny D. Totha, bez čísla.

26 HDA, f. MVP, poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 1 – text poverovacej listiny J. Berkovića, bez čísla.

27 Matković, H.: Povijest Hrvatske seljačke stranke, s. 426.

28 Dátum 19. 12. 1942 oznámil 22. 12. 1942 ako deň odovzdania poverovacích listín Berković listom finskemu vyslancovi v Berlíne Toivovi Mikaelovi Kivimäkimu, ktorý bol aj finským vyslancom akreditovaným pre Slovensko. Pozri: Joensuu Maakunta Arkisto (Oblasťný archív v Joensuu), f. Ulkoasiainministeriö (MZV), Bratislavan lähetystö (zastupiteľský úrad Bratislava), k. F8, fasc. C, Bulgaria-Kroatia.

služilý ustašovec, príslušník najvyššieho ustašovského štábu a pobočník Ante Pavelića. Lorković bol bratom chorvátskeho ministra zahraničných vecí a neskôr ministra vnútra Mladena Lorkovića, ktorý bol na jeseň 1944 zatknutý a na jar 1945 popravený za pokus o tajné rokovanie so Spojencami.²⁹ Blaž Lorković, ktorého nástupná audiencia u Tisa se konala 22. decembra 1942,³⁰ zostal napriek tomu v Bratislave až do konca existencie NDH.³¹ Po nástupnej audiencii u Tisa poskytol Lorković interview pre ústredný tlačový orgán HŠLS *Slovák*. Na otázku, prečo vymenoval *poglavnik* práve jeho, odpovedal: „Poglavnik vymenoval ma za vyslanca pre Slovensko v presvedčení, že bratia Slováci si želajú mať na mieste vyslanca *Nezávislého chorvátskeho štátu starého osvedčeného ustašu*, poglavnikovho *najbližšieho spolupracovníka*.“³²

Do vzťahov so Slovenskom vkladalo Chorvátsko spočiatku veľké nádeje, lebo bolo – rovnako ako Slovensko a Rumunsko – ohrozené maďarským revizionizmom. V rámci juhoslovanskej kampane obsadilo Maďarsko oblasť pri rieke Mura (tzv. Medzimirie) a 10. júla 1941 ju anektovalo.³³ Okrem toho bolo vtedy Slovensko v porovnaní s Chorvátskom štátom konsolidovaným a hospodársky prosperujúcim. Aj Slovensko si pôvodne od NDH pomerne veľa sľubovalo. Okrem spoločných zahraničnopolitických záujmov boli zdôrazňované aj iné zblížujúce faktory, ako napríklad kresťanské (rozumej katolícke) základy oboch štátov, spoločný boj za národné práva v rámci Uhorska, resp. Česko-slovenska a Juhoslávie a v neposlednom rade aj spoločný slovanský pôvod. Hlavným spojovníkom Záhrebu a Bratislavy bolo však zrejme vedomie, že ďalšia existencia oboch štátov závisí od dobrej vôle Nemecka. Piateho februára 1942 rokoval minister vnútra Artuković, námestník ministra zahraničných vecí Vrančić so slovenským vyslancom Ciekrom o trojstrannej rumunsko-slovensko-chorvátskej spolupráci a prípadnej spoločnej demarši v Berlíne vo veci povojnových hraníc a ďalšej existencii malých štátov.³⁴ Proti takejto spolupráci protestovalo u Hitlera Maďarsko, ktoré ju považovalo za inovovanú verziu Malej dohody. Budapešť skutočne dosiahla, že Berlín už vopred zakročil proti prípadnému slovensko-chorvátsko-rumunskému bloku.³⁵ No užšia slovensko-chorvátska spolupráca sa nerealizovala aj preto, lebo Chorvátsko bolo príliš slabým štátom, ktorý nemohol Slovensku nič podstatné ponúknuť. Skoro sa ukázalo, že Chorvátsko nemá šancu dostať sa z medzinárodnej izolácie, lebo okrem Nemecka a jeho spojencov (vrátane formálne neutrálneho Španielska) nebol žiadny štát ochotný NDH diplomaticky uznať.³⁶ Hoci ustašovci získali čiastočnú podporu katolíckej cirkvi a chorvátskeho obyvateľstva (najmä v Like a Hercegovine³⁷), režim ako celok nemal širšiu vnútropolitickú základňu.

29 Matković, H.: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*, s. 196 – 198.

30 *Slovák*, 23. 12. 1942, s. 3.

31 HDA, f. MVP, poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, č. 1/45.

32 *Slovák*, 23. 12. 1942, s. 3.

33 Matković, H.: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*, s. 65.

34 Tejchman, M.: *Slovensko-rumunsko-chorvátska spolupráce...*, s. 166.

35 Lipták, E.: *Maďarsko v slovenskej politike...*, s. 226.

36 Vatikán mal so Záhrebom iba neoficiálne styky.

37 Podrobnejšie Tejchman, M. a kol.: *Dějiny juhoslovanských zemí*; s. 464, Hladký, L.: *Bosenská otázka v 19. a 20. storočí*. Brno 2005, s. 191 – 197.

Kým HSES bola masovou stranou, ustašovci boli pred vojnou okrajovým hnutím – roku 1940 ich nebolo viac ako 4 000. Masové represálie proti srbskému obyvateľstvu vyvolalo už 27. júla 1941 komunistami podnietené povstanie v Bosne, ktoré sa vláde v Záhrebe nikdy nepodarilo celkom potlačiť. Paveličova vláda vlastne nemala celé územie NDH nikdy úplne pod kontrolou. Tohto stavu si všimol aj slovenský vyslanec Jozef Cieker, ktorý sa k NDH staval od začiatku svojho pôsobenia dosť rezervovane. V správe z 28. augusta 1942 konštatoval, že „*pôsobnosť ministerstiev je obmedzená na ministerské budovy a na malý okruh okolo Záhrebu. Na teréne vládne Ustaša alebo partizán a nedôvera širokých mas.*“³⁸ Od jesene 1942 sa slovensko-chorvátska spolupráca preto obmedzovala takmer výhradne na hospodársku sféru a na oblasť kultúry, kde bolo možné využiť aj jazykovú blízkosť.³⁹ Veľkým propagátorom chorvátskej nacionálne orientovanej kultúry na Slovensku sa stal najmä tajomník Matice slovenskej Stanislav Mečiar, ktorý bol veľkým obdivovateľom ustašovského spisovateľa a ministra školstva Mile Budaka.⁴⁰ Ustašovský režim veľmi imponoval Hlinkovej garde, ktorá sa pokúšala získať na Slovensku rovnaké postavenie, aké mala v NDH *Ustaša*.

Ak boli Ciekerove správy o režime NDH skeptické, tak treba povedať, že aj Lorkovičove správy z Bratislavy sa o ľudáckom režime vyslovovali dosť kriticky. Ak si uvedomíme, že ustašovský režim svojimi výčinnými proti skutočným aj domnelým odporcom prevýšil aj samotné národnosocialistické Nemecko, potom nie je prekvapujúce, že sa Lorkovičovi systém ľudáckeho štátu javil ako „liberálny“ a plný „demokratických prežitkov“. Preto aj príčiny SNP videl chorvátsky vyslanec najmä v tom, že slovenský štát nebol dostatočne tvrdý. V slovenskom verejnom živote zostalo podľa neho veľa stúpcov predvojnového Československa. Sú to vraj „čechofili“, ktorí neveria vo víťazstvo Nemecka a ani si ho neželajú.⁴¹ Chorvátsky vyslanec upozorňoval aj na to, že určité slovenské kruhy vyjadrili veľkú radosť nad atentátom na Hitlera a súčasne sklamanie nad tým, že vodca vražedný útok prežil.⁴² Podľa Lorkoviča nezapustila myšlienka samostatného slovenského štátu dosť hlboké korene. Okrem toho Lorkovič konštatoval, že z historických dôvodov sú na Slovensku silné rusofilské a protinemecké nálady, ktoré sa po porážkach Nemecka iba vystupňovali. Lorkovič poukázal aj na alibizmus, ktorý vraj paralyzoval účinný boj proti partizánom. Partizánov si chorvátsky diplomat všimol,⁴³ nepochybne aj preto, lebo rovnaké sily jestvovali aj v NDH. Preto tiež akcentoval údajný sovietsky a komunistický charakter slovenských partizánskych jednotiek. V súhrnnej správe za obdobie 16. – 31. augusta 1944, ktorá sa týka začiatku Povstania,

38 Lipták, L.: cit. dielo, s. 229 – 230.

39 Podrobnejšie pozri: Michela, M.: K otázke slovensko-chorvátskej kultúrnej spolupráce v rokoch 1941–1945. In: *Slavica slovac*, 38, 2003, č. 3, s. 112 – 122.

40 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK) Martin, Stanislav Mečiar, sig. 164 K 16 – 18. Mile Budak patril od 30. rokov k spolupracovníkom Ante Paveliča. Roku 1945 bol ako popredný predstaviteľ ustašovského režimu odsúdený na smrť a popravený. Ako spisovateľ propagoval spojenie „krvi a pôdy“ ako hlavnej črty chorvátskeho „národného charakteru“ (túto myšlienku jasne formuloval v románe *Ognjište*), čo zrejme imponovalo aj S. Mečiarovi. Bližšie údaje o Budakovi a jeho diele pozri: Budak, M.: *Ognjište. Roman iz ličkoga seljačkoga života*, I. Zagreb 1995, s. 27 – 31.

41 HDA, f. MVP, poslanstvo v Bratislavi, i. č. 229, k. 4, No. 3/44.

42 Tamže, No. 14/44

43 Tamže, No. 11/44, 15/44.

napr. výslovne uviedol: „*Ako bolo už uvedené v správe č. 15/44 na záver 2. bodu, začali soviety partizánsku ofenzívu proti Slovensku s cieľom, aby sa krajina v najkratšom čase infiltrovala partizánmi.*“⁴⁴ No nepodcenil ani význam povstaleckej armády. Videl tiež konfesionálne rozdelenie Slovenska a zdôrazňoval, že evanjelici mali vždy nedôveru v slovenský štát, spravovaný katolíckym kňazom, lebo sa obávali, že bude mať otvorene katolícky charakter.

Lorkovičove správy za rok 1944 sa v Chorvátskom štátnom archíve (*Hrvatski državni arhiv* – HDA) zachovali takmer v úplnosti, kým staršie relácie sú iba kusé. Všetky sú uložené vo fonde Ministerstva zahraničných vecí NDH (*Ministarstvo vanjskih poslova* – MVP). Správy podával vyslanec každé dva týždne. Všetky materiály sú strojopisné chorvátske originály s označením „*Vyslanectvo Nezavislého chorvátskeho štátu v Bratislave*“ (*Poslanstvo Nezavisne države Hrvatske u Bratislavi*). Určené boli pre politické oddelenie MVP. Do tohto súboru dokumentov sa zrejme omylom dostali aj správy z chorvátskeho konzulátu vo vtedy nemeckom Vroclave (Breslau, dnes Wrocław v Poľsku), ktorý zrejme chorvátsky archívár zamenil za slovenskú Bratislavu. Niektoré dokumenty sú v Chorvátskom štátnom archíve v dvoch kópiách, t. j. v origináli a strojopisnej kópii, ktorá bola pravdepodobne určená pre iný ústredný chorvátsky úrad. Tieto vybrané dokumenty sa priamo týkajú SNP, správa č. 20/44 za obdobie 17. – 31. októbra 1944 okrem toho obsahuje aj pomerne presný opis Nemcami inšpirovaného Szálasiho prevratu v Maďarsku.

Z dôvodu nedostatku miesta sú správy publikované iba v chorvátskom origináli. V dokumentoch bol zachovaný pravopis originálu, okrem prípadov evidentných preklepov. Podčiarknuté miesta sú vyznačené tučnou kurzívou.

1

Poslanstvo

Nezavisne Države Hrvatske

Bratislava

Pol. izvještaj broj 16./44.

*(16. do 31. kolovoza 1944.)*⁴⁵

Vrlo tajno!

Ministarstvu vanjskih poslova N. D. H.

(Politički odjel)

Zagreb

Za vremensko razdoblje od 16. do 31. kolovoza 1944. čast mi je podnieti slededeći politički izvještaj:

1.) USTANAK U SLOVAČKOJ. Već je u izvještaju broj 15./44.⁴⁶ na koncu 2. točke iztaknuto, da su sovjeti započeli partizanskom ofenzivom protiv Slovačke sa ciljem, „da u najkraćem roku infiltriraju celu zemlju partizanima“. Premda

44 Tamže, No 16/44.

45 Kolovoz – august.

46 Správa č. 15/44, ktorá sa týka obdobia 1. – 15. 8. 1944, bola vypracovaná 23. 8. 1944.

je dakle predviden „najkraći rok“ za partizanizaciju Slovačke, ipak su događaji, koji su izbili koncem mjeseca kolovoza, iznenadili sve političke i diplomatske krugove u zemlji. Ne zato, što je do njih došlo, već zato, što su tako brzo i naglo nastupili. Taj momenat iznenađenja uvjetovan je neočekivanim događajima u **Rumunjskoj**,⁴⁷ koji su bez sumnje povod ustanku u Slovačkoj. U tome se slažu svi ovdašnji politički krugovi, ali se mišljenja razilaze u pitanju, kome se žurilo s ustankom u Slovačkoj: boljševicima ili domaćim partizanima. Čini se, jednima i drugima, iako ima glasila, koje govore, da je boljševicima ustanak došao prerano, što ne zvuči baš uvjerljivo, kad se izpitaju planovi ruske politike poslije 20. srpnja 1944.

RUSI MIENJAJU SVOJ PLAN POSLIE 20. SRPNJA

Nakon neuspjelog atentata na Hitlera i energične reakci je njemačkog državnog vodstva na pokušaje unutarnjeg raztrojstva vojske i naroda, koja je brzo stabilizirala i ojačala njemačku unutarnju i vanjsku frontu, počese boljševici pomalo vjerovati, da im brz i jeftin udarac u srce Reicha nije uspio. Ta je vjera postala čvrstom spoznajom nakon neuspjelih opetovanih napadaja na Istočnu Prusku, Varšavu i u pravcu šlezkog veleobrtnog područja.

U međuvremenu dolazi do prodora Angloamerikanaca u Bretagnu, te je brzo postalo jasno, da njemačka vojska ne će imati snage spriječiti Angloameričane, da strateški i operativno ne izkoriste taj prodor. U posljedku toga moglo se i moralo očekivati, da će Niemci u relativno kratkom vremenu izgubiti čitavu Francuzku, a vjerojatno i Belgiju i Nizozemsku, te da će se zapadni saveznici nač na zapadnim granicama Reicha i započeti s generalnim napadajem na njegovo područje.

U tom času dalnji razvoj vojničkog položaja mogao bi početi u dva pravca: ili će Angloameričanima uspjeti slomiti njemački otpor prije upotrebe novog oružja ili će se svi njihovi naponi slomiti na odlučnoj njemačkoj obrani što bi imalo za posljednicu produljenje rata na zapadu s jakim krvarenjem Angloameričana i napokon mogućnošću njihova poraza usljed upotrebe novog oružja sa strane Niemaca.

Pošao razvoj jednim ili drugim pravcem, sovjeti su došli do uvjerenja, da je rat stupio u svoju završnu fazu, pa je time nastupilo vrijeme, da misle na ostvarenje svojih javnih i tajnih ciljeva. Poučeni stoljetnim iskustvom svojih carskih predeča, koji su samo zato ostali bez morskih tjesnaca, što su se dali nagovoriti, da sjednu za zeleni stol prije, nego što su stvorili gotove činjenice, odlučise se sovjeti na obratan postupak: najprije stvoriti gotove činjenice, pa onda sjest za zeleni stol. Pošto im je propao pokušaj, da jednim pokretom ruke dobiju vlast nad Njemačkom i tako preteknu svoje zapadne saveznike i odluče rat u Evropi u svoju korist, skrenuše svoje poglede u pravcu juga i morskih tjesnaca te u pravcu sjevera i golfske struje. Na jugu je trebalo silom ili lukavštinom osvojiti prvi iz taknuti evropski bedem – Rumunjsku, koja im je pričila prodor na jug. Sedmogradskom narkozom i zatucanošću liberalno-demokratskih političara, koji misle načinom

47 Ide o štátny prevrat v Rumunsku 23. 8. 1944.

čovjeka iz devetnaestog stoljeća, uspjelo je boljševicima dobiti Rumunjsku na tanak led, da izda sebe i svoga saveznika.

*Ali čini se, da su boljševici uz kapitulaciju Rumunjske vezali dalekosežnije ciljeve, no što je osvajanje samo jedne evropske utvrde na jugoistoku kontinenta. Ustanak u Slovačkoj, kolebanje u Mađarskoj, izmicanje Bugarske sve to govori u prilog tezi, da su boljševici htjeli pad Rumunjske i njegov izvanredno dojmljiv psihološki učinak izkoristiti za rušenje celog njemačkog savezničkog sistema u srednjoj Evropi i na Balkanu. U Slovačkoj nisu mogli računati s izdajom vlade i glavaru države obzirom na njihovu preveliku ovisnost o Reichu, kao i na njihovo katoličko nepovjerenje prema boljševizmu. No, vlada im nije ni trebala, kad su oni i Angloameričani imali simpatije gotovo celog slavačkog naroda, a pogotovo vojske i kad su imali razgranjenu partizansku organizaciju, na čelu koje je stajala vojska sa svojim časticima. Psihološka osnova, na kojoj su boljševici iz Moskve i Čehoslovaci iz Londona predobivali slovačku inteligenciju i slovačke mase za svoje planove jest **slavensko** osjećanje slovačko naroda, koje čini temelj slovačkog **narodnog** osjećaja.*

Kako se iz ovog izlaganja vidi, nije vjerojatna verzija prema kojoj je boljševicima ustanak u Slovačkoj došao prerano. A da se i domaćim partizanima žurilo, vidjet će se iz sljedećeg prikaza.

REORGANIZACIJA VOJSKE UBRZALA USTANAK

Kad su vodeći slovački činbenici napokon uvidjeli, da u obranbenoj sili države – u njezinoj vojsci ipak nešto nije u redu i da se ona u najmanju ruku ne može smatrati pouzdanim braniteljem države, pristali su, da se u njezinom zapovjedničkom sboru izvrši temeljita reorganizacija. Jedva mjesec dana prije ustanka predao je u tu svrhu glavni zapovjednik Hlinkine Garde, ministar Mach Prezidentu republike dru. Tisi predlog o uvrštenju 1000 gardista u vojsku u svojstvu časnika na najodgovornijim mjestima. Istodobno trebalo je provesti degradaciju i uklanjanje iz vojske svih onih časnika, čiji je neprijateljski stav prema vlastitoj državi mogao biti dosada sigurno utvrđen. Prezident Tiso je taj predlog izručio ministru narodne obrane generalu Čatlošu, u koga je sve do zadnjeg časa imao nepokolebiv povjerenje. Time je naravno počinjena pogreška, koja se više nije dala izpraviti. Čim je predlog došao u ruke generala Čatloša, bilo je očito, da on ne će moći biti proveden, jer su s njegovim sadržajem bili upoznati naj prije baš oni časnici, koji su trebali biti likvidirani. A ti su samo vrebali čas, kada će ne samo onemogućiti provedbu predloga, nego izvesti u djelo ono, za što su se spremali mjesecima u uvjerenju, da će Njemačka izgubiti rat i da će doći do uzpostave Čehoslovačke republike.

ORGANIZACIJA PODZEMNOG POKRETA ODPORA

Neprestani boljševički uspjesi od početka njihove ofenzive, koji su s jedne strane govorili o ogromnoj vojničkoj snazi Sovjetskog saveza a s druge strane silovito krčili put mišljenju, da je Njemačka nemoćna oprieti se ruskoj sili, razbili su pomalo a u svijesti mnogih Slovaka i konačno onaj nimbus nepobjedivosti, koga

si je njemačka vojska stvorila u prve tri godine rata. I što se iztočna fronta više približavala slovačkim granicama, to je više rasao broj onih elemenata u Slovačkoj, koji nikada nisu izkreno prihvatili slovačku državnu misao bilo zato, što im je kao strancima bila tuđa, bilo zato što se kao Slovaci s njome nisu saživjeli i to ponajviše iz razloga, što je njena realizacija vezana uz nastojanje Reicha, da u srednjoj Evropi stvori novi red stvari. Ovo sudjelovanje Njemačke kod stvaranja samostalne slovačke države i preuzimanje zaštite nad njom čini daleko najvažniju komponentu u nepovjerenju najvećeg broja Slovaka prema vlastitoj državi i mogućnosti njezina trajnog obstanka. Pa kad je u svijesti mogih Slovaka, da ne spominjemo židove i Čehe, prevladalo uvjerenje, da je Njemačka izgubila rat, nestao je i onaj posljednj faktor, koji je nalagao suzdržljivost, a to je strah, te se pristupilo organiziranju **Podzemnog pokreta otpora** ili vulgarno – partizanskom pokretu.

U prijašnjim izvještajima natuknuto je postojanje takvog pokreta, dok je sasvim konkretno izvijesteno o tome u pismu, koga sam 29. travnja o. g. uputio izravno tadašnjem ministru vanjskih poslova dru. Periću⁴⁸ i to s razloga, što sam bio vezan najstrožom diskrecijom obzirom na činjenicu, da je otkrivanje organizacije trebalo ostati u najvećoj tajnosti u interesu daljnjih otkrića.⁴⁹ U izvještaju je izneseno slijedeće: „U Bratislavi se sistematski i metodički organizira slovačko partizanstvo. Organizator je dopukovnik **Makon**⁵⁰, koji sjedi na jednom neutralnom položaju – u Najvišem uredu za obskrbu (Najvyšší úrad pre zásobovanie – Oberste Versorgungsamt) kao šef odjela za samovoze, guma i benzin. On je poznat kao ultra čehofil, dok je njegova supruga 100% židovka. Iz službene potrebe upućen je iz ministarstva narodne obrane na službu u Najviši ured za obskrbu, čiji je predsjednik guverner Narodne banke dr. Imrich Karvaš.

Već taj izbor organizatora pokazuje rafiniranost duševnih zečetnika partizanstva, jer tko će posumnjati u častnika, koji ji dodieljen na rad u jednu gospodarsku ustanovu!

Organizacija se provodi na ovoj osnovi:

Svi elementi **Tajnog pokreta otpora** – dakle svi Slovaci, Česi, komunisti itd., koji su neprijatelji sadašnjeg stanja te su dušom i srcem na strani neprijatelja odnosno svi neprijatelji Njemačke u Slovačkoj – se registriraju i grupiraju po pojedinim kotarevima i drže u stalnoj evidenciji. Pojedine skupine dobivaju svoje posebne zadaće, koje se međutim za sada sastoje u glavnom samo u prikupljanju i otkrivanju pristaša.

Z a d a e cjelokupne akcije su slijede:

-
- 48 Dr. Stjepo Perić, diplomat, 1941 – 1943 vyslanec NDH v Ríme, 1943 – 1944 minister zahraničných vecí. V máji 1944 bol v tejto funkcii nahradený bosnianskym moslimom Mehmedom Alajbegovićom.
- 49 List Lorkovića Perićovi s dátumom 29. apríla 1944 sa vo fonde vyslanectva NDH v Bratislave v HDA nenachádza. S dátumom 20. 4. 1944 poslal Lorković politickú správu č. 8/44 (za obdobie 15. – 30. 4. 1944), v ktorej sa v odseku 2 zmieňuje o partizánoch na východnom Slovensku.
- 50 Správne: Henrich Makoň. Porovnaj: Cambel, S.: Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní. Banská Bystrica 2003, s. 56.

- a) priprema za udar u slučaju, da bi sovjetsko-ruske armije uzduž Karpata dalje na zapad napredovale i dostigle područje češko-moravskog Protektorata;
- b) priprema za slučaj daljeg uspješnog sovjetskog napredovanja Rumunjskoj prema jugu;
- c) provesti akciju ustanka paralelno s istim akcijama u Norvežkoj, Nizozemskoj, Belgiji i Francuzkoj, koj imadu započeti u slučaju djelomičnog ili potpunog uspjeha anglo-američke invazije na Zapadu;
- d) davanje instrukcija partizanima o metodama, pomoću kojih će se u akutnom slučaju regularnu slovačku vojsku tako demoralizirati, da bi ona stavila na razpolaganje partizanima dovoljnu količinu oružja i streljiva;
- e) upute, na koji se način mogu razoružati njemačke čete, koje se nalaze u Slovačkoj kao i zrakoplovna baza u Malackom (mjesto u blizini moravske granice, koje je unutar njemačke vojničke zaštitne zone);
- f) upute za interniranje svih pripadnika njemačke narodne skupine i razoružanje njemačkih FS (Freiwillige Schutzstaffel) u Slovačkoj. “

Sjedište je toj organizaciji bilo u Bratislavi, te je doskora proširila svoju djelatnost na cijelo područje države. Ta je djelatnost bila osobito živa u vojsci, koja je tako postala nosiocem partizanstva u Slovačkoj. Brojni incidenti, o kojima sam izvješćivao u prijašnji izvještajima, bili su vanjskim znakom ove neobične funkcije, koju je na sebe preuzela obranbena snaga države.

PSIHOLOŽKA PRIPREMA USTANKA

Još mnogo prije pojave partizanstva u Slovačkoj vršena je u njoj sveslavenska i čehoslovačka propaganda svim mogućim sredstvima. Doista, u zemlji Kolará i Šafarika posao joj nije bio težak, jer je u Slovaka slavenski osjećaj jednako jak, ako ne i jači od slovačkog nacionalnog osjećaja. Ovaj posljednji je čedo prvoga, pa iztrgnuti iz srca Slovaka sveslavenski osjećaj značilo bi isto, što i iztrgnuti iz njegova srca **korjen** njegova nacionalnog osjećaja. Ipak bi bio pogrešno misliti, da je taj osjećaj jednako jak u svim domenama narodnog života. U političko-kulturnoj domeni je vrlo jak, dok je domeni svakodnevnog praktičnog života uobće neprimjetljiv; kad su u pitanju materijalni probitci Slovaka, onda njihovo slavensko osjećanje samo u riedkim iznimnim slučajevima ima neko praktično značenje. Međutim za uspjeh neprijateljske promičbe bio je odlučan politički momenat u razpirivanju sveslavenskog čuvstva u svim slojevima slovačkog naroda.

Stoga taj uspjeh nije niti mogao izostati, te se osobi to izpoljio u negativnom pravcu, t. j. u mržnji na Niemstvo. Tako je i boljševička krilatica, prema kojoj sadašnji rat nije ništa drugo nego rat između slavenstva i germanstva, podpuno usvojena od ogromne većine slovačkog naroda. Pod utjecajem te promičbe stalo se zaboravljati na boljševizam, odnosno počelo se sve više vjrovati u njegovu tobožnju evoluciju od internacionalnog marksizma do ruskog nacionalizma i nosioca slavenske solidarnosti i slobode svih slavenskih naroda. Samo je tako moglo doći do paradoksa, da je velika zemlja Antikrista i bezbožnika uspjela zavladati dušama najkatoličnijeg naroda u Evropi i da je u njih pomoću svoje komunističke organizacije u Slovačkoj uspjela prokriumčari i izvjestne boljševičke nazore i

ideje. Teško je vjerovati, kako se ljudi, koji savjestno i redovito vrše svoje vjerske dužnosti, oduševljavaju za boljševike i od njih očekuju svoje oslobođenje od mrzkih Niemaca.

Međutim još mnogo manje otpornosti protiv sve jače boljševičke infiltracije slavenske misli pokazali su protestantski Slovaci, koji su od postanka samostalne slovačke države zauzeli prema njoj negativni stav. Tako nije slučaj, da su upravo protestantski krajevi postali središtem partizanskog pokreta u Slovačkoj.

Konačna svrha sveslavenske promičbe među Slovacima bila je oduviek samo ta, da se Slovake odieli od Niemaca i da se prve nahuška na druge. Ostvarenje toga cilja valja uz sveslavensku promičbu pripisati i postojanju niemačke narodne skupine u Slovačkoj a samo u neznatnoj mjeri držanje Reicha, koje je baš u posljednje tri godine dostiglo takav stupanj korektnosti, kakvim se riedko koja država u Evropi mogla pohvaliti. A i njemačka narodna skupina pod utjecajem predstavnika Reicha postajala je sve tišom i skromnijom, pa je tako i ona sa svoje strane davala sve manje razloga ma kakvoj mržnji na Niemstvu. Ipak je ona pod utjecajem spomenute promičbe porasla do absurda, te nije više bila ni u kakvom omjeru prema objektivnim razlozima nekog slovačkog nerazpoloženja prema Niemcima. Da je ta mržnja osobito jaka u redovima vojske tumači se to sa strane častnika time, što su slovački vojnici bili svjedoci nečovječnih njemačkih postupaka u Ukrajini. Ne upuštajući se u ocjenu tih njemačkih postupaka treba napomenuti, da su boljševički partizani još za rata u Ukrajini primienili prema slovačkim vojnicima sasvim drugu taktiku, nego prema njemačkim vojnicima, pristupajući im sa slavenskim krilaticama i štediti njihove živote te bratimeći se s njima. Tu je klica onoga razvoja, koji je kasnije povratkom vojnika prenesen u domovinu. Nema sumnje, da su i njemački porazi na bojištima imali snažnog utjecaja na takvo formiranje slovačkog razpoloženja prema Niemcima, jer su oni nekad skrivene i sasvim prigušene osjećaje nepovjerenja i nesklonosti oslobodili pritiska straha i respekta, dajući im mogućnost punog zamaha i nekontrolirane razularenosti.

Tako je u predvečerje rumunjske kapitulacije slovački narod bio duševno **sazreo** za ustanak, koji inače u slovačkim unutarznjim odnosima nije imao **niti jednoga objektivnoga** preduvjeta te je sa stanovišta čisto slovačkih probitaka podpuno **nelogičan** i upravo **ludački**.

PRVE POJAVE PARTIZANSKIH BANDA

Kako se iz prijašnjih izvještaja vidi, partizanske bande u Slovačkoj pojavile su se onim časom, kada se fronta pomakla u blizinu slovačkih iztočnih granica. No sve do nedavna te su partizanske bande nosile obilježje **zelenoga kadra** iz prošlog svjetskog rata, koje su samo nadjenule moderno ime partizanstva te su kadikad pokušala nastupiti po njegovu uzoru, prisvojivši si i njegove lozinke i njegovu taktiku. One dakle nisu stvorene voljom i podporom boljševika po jednom unapred stvorenom planu, nego su nastale kao normalna ratna popratna pojava a pod utjecajem blizine fronte, koja danomice izbacila iz svoje sredine nezdrave odpadke u formi vojnih prestupnika, vojnih bjegunaca i pobjeglih zarobljenika iz

zarobljeničkih tabora. Pokušaj komunista, koji su se pojedini skupinama obično nametnuli za vođe, da ih discipliniraju i dadu značaj partizanskog pokreta, uspio je tek u neznanoj mjeri, pa su te partizanske bande partizanskoj stvaru doista učinile vrlo slabe usluge. To je i razlog, da za svog višemjesečnog djelovanja nisu mogle znatnije proširiti niti područje svoga djelovanja niti broj svojih pripadnika. Nema dosada podataka, da bi partizanska organizacija, o kojoj sam napred izvijestio bila u vezi s tim partizanskim bandama.

NAGLI PREOKRET USLIED IZRAVNOG ZAHVATA BOLJŠEVIKA

Istom početkom kolovoza ove godine poprima partizanstvo iznenada sasvim novo lice. Od 9. kolovoza dalje spuštani su noć na noć u brdovitom srednjem dijelu Slovačke padobranima redoviti sastavi sovjetske vojske, izobraženi za partizansku borbu i pod vodstvom za to naročito školovanih časnika. Po narodnoj pripadnosti ti su partizani većinom Rusi, a zatim Francuzi, Česi, Srbi i Slovaci. Francuzi, Česi i Srbi su zarobljenici odnosno zatočenici iz njemačkih zarobljeničkih i koncentracijskih logora. U nekoliko dana ubačeno je tako na područje gorskih masiva Visokih, Liptovskih, Nizkih Tatra, Velike i Male Fatre te okolnih palninskih sklopova nekoliko tisuća dobro naoružanih i za partizansko vođenje borbe snabdjevenih partizana. Odmah nabto započele su i manje akcije i napadaji na prometne veze i veleobrtne poduzeća te odvađanja i ubijanja Niemaca samo iznimno (barem u početku) i Slovaka, pri čemu se većinom radilo o osobnim obračunima, kog kojih je sudjelovao domaći element, koji se pridružio partizanima. No nakon kapitulacije Rumunjske ciele se akcija u nekoliko dana pretvorila o obći narodni ustanak pod vodstvom boljševičkih partizana i svih vojničkih garnizona osim bratislavske i nitranske.

KAPITULACIJE RUMUNJSKE – SIGNAL ZA OBĆI USTANAK

Jedva može biti dvojbe u to, da je užurbano ubacivanje partizana putem zraka na područje Slovačke bilo u najužoj vezi s boljševičkim namjerama sa Rumunjskom. Sovjeti su bili svjestni poraznog djelovanja rumunjske izdaje na sve njemačke saveznike u Srednjoj Evropi i na Balkanu. Oni su računali s time, sa će u redivima tih saveznika nastati prava psihoza napuštanja broda, koji navodno tone. U pogledu Slovačke nisu se prevarili, jer je u njoj teren već bio pripravljen. Psihozi napuštanja broda nij doduše podlegao šef države i vlada s malim brojem države odanih građana, ali su u tome ostali tragično osamljeni jer je u tim časovima ciele narod zajedno sa svojom vojskom stao na drugu stranu barikade, naravno najvećim dilom samo sa svojim simpatijama. Na čelo ustanka, za koj je dan signal kapitulacijom Rumunjske, stala je vojska slovačke republike zajedno sa časticima partizanskih parašutista, koji su međutim doskora posvema preuzeli vodstvo u svoje ruke.

ULOGA GENERALA ČATLOŠA

Koju je uloga u vojničkoj pobuni odigrao general Čatloš nije za sada još moguće razjasniti. Činjenica je međutim, da je on odgovoran zato, što su na vodeća

mjesta u raznim posadama pokrajine postavljeni nepouzđani častnici, čije je izdajničko držanje u posljednje vrijeme postalo drzovito otvoreno to je još bilo mogućnosti, da ih se makne. (Vidi napred, zašto je pokušaj, da se to provede, propao). Ali umjesto toga general Čatloš predlaže još u zadnji čas Prezidentu Republike za zapovjednika protupartizanskih odreda pukovnika Tatarka, koji nije tajio svoje planove o neobičnom pobijanju partizanskih banda „sporazumom izpod žita“, jer „oni ubijaju **samo** Niemce“. Teško je pretpostaviti, da Čatloš nije znao, kako Tatarko misli i osjeća. Uzprkos tome nije vjerojatno, da je Čatloš vođa i protagonista protudržavne djelatnosti od njezina početka do dizanja ustanka. Mnogo je vjerojatnije, da je on bio igračka u rukama svojih čehofilskih protestantskih suvjernika u častničkom zboru, koji su umjeli izkoristiti Čatlošove slabosti osobito njegovu slavičnost i nesposobnost, za svoje tamne prevratničke ciljeve, stvorivši oko njega neprobojni zid izdajnika i sabotera u češkoj i boljševičkoj službi.

Potrebno je kratko razjašnjenje, zašto su baš protestantski Slovaci i slovački častnici postali nosiocima protu državnog ustanka. Već je napred spomenuto, da su protestanti od postanka države zauzeli prema njoj **negativan** stav. Više ima razloga zato, ali najodlučnij su bez sumnje ovi:

1.) slovačku su državu stvorile njemačkom pomoću nekoje vodeće osobe **katoličke** slovačke pučke stranke,⁵¹ te je prema tome djelo katoličkih Slovaka i njoj na čelu stoji katolički svećenik, pa je to dovoljan razlog, da protestanti budu protiv nje, makar u njoj zauzimali možda i najbolje položaje;

2.) duboko uvriježena protunjemačka husitska tradicija sa staročeskim jezikom u liturgiji i

3.) snažno sveslavensko nagnuće, koje ima svoju tradiciju iz vremena slovačkog narodnog preporoda, koji je izvršen na sveslavenskim temeljima a u kojemu su najznatniju ulogu igrali protestantski Slovaci. (Slovački narodni preporod mogao se provesti samo na tom obćeslavenskom temelju, u kojemu je jezik igrao najvažniju ulogu, jer slovački narod nije imao nikakve državne i narodne tradicije, koja bi bila dovoljno jaka, da zanese duhove preporoditelja⁵²).

Ovakvom je dakle gotovo anacionalnom elementu povjeren vodstvo slovačkih vojničkih posada i najvažnijih vojničkih ustanova na čelu sa ministarstvom narodne obrane. Bilo bi netočno utvrditi, da su oni bili osamljeni u protudržavnom radu i da nije bilo i katoličkih častnika kod toga posla, no oni su svakako predstavljali protudržavni kvasac u svim instancijama i jedinicama vojske u kojima su zauzimali vrlo važne i mnoge vodeće položaje. I baš u tome je najveća odgovornost bivšeg generala i ministra Čatloša za događaje u Slovačkoj. Da je on bio sviestan te odgovornosti svjedoči njegov bieg partizanima u Bansku Bystricu, dok njegovo uhićenje po partizanima opet vrlo uvjerljivo podkrepljuje gore iznesenu tezu, da on nije vođa ustanka, već samo oružje u ruk ma prevratničkih častnika.

51 HSES.

52 Moderné chorvátske národné vedomie bolo v 19. storočí formované najmä na základe chorvátskeho štátneho (historického) práva.

KAKO JE DOŠLO DO USTANKA?

Koncem mjeseca kolovoza svrgnut je Čatloš s položaja glavnog zapovjednika vojske a na njegovo mjesto je imenovan general Turanec, koji je jedno vrijeme bio zapovjednikom brze divizije na istočnom bojištu, te je zbog njezinih vanrednih uspjeha odlikovan vitežkim križem k željeznom križu kao drugi častnik slovačke vojske. General Turanec je poznat kao energičan vojnik i suradnji s Njemačkom potpuno odan, te su poznate njegove dobre veze s Niemcima. Kad se u svom novom svojstvu glavnog zapovjednika slovačke vojske vratio u Banskú Bystricu, gdje se nalazilo evakuirano glavno zapovjedništvo vojske, bio je smjesta uhićen od partizana. Nakon njegova uhićenja upućene su krivotvorene zapovjedi svim vojničkim posadama u Slovačkoj, u kojima je jedinicama slovačke vojske najprije saobćeno, da su Niemci **ubili Prezidenta republike dra. Tisu**, zatim da je **ciela vlada odvučena u Njemačku i tamo internirana** da je njemačka vojska na putu da **zaposjedne Slovačku**, a „da se aktiviraju sve duševne komponente slovačkog čovjeka“, kako je rekao u svom govoru Prezident Tiso, izbačena je najdjelotvornija laž, da najme **Mađari** spremaju napadaj na Slovačku s juga. Na koncu je u ime glavnog zapovjedništva pozvana vojska, da se **odupre** njemačkoj i mađarskoj okupaciji i da povede sveti rat za slobodu naroda i države. Za razpoloženje, koje je vladalo u slovačkoj vojsci bilo je to dovoljno, da se stave u pokret sve posade u zemlji osim nitrianske. Ali ni ta posada ne bi bila nikakva iznimka, da se na njezinom čelu nije nalazio častnik, koga sami vladini krugovi označuju ponešto neuravnoteženim, radi čega je stalno bio na ratnoj nozi s ministarstvom narodne obrane i s glavnim zapovjedništvom vojske, pa je tako i u času ustanka s to više revnosti nastupio protiv lažne zapovjedi uzurpatorskog glavnog zapovjedništva.

TAJNA SVRHA EVAKUACIJE POJEDINIH ODJELA I USTANOVA MINISTARSTVA NARODNE OBRANE

Kad je izbila pobuna postalo je tek jasno, zašto su upravo predstavnici ministarstva narodne obrane tako silovito zahtjevali i konačno proveli evakuaciju ministarstva narodne obrane i glavnog zapovjedništva vojske. Položaj Bratislave na granici Njemačke sasvim je nepodesan za bilo kakve akcije, koje bi bile uperene protiv tog velikog susjeda i zaštitnika slovačke nezavisnosti. Što ga je sve važnije uredi ministarstva i glavnog zapovjedništva trebalo smjestiti i razmjestiti u unutrašnjosti zemlje, kamo je i jačim njemačkim snagama teže podrijeti radi prirodnih zapreka, koje čini gorski i šumski teren srednje Slovačke. Bombardiranje Bratislave dne 16. lipnja o. g. bila je voda na mlin prevratničkih elemenata, jer im je tako dan u ruke jak argumenat za provedbu njihovih tajnih planova. Glavno zapovjedništvo vojske i svi važniji uredi ministarstva smješteni su tako u teško pristupačne krajeve srednje Slovačke, od kojih je za na važniju ustanovu među njima, za glavno zapovjedništvo i zabran najpovoljniji kraj – Banská Bystrica, čiji je središnji i dobro zaštićeni položaj kao stvoren za gerilski rat. Povrh toga je razštrkanost ureda ministarstva diljcielo države pružalo stalnu priliku, da se pod izlikom nadzora i službenog posla stoji u neprestanoj vezi s pokrajinom i s urotnicima u pojedinim posadama.

BEZPOMOČNOST I OSAMLJENOST VLADE

Kad je započeo ustanak, progovorio je narodu u ime vlade ministar unutarnjih poslova Mach i to u subotu dne 26. kolovoza o. g. preko bratislavskog krugovala, u kojem ga je pozvao, da održi red i mir, jer ako se on pokaže nesposobnim za to, da će morati napraviti tuđin. Bilo je već unapred jasno, da će poziv ministra Macha ostati glas vapijućeg u pustinji, pa on nije ni učinjen toliko radi toga, da se narod privede razumu, nego da se s vlade skine odgovornost, ako bude prisiljena pozvati Niemce da u zemlji uzpostave mir i poredak. Svakako je učinjena pogreška, što umjesto ministra Macha nije progovorio sam Prezident dr. Tiso i to ne samo zato, što je njegov autoritet neuzporedivo veći od Machova autoriteta, koji ga je skoro posve izgubio, nego baš i obzirom na lansiranu izmišljotinu od strane pobunjeničkog zapovjedništva vojske, da je Tiso ubijen. Ta je izmišljotina imala snažnog učinka, te bi Tisin glas na krugovalu bez sumnje unio priličnu zabunu u redovo pobunjenika, koji su i tako s najvećom nesigurnošću pristupili svojoj opasnoj pustolovini. Ministar Mach tvrdi, da je on molio Prezidenta, da sam progovori putem krugovala, ali da se on nije dao na to skloniti.

POZIV VLADE NIEMCIMA ZA POMOĆ

Kako se moglo i predvidjeti, apel ministra Macha ostao je bez svakog učinka na pobunjenike. Stoga vladi nije preostalo drugo, nego da na temelju zaštitnog ugovora sa Njemačkom uputi molbu vladi Reicha, da radi ugušenja ustanka pošalje svoje čete u Slovačku.⁵³ Molba je upućena 28. kolovoza, a već sljedeći dan počele su prelaziti jedinice SS-posrojbi preko granice i to najprije s područja češko-moravskog protektorata u pravcu Žiline, a 30. kolovoza iz Engerau-a⁵⁴ preko mosta u Bratislavu. Ulaz njemačkih SS-sastava izvršen je u najvećem redu i u samoj Bratislavi bez ikakva incidenta. Slovačko pučanstvo Bratislave dočekalo je Niemce s vidljivom hladnoćom, dok im je njemačko pučanstvo svuda priredivalo ovacije. Još isti dan, t. j. 30. VIII. upućen je jedan odred u Trnavu, da svlada pobunjenu vojničku posadu, koja je u gradu preuzela vlast i počela uhićenjem svih Niemaca i nepoćudnih Slovaka. Među uhićenima nalazio se nekoliko sati i opunomoćeni ministar dr. Benzon, koji je još prije dolazka Niemaca pušten na slobodu zahvaljujući svome poznanstvu sa zapovjednikom pobunjenih četa no još više svom energičnom nastupu. Pobunjenici u Trnavi nisu njemačkim četama pružili nikakav otpor; te su se dielom razbjegli a dielom su se dali razoružati, dok je njihov glavni zapovjednik počinio samoubojstvo (dr. Benka, pričuvni častnik⁵⁵).

53 Tiso o nemecký zásah nežiadal, boli to naopak nemecký vyslanec Ludin a generál Afred Hubicki, ktorí 28. 8. 1944 oznámili Tisovi, že nemecká armáda obsadí Slovensko. Slovenská vláda túto skutočnosť v ten istý deň večer iba formálne dodatočne schválila. Pozri: Jablonický, J.: Samizdat o odboji. Štúdie a články. Bratislava 2004, s. 44 – 45.

54 Nemecký názov pre Petržalku.

55 Lorkovičove informácie o udalostiach v Trnave nie sú celkom presné. Nadporučík v zálohe Andrej Benka-Rybár (nar. 1914), veliteľ posádky v Trnave, samovraždu nespáchal, ale odišiel aj s dôstojníkmi a vojakmi na povstalecké územie. Po vojne bol až do roku 1959 dôstojníkom československej armády. Pozri: Jablonický, J.: Samizdat o odboji, s. 200 – 221.

U noći od 29. na 30. VIII. zaposjele su njemačke čete vojničko uzletište u Piešťanyma. Posada je pružila odpor, ali kad je uvidjela, da će biti svladana, odmetnula se u šumu. Ostalo je samo 12 vojnika, koji su razoružani.

OPERETNI POČETAK USTANKA

Ustanak je u svim mjestima, gdje nisu sudjelovali iz va na ubačeni partizani, više sličio opereti, nego oružano ustanku revolucioniranog puka. Tako na pr. u Žilini zaboraviše pobunjenici, da zaposjednu poštu (kao prvi akt pobune), te se tako cieli dan, odkako je grad bio u rukama pobunjenika, moglo još voditi legalne razgovore s Bratislavom. Žilina u tome nije bila osamljena. I promet posvuda održan između pobunjenih i mirnih krajeva. Pobunjeni častnici i vojnici pozvali su u vojarne nedoraslu mladež i razdijelili joj oružje, s kojim je prvi puta u životu baratala. Naravno da su se takvi borci smjesta razbježali, čim bi se približila njemačka vojska.

Iz ciloga načina, kako je proveden ustanak, vidi se jasno, da nije postojala nikakva unutarnja potreba za nj, te da je izazvan na umjetan način poticajem iz vana te kao posljedica rata živaca i namjeravane reorganizacije unutar častičkog zbora.

POTIŠTENOST U REDOVIMA NACIONALNO SIESTNIH SLOVAKA

Nagli preokret u Slovačkoj, koji je preko noći tu zemlje mirnodobskog blagostanja pretvorilo u partizansko razbojište, izazvao je u redovima nacionalno svjestnih Slovaka duboku potištenost. Pitanje, koje se kod njih najčešće pojavljuje, glasi: Jesu li Slovaci uobće narod? Jer oni ne mogu pojmiti, da bi jedan svjestan narod mogao u stati protiv svoje vlastite države, da se ponovno uzpostavi stanje ovisnosti i robstva, kakvo je vladalo do 14. ožujka 1939. Jednako ne mogu shvatiti, da jedna zemlja, koja je gotovo sasvim pošteđena od rata i ratnih strahota, svojevóljno na se navlači najgori oblik tih ratnih strahota – partizanski rat!

Nema sumnje, da je slovački narod pokazao skrajnu političku nezrelost. Šta više, on je svojim zadnjim činom potvrdio tezu, koju zastupaju mnogi Hrvati, koji su imali prilike upoznati slovački narod, po kojoj Slovaci uoče još nisu podpuno formirani narod sa svim atributima, koji narod čine narodom. Pitanje je, hoće li nesreća, u koju su se srušili vlastitom krivnjom, ubrzati to oblikovanje ili će ga ponovno zaustaviti. U svakom slučaju stavljen ustankom u Slovačkoj u pitanje daljni obstanak slovačkog naroda kao posebnog naroda s pravom na vlastitu državu. U ovdašnjim diplomatskim krugovima, a i u krugovima samih Slovaka, prevladava mišljenje, da je slovački narod proigrao svoju državnu nezavisnost i da nema skoro nikakva izgleda, da bi on i poslije rata, ma kako on izpao, mogao i nadalje postojati kao slobodan državni narod.

U Bratislavi, dne 12. rujna⁵⁶ 1944

*Za dom spremni!*⁵⁷

Poslanik:
Lorković v. r.

Okrúhla pečiatka:
Nezavisna Država Hrvatska – Poslanstvo Bratislava

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, pol. izv. 16/44,
originál, strojopis.

2

Poslanstvo Nezavisne Države Hrvatske
Bratislava
Pol. izvještaj broj 17./44
(1. do 15. rujna 1944.)

Vrlo tajno!

Ministarstvu vanjskih poslova N. D. H.
(Politički odjel)
Z a g r e b

Za vremensko razdoblje od 1. do 15. rujna 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1.) NOVA SLOVAČKA VLADA. Kao što se moglo očekivati, vlada dra. Tuke predala je ostavku, te je nakon višednevnog natezanja napokon 5. rujna imenovana nova vlada na čelu drom. Štefanom Tisom. Do svog konačnog sastava morala je proći razne peripetije pod utjecajem raznih intriga i interesa. Tako je u svom prvotnom obliku, koga je dobila uz suradnju njemačkog poslanika, trebala po prilici ovako izgledati: predsjedništvo vlade i vanjsko poslove morao je preuzeti ministar Mach, unutarne bivši ministar vanjskih poslova dr. Ferdinand Đurčansky, javni red i sigurnost načelnik štaba HG Otomar Kubala, promet publicista i narodni zastupnik Čulen Konstantin. I sva ostala ministarstva trebala su dobiti nove šefove iz redova starih i prokušanih „ludaka“ (Hlinkovaca) i Gardista. Taj predlog datira još iz vremena neposredno prije puča a svrha je bila, da se dolazkom novih ljudi pokuša u zadnji čas spriječiti ili barom ograničiti pobuna.

Taj je predlog međutim propao, jer se pomoću intriga, u kojima se poslužilo ljudima, koji su svojevremeno bili odstranjeni sa svojih položaja u Gardi, ali na pritisak predsjedništva stranke, uspjelo stvoriti stanovito nepovjerenje prema ministru Machu. Njemu se najme pripisivala izjava, da je Čatlošov bieг omogućio sam Prezident uz suglasnost njemačkog poslanika Ludina. On (Mach) je doduše imao odgovarati na pitanje jedne grupe gardista, većinom njegovih protivnika,

57 *Za dom spremni!*; – Na obranu vlasti pripraveni! Oficiálny pozdrav v NDH, obdoba slovenského „Na stráž!“

kako je moglo doći do biega Čatloša, ali je njegov odgovor glasio tako da on ne može biti odgovoran za taj bieg, jer se Čatloš nalazio pred svojim biegom u predsjednoj palači, gdje se nalazio i Prezident i njemački poslanik i članovi vlade. Taj se odgovor po nekim gardistima zlonamjerno izvrnuo tako, kao da su Prezident i Ludin dopustili Čatlošu, da pobjegne.

Kad je pobuna izbila i promjena vlade postala na taj način neizbježiva, uzeo je sam Prezident u svoje ruke pitanje sastava nove vlade. Po njegovom prvom predlogu najvažnija mjesta u novoj vladi trebala je zauzeti njegova rodbina, t. j. dr. Štefan Tiso, dr. Jozef Tiso, bivši poslanik u Moskvi,⁵⁸ zatim Turček, šurjak Prezidenta, dok je sam Prezident htio na svaki način za sebe rezervirati položaj predsjednika vlade.

Kasnije je od toga odustao, ali je na tom mjestu htio svakako imati čovjeka svoga povjerenja, pa je tako izbor pao na dra. Štefana Tiso, bližeg rodaka (ali ne brata) Prezidenta republike. Novi predsjednik vlade je po zvanju predsjednik Glavnoga suda u Bratislavi, politički je do osnutka slovačke države pripadao Mičurinoj Čehoslovenskoj lidovoj stranci, koja je u slovakom političkom životu slovila kao najekstremnija unitaristička stranka u cijeloj bivšoj Republici. Štefan Tiso imao je u toj stranci i neku dužnostičku fankciju, ali je uza sve to u slovačkom političkom životu predstavljao manje poznatu osobu.⁵⁹ To je čovjek, koji čini dojam energičnosti i dinamike, no možda mu je činovnička pedantnost i savjestnost ipak najglavnija značajka. Pripada intimnom krugu Prezidenta republike koje se sastaje kod njega na kuglanju. Odlučan je protivnik boljševizma, ali u prvom svjetskom ratu bio je pripadnik čeho-slovačke legije.

U toj vladi ponudeno je Machu mjesto ministra prosvjete što je on uporno odbijao da primi, dok mu napokon nije ostavljeno ministarstvo unutarnjih poslova, ali bez resora javnog reda i sigurnosti, koji je pripojen ministarstvu narodne obrane. Prema njegovoj izjavi, on se ni toga nije htio primiti stojeći na stanovištu, da on ne mora biti u vladi, ako se u njega nema podpuno povjerenje kako na slovačkoj tako i na njemačkoj strani. No pošto je to bila izričita želja Hitlera i pošto je Prezident zaprietio abdikacijom, Mach je popustio i tako je ostao ministrom „vnutra“, ale bez ikakve moći. U vladu su zatim ušli: dr. Aladar Kočiš, dotadašnji glavni tajnik HSLŠ, kao ministar prosvjete i školstva, strogi katolik i ne baš veliki prijatelj Niemaca. (Protivnici njegovi zlobno primjećuju, da je njegova prva ministarska odluka rješila pitanje svetkovanja Male Gospe⁶⁰). Ministarstvo narodne obrane preuzeo je narodni zastupnik i nitrianski župan Štefan Haššik, koji je civilna osoba. To ujedno znači, kako je veliko nepovjerenje prema vojničkim osobama, kako će neznatnu ulogu u buduće igrati vojska u Slovačkoj Republici. Ipak bi se još našlo čestitih i vriednih častnika pa generala, koji su mogli zauzeti

58 Správne má byť zrejme Fraňo Tiso (1891 – 1974). F. Tiso, prezidentov bratanec, ktorý bol v rokoch 1940 – 1941 slovenským vyslancom v Moskve, do vlády nevstúpil, ale stal sa evakuačným komisárom.

59 Štefan Tiso (1897 – 1959), tiež bratanec prezidenta, bol pred vojnou členom a funkcionárom HSLŠ, nie Československej strany lidovej Martina Mičuru. Od roku 1940 bol podpredsedom Hlavného súdu v Bratislave.

60 Pitanje svetkovanja Male Gospe – otázka slávnosti Narodenia Panny Márie.

to mjesto, kao: general Jurech, pukovnik Dubravec⁶¹, jedan od najsposobnijih častnika bivše čehoslovačke vojske, koga je Čatloš bacio u mirovinu, kad je vidio, da ne želi postati njegovim sliepim oružjem. Njima je međutim nedostajalo povjerenje glavarara države. Treći novi ministar je Ing. Ludovit Lednar za resor prometa i javnih radova. Vriedan mladi željezničar i tajnik Udrženja državnih i javnih namještenika, ali u javnom životu Slovačke ipak manje poznata osoba, pa se i njego imenovanje svodi na osobne veze predsjednika istoga društva s predsjednikom države.

Od starih ministara ostali su osim Macha još i dr. Mikulaš Pružinsky kao državni rizničar te dr. Gejza Medrický kao ministar gospodarstva. Oba su se pokazali spretnima u svom resoru, ali u političkom životu zemlje sve ih je manje čuti i vidjeti, preda je Medrický član predsjedništva stranke.

Gledajući ovakav sastav vlade, nameće se pitanje, zašto je uobće došlo do promjene u najvišem vodstvu državnih poslova, kad se ono po svom mentalitetu tek vrlo neznatno razlikuje od dosadašnjega. Razumljivo je, da su iz vlade izpali Sivak i Stano kao prototipi oportuniste i pacifista; jasno je, da je i vlada, koja je odgovorna za događaje u Slovačkoj morala odstupiti; ne treba ni posebna tumačenja činjenica, da je na čelo vlade morala doći druga osoba, jar je Tuka zbog starosti pogotovo zbog bolesti morao svoj položaj prepustiti drugome u ovim burnim i nadasve težkim vremenima. Ali je teško shvatiti, zašto se kod sastava nove vlade nije polagalo težište na to, da s njome uđe i novi duh u politički i javni život slovačke države. Položaj u zemlji nakon izbijanja pobune tražio je bezuvjetno skretanje cjelokupne državne politike na liniju Hlinkine Garde kao jedine predstavnice borbene Slovačke, čiji su predstavnici predviđali današnje događaje i upozoravali na njihovu neizbježnost, ako se nastavi politikom prijašnje vlade, politikom proganjanja Garde a podupiranja ili barem trpljenja svih razornih elemenata u zemlji. Ako do tog skretanja uzprkos katastrofalnih posljedica dosadašnje politike ipak nije došlo. Današnja vlada po svom sastavu može značiti samo nastavak možda u nešto poboljšanom obliku te iste politike onda odgovornost za to leži u prvom redu na Prezidentu republike i vodstvu Hlinkine stranke, a potom na njemačkoj vanjsko politici, koja se drži načela, da glavarima država treba pružiti svoju bezuvjetnu podporu sve do časa njihov očite izdaje. Iz toga se ne smije stvoriti zaključak, da je Prezidenti Tiso spreman na izdaju, ali znajući, da uživa povjerenje Njemačke, koje seže daleko a prestaje tek očitom izdajom, nastavlja u glavnom nesmetano svojom osobnom politikom, koja je – kako svjedoči iskustvo od 5 godina – na očitu štetu slovačkog naroda i slovačke države. Protivnici Tisa iz redova nacionalista (Gardista) svaljuju na njega svu odgovornost za događaj u Slovačkoj, nazivajući ga „najvećim partizanom“ i obrazlažu time, zašto se i nova vlada po svome sastavu tako malo razlikuje od dosadašnje. S druge pak strane, t. j. Tisine i njegovih prijatelja pokušava se stvoriti nerazpoloženje protiv Macha kao glavnoga krivca zbog dogodjaja u Slovačkoj. U tu svrhu izkorišćuju se svi o

61 Plk. Benedikt Dúbravec bol v skutočnosti zapojený do plánov gen. Čatloša na protinemecký vojenský prevrat. Pozri: Jablonický, J.: Samizdat o odboji..., s. 69.

ni gardisti, koje je Mach **morao** ukloniti na pritisak Tise, a koji su uvjereni, da ih se nije trebalo žrtvovati, da je Mach svom odlučnošću stajao iza njih. Tako se već prvih dana velike slovačke krize mogu nazrijeti konture buduće nove borbe između Tise i Macha, koja je obilježavala unutarnju politiku zemlje prve 4 godine njezinog samostalnog državnog života.

2.) PARTIZANSKA DJELATNOST. Prvih dana partizanske i vojničke pobune vladala je nad svim predjelima, gdje se nij odmah pojavila njemačka vojska, pod-puna bezglavost i dezorientacija. U mnogim mjestima nitko nije zapravo ne znao, što se događa, pa ni oni, koji su trebali preuzeti vlast, nisu je preuzimali sve dotle, dok ih nije na nju doveo kakav boljševički komesar. Kako nigdje nije pružen nikakav otpor, već su naprotiv „osloboditelji“ svuda najoduševljenije pozdravljeni, to je teror tek postepeno preotimao maha i to gotovo redovno tek pojavom partizanskih odreda. Uperen je u glavnom protiv njemačkog pučanstva bez razlike na stalež, dobu i spol. O po jedinstima još nema podataka. Iza Niemaca sliede gardisti kao i zbog svojeg protuboljševičkog raspoloženja poznate osobe, poglavito iz Hlinkine stranke, pojedini njezini dužnostnici i iztakmitiji pristaše.

Odmah u početku pokazale su se i razne tendencije unutar pobunjeničkog tabora. Tako su mjestimično prevladavali „nacionalni“ čehoslovački elementi, dok su drugdje opet crveni dali obilježje ustanku. Ipak se odmah u početku mogao primjetiti dobro poznati razvoj u pravcu na lievo. Taj se razvoj mogao pratiti prema jednom vanjskom znaku – prema kokardi na vojničkog kapi. Slovački grb, znak slovačke vojske, zamienila je najprije slovačka trobojka, koju je brzo naslijedila **čeho-slovačka** trobojka, da se i ova skoro izgubi i ustupi mjesto **crvenom** znaku komunista. Nekima nije bilo dosta skidanje slovačkog grba, znaka slovačko vrhovništva, nego su osjetili potrebu, da ga još i nogama zgaze uz pratnju kakove psovke.

Sjedište crvenih je u Sklabinskom Podzamoku kraj Turč.[ianskog] Sv.[ätog] Martina, dok su čehoslovaci izabrali Baňsku Bystricu za svoje sjedište. Time su ovi posljednji došli i u posjed krugovalne postaje, preko koje vrše svoju žalostnu promičbu protiv vlastite države a za bivšu Čehoslovačku i nazivajući tu svoju rabotu „oslobodenjem“.

Njemačke operacije teku s obje strane u pravcu središnj Slovačke i to najprije dolinom Vaga s namjerom, da oslobode tatransku prugu. U tome su imale brzih uspjeha, te su sa zapada već stigle do Vrutka a sa iztoka do Ružomberka. U dolini Turieca došlo je do prvih težih borba, jer su tu partizani koncentrirali jake snage, te posjeduju i teško oružje, kao bojna kola i topove. Njemačko je nastupanje dosta polagano i to iz razloga, jer su do bili stroge odredbe, da po mogućnosti štete što više živote Slovaka kao i njihovu imovinu. Očevidci potvrđuju, da Niemci doista vode svoje operacije sa najvećom obzir nošću. To naravno ne prieči partizane, da se na Niemce nabacuju s najnevjerovatnijim lažima ne samo obzirom na sadašnji njihov postupak prema Slovacima, nego i na prošli, premda je svaki Slovak bio svjedokom činjenice, da Niemci u Slovačkoj nisu pravili nikakav „krvavi teror“ da ih, osim domaćih starosjedilaca, u Slovačkoj ubće ni je ni bilo. Da je takva očita i glupa laž mogla imati nekog efekta na Slovake, znak je njihove nevjero-

jatne lakovjernosti i političke nestalnosti i nezrelosti. Njemačke operacije vodi SS-Obergruppenführer Berger.

3.) RAZORUŽANJE BRATISLAVSKE POSADE. U noći od 31. kolovoza na 1. rujna provedeno je razoružanje svih garnizona u Bratislavi. Razoružanje je izvedeno bez incidenta, iako su njemačke snage bile vrlo slabe. Međutim razoružan je tek manji dio vojske, jer je znatno veći dio uoči razoružanja napustio vojarnu i pobjegao u svim pravcima, ostavivši oružje u vojatnama kao i protuzračne bitnice u posve neoštećenom stanju. Častnici su pobjegli k partizanima, ali bez vojnika, izjavivši, da oni za njih ne mogu preuzeti odgovornost. No, pravi je razlog takvog postupka strah, da se pri pokretima prema partizanskim predjelima ne bi možda negdje susreli s njemačkim odredima i bili prisiljeni na borbu, na koju oni nisu mislili ni ti su se zato odmetnuli u šumu, jer bi inače na čelu svojih jedinica pružili odpor njemačkim četama u njihovoj namjeri, da ih razoružaju. Da se ipak računalo s odporom najbolji je dokaz činjenica, da su svi članovi vlade, osim ministra Macha, zajedno s Prezidentom republike, tog dana napustili Bratislavu i sklonuli se na sigurnija mjesta. Sam Prezident bio je toga dana u Beču. Kaže se, da je bio u Führera, što međutim u upućenim krugovima nieću, tvrdeći, da je to bila samo izlika.

4.) UHIĆENJA UGLEDNIH OSOBA. Već prvih dana izbijanja pobune uhićen je guverner Slovačka narodne banke i predsjednik NUZ-u (Najvišeg ureda za ob-skrbu), sveučilišni profesor dr. Imrich Karvaš. Isti je izručen njemačkim vlastima te je odpremljen u Beč,⁶² gdje se proti njemu vodi iztraga.⁶³ Osumnjičen je, da je mala fide dao prenieti u Banskú Bystricu (sjedište partizana) jednu i pol milijarde slovačkih kruna iz Bratislave, a 2 i pol milijarde i Ružomberka također u Banskú Bystricu. Taj prenos izvrše je pod izlikom opasnosti uništenja od zračnih napada-ja Bratislavi te ugroženja Ružomberka sa strane sovjetskih četa (koje su međutim bile još prilično daleko).

U Prešovu je uhićen general Malar, nosilac viteškog križa, a u Bratislavi pukovnik Tatarko.⁶⁴ Obojica su odpremljeni u Njemačku, gdje su internirani.

5.) NOVI NAČELNIK ŠTABA HLINKOVE GARDE. Načelnik štaba HG dr. Karol Danihel predao je ostavku, našto je Prezident imenovao Otomara Kubalu načelnikom štaba HG. Kubala je tu čast obnašao prije Danihela, odakle je uklanjen prije 2 godine na izričiti zahtjev Prezidenta uz motivaciju, da on sprema gardistički puč protiv vlade i predsjednika države. Mach je popustio Prezidentu, ali je Kubalu imenovao počastnim načelnikom štaba HG. Kubalu je ta Machova gesta malo utješila, te je on od tog vremena prema Machu prilično neprijateljski razpoložen. No tim samim ipak nije stekao povjerenja poglavara države, koj ga je ponovno imenovao načelnikom štabu HG tek pod pritiskom događaja i Niemaca, posebice Bergera. Pri tužbe, koje potječu iz Kubaline okoline protiv Prezidenta radi povovnog pokušaja ograničavanja djelatnosti HG, koga je Kubala mogao

62 Viedeň.

63 Pozri Karvaš, I.: Moje pamäti. V pazúroch gestapa. Bratislava 1994.

64 Plk. Štefan Tatarko, veliteľ 2. východoslovenskej divízie, bol v skutočnosti Nemcami zatknutý 31. 8. 1944 v Humennom. Pozri Jablonický, J.: Samizdat o odboji..., s. 415.

uočiti već kod prve audijencije kod Tise, dosta jasno svjedoče, da nepovjerenja nije nestalo a ni ima nade, da će ga nestati, jer Tiso ne prelazi tako lako preko prošlosti.

6.) POKOLEBAN POLOŽAJ LUDINA. Iz njemačkih krugova saznaje se, da je položaj Ludina dosta opasno pokoleban i to ponajviše radi biega ministra Čatloša, kako je to već spomenuto u točki 1. Prema jednom slovačkom prikazu, kojem se obzirom na osobu, koja ga je dala, može vjerovati, glavnu akciju protiv Ludina vodi SS-Obergruppenführer Berger, koji je Ludinov zemljak i njegov protivnik još iz vremena njihova rada u domovini. Berger je izkoristiv navodnu Machovu izjavu o Tisinoj i Ludinovoj krivnji za Čatlošov bieg, da podkopa svoga starog protivnika. Prema najnovijim viestima, čini se, da pokušaj Bergera ne će imati uspjeha, te se pače govori, da on ima otići i da na njegovo mjesto ima doći drugi.

7.) GOVOR PREZIDENTA REPUBLIKE. Dne 30. kolovoza navečer progovorio je na bratislavskom krugovalu voda i prezident dr. Jozef Tiso. Svrha je govora bila u tome, da narod čuje glas svoga državnog poglavara i na taj način natjera u laž pobunjeničke vođe, koji su ga proglasili mrtvidotično ubijenim po Niemcima.⁶⁵ Prema mišljenju mnogih, to bi govor imao mnogo većeg uspjeha, da je izrečen, čim se saznalo za prve pobune. Ministar Mach tvrdi, da je on je u petak 25. kolovoza molio Tisu, da održi govor na krugovalu, što je on odklonio, jer da to nije potrebno. Iz Machova prikaza dobiva se dojam, da Prezident još ni on da nije položaj smatrao ozbiljnim, kad je ustanak već započeo.

8.) SUMNJIVI DOPUSTI ČINOVNICA. Kako je ustanak iznenadio vodeće faktore uzprkos toga, što su nj znali prilično široki krugovi slovačke javnosti vidi se iz činjenice, što je veliki broj činovnika, osobito viših, pošlo na odmor sredinom i koncem mjeseca kolovoza i to baš u krajeve, koji su već unapred bili zamišljeni kao središta partizanskog pokreta. Sada se pomalo otkriva, da su ti činovnici, koji su tako bezbrižno odlazili na odmor ne sluteći ništa zla, u ogromnoj većini poznati kao čehoslovački orientirani i da njihova potreba za odmorom nije bila ništa drugo, do li želje, da se u času ustanku nad na „oslobodenom“ prostoru. No, mnogima se čini krivo, pa tako dolazi do žučnih polemika među prijateljima i neprijateljima pojedinih takvih činovnika, jesu li doista otišli na dopust ili im je on bio samo izlika, da se za vremena premjeste k svojim. Da se tu često radi i o svjestnim podvalema, u to ne treba sumnjati.

9.) DRŽANJE TISKA. Odkako je izbila pobuna dobio je slovački tisak posve drugo lice. Sve dok je partizanstvo haračil po Hrvatskoj i drugim zemljama, slovački je tisak, osim možda **Gardiste**, tek u vrlo ograničenoj mjeri osuđivao to novovjeku kugu, očito ne vjerujući stranim opisima partizanskih zločina. Sada, kade je to zlo posjetilo i Slovačku, otvoriše stupci slovačkih novina divlju paljbu na izdajice i partizane, obasipljući ih izrazima, kojih se do sada nije moglo čitati u njima. I sada od jednom sve znaju: znaju, da se sve to odavna pripremljalo to baš sa strane onih, kojih se ostavljalo na položajima i još ih se unapredivalo

65 Tisov prejav pozri Prečan, V. (ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty (SNP-D); Bratislava 1965, s. 372.

uzprkos njihovog poznatog stanovišta prema državi. Sad se **Slovak** pita, „zašto se daval ljudima bezkarakternim i izdajničkim, zašto se nije više po svećivalo pažnje starim valjanim ‚ludacima‘ (pučkašima) valjanim ljudima iz drugih tabora, zašto se nisu izvrši mnoge i mnoge izmjene na činovničkim mjestima, počevši od najnižih pa sve do ministarskih?“ Tu se misli na Čatloša, no kad se zna, tkonje nevjerojatnom upornošću podržavao toga izdajicu i branio ga protiv napadaja stari ‚ludaka‘ i Hlinkinih suboraca, při čemu ga je **Slovak** izdašno podupirao, onda odgovor na to pitanje može biti samo osuda Slovaka i onih, koje je on podupirao u borbi protiv ‚starih valjanih ‚ludaka‘“. No, za mentalitet **Slovaka** i ljudi oko njega je veoma značajno, da oni ni u tim sudbonosnim vremenima nisu voljni zaboraviti na stare protivštine i da im nije ozbiljno stalo do izpravaka počinjenih pogrešaka, kada u istom članku, gdje postavlja gornje pitanje, ovako reda one, koji su „za novce spremaponovno izdati slovački narod: bili su **gardisti** bili su arizatori, visoki činovnici i častnici.“ Po tom bi redosljedu trebalo zaključiti, da su gardisti nosioci pobune, a častnici tek prirepine, iako sudjelovanje gardista kod pobune uobće nije zabilježeno! Kraj takvog mentaliteta nema mnogo nade u radikalne promjene u unutrašnjem političkom i javnom životu zemlje uzprkos tako bučnih zahtjeva za „tvrdom rrukom i radikalnim promjenama“.

U Bratislavi, dne 29. rujna 1944.

Za dom spremni!

Izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar:
Lorković v. r.

Okrúhla pečiatka:

Nezavisna Država Hrvatska – Poslanstvo Bratislava

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, polit. izv. 17/44, strojopisná kópia.

3

Poslanstvo

Nezavisne Države Hrvatske

Bratislava

Pol. izvještaj broj 18./44.

(16. do 30. rujna 1944.)

Ministarstvu vanjskih poslova N. D. H.

(Politički odjel)

Z a g r e b

V r l o t a j n o !

Za vremensko razdoblje od 16. do 30. rujna 1944. čast mi je podnie-ti sliedeći politički izvještaj:

1.) BORBE PROTIV PARTIZANA. *Borbe protiv partizana i pobunjene vojske, koja je podvrgnuta vodstvu boljševičkih časnika, teka po planu i prema uzoru, koji je nama dobro poznat. Razlika je tek u vanrednoj obzirnosti, kojom se vode njemačke vojničke operacije kao i suzdržljivosti njemačkih okupacionih četa u pogledu represalija protiv civilnog pučanstva zbog suradnje i podpomaganja partizana. U kratko – postupak njemačke vojske je izvanredno blag i čovječan te do skrajnosti korektan. Uzprkos toga sva sumjesta, kroz koja prolazi njemačka vojska u svojoj oslobodilačkoj akciji podpuno pusta, jer se pučanstvo od strha pred njom posakrije i razbježi na sve strane. Taj mu je strach ucienila partizanska promičba a nevjerovatnim lažima o krvoločnosti „nacističkih okupatora“. Tako očevid Stjepan Branilović, cand. ing., koji je bio na praksi u Kremnici u tamošnjem rudniku, opisuje ulazak njemačkih četa u ovaj gradić ovako: Pred dolazkom Niemaca jedan je veliki dio građanstva pobjegao iz grada zajedno sa partizanima, dok se preostali dio sakrio tako, da je Kremnica bila podpuno pusta, kad su u nju ušli prvi njemački tankovi. Na tankovima su sjedili vojnici bez oružju rukama, a kada su ugledali Branilovića, prvo i jedino živo biće, koje se nije dalo zavesti fantastičnim pričama o njihovu krvoločtvu, stadoše mu domahivati rukama na pozdrav, koji je on na isti način uzvratio. Tek nakon duljeg vremena počeoše i ostali stanovnici oprezno provirivati iz svojih skrovišta, sklanjajući se uvijek ponovno pred pogledima znatiželjnih vojnika. Napokon su se hrabriji građani ipak odvažili i oprezno pristupili vojnicima ma i s njima se pomalo upustili u razgovor, koji je konano razpršio njihov ljudi strah. No, zanimljivo je bilo primijetiti zaprepštenost i iznenadenje onih plašljivijih, kad su od svojih hrabrijih sugrađana saznali, da su razgovarali s njemačkim vojnicima i ostali – živi! O pljački, koju vrše navodno njemački vojnici, nije bilo ni govora. Sta više, Niemci su neprestano dovažali iz okolice Kremnice posakrivanu robu i odnosili je na gradsko poglavarstvo, da ju ovo podieli među opljačkane građane, dokse nije moglo ustanoviti, da bi išta za sebe zadržali.*

I iz ostalih mjesta, koji su oslobodili njemački odredi, dolaze suglasne viesti o vanredno korektnom držanju precivilnom pučanstvu. A sigurno je, da Slovaci ne bi šutili, kad bi se obratno dogadalo.

U akcijama čišćenja partizanskih banda sudjelovale za sada još samo njemačke čete i to protežno SS-formacije. Tek tu i tamo pridružuju im se pojedinačno ili u manji skupinama pripadnici Hlinkine Garde i Hlinkine Mladeži koje se u glavnom upotrebljava za održanje reda i mira oslobođenim mjestima.

*Tokom operacija u mjesecu rujnu oslobođeno je cijelo Považie te je tako uzpostavljena veza sa istočnom Slovačkom. Željeznički promet međutim još nije sasvim uzpostavljen, jer je porušeno više mostova i tunela. Znatni uspjeh postigle su njemačke čete oslobodenjem **drugo glavnog središta pobunjenika: Turčanskog Svatog Martina i ciele doline Turca.** Tu su Niemci naišli na prvi ogorčeni odpor partizana, koji su ovdje razpolagali i teškim oružjem, kao topovima i bujnim kolima. Oslobodenje ovog središta slovačke kulture bilo je otežčano još i time, što su Niemci na molbu Prezidenta republike u najvećoj mogućoj mjeri štedili sam grad, uslčega su se jedva mogli poslužiti teškim oružjem. Tako mjesto palo u ruke*

osloboditelja vrlo malo oštećen, što je u redovima lojalnih i nacionalnih Slovaka izazvalo duboku zahvalnost i divljenje prema uzornoj stegi njemačkih oslobodilačkih odrede. Istodobno su izvršene operacije u dolini rijeke Nitre, te su oslobođeni Topolčany, Prievidza, Handlova i Kremnica. U okolici Kremnice, Nemec-kog Pravna, Horne Štubne i drugih nekih mjesta pronađeni su masovni grobovi pobijenih Niemaca i nešto Slovaka. Pri naglom uzmaku iz Kremnice zaboravili su partizani odvući 7 žena, seljakinja, koje su bile zatvorene u sudskom zatvoru. Ne imajući više vremena za to, pet su ubili, od toga tri jednostavno zaklali, dok su dvije uspjele pobjeći. Krive su bile samo to, što su Niemce. Samo u dva groba kod Kremnice pronađeno je blizu 400 lješina. Ljudi su odvučeni u šumu pod izlikom idu kopati streljačke järke, a kad su stigli na odrdište, postreljani su iz strojnih pušaka i pobacani u jame. Među njima bilo je još živih, koji su izdahnuli tek od zadušenja. Pojediniosti o boljševičkim zvjerstvi ma donosi dnevni tisak. Za nas Hrvate ne predstavljat to nikakvu novost. Novo je samo to, što se to događa u obećanoj zemlji Slovačkoj.

Čišćenje zemlje je samo relativno, jer se provodi samo uz glavnije prometne žile i važnija mjesta. U brdinama i zabitnijim mjestima gospodare i dalje partizani, vršći odatle napadaje i manje akcije uznemirivanja susjednih oslobođenih krajeva.

2.) PRILIKE U PARTIZANSKOM TABORU. U partizanskom taboru ponavlja se onaj isti proces, koji se opaža i u svim ostlim zemljama s partizanskim pokretima, t. j. proces skrivanja na *lievo* time, što postepeno vodstvo pokreta prelazi u ruke **komunista**. Tako je u Banskjoj Bystrici, sjedištu partizanske vlade, provedeno u jedinjenje komunističke i socijalno-demokratske stranke i to na taj način, da se ova druga jednostavno utopila u prvoj. No, i inače prelazi vodstvo sve više u ruke čistokrvnih komunista, pa je tako sve manje čuti i čitati u partizanskom novinstvu o Benešu, a sve više o drugu Staljinu. A kad je Slovenska narodna rada (Slovačko narodno vieće) našlo svoj pendant u Moskvi pod istim imenom,⁶⁶ postaje sve jasnije, da Moskva i u pogledu Slovačke ima svoje naročite ciljeve, koji se nikako ne podudaraju s ciljevima Beneša i njegovih čehoslovačkih sljedbenika, sve mahom inteligencije, u Banskjoj Bystrici. Tako se i prvobitne zbrke vidljivo kristaliziraju dvije glavne skupine kao odraz onoga dvojstva, koje vlada u savezničkom taboru. Ipak ne treba očekivati neke znatnije sukobe između oba tabora, jer boljševički komesari ulievaju prevše respekta malo borbenim i još manje odvažnim eksponentima pana Beneša, koji jamačno nisu dizali pobunu, da gube života, nego baš naprotiv, da ih spase. A drzkost tih komesara je po pričanju već spomenutog očevidca Braniloviće uistinu bezprimjerna. Ponašaju se kao neograničeni gospodari, kojima je sve dozvoljeno, pa tako i pljačka robe po trgovinama, a kada im se suprotstavio mjestni predsjednik narodno-oslobodilačkog odbora, inače komunista radnik, to zatražio razjašnjenje, uperen mu je na prsa samokres i izšamaran te poučen, da on nije nitko i ništa i da on, komesar, ima pravo raditi, što hoće. S druge strane nastaje razdor između časnika slovačke vojske i parti-

66 Nie je jasné, o akú organizáciu v Moskve ide.

zanskih dužnostnika, koji bi htjeli zapovjedati, da prvi ne pokazuju nimalo volje, da ih slušaju, pa tako dolazi do sukoba. To je razlogom, da se sve više častnika vraća razočarano, no možda ih na pokajničko vraćanje još više tjera strah pred Niemcima, koji sve više sužuju prostor partizanske republike.

Iz pisanja partizanskog novinstva i govor-a njihovih vođa vidi se, da je stega u njihovim redovima vrlo labava. Osobito nije nikakve stege kod vojnika slovačke vojske, jer su oni u glavnom prepušteni sami sebi, dok gospoda častnici sjede u Banskoj Bystrici ili u planinskom hoteli Donovaly, trateći dane u kartanju i bančenju. I kad ne bilo ruskih partizana, koji su zračnim putem ubačeni u Slovačku, vjerojatno ne bi bilo nikakva odpora njemačkim akcijama čišćenja, a ciela bi se anarhična partizanska republika jednostavno razpala te bi od nje ostale samo manje pljačkaške i razbojničke bande.

3.) NOVI GLAVNI TAJNIK HSLŠ. *Prezidenti Tiso jmenovao namjesto dra. Aladara Kočiša, koji je postao ministrom prosvjete, dr. Pavla Opluštila glavnim tajnikom stranke. Opluštil je energičan i sposoban čovjek, stari je pristaša stranke poznat je i zbog svoje privrženosti njemačko-slovačkom prijateljstvu. On je i uvjereni gardista, pa će nastojanja gardista u njemu sigurno naći pomagače. Prema jednoj informaciji sklon je materijalizmu. Ima međutim nade, da će pokazati više uspjeha u radu od dosadašnjeg tajnika Kočiša, koji nije bez organizatornih sposobnosti, ali je zajedno s celim vodstvom stranke pokazao premalo snalaženja u prilikama, koje je stvorio rat zajedno sa svim svojim neobičnim popratnim pojavama. Političke škole, što ih je organizirala stranka, bavile su se mirnodobskim temama, dok su problemi, pod kojima se već više od pet godina grče svih pet kontinenta na čelu s Evropom, tek površno i sasvim uzgred spominjani i obrađivani. Zato je i rezultat bio jednak nuli, te narod u političkom odgoju nije napredovao savršeno ništa, reagiravši podpuno nepolitički na posljednje događaje u zemlji. Mnogo bolja škola od Kočiševih političkih škola je ova sada, koju prolazi kroz potoke krvi i suza i milijarda uništenog imetka. Prve da ne oduševljenja brzo su zamienili dani najveće potištenosti i krvavog razočaranja. I narod tek sada progledava uči se politički misliti. Zahvaljujući divljanju partizanskih banda počinje naglo spoznavati, što je imao i što je svojom političkom glupošću izgubio. Krvavo izkustvo, kroz koje prolazi ove jeseni, ubrzano će dopriniet njegovom političkom sazrijevanju, bez kojega mora doći a pitanje obstanak njegove državne nezavisnosti.*

4.) SASTANAK SVEUČILIŠTARACA. *Sveučilištarci pristaše HSLŠ održali su sastanak, na koji su pozvali šefa promičbe Tidu Gašpara.⁶⁷ Na tom sastanku došlo je do oštre kritike politike vrhovnog vodstva stranke, predsjedništvo stranke, koje da snosi odgovornost za žalostne događaje Slovačkoj. Sveučilištarci traže, da svi članovi predsjedništva stranke odstupe i da ih se stavi pod obtužbu. (U predsjedništvu su: ministar Medricky, ministar Kočiš, bivši ministar Stano, podpredsjednik stranke Mederly, dok je predsjednik Prezident republike Tiso.) Istodobno se*

67 Ide zrejme o akciu mladých ľudáckych radikálov, tzv. mladej generácie. Predstavitelia tejto skupiny odovzdali 20. 9. 1944 Tisovi memorandum, v ktorom žiadali zaviesť dôsledný autoritatívny systém v slovenskom štáte. Pozri: Jablonický, J.: Samizdat o odboji..., s. 310 – 311.

oko 1000 sveučilištaraca prijavilo kao dobrovoljci u redove Hlinkine Garde, ali kad je trebalo poći u borbu, stali su se u masama isvlačiti i povlačiti svoje pristupnice. Gašparu su stavljana pitanja, zašto nije riješeno pitanje Čeha i Židova na što je on odgovorio, da je on uvijek bio zato, da ga radikalno riješi, ali da je Mach stajao na stanovištu, da treba proganjati samo one, koji se ogriješe o državne zakone. Dakle, jedan prebacuje odgovornost na drugoga, a u stvari su svi krivi odnosno nitko, jer su državu dobi kao poklon, pa su se s njome igrali, ne znajući je dovoljeno cijeniti. Budućnost će pokaziti, hoće li ih prolita k črstvo priljepiti uz državu ili će ih baciti u malodušje i međusobne sitne kavge. Ima nekih znakova, koji govore u prilog druge alternative.

5.) GÖEBBELS PROTIV RIBBENTROPA. Iz njemačkih krugova saznajem, da je ministar Göebbels pred jednim uzkim krugom Gauleitera vanredno oštro napao Ribbentropa i obtužio ga, da je on kriv, što je Njemačka došla u tako težak položaj. Istodobno je izjavio, da samo dvije osobe dolaze u obzirkao budući ministri vanjskih poslova Reicha a to su: ambasador von Papen i Neubacher, bivši povjerenik Reicha za Jugoistok.

U Bratislavi, dne 14. listopada⁶⁸ 1944.

Za dom spremni!

Izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar:

Lorković v. r.

Okrúhla pečiatka:

Nezavisna Država Hrvatska – Poslanstvo Bratislava

HDA. f. MVP NDH, Poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, polit. izv. 18/44, strojopisná kópia.

4

Poslanstvo

Nezavisne Države Hrvatske

Bratislava

Pol. izvještaj broj 20./44.

(17. do 31. listopada 1944.)

Ministarstvu vanjskih poslova N. D. H.

(Politički odjel)

Z a g r e b

V r l o t a j n o !

Za vremensko razdoblje od 17. do 31. listopada 1944. čast mi je podnieti sljedeći politički izvještaj:

68 Listopad – október.

1.) OSLOBOĐENJE BANSKE BYSTRICE. Kao najvažniji unutarnjo-politički događaj ovog izvještajnog razdoblja a i oba posljedna dva mjeseca, odkako u Slovačkoj bjesni građanski rat, jest svakako oslobođenje Banske Bystrice izpod vlasti partizana i pobunjenika. Značenje tog događaja nije samo u činjenici, što su njime partizani izgubili svoje posljednje veće mjesto kao bazu političke i vojničke organizacije otpora, već poglavito u tome, što je padom Banske Bystrice kao glavnog središta partizanske pobune zadan vojničkom i partizanskom ustanku u Slovačkoj takav udarac, da ga se od toga časa može smatrati **likvidiranim**. To međutim ne znači i likvidaciju partizanstva u Slovačkoj, koje je usljed vojničkog ustanka doduše nabujalo, te će njegove likvidacijom opet i znatno splasnuti, no kako u svom **temelju** nije o njemu ovisno, to će ono, partizanstvo, kao neizbježivi suvremeni ostatak svakog poremećenja nutarnjo-političke ravnoteže sve dotle djelovati i obstojati doklegod ne nastupe uvjeti i za njegovo podpuno uništenje. Tako je nakon 2 mjeseca pomoću relativno slabih njemačkih snaga a uz sasvim neznatno sudjelovanje slovačkih jedinica koje je imalo izključivo simboličko značenje, svladan jedan ustanak, koji nije vođen nekom idejom, već jedino željom njegovih organizatora, da si stvore politički alibi za novu situaciju, koja je po sudu mnogih bila tek pitanje dana (kapitulacija Rumunjske). Da su vođe ustanka imali na umu alibi za svoju domovinu, želeći joj stvoriti bolji položaj kod sustrašnjih predviđenih pobjednika, pokazali bi vjerojatno više borbenoga duha, pa ne bi na vrat na nos na pustili u paničnom strahu i posljednje svoje uporište, sjedište **Slovenske narodne rady i Československé armady**. Ali njih nije vodio nikakav narodni probitak, makar krivo shvaćeni, već jedino misao na sebe, misao, kako da se izvuku izpod odgovornosti zbog suradnje s Niemcima i tako spase svoje glave. A tko samo na to misli, kako će sačuvati glavu, taj će je konsekventno čuvati te je ne će nepotrebno izlagati ni na drugoj strani, kojoj je prišao, da je sačuva. To je glavni razlog tako brzog i neslavnog svršetka jednog od najšpekulantskijeg i najbezidejnijeg ustanka u povie-sti čovječanstva. I držanje dvojice zarobljenih generala, bivšeg dopukovnika Goliana i generala Viesta, koji je doletio iz Londona, da preuzme zapovjedništvo „československe armade“, najbolje dokazuje, u kakvim se biednim i nemužkim rukama nalazilo vodstvo pobune. Sigurno je, da nijedan od njih nije ni u snu računao s ovako neočekivanim svršetkom njihovog alibističkog rovarjenja protiv vlastite države i konačno ustanka protiv nje jer se u tom slučaju sigurno ne bi upustili u taj posao. I sada, kad su pali u stupicu, šta drugo rade, nego opet spasavaju glavu nastojeći stvoriti si zasluge kod onih, u čijim je rukama njihova sudbina. Tako iznose uvijek nova i nova imena svojih suradnika, ne bi li se njihova krivnja prelila u širinu i tako izgubila na dubini.

15 000 zarobljenih vojnika i partizana a naproti tomu vrlo mali broj poginulih daljnji je dokaz, da je cijeli ustanak dignut, da se stvori novo stanje, koje će biti u prilog očekivanim sigurnim pobjednicima, ali u **sigurnoj pretpostavci**, da se to novo stvoreno stanje ne će trebati i **braniti**. Što je uistinu pružilo tvrdokorni otpor a djelomično ga je i danas pruža, to su partizani, koje su boljševici ubacili u Slovačku zračnim putem a po narodnosti su Rusi, Francuzi, Srbi, Česi i konačno Slovaci, koji međutim po riečima Prezidenta republike dra. Tise u Banskoj Bys-

trici, nisu došli u Slovačku, da se bore protiv nje, nego da se domognu domovine. Jedino dakle tuđinci bili su ti, koji su se doista borili, jer su oni i jedini imali interesa, da njihova borba usplje, dok je za Slovake svrha pobune onog časa nestala, kad bi za nje morali ginuti.

2.) PREZIDENT DR. TISO U OSLOBODENOJ BANSKOJ BYSTRICI. *Odmah nakon oslobođenja Banske Bystrice, u ponedjeljak dne 30. X. posjetio je ovo središte pučista Prezident republike dr. Jozef Tiso u pratnji predsjednika vlade dra. Štefana Tise, ministra narodne obrane Haškika, ministra gospodarstva dra. Medrickoga i šefa promičbe Tide Gašpara te konačno zapovjednika njemačkih trupa u Slovačkoj, generala Höfle-a. Pri dolasku u grad Prezident je najprije odslužio sv. misu zahvalnicu, kojoj je prisustvovao i SS-Obergruppenführer i general redarstva Höfle sa svojim štabom. Poslije mise predana sa odlikovanja časticima i vojnicima, koji su sudjelovali u borbama za oslobođenje Slovačke od bandita. Među odlikovanim je i general Höfle. Pred sakupljenia građanstvom održao je govor najprije general Höfle, koji je iztaknuo, da je njemačka vojska došla u Slovačku samo s tim poslanjem, da bi slovačkom narodu pomogla osigurati i obraniti njegovu slovačku državu protiv napadaja neprijatelja. Iza Höfle-a održao je veći govor Prezident Tiso, koga je donio cijeli slovački tisak.⁶⁹ Govor je osobito zanimi u onome dielu, gdje Tiso uvjerava svoje slušatelje i ostalu slovačku i evropsku javnost, kako se Slovake nije moglo dobiti otvorenim pozivom za borbu protiv vlastite države, nego se Beneš morao poslužiti varkom o ubojstvu Prezident sa strane Niemaca i odvlačenju slovačke vlade u njemačko zarobljeništvo, ne bi li time predobio Slovake, da ustanu na obranu svoje domovine. „Geslo, koje je izdao“, – rekao je doslovno Tiso, – „bilo je baš argumenat za slovačku državu!“ Rodoljubna je dužnost glavaru države, da ublaži sramotu, koju je sebi i njemu nanio vlastiti narod na čelu sa svojom „armadom“, ali činjenice, o kojima je već izvišteno u ovom kao i u prijašnjim izvještajima jasno govore, da geslo, koje iztiče Tiso, nije bio argumenat „za državu“, nego za **mržnju** protiv Niemaca, koja je rasla paralelno s njemačkim porazima na frontama, pa joj je još trebao samo jedan jači zamah, da troma mase pokrene u kakvi takvi revolucionarni zanos (pojam, koji u primjeni na slovački narod treba shvatiti krajnje relativno!). Kako je teška Tisina zadaća, da uvjeri sviet o nekrivnji slovačkoga naroda zbog ovoga ustanka, vidi se najbolje iz kontradikcije, u koju je pao odmah nakon gornje tvrdnje, zahvaljujući Hitleru i njegovoj vojsci, svim njegovim suradnicima, oružju SS i prisutnom generalu, što su došli, „da im pomognu ponovno uzpostaviti nezavisnu slovačku državu, za što im vlastite snage nisu dostajale. Ne samo što nisu dostajale, nego ih gotovo ubće **nije bilo** jer su skoro sve bile na protivnoj strani. Tako Njemačka već drugi puta uzpostavlja slovačku državu uz gotovo posvemašnju abstinenciju slovačkog naroda odnosno uz njegovo aktivno protivljenje.*

Značajan je još onaj dio govora, u kojemu Tiso postavlja pitanje, šta treba raditi nad slovačkim garištem. „Hoćemo li plakati, naricati, podavati se lažnoj kritici prošlosti. Tko bi to htio činiti, neka si zapamti, da se stavlja u službu tuđe

69 Pozri Slovák, 1. 11. 1944.

promičbe. “ Time je Tiso indirektno potvrdio našu prijašnju tvrdnju, da se sve više diže kritika proti njemu, pa je prijetnjama misli suzbiti. Koliko će mu to uspjeti, ne ovisi samo o njemu, nego u prvom redu o daljnjem razvoju događaja.

3.) ODPUSTI IZ DRŽAVNE SLUŽBE. Slovačke novine gotovo dnevno donose popis onih osoba, koje su radi sudjelovanja u vojničko-partizanskom puču oduševljene iz državne službe. Kod tih popisa upada u oči, koliko je visokih činovnika sa akademskim titulama sudjelovalo u puču, što potvrđuje našu raniju tvrdnju, da je slovačka inteligencija nosilac protudržavnih nazora i akcija u Slovačkoj.

Osobitu dosljednost u progonu takvog činovništva pokazao je predsjednik vlade dr. Štefan Tiso, što dokazuje sliedeći slučaj: Dva visoka činovnika pokušala su kod predsjednika vlade intervenirati za dva viša državna činovnika, koje je Štefan Tiso oduševljeno, jer su se kompromitirali svojim učestvovanjem kod organizacije ustanka. Obojica su smjesta umirovljeni. U jednom drugom slučaju intervenirao je jedan bivši sudski kolega predsjednika vlade za nekog svog kolegu, koji je bio oduševljen, napomenuvši pri tom Tisi, da bi trebalo provesti barem neki stegovni postupak prije, nego se činovnika oduševljuje, našto je Tiso svome kolegi odgovorio: „Dakle smatrajte se i Vi isto tako oduševljenim – i to također bez stegovnog postupka.“

Inače protiv organizatora i učesnika u ustanku nisu do sa da primijenjene nikakve stroge mjere, pa se već u novinstva pojavljuju sve češći glasovi, koji zahtijevaju najstrože kazne protiv izdajica.

4.) NJEMAČKA NARODNA SKUPINA PREMA DOGAĐAJIMA U SLOVAČKOJ. Prirodno je, da je ustanak u Slovačkoj, čija je oštrica prvenstveno bila uperena protiv Niemaca, kako domaćih tako i onih iz Reicha, i čijom je žrtvom palo stotine i tisuće njemačkih muševa, žena i djece, izazvao promjenu u odnosima njemačke narodne skupine prema Slovacima i slovačkoj državi. Toj promjeni odnosa dao je izražaja u dva navrata vođa njemačke narodne skupine u Slovačkoj ing. Franz Karmasin i to prvi puta povodom vladine deklaracije u parlamentu a drugi puta na javnoj skupštini u Bratislavi u povodu osnivanja Volkssturma u Njemačkoj. Zauzimajući stanovište u **Grenzbote** prema vladinoj deklaraciji, Karmasin joj spočitava, da je premalo posvetila pažnje problemu njemačke narodne skupine u vezi s ustankom, a ono nekoliko rieči priznanja izrečenih na njezinu adresu smatrati će tako dugo samo učtivošću, dokle god iza njih ne sliede djela. Karmasin nadopunjuje vladinu deklaraciju u onome djelu, u kojemu je on očekivao otvoreni prikaz okolnosti, pod kojima je došlo do puča kao i navještanje mjera ne samo za likvidaciju puča, nego i za uklanjanje svih onih, koji bi u buduće mogli biti u stanju izazivati neredu u državi. Prema njegovom mišljenju **korien zlu** je u činjenici, da se započetom protunjemačkom pokretu nije stalo za vremena na kraj i podpuno ga onemogućilo. Posljedica ovog propusta su masovni grobovi u kojima broj pobijenih Slovačka zaostaje za brojem pobijenih Niemaca, i to daleko zaostaje. To se po mišljenju Karmasina ne da popraviti nikako drugačije, nego preuredenje odnosa između države i njemačke narodne skupine. „Načela suradnje moraju biti **nanovo oblikovana**. Cilj novog oblika organizacije, koga treba stvoriti **u najkraće vrijeme**, mora biti najveće moguća mjera **samouprave** i **self-dogovornosti**.“ „Njemačkoj narodnoj skupini može se mirne duše **prepustiti**

odgovornost za njezinu vlasti – tu sudbinu. Mogu joj se povjeriti i zadaće, koje su do sada bile **monopol državne uprave.** “ Nema sumnje, da je Karmasin pod tim mislio u prvom redu resor vojske i javne sigurnosti.

U svom govoru na rečenoj skupštini Karmasin je ovako formulirao stanovište njemačke narodne skupine prema budućoj slovačko-njemačkoj suradnji: „Predpostavke za politički rad su danas drugačije nego prije 5 ili 6 godina. Ali mi moramo primiti na znanje, da slovačka država **postoji**, da Reich tu državu priznaje i da na njoj počiva Führerova ruka zaštitnica. Mi vidimo, da su njemački vojnici došli u ovu zemlju, da je oslobode od banda. Jasno je, da to, što se dogodilo našim ljudima, ne ćemo nikada zaboraviti; da su banditi naše mužove ubijali i naše žene silovali. Sve to sili nas, da pronademo **novi** način zajedničke suradnje. Taj novi način ne može biti određen željom za osvetom, nego mora biti temeljem dalnjeg plodonosnog rada i izgradnje. Mi stojimo danas na stanovištu, da povjerenje, na kojemu se do danas sve temeljilo, nije više dostatna osnova za tu suradnju. Naša samouprava mora dobiti veći okvir, naša odgovornost prema našim ljudima mora u ovoj državi postati veća. To si želimo stvoriti odgovajućim zakonskim odredbama.“

U slovačkim se krugovima na ove njemačke zahtjeve gleda negativno, pa iako su razumljivi obzirom na žrtve, koje je Niemce u Slovačkoj stajao ovaj ustanak, sigurno ne će pridonijeti poboljšanju slovačko-njemačkih odnosa u Slovačkoj Slovaci označuju njemačke zahtjeve neprihvatljivim, jer znače isto, što bi značilo stvarati državu u državi. Ipak treba računati s time, da će Niemcima biti omogućeno stvaranje organizacija samozaštite, koja se već postrojava, a koja će vjerojatno dobiti i zakonsku podlogu.

5.) NOVI ZAPOVJEDNIK ORUŽNIČTVA. Svojom odredbom od 18. listopada o. g. imenovao je Prezident republike dr. Jozef Tiso oružničkog pukovnika Timoteja Ištoka za glavnog zapovjednika oružništva i istodobno razriješio dužnosti oružničkog pukovnika Eduarda Benku. Ištok je bio prvi zapovjednik oružništva u samostalnoj slovačkoj državi, ali je doskora uklonjen s tog položaja na izričiti zahtje Prezidenta republike, jer je bio Machov čovjek. Uz Kubalu je to drugi slučaj, da Tiso uzpostavlja na prijašnje položaje ljude, čije je odstranjenje svojedobno najodlučnije zahtievao i proveo. Ali moralo je doći do ustanka, u kojemu su sudjelovali i stajali mu na čelu svi sigurnosni organi države, pa da se dode do spoznaje, da se sigurnost države ne može povjeriti protudržavnim elementima, odnosno u najmanju ruku alibistima. Ima međutim Slovaka, koji tvrde, da je ovakva personalna politika bila moguća samo uz pretpostavku, da se i na najvišim mjestima htjela voditi politika na dva stolca. Možda će rezultati iztrage protiv pučističkog generala Viesta, koji se nalazi u njemačkim rukama, i u tom pogledu sadržati stanovita otkrića, u koliko se do njih bude moglo doći.

6.) PREVRAT U MAĐARSKOJ. Proklamacija Horthyja⁷⁰ izazvala je u slovačkoj javnosti jaku paniku sve dok nije saznala, da Niemci drže situaciju u svojim

70 V rozhlasovom prejave 15. 10. 1944 regent Miklós Horthy oznámil vystúpenie Maďarska z vojny na strane Nemecka a začatie rokovania o primerí. Pozri Kontler, L.: Dějiny Maďarska. Praha 2001, s. 355.

rukama. S druge strane prebudila je nove nade u ostvarenje svojih revindikacija prema Mađarskoj, no izvlačenjem Szalasia na političku pozornicu ponovno su te nade za neko vrijeme pokopane. Uzprkos brze likvidacije incidenta Slovenska je tlačova kancelarija (STK – Slovački novinski ured) već par sati iza Horthyevog proglašenja donijela slovačko stanovište prema njemu te je to sigurno prvi komentar k događajima u Mađarskoj, koji je u inozemstvu izašao. On je u prvom redu bio namijenjen unutarnjo-političkoj potrebi, koju je izazvala panika, a tek u drugom redu izvjestnim vanjsko-političkim aluzijama htjelo se podsjetiti Reich, da je tu Slovačka, koja ima teritorijalne zahtjeve prema Mađarskoj.

Od jednog člana njemačkog poslanstva u Bratislavi doznajem sljedeće potankosti o događajima u Mađarskoj: Veessenmayer⁷¹ i cjelokupni njegov SS i SD aparat najpomnije su pratili razvoj posljednjih tjedana i svaku fazu istoga najtočnije nadzirali. Pri tome su najvažniju ulogu odigrali desno orijentirani mađarski krugovi,⁷² čiju veze nisu samo dopirale do pojedinih ministarstava, nego čak i u najveću blizinu regenta Horthyja. Ovaj je posao ovaj puta izvršen do kraja, a de-
viza je glasila: dati Horthyju mogućnost, da se do kraja **kompromitira**.

Horthy je već od 19. ožujka, – od dana ulazku njemačkih četa u Mađarsku, – defetistički nastrijen te stoji uzprkos opetovanih izjava lojalnosti pod utjecajem anglofilskih i slobodnozidarskih a pogotovo židovskih savjetnika, koji su Mađarsku gurali u katastrofu. Ozbiljan ratni položaj, izstupanje Rumunjske, Bugarske i Finske bitno su ojačali poziciju ovih negativnih elemenata. Horthy je htio najprije stupiti u dodir s angloamerikancima te je u tu svrhu odaslao svoje emisare u Bern, Stockholm i Vatikan. No, ta su sondiranja donijela značajan rezultat: Roosevelt i Churchill dali su razumjeti Horthyju, da izgled na uspjeh može imati samo takav korak, koji je poduzet kod svih triju saveznika i pošto je Sovjetska unija najviše interesirana saveznička država, potrebno je u prvom redu sondirati u Moskvi, što je Horthy i poslušao, to je započeto s tim sondiranjima, ali istodobno i kod Tite, jer po planu saveznika zajedno s Mađarskom trebala pasti i Hrvatska.

Dok je Horthy poslao mladoga grofa Telekya u Bansku Bystricu u Slovačkoj, odakle je slovačkim partizanskim zrakoplovom odletio u Moskvu,⁷³ stigao je u Budimpeštu izaslanik Tite, s kojim je u više navrata pregovarao sin Horthyja.⁷⁴

Grof Teleky vratio se iz Moskve i donio sovjetske uslove za sklapanje primirja. Ti su bili veoma teški. Među njima najkatastrofalniji je bio zahtjev boljševika za izručenje 40 000 mađarskih častnika, t. j. praktički cijelog častničkog zbora. Horthy je sazvao krunsko vijeće i predložio mu ruske uvjete. Poslije žestoke debate uvjeti su prihvaćeni s jedinom iznimkom one točke, u kojoj se traži izručenje

71 Edmund Weessenmayer, njemački vyslanec v Mađarsku.

72 Ide o stranu Šipové križe.

73 Delegáciu viedol generálplukovník Gábor Faragó, členmi boli gróf Géza Teleki a vyslanec Domokos Szentiványi. Skupina prešla so súhlasom povstaleckej SNR na slovenské územie a odiaľ odletela do Moskvy, kde 11. 10. 1944 tajne podpísala prímerie. Pozri: Horváth, J. – Nemes, J. – Pintér, I. – Szabó, L.: Poslední dějství. Praha 1960, s. 178 – 182; Štemenko, S. M.: Generální štáb za války. Kniha druhá. Praha 1974, s. 217 – 218.

74 Informácia o tajnom stretnutí Horthyho syna s Titovým emisárom nie je pravdivá.

mađarskih častnika, koja je proglašena neprihvatljivom. S tim je odgovorom odletio preko Slovačke u Moskvu posebni glasnik. Ali Moskva nije odgovorila, po je tako prošlo 5 do 6 dana, nakon čega se je Horthy odlučio, da izda proglas na mađarski narod, koga je putem krugovala izgovorio do kraja. U proglasu se sva odgovornost zbog napuštanja Njemačke sa strane Mađarske pokušala prebaciti na Njemačku.

Veesenmayer i vojska, te SS i SD formacije namjerice su pustili, da se događaji dotle razvijaju. Međutim je iz Berlina stigao u Budimpeštu ambasador von Rahn, a kao posebni izaslanik i opunomoćenik Hitlera i Ribbentropa a u zajednici s Veessenmayerom govori s Horthyem i da ga po zove na odgovornost. Horthy je to očekivao pa je oko sebe okupio svoju najužu kliku. Ali istodobno su svi prilazi na budimskoj strani, koji vode do kraljevske palače bili minirani po mađarskim pionirima.

U obračunavanju između Horthya i njemačkih predstavnika došlo je do vrlo uzbudljivih scena, u toku kojih je Horthy otvoreno saobćeno, da je Njemački Reich odlučio ići do kraja i jako je potrebno njega samoga uhititi. Horthy je Veessenmayeru rekao doslovno: „Vi zaboravljate, da se nalazite u mađarskom kraljevskom dvoru, gdje ja Vas mogu uhititi!“ U međuvremenu je jedan odjel SS-oružja povodstvom onoga istoga Skorzeny-a, koji je Mussolinia oslobodio, očistio jednu ulicu od mina i provalio do dvora. Tada su Niemci napustili Horthya i pod zaštitom SS oružja stigli na peštansku stranu grada.

Horthy je bio obkoljen, pucnjava je započela a mine u ostalim prilaznim cestama k dvoru odstranjene. Horthy je bio izvan sebe. Pograbio je pušku i jurio kroz prostorij dvora izdavajući zapovjedi svojoj tjelesnoj gardi kao i zapovjedniku stražarskog bataljona, da SS jedinicama uzvrate vatru i da se bore posljednjega momka. On je sam prepostavljao, da padne, nego da se preda „perfidnim njemačkim neprijateljima“. Ali već nakon nekoliko salva gard sa rozpršila, dok se stražarska bojna povukla i tako je završila kratka borba. Dvor je bio zauzet, Horthy zarobljen i napušten od svoje garde.

Dok su se tako odigravali događaji u dvoru i okolo njega, sjedio je mladi Horthy na peštanskoj strani grada u jednoj posebničkoj kući s izaslanikom Tita i vodio s njime pregovore. Saznavši za događaje u dvoru napustio je mladi Horthy u pratnji nekolicine suradnika spomenutu kuću i čim je izašao na ulici dočekala ga je vatra iz strojnica. Nekolicina članova njegove pratnje je usmrćena odnosno ranjena, dok je mladi Horthy zamotan u sag i strpan u samovoz, koji ga je odveo ravno u Beč.⁷⁵

Horthy se nato odlučio na abdikaciju i podpunu kapitulaciju pred Szalassyem i skrajnim desničarima.

7.) HIMMLER KOD KARMASINA. Neutvrdenog dana u ovom izvještajnom razdoblju posjetio je Himmler vođu njemačke narodne skupine u Slovačkoj ing.

75 Miklós Horthy mlađi, ktorý mal kontakty s odbojovým hnutím, bol v skutočnosti 15. októbra vylákaný nemeckou bezpečnostnou službou (SD) do konšpiračného bytu, kde sa mal stretnúť s údajným Titovým emisárom. Tu bol nemeckými agentmi zadržaný a potom odvezený do Nemecka ako rukojemník. Pozri: Horváth, J. a kol.: Poslední dějství, s. 201 – 204.

Franza Karmasina. Himmler je navodno izjavio, da evakuacija Slovačke, osim krajnjeg iztoka, nije potrebna, jer će Slovačka biti branjena poput Njemačke. Inače se razgovor Himmler-Karmasin kretao oko problema njemačke narodne skupine u Slovačkoj i njezine zaštite.

8.) SLOVAČKO PRIZNANJE. *Sve do vojničko-partizanskog ustanka u Slovačkoj moglo se na prste prebrojiti one Slovake, koji su izpravno shvatili i prema tome dostojno cijenili našu borbu protiv partizana. Svi ostali gledali su nekako s visoka na Hrvatsku kao na zemlju, čije državno vodstvo nema dovoljno snage ni sposobnosti, da u zemlji uzpostavi red i mir, kakav već šestu godinu uživa Slovačka. Dok se se jedni trudili, da prikriju svoj prezir prema Hrvatske što je jednom više a drugom manje uspievalo, drugi se ni su baš previše trudili, da ga sakriju, napunjeni prevelikom samosviešću i vlastitim državotvornim sposobnostima. Odkako je međutim slovački narod na čelu sa svojom vojske vlastiti zemlju bacio u kaos partizanskog banditizma i toko u antidržavnom destruktivizmu nadmašio gotovo sve primjere poviesti, počese i Slovaci drugim očima gledati na Hrvatsku. To se više osjeća, no što bi oni to otvoreno priznali. Tek tu i tamo izmakne im po koja rieč divljenja prema žilavoj borbi hrvatskoga naroda protiv partizanske pošasti, a i u tisku zabilježen je jedan takav slučaj.*

*Slovenska pravda od 25. listopada u uvodniku pod naslovom **My sa musíme postavit' do boja** piše među inim i ovo: „Nikada mi Slovaci nismo dosta dobro shvatili borbu Hrvata protiv partizana. Kad smo vidjeli na našoj strani cvatuć život, blagostanje, na njihovoj strani upornu i okrutnu borbu s nutarnjim neprijateljem, nemilosrdni nastup ustaša protiv partizana, nismo si to znali dovoljno razjasniti. Iako su naši osjećaji bili na strani bratskoga hrvatskoga naroda i naši odnosi sve više produbljeni, ipak na je na jeziku bilo nešto kao neizgovoreni prigovor a Hrvati su tu našu misao čitali sa naših ustiju. Niti najprikladniji način njihova razjašnjenja nije nas mogao dovoljno uvjeriti, jer sami nismo imali partizana, nismo ih poznali i nismo znali, što su oni. Danas to već znamo. Danas shvaćamo opravdanu borbu Hrvata i danas bi se morali mnogo učiti od Hrvata, kako treba ići na partizane...“*

Iako je ovo osamljeni slučaj ovako otvorenog priznanja, ipak se može reći, da danas ovako rezoniraju svi oni Slovaci, koji se prema partizanstva odnose negativno. Za nas Hrvate je to velika zadovoljština i danas je naš ugled u Slovačkoj neuporedivo veći, nego još prije 3 mjeseca. Či ni se, da Slovačka u tom pogledu nije osamljena.

*U Bratislavi, dne 18. studenoga⁷⁶ 1944.
Za dom spremni!*

*Izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar:
Lorković v. r.*

76 Studeni – november.

Okrúhla pečiatka:

Nezavisna Država Hrvatska – poslanstvo Bratislava.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, polit. izv. 20/44, strojopisná kópia.

5

*Konzulat
Nezavisne Države Hrvatske
Ljubljana
Broj: 14/45
Predmet: Dr. Malvić⁷⁸-glasnički
izvještaj
Ministarstvu vanjskih poslova
Z a g r e b*

Ljubljana, 1. veljače⁷⁷ 1945.

Glasom naloga Upr. 5/45. od 3. siečnja 1945.⁷⁹ izvršio sam glasničko putovanje u Slovačku, pa mi je čast podnieti sljedeći izvještaj o političkim prilikama u Slovačkoj.

Iz mojih referata o Slovačkoj, vidljivo je psihičko i političko stanje slovačkog naroda u oči događaja iz mjeseca kolovoza, pa smatram da nije potrebno da ovdje opetujem kako je do ustanka moglo doći, odnosno kako je mogao zauzeti tako široke razmjere (Propominem naime da skoro 4/5 zemlje nalazilo se u rukama partizana). Iznieti ću ovdje samo momente koji nijesu došli do izražaja u mojim ranijim izvještajima, a to je u prvom redu momen[a]t tzv. „alibizma“. Zbog toga se međutim moram povratiti na nekoliko misli prije iznesenih.

Naglasio sam bio, da je Slovačka vojska i u momčadi bila nepouzdana zbog duha tzv. „čehoslovakizma“, koji je tamo vladao. Naročito je taj duh vladao i među višim časticima. Kada je sada situacija na bojištima postala veoma teškom, te kada su za redom počele padati balkanske države, stekli su častnici na višim položajima uvjerenje da je sve propalo i potražili su izlaz. Prepali su se naime svog petogodišnjeg radu u slov. vojsci, a kako su htjeli zadržati svoje položaje i u budućnosti, mislili su da je došao čas da se nešto učini. Isti slied misli bio je i kod vodećih ljudi gospodarskog života, gdje je veliku ulogu igrala i činjenica, da se na visokim položajima nalazio veliki broj Čeha, koji su bili preuzeti kao gospodarski stručnjaci. K njima su se pridružili i razni skorojevići i arizatori koji su u Slovačkoj republici stekli visoke položaje i imetke, te su na početku bili teški „čehomrsci“ i psovači svega onoga što je i naj manje odisalo po „čehoslovakiz-

77 Veljača – februar.

78 Dr. Zvonimir Malvić, legačny tajomnik chorvátskeho vyslanectva v Bratislave zodpovedny za kontakty s Hlinkovou gardou a Hlinkovou mládežou. Pozri Rychlík, J.: Slovensko-chorvátské vzťahy..., s. 280.

79 Siječanj – januar.

mu“ (istaknuti prije nedostatak narodne svijesti i tradicije u Slovaka). Na taj način bio je skupljen tzv. vodeći sloj pokreta, pa časticima nije bilo teško provesti ustanak, obzirom na takovo trulo stanje u vrhovima državne uprave i obzirom na raspoloženje među narodom, a naročito među evangelicima. Častnici su proveli puč u uvjerenju da se radi o obnovi b. ČSR sa onom političkom i društvenom strukturom, kao što je i prije bila. Međutim komunistički vođe započeli su odmah svoju djelatnost (Orsini), pa je došlo u vodstvu do pocjepkanosti. Narod koji inače nije komunistički nastrojen, uvidio je da je zaveden, pa su se vojničke mase stale odmetati od svojih častnika i tako je usljed njemačke intervencije taj častničku ustanak u najkraće vrijeme propao, pa se sada nalaze još mal razbijene skupine po šumama. Mala častnička klika, te grupa ljudi iz gospodarskog života uspjela je pokrenuti narod koji je za cijelo vrijeme rata živio u blagostanju na djelo kojega je dovelo tako rekući na rub siromaštva. To bi bilo upravo nerazumljivo, kada se ne bi uvažili mementi-već prije isticanih a to su velika nesklonost prema Njemačkoj, te pomanjkanje narodne svijesti i tradicije.

Smatrao sam potrebnim iznieti ovaj prikaz prošlog puča, jer se često ističe da je puč ubačen izvana što može stajati samo djelomično u toliko što su Rusi svojevremeno ubacivali veći broj svojih i českih častnika koji su služili kao četni častnici, dok je s puč inače sasvim unutarnja slovačka stvar, pa se može nazvati „častničkim pučem“.

Nakon ugušenog ustanka zavlada je u Slovačkoj strašna apatija. Vojska je podpuno razoružana, te dobar dio jedinica koje s bile u zemlji odveden u internaciju u Njemačku. Sve dobro i bogato naoružanje a naročito odjeća i obuća za vojsku, te seve spremljene količine hrane uzete su u Njemačku kao ratni plijen. Ukratko, zemlja je iz obilja ustankom dovede na rub siromaštva. Računa se da je za vrijeme ustanka usljed raznih rušenja i uništavanja propalo nekoliko desetaka milijardi narodne imovine. Sve to skupa, te tužna bilanca ustanka u krvi, gdje se žrtve računaju između 20–30 000 mrtvih, bilo je za narod udarac kojim mu je ubilo i ono malo morala što je još postojalo, tako da jedva čeka konac svega, pa bio taj kakav mu drago.

Iz te unutarnje krize htio je Slovačku izvući tzv. **Pokret mlade generacije**, koji je 15. o. m. od[r]žao kongres u Pještanima.⁸⁰ Cilj pokreta jeste ukloniti iz političkog i gospodarskog života sve, „alibiste“ i zaposjesti mjesta ljudima mladje generacije. Sa Njemačkoj želi pokret uspostaviti neku suradnju, bar donekle po prijašnjem uzoru. Duša tog pokreta na koji Prezident Republike gleda dobrim okom i indirektno ga pomaže je Dr. Durčanski (o njemu vidjeti referat). Osim toga vodeći ljudi pokreta su: Dr. Štefan Polaković sadanji zamjenik šefa ureda propagande, Dr. Jozef Mikula, vodja slov. studenata, te Jozef Paučov, šef-redaktor služ. glasila HSLŠ – a **Slovaka**, sve mladji ljudi iz Hlinkine stranki tzv. „Stari ludaci“ (pučkaši). (Zanimivo, ali razumljivo, da se u pokretovom vodstvu ne nalaze ljudi iz Hlinkine garde.) Nijedan od tih ljudi osim Dr. Durčanskoga nije se prije isticao

80 Zjazd mladej ľudáckej generácie sa uskutočnil v Piešťanoch 14. – 15. 1. 1945. Pozri: Jablonický, J.: Samizdat o odboji..., s. 311.

u javnom životu u većoj mjeri. Pokret mlade generacije, koji podupire sa svoje strane i njemački poslanik, uspio je u tolikoj mjeri da se u Slovačkoj, u koliko razvoj događaje ne preteče situaciju, imadu najskorije vrijeme očekivati promjena vlade. U vladu bi po želji Slovaka svakako imao ući i Dr. Durčanski, koji bi imao zauzeti najvažniji resor.

Zadnje dane siečnja provodila se u Slovačkoj mobilizacija. Svrha te mobilizacije je upućivanje na radove oko utvrđivanje u zemlji i izvan nje. Narod na tu mobilizaciju gleda priekim okom, te dolazi do ispada, kod kojih dolazi do izražaja suprotnost, koje slovački narod sudjeluje u sadašnjem zbivanju. Treba spomenuti pri završetku, da je zanimivo kako je ustanak iz mjeseca kolovoza, te njegove posljedice još više odbio Slovake od vlastite države i izazvao u njih još veću mržnju na sve što je njemačko. Očito je to posledica uvjerenja da su tim ustankom izgubili sve konduite kod Njemaca, to da od Njemačke više nemaju ni najmanje što postići. Posoje zato svi psihološki preduvjeti da opet dodje do ustanka u koliko bi se zato pružila prilika tj. kada bi bilo oružja (Sovjeti ga ubacuju padobracima, ali za sada u manjoj količini.) Toga si je i Njemačka, svijestna pa je podpuno razoružala slovačku vojsku, koj od sada upotrebljava samo kao radne jedinice. U tu svrhu služe i jedinice slovačke vojsko koje su se u času ustanka naške na madjarskom bojištu i u Italiji. U Slovačkoj u opće više ne postoji vojska u pravom smislu rieči, nogo su od nekih jedinica b. vojske, koje su ostalo lojalne, te od H. G. stvorene tzv. Stažarske Jednotke.⁸¹ Vojnu silu u Slovačkoj predstavlja njemačka vojska, koja se zadržava u svim garnizonama, u koliko već nisu zauzeti od Rusa kao što je cijela istočna Slovačka i dobar dio srednje Slovačke. (Njemačko-slovačke vlasti evakuirale su pred kratko vrijeme Banjsku Bistricu.)

Molim ministarstvo da prednji izvještaj primi na znanje.

Za dom spremni!

*Dr. Z. Malvić
Zvonimir Malvić v. r.*

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, Br. 14/45, strojopisná kópia.

81 Pohotovostné oddiely HG.

RECENZIE

BAHLCKE, J.: *UNGARISCHER EPISKOPAT UND ÖSTERREICHISCHE MONARCHIE. VON EINER PARTNERSCHAFT ZUR KONFRONTATION (1686 – 1790)*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005. 516 s.

Recenzovaná monografia sa nielen vďaka svojmu rozsahu, ale najmä obsahu bezpochyby stane jedným z referenčných diel, o ktoré sa budú opierať historici dejín cirkvi, ale aj politických dejín Uhorska 17. – 18. storočia. Autor je renomovaným znalcom dejín ranonovovekej strednej Európy a po viacerých prácach k dejinám českých krajín a Sliezska obrátil pozornosť na kľúčový problém uhorských dejín – vzťahov štátu a cirkvi. Vychádza z premisy, že klérus, tvoriaci významnú zložku uhorských stavov, zohrával nezanedbateľnú, historiografiou však málo reflektovanú úlohu v utváraní zložitých vzťahov k vládnej moci, reprezentovanej dvorom, ktorý nezriedka zastával vlastné a od jeho predstáv odlišné záujmy. Pritom tento jav podľa Bahlckeho nie je v dobovom kontexte ojedinelý, v Uhorsku sa však objavil s fázovým posunom, navyše v situácii, keď sa tu absolutizmus na rozdiel od veľkých častí Európy nepresadil v porovnateľnej miere ani po roku 1686. Za danej konštelácie by sa očakávalo, že klérus v pozícii *status ecclesiasticus* bude predstavovať najstabilnejšiu oporu panovníckej moci – opak sa však v priebehu sledovaného obdobia stal pravdou. Klérus musel totiž v zložitých zápasoch uchrániť svoj korporatívny charakter a vzdorovať rozmanitým formám štátnej nadvlády nad cirkvou.

Bahlcke sa nadhodeným problémom venuje v obsiahlom texte, ktorý rozdelil do piatich výkladových častí. Úvodné nastolenie skúmaných otázok prináša prihlásenie sa ku konceptu konfesionalizácie ako výskumného rámca pre oblasť štúdia vzťahov medzi štátom a cirkvou (cirkvami), čo sa zdá byť napriek jeho súčasnej problematizácii v sledovanom kontexte predsa len optimálnym a overeným metodologickým východiskom. Bahlcke však poukazuje na to, že vo viacerých aspektoch treba prihliadať na fázové posuny, či už išlo o budovanie teritoriálnych cirkevných štruktúr, rozširovanie panovníckej právomoci alebo vytlačanie cirkvi zo sféry politiky do sféry privátna.

Ďalšia časť sa venuje cirkevnej geografii, právnemu postaveniu a utváraniu duchovnej vedúcej vrstvy Uhorska ako základným orientačným východiskám na postihnutie kontinuity a zmien vo vzťahoch medzi duchovnou a svetskou mocou koncom 17. storočia a v 18. storočí. Dobytie Budína roku 1686 považuje za východisko, od ktorého sa sledované procesy začali odvíjať: práve na dobytých teritóriách sa biskupi usilovali získať výhody z právne nejistej situácie, rozšíriť hranice vlastnej diecézy a tak zvýšiť svoj význam v rámci cirkevnej hierarchie. Rovnako aspirácie však vykazovala aj vládna moc, ktorá chcela zdôrazniť právny nárok uhorskej koruny tieto územia. V tejto časti sa obsiahlo venuje najmä tým mechanizmom, ktoré mali zaručovať panovníkom stabilizáciu moci – v oblasti cirkevnej politiky to bola predovšetkým funkcia titulárnych biskupov a mechanizmus nominácie kandidátov na prelátske posty. Viedňou vymenovaní, ale Rímom zväčša neuznaní titulárni biskupi mali posilniť politickú bázu cirkvi, zvýšiť váhu prelátskeho stavu a posilniť tak alianciu medzi dynastiou a nositeľmi svetskej a cirkevnej moci v Uhorsku. Bokom však nezostávajú ani sociálnohistorické a štatistické aspekty, príklady kariér, etnický pôvod a formy duchovnej rodovej politiky titulárnych biskupov, rovnako však aj úradujúcich diecéznych biskupov. V tejto súvislosti autor zvolil príklady piatich prelátov (I. Esterházy, A. A. Patačić, J. Klimo, M. F. von Althan, P. Manzanor), pričom však len jeden z nich pôsobil v období po roku 1780 (Patačić, do 1784), teda už v období, keď sa utváral Bahlckem konštatovaný ultramontánný „front“. Žiadalo by sa objasniť aj následné „prenikanie“ titulárnych biskupov na posty v niektorých formách štátnej (napr. školskej) správy, čo sa zdá byť práve prípadom v 70. – 80. rokoch (František Berchtold).

Najväčšiu časť textu tvorí analýza foriem a hraníc spolupráce kléru s dvorom po skončení osmanskej okupácie, resp. transformácie jeho autonómie do odporu voči suverénnej moci v rokoch 1750 – 1790. Habsburgovci do oslobodení Budína a územia na Dolnej zemi a následne po skúsenostiach s postojmi uhorskej šľachty (Rákócziho povstanie) našli v uhorskom episkopáte zdanlivo najspolahlivejšieho spojenca dynastie. Bahlckeho analýza však ukazuje, že napriek tomu je relevantné skúmať otázku, nakoľko sa po potlačení Osmanov dá v prípade vedúcej cirkevnej vrstvy hovoriť o integrácii elity, porovnateľnej s integráciou vysokej šľachty. Pripustiť trvalé rozšírenie cirkevných práv v politike a aj prostredníctvom ústavy totiž nebolo záujmom štátu, ktorý sa ani v prípade kléru nezdráhal siahnuť na dovtedajšiu autonómiu a hospodársku samostatnosť cirkvi. Byrokratizácia a budovanie mocenského aparátu štátu vyniesli na politickú scénu novú funkčnú elitu, ktorá postupne nahrádzala klérus v tradičných pozíciách v rámci politického systému (tu si treba všimnúť Bahlckeho výstižnú analýzu pomerov v Banáte, ktorý slúžil ako „laboratórium“ na uvedený proces, resp. výmenu elit na postoch v stoličnej správe). Na prípade Chorvátska je potom sledovaný opačný príklad, keď konfesionálna homogenita umožnila kléru definovať sa ako hlavný nositeľ tendencií vymedzenia sa navonok, bez toho, aby to znamenalo pretrhnutie spojení s viedenským dvorom. Uhorsko však so svojou konfesionálne zmiešanou spoločnosťou bolo zložitejším prípadom: tu bolo treba konfesionálnu politiku štátu formovať jednak s ohľadom na budúce právne postavenie uhorských protestantov, jednak s ohľadom na vývoj medzinárodného systému a špeciálne pomerov v Svätej ríši. Bahlcke sa dotýka okolností súvisiacich s akceptáciou Pragmatickej sankcie, jadro výkladu však tvoria okolnosti týkajúce sa rokovania snemu roku 1722 a vydania *Resolutio Carolina* (1731). Bahlcke tu narazil na pravdepodobne kľúčový bod zlomu vzťahu kléru k dynastii, keď práve *Resolutio* znamenalo definitívnu akceptáciu protestantov ako relevantnej politickej sily, aj keď nesformovanej do podoby *status evangelicorum*. Na doplnenie by sa žiadalo dodať, že tak ako katolícky klérus nechcel akceptovať formu riešenia interkonfesionálnych problémov (pretesty arcibiskupa Althanna), protestantov iritovali nielen ďalšie reštrikcie náboženského života, ale aj uvedenie takých inštitútov do života, ktoré neboli dovtedy u nich obvyklé (napr. subordinácia všetkých úrovní cirkevnej správy pod superintendentov v tzv. druhom *Resolutio Carolina*, 1734).

Celkove však práve od 20. rokov 18. storočia dvor pomaly ustupoval od konfesionizmu staršieho razenia a práve vystúpenie uhorských biskupov priviedlo Viedeň k novému definovaniu vzťahu konfesionálnej politiky a záujmov štátu.

Prepojenie záujmov medzi katolíckym klérom a panovníckou mocou, ktoré bolo uzatvorené v znamení konfesionizmu a v prvej polovici 18. storočia bolo napriek konfrontáciám ešte stále funkčné, sa však krok za krokom uvoľňovalo (žiadalo by sa dodať, že v procese modernizácie správy štátu). To malo rozhodujúce následky pre štát a politiku, rovnako aj pre identitu a vnímanie vedúcej cirkevnej vrstvy seba samej. Práve tento proces vyvrcholil koncom 18. storočia v transformácii cirkevnej autonómie do otvoreného odporu proti suverénnej moci. Autor vychádza z analýzy udalostí súvisiacich s publikovaním spisu *Enchiridion de fide*, ktorý odštartoval už aj v rámci katolíckeho tábora pokusy o riešenie otázky spolužitia s protestantmi na základe odlišných východísk. Sformovali sa nielen nové zásady politiky dvora v tejto oblasti (analýza postojov uhorského kancelára M. Pálffyho, resp. A. F. Kollára), ale aj v rámci kléru sa tradicionalizmus dostal do konfliktu s osvieteným reformným katolicizmom. Všetky tieto fenomény sa Bahlckemu podarilo sledovať v kontexte vrcholných domácich politických udalostí (snem 1764 – 1765) aj širších záujmov Vatikánu (cez otázku vzťahu k uniatom). Čitateľ tak dostáva odpoveď na otázku, prečo sa práve katolícky klérus stal (podobne ako v Belgicku) vedúcou silou protijozefínskej opozície a obranou *constitutio nationalis*. Neboli to len momentálne reakcie na jozefínske zásahy do cirkevnej autonómie, ale jednoznačne vyvrcholenie dlhodobého procesu, v ktorom sa, podľa

Bahlckeho, podarilo nadnárodne orientovanému episkopátu nanovo legitimizovať práve v zápase s pôvodným spojencom – dynastiou.

Bahlckeho práca aspijuje na zaradenie k „štandardným“ prácam nielen cirkevných dejín ranonovovekej strednej Európy. Zaslúžil sa o to jednak autorov premyslený koncept a zargumentovaný výklad, ale aj zohľadnenie výsledkov širšieho spektra národných historiografií, než býva (zatiaľ) najmä v západnej historiografii obvyklé. Za zmienku stojí aj to, že rozsiahle nemecké zhrnutie je prístupné aj v maďarskom, chorvátskom a slovenskom preklade. Bahlckeho knihu teda možno jednoznačne považovať za zásadný prínos pre poznanie významného úseku dejín stredoeurópskeho regiónu, bez ktorej sa nezaobíde žiaden historik sledujúci problematiku jeho cirkevných dejín a interkonfesionálnych vzťahov.

E. Kowalská

MALÍŘ, J. – MAREK, P. (EDS.): *POLITICKÉ STRANY. VÝVOJ POLITICKÝCH STRAN A HNUTÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A ČESKOSLOVENSKU 1861 – 2004. I. DÍL: OBDOBÍ 1861 – 1938, II. DÍL: OBDOBÍ 1938 – 2004*, Nakladatelství Doplňk, Brno 2005. s. 1 024 a 804.

Rozsiahle dvojzväzkové dielo o pôsobení politických strán a hnutí v českých krajinách a v Československu v rokoch 1861 – 2004 nadväzuje svojím autorským kolektívom aj celkovou koncepciou na publikáciu *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*, ktorú editoval P. Marek a vydala Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci roku 2000. Cieľom diela, podobne ako predchádzajúcej publikácie, je slúžiť ako prehľadné kompendium o pôsobení politických strán a hnutí v rôznych spoločenských a politických systémoch, ktoré sa na území českých krajín a bývalého Československa za vyše stoštyridsať rokov modernej straníckej politiky vystriedali.

Autori pri koncipovaní diela uplatnili chronologický princíp pri radení jednotlivých strán a hnutí súčasne encyklopedický prístup pri charakteristike štruktúry a fungovania jednotlivých strán či skupiny blízkych straníckych subjektov. Ak hovorím o encyklopedickom uchopení jednotlivých strán, mám na mysli veľké encyklopédie, v ktorých jednotlivé heslá majú rozsah a štruktúru monotematických štúdií. Heslá či kapitoly o jednotlivých stranách majú v zásade jednotné usporiadanie: vznik – program – vnútorná organizácia – tlač – vnútrostranícke pomery – zapojenie do politického systému – zhodnotenie, pri veľkých stranách sa uvádzajú aj ich satelitné organizácie a medzinárodné aktivity. V týchto siedmich, resp. deviatich podkapitolkách je predstavená genéza, štruktúra, vnútorné fungovanie a činnosť strany alebo hnutia, v niektorých prípadoch aj skupiny ideovo blízkych straníckych subjektov vo svojom sociálno-politickom prostredí. Heslá sú primerane „zaľudnené“ dôležitými osobnosťami jednotlivých strán. Prísnejšia ruka editorov mohla azda doceliť, aby sa jednotná štruktúra hesla dodržiavala čo nadôslednejšie, vo vyskytujúcich sa výnimkách však nejde o zásadnejšiu chybu. Cenné je, že každé heslo (kapitola) je doplnené o pramene a literatúru.

Polemiku pri encyklopedickom uchopení hesiel môže vyvolať chronologické usporiadanie strán do šiestich historických období: v prvom zväzku obdobia rokov 1861 – 1918 a 1918 – 1938, v druhom zväzku obdobia 1938 – 1945, 1945 – 1948, 1948 – 1989 a 1989 – 2004. Za takéto členenie hovorí ucelenosť jednotlivých historických epoch, resp. len prechodných epizod (roky 1945 – 1948), v rámci ktorých publikácia ponúka všetky politické subjekty pôsobiace v tom období. Na druhej strane v takejto koncepcii sa politické strany pôsobiace vo viacerých historických obdobiach musia nevyhnutne rozčleniť do niekoľkých hesiel, pričom nie vždy je ich autorom jeden historik. Sociálnodemokratická strana má tak svoje samostatné kapitoly v štyroch častiach knihy od piatich autorov, komunistická strana rovnako v štyroch častiach až od ôsmich autorov

atď. Do istej miery sa tak stráca ucelený obraz strany v jej celkovom historickom pôsobení. Sám však považujem toto riešenie za lepšie ako prípadné dôsledne encyklopedické usporiadanie podľa strán v abecednom poradí, lebo pri takomto členení sa adekvátnejšie vystihol charakter epochy a politického priestoru, v ktorom strany pôsobili.

Historickú ucelenosť jednotlivých období s ich vlastným stranícko-politickým systémom ešte podčiarkujú úvodné štúdie ku každej časti diela, v ktorých sa analyzuje, v niektorých úvodoch len načrtáva charakter spoločenských a politických predpokladov formovania sa a fungovania systému politických strán v danej epoche, resp. historickej epizóde. Aj pri značnom rozsahu celého diela by však úvodné štúdie ku každému obdobiu „uniesli“ stručnú informáciu o charaktere platných volebných systémov, od ktorých do značnej miery záviseli výsledky parlamentných volieb a politická váha strán zápasiacich o podiel na politickej moci. Čitateľ tieto informácie nachádza torzovito roztrúsené v jednotlivých kapitolách. V tomto zmysle mohli byť takisto doplnené aj publikované tabuľky s volebnými výsledkami podľa získaných hlasov a počty získaných mandátov.

V publikácii o politických stranách mnohonárodnostných krajín nemohli chýbať strany národnostných (národných) menšín. Publikácia ich zaznamenáva azda všetky, no pri ich zaradení a váhe v knihe poznať istý (pochopiteľný?) „čechocentrizmus“. Napríklad hneď v prvej, vyše päťstostranovej časti, zaoberajúcej sa érou Rakúsko-Uhorska, sa nemeckým politickým stranám v českých krajinách venuje necelých 30 strán, čo iste nezodpovedá ich váhe a významu v politickom živote tých čias. Do istej miery to platí aj o období rokov 1918 – 1938, kde sú jednotlivé nemecké strany (s výnimkou sudetonemeckej), a to aj aktivistické strany, predstavené na menšom priestore, ako napr. českí anarchokomunisti, či mimoparlamentná Národná strana práce.

V recenzii sa chcem sústrediť predovšetkým na politické strany pôsobiace na Slovensku. V súvislosti s koncepciou diela ma prekvapilo najprv začlenenie kapitoly o Slovenskej národnej strane za monarchie, hoci Slovensko bolo súčasťou inej časti habsburského súštitia, a teda spolupráca strán pôsobiacich v rôznych vnútropolitických prostrediach mohla byť len veľmi obmedzená a nepriama. Následne v časti o rokoch 1938 – 1945 ma zarazila absencia slovenských straníckych pomerov (s výnimkou veľmi stručnej podkapitoly o krátkom období tzv. druhej republiky), aj keď napriek existencii slovenského štátu sa úsilím čs. exilu presadila štátoprávna a medzinárodnoprávna kontinuita ČSR počas druhej svetovej vojny. Navyše, na domácom území bola ČSR obnovená po vypuknutí SNP na Slovensku, na čom sa nevyhnutne podieľali odbojové politické subjekty pôsobiace počas vojny na slovenskom území. Za otvorenú považujem aj ďalšiu metodologickú otázku: možno mechanicky spájať druhú republiku s obdobím protektorátu, keď ide štátoprávne a medzinárodnoprávne, ale aj reálnou historickou skúsenosťou ľudí tej doby o dve zásadne odlišné štátne entity?

Autor kapitoly o Slovenskej národnej strane (SNS) v ére monarchie M. Podrimavský zhrnul všetko podstatné o tejto v zásade konzervatívnej volebnej strane nepatrných slovenských honorácií, ktorá sa len pomaly a s pomerne malým úspechom formovala do podoby modernej politickej strany. Aj preto sa z hľadiska politickej budúcnosti ukazovali ako dôležitejšie novšie politické a ideové prúdy, ktoré sa začali formovať v jej lone, resp. pôsobili na jej pôde – liberálny a s ním úzko kooperujúci agrárny, ľudový a sociálnodemokratický. Keďže SNS v uhorskej politike nepredstavovala významnejšiu politickú silu, mohol autor aj na úkor informácie o jej vnútornej štruktúre a pôsobení venovať väčší priestor práve novým politickým tendenciám a ich predstaviteľom, ktorí sa v reálnej politike stavali aj proti oficiálnemu vedeniu strany a najmä z hľadiska budúceho vývinu mali zohrať významnejšiu úlohu v živote Slovenska než sama (po svetovej vojne už len „zostatková“) SNS.

Pre medzivojnové obdobie bolo charakteristické, že na Slovensku sa v zásade presadili a získali si voličskú podporu iba tie strany, ktoré vyšli z domácich pomerov alebo ideovo korenili v predvojnovom politickom prostredí. Z domácich strán to bola Slovenská ľudová strana a strany

maďarskej menšiny (strany iných národnostných menšín nezískali väčšiu váhu), z celoštátnych strán mali významné postavenie agrárci, sociálni demokrati a od nich odlúčení komunisti. Ostatné československé strany, fakticky importované na Slovensko (národní demokrati, národní socialisti, ľudovci a živnostníci), nezískali na Slovensku väčšiu podporu a ich vplyv bol celkom závislý od podpory pražských centrál.

Autor kapitoly o republikánskej strane J. Harna vzal zo všetkých autorov textov o československých stranách v najväčšej miere do úvahy symbiózu českého a slovenského politického elementu, iste aj preto, lebo v tejto celoštátne pôsobiacej strane sa slovenský faktor presadil relatívne najvýraznejšie. Autor kapitoly o čs. sociálnej demokracii J. Kuklík, podobne ako autor kapitoly o KSČ P. Marek poňali svoje strany centralisticky, vlastne v súlade s ich organizáciou a pôsobením na medzivojnovej politickej scéne. J. Roguľová podala o SNS všetky podstatné údaje zodpovedajúce jej politickému postaveniu na politickej periférii, ktorého sa sama už nedokázala zbaviť. Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu spracovala obsírne aj obsažne A. Bartlová, ktorá však svoju autorskú úlohu poňala značne epicky a len voľne sa pridrižovala určeného členenia kapitol, čo jej kapitolu do určitej miery zneprehľadnilo. Kapitoly o stranách národnostných menšín na Slovensku a Podkarpatskej Rusi (autori O. Pöss, P. Marek, M. Němcová a M. Crhová) spracovali svoje témy vskutku encyklopedicky – stručne, no pre tento prípad dostatočne informatívne.

Politická scéna na Slovensku za vojny v prvej časti druhého zväzku diela, ako som už uviedol, absentuje a v časti venovanej rokom 1945 – 1948 je obsiahnutá v jednej kapitole z pera M. Barnovského. V rámci nej sa autor zaoberá všetkými štyrmi stranami pôsobiacimi v tých rokoch na Slovensku, keď v úvode vymedzuje základné rozdiely medzi povojnovou slovenskou a českou politickou scénou. Stručne, heslovito, no presne charakterizuje dve dôležité strany – demokratickú a komunistickú, a dva okrajové politické subjekty – Stranu slobody a Stranu práce, na vtedajšej slovenskej a celoštátnej politickej scéne. Azda o niečo väčší priestor v častiach o zapojení strán do politického systému si zaslúžili politické udalosti na Slovensku na jeseň 1947, predznačujúce nadchádzajúcu generálnu zrážku medzi demokratickými stranami a komunistami vo februári 1948, ako aj špecifiká tejto mocenskej konfrontácie na Slovensku. Škoda, že k úvodnému textu v tejto časti diela nebola pripojená prehľadná tabuľka s výsledkami parlamentných volieb v roku 1946.

Vyššie štyridsaťročná éra komunistickej diktatúry je obsiahnutá na necelých deväťdesiatich stranách, iste aj preto, lebo samej štátostrane KSČ je venované skromných 28 strán. KSČ bola budovaná na prísne centralistických princípoch, takže autori tejto kapitoly (S. Balík, J. Holzer, J. Šedo) sa zmieňujú o Komunistickej strane Slovenska (KSS) len v súvislosti s jej formálnym zlúčením s KSČ v septembri 1948 a zmenou na územnú organizáciu jednotnej KSČ, ktorou však bola už od konca vojny. Problematika česko-slovenských vzťahov, ktorá sa reálne mohla odohrávať len na pôde KSČ a v politike tých čias hrala nezanedbateľnú rolu, v kapitole absentuje. Profily dvoch úplne okrajových a len formálne politických strán – Strany slobody a Strany slovenskej obrody, ktoré iba dokresľujú spôsob vlády jednej štátostrany, stručne a výstižne načrtol J. Pešek.

V podstatne obsiahlejšej záverečnej časti diela, venovanej rokom 1989 – 2004, majú politické strany na Slovensku vyhradenú jednu kapitolu, dotýkajúcu sa rokov 1989 – 1992. V nej J. Žatkuliak načrtol zrod a premeny systému politických strán od novembra 1989 do zániku česko-slovenskej federácie v noci na 1. januára 1993. Toto krátke obdobie rozčlenil do troch podkapitol. V prvej sa zaoberá utvorením nového politického systému medzi 17. novembrom 1989 a prvými slobodnými voľbami v júni 1990, v druhej charakterizuje hlavné črty systému a zápas politických strán o domináciu v politickom živote Slovenska medzi voľbami v rokoch 1990 a 1992 a tretia časť je venovaná politickému vývinu od volieb v júni 1992 do konca roka 1992. Súčasťou úvodnej štúdie k tejto časti diela z pera P. Fialu a M. Strmisku sú aj prehľadné tabuľky výsledkov parlamentných volieb v rokoch 1990 a 1992, ale len za českú časť federácie, akoby výsledky tých istých volieb na Slovensku nemali pre osud spoločného štátu väčší význam. Odhliadnuc od tohto detailu,

obsahuje aj záverečná časť tohto rozsiahleho diela veľa dôležitých informácií o vývine straníckej panorámy v systéme parlamentnej demokracie Českej republiky.

Bezpochyby, dvojzväzkové dielo *Politické strany* zostane predovšetkým vďaka koncentrovanému a systematicky usporiadenému množstvu dát a hodnotení na dlhý čas základným kompendiom o politických stranách a hnutiach v českých krajinách, v Československu a na Slovensku v 19. a 20. storočí aj pre slovenských historikov a politológov.

M. Zemko

ROMSICS, G.: *MÍTOSZ ÉS EMLÉKEZET. A HABSBERG BIRODALOM FELBOMLÁSA AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR POLITIKAI ELIT EMLÉKIRAT-IRODALMÁBAN*. L'Harmattan, Budapest 2004. 205 s.

Mýtus a pamät' je názov prvej monografie mladého maďarského historika Gergelya Romsicsa, ktorého dlhodobou oblasťou záujmu sú dejiny mentalít a politické dejiny spoločnosti. Táto práca je výsledkom autorovho výskumu v rámci postgraduálneho štúdia v Maďarsku aj v zahraničí.

Romsics sa venuje analýze a komparácii publikovanej spomienkovej literatúry významných osobností rakúsko-uhorskej politiky, v kontexte otázok súvisiacich so zánikom Rakúsko-uhorskej monarchie. Záujem o túto tému prezentoval už v štúdiu venovanej analýze mýtov o zániku monarchie publikovanej v úspešnom zborníku o legendách a mylných predstavách o maďarských dejinách 20. storočia, ktorý vyšiel ešte v roku 2002.¹ Napriek skoro totožnému názvu aj predmetu skúmania spomínanej štúdie s názvom monografie táto knižka prináša množstvo nových a podnetných informácií. V tomto prípade sa totiž autor nevenuje len ideologickým obsahom jednotlivých diel, ale najmä ich poetike. Romsicsovi nejde o analýzu samotných príčin rozpadu monarchie, zaoberá sa spôsobom ich prerozprávania. Nesnaží sa písať o „historickej realite“, píše o tom, ako boli niektoré deje vykresľované a zároveň mýtizované. Vychádza z tézy, že minulosť existuje iba v jej pamätníkoch, v spomienkach, pričom tie sa nikdy nevyhnú určitým dezinterpretáciám, spojeným so svetonázorom autora. Aj do „autentických“ prerozprávání udalostí súčasníkmi sú vkódované určité dopredu dané ideologické obsahy, ktoré sa stali súčasťou „veľkých rozprávání“ širších spoločenských skupín v medzivojnovom období. Podobne v tomto procese prebehla aj vedomá selekcia opisovaných tém a ich rozsahu.

Ako bolo už naznačené, objektom Romsicsovho skúmania sa stali reakcie istej skupiny elít monarchie, pričom z pôvodnej bibliografie zostavenej z 200 titulov, analyzoval nakoniec 97 spomienok. Tie vybral na základe definovania skupiny vyšších politických elít, do ktorej zaradil najvyšších predstaviteľov politického života monarchie: ministrov, poslancov, politikov, vysokých úradníkov, vojakov, cirkevných hodnostárov, publicistov. Ich spomienky pracovne rozdelil do troch skupín. Do prvej skupiny memoárov zaradil tzv. staro-rakúske (*óosztrák, altösterreichisch*), ktoré charakterizoval najmä fakt, že na monarchiu sa pozerali ako na prvotný priestor vlastnej identity. V tomto prípade nebola primárna ich príslušnosť k nemeckému jazykovému okruhu, ale úzka ideová spätosť s monarchiou (napr. S. Burián, O. Czernin, L. F. Flotow). Druhú skupinu predstavovali memoáre, ktorých autori sa na rozdiel od predchádzajúcich identifikovali s novým, povojnovým Rakúskom a voči „minulému“ sa stavali otvorene kriticky (napr. K. Renner, I. Seipel, K. Schuschnig). Do tretej skupiny sa dostali spomienky autorov, ktorí mali uhorskú, resp. maďarskú (*magyar*) identitu a oproti identifikácii s dedičstvom monarchie u nich dominovalo zacielenie na uhorskú tradíciu (napr. Gy. Andrassy, M. Horthy, M. Károlyi).

1 Originálny názov: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Ed. Romsics Ignác. Osiris, Budapest 2002. 406 s. Tento zborník vyšiel už aj v represe.

Práve tieto typologizované skupiny podľa Romsicsa prezentovali súčasníkom „svoj“ koncept prežitej minulosti, ovplyvnený aktuálnymi ideologickými potrebami. Popritom ich interpretácia minulosti mala zásadný vplyv i na formovanie kolektívnej pamäti medzivojnovej spoločnosti v Maďarsku, Rakúsku aj v ostatných nástupníckych štátoch. Takáto analýza však podľa autora neponúka len možnosť uchopenia danej interpretácie minulosti, ale aj materiál na analýzu samotných skupín. Tento názor vychádza z predpokladu, že formovanie kolektívnej pamäti, viažuce sa k danej skupine, je možné skúmať predovšetkým prostredníctvom analýzy jazyka. Romsics ďalej zdôrazňuje dialektickú jednotu medzi minulosťou a prítomnosťou, ktorá má silný potenciál podieľať sa na vytváraní určitej identity a ktorá je závislá od momentálneho ideologického a spoločenského postavenia autora.

Po predstretí širších teoretických východísk sa Romsics venuje podrobnej analýze a komparácii jednotlivých memoárov pri zvolených veľkých skupinách.

Prvú, tzv. starorakúsku vzorku charakterizuje úzka spätosť s dynastiou a celou dualistickou monarchiou. Preto aj zánik monarchie prežíva najtragickejšie. Významnou súčasťou spomínania sú mýtizované historické exkurzy o zlatom veku monarchie, ktorý je priamo zosobňovaný postavou cisára Františka Jozefa (*greise Monarch*), ďalej obrazy nečakaného zániku či dýky v chrbte (zrady), zdôrazňovanie zodpovednosti mladého cisára Karola za rozpad impéria. Za ďalší z významných dôvodov zániku monarchie bola označovaná aj politika uhorského ministerského predsedu Istvána Tiszu, ktorý bol pranierovaný najmä za to, že obrátil menšiny proti monarchii. Okrem neho však toto obvinenie padlo na celú „maďarskú politiku“. Naproti mýtizovanej minulosti stojí smutná realita, zosobnená stratou, ktorú už nič nevráti naspäť. Smútok nad zánikom či agóniou starého sveta a tým aj nad stratou vlastnej identity sa prejavil v zdôrazňovaní apokalyptických výjavov v jednotlivých spomienkach. Ich autori sa pritom cítili byť spoločensky ostrakizovaní – sami už nenachádzali možnosť uplatnenia sa v danom časopriestore. Opisované udalosti nepribližovali aktuálne udalosti, slúžili na legitimizáciu minulosti a tým aj vlastnej úlohy v nej. Silný metaforický charakter rozprávania upozorňuje na fakt, že prežité udalosti sa už stali súčasťou mýtizovanej minulosti. Takýmto spôsobom dochádza aj k ritualizácii spomínania.

Predstavitelia bývalých uhorských politických elit sa vo svojich spomienkach spätých so zánikom monarchie zásadne líšili od predchádzajúcich. Akcentovali poväčšine iné historické problémy. V prvom rade však Romsics poukazuje na existenciu dvoch veľkých, vzájomne polemizujúcich paralelných maďarských diskurzov. Jeden, ktorý bol v danom období dominantný a privilegovaný, sa viaže k neskoršiemu režimu regenta Miklósa Horthyho a druhý, prevažne emigrantský, je spätý s kruhmi aktivizujúcimi sa počas občianskej revolúcie 1918 – 1919 v Maďarsku. Analýza týchto súperiacich naratív v prvom rade poukazuje na snahu o legitimizáciu vlastného konania prostredníctvom poskytnutia obrazu tej druhej (negatívnej) strany. Avšak aj v rámci týchto dvoch veľkých rozprávání existujú viaceré identifikovateľné odtiene. Spomínané veľké diskurzy sa členia, stratifikujú aj vnútorne. V prípade toho dominantného ide o klasicky liberálnu (monarchistickú), konzervatívne-nacionalistickú a krajne pravicovú platformu, ktoré si zároveň konkurovali, pričom ich spájal najmä spoločný obraz nepriateľa. Za úplne zvláštnu kategóriu označil Romsics spomienky komunistických protagonistov, ktoré sa vymykajú spomínaným dvom dominantným rozpráváním. Tie sa skoro výlučne venovali otázkam spätým s boľševickou revolúciou v roku 1919. Ich pohľad bol tak diametrálne odlišný, že autor ich zo svojej práce zámerné vynechal. Naproti tomu sa venuje podrobnej analýze ostatných spomienok na obdobia dualizmu, prvej svetovej vojny a rozpadu monarchie. Na rozdiel od tzv. starorakúskych pamätníkov však samotná monarchia a habsburská dynastia neostali v centre ich záujmu. Oveľa významnejšiu rolu hrali mýty o strate krajiny či o hrdinskom zápase Maďarov. Do centra sa dostali osobnosti Istvána Tiszu a grófa Mihály Károlyiho. Mýtizovanú minulosť sa spomínajúcim nepodarilo oddeliť od súčasnosti do tej miery, ako to bolo v rakúskom prípade. Romsics vidí príčinu aj v dosahu trianonského mieru, ktorého účinky na

maďarskú spoločnosť sa len ťažko dajú porovnať s mierovou zmluvou s Rakúskom. Venuje sa preto aj vytvorenému obrazu o Trianone ako o diktáte. Ten sa stáva najväčšou národnou tragédiou Maďarov, symbolicky spájanou s historickou bitkou pri Moháči, ktorá sa využíva ako symbol straty (rozkúskovania) krajiny. Obzvlášť predstaviteľom maďarskej krajnej pravice bol však vlastný optimizmus v rýchlu zmenu, nápravu tohto „neudržateľného stavu“.

Autormi tretej veľkej skupiny memoárov sú elity, u ktorých existovala určitá vernosť dynastii, ríšska identita, a to napriek tomu, že väčšina z nich pochádzala z rakúsko-nemeckého prostredia. Títo autori sa identifikujú na etnickom základe, bez ďalších jasne definovaných ideových znakov. Významným momentom však pri tejto skupine je, že na rozdiel od tzv. starorakúskych elit, kde primárne dominovala spätosť s dynastiou a ríšou (ritualizovanie minulosti), u nich bola dominantná práve rakúsko-nemecká identita. V tomto kontexte dôrazne oddeľovali prítomnosť od minulosti. Významná pri nich je napríklad podpora myšlienky anšlusu. Spomienky na udalosti pred prvou svetovou vojnou nezaznamenávajú chronologicky, neopisujú ich na základe vlastných skúseností, pričom o týchto udalostiach sa vyjadrujú iba všeobecne a nezainteresovane. Jadrom ich spomínaní je skôr vzniknutý stav – budovanie nového štátu –, t. j. rakúska politika po roku 1918. Minulosť vnímajú ako východisko na vysvetľovanie revolučných udalostí v roku 1918. Nie je u nich badateľná ani akási tradičná lojalita voči Habsburgovcom (určitú výnimku tvorí osoba Františka Ferdinanda). Zaujímavým faktom je aj to, že ideologický konflikt medzi pravicovými a ľavicovými autormi do roku 1920 nenadobúda výraznejší charakter. To súvisí s akcentovaním východiska potreby jednoty „národného spoločenstva“ v situácii, keď sa stavia jeho nová budúcnosť.

Štvrtá kapitola monografie je venovaná najmä analýze spomienok – ich poetickej konštrukcii. Na príkladoch výrazových prostriedkov či štruktúry skúmaných diel autor poukazuje na problém autenticity, pravdivosti spomienok, na ktorú samotní autori upozorňujú ako na jeden z významných atribútov ich diela. Práve spôsob prerozprávania udalostí a ich selekcia poskytujú možnosť nahliadnúť do ideových východísk autorov textu. V spomienkach je identifikovateľný rozdiel medzi spomínaním na minulosť (ktorá sa mýtizuje a aktualizuje) a súčasnosťou. Taktiež je identifikovateľný osobný (spomienky na mladosť, historiky zo života) a ideologický rozmer memoárov. Napriek tomu, že minulosť je už uzavretá, „už bola“, jej morálnym imperatívom ostal fakt, že „*obdobie klamstva nie je večné. Pravda a záujmy ľudstva zvíťazia*“, čiže viera v lepšiu a spravodlivú budúcnosť, čo sa objavuje najmä u maďarských autorov. Konštituovanie rituálnych symbolov minulosti sleduje Romsics prostredníctvom výrazov, ktorými spomínajúci vyjadrovali svoj vzťah k opisovaným dejinným postavám a udalostiam. Demonštruje to na príklade posledného cisára Karola, ktorého napríklad Aladár Boroviczényi vo svojich spomienkach účivo pomenúva „*Vaše veličenstvo*“, čo odráža jeho karlistický názor. Na rozdiel od toho do úst svojich politických konkurentov vkladá menej osobný výraz „*kráľ*“. Podobne je to aj v iných memoároch, s výrazmi ako „*greise Monarch*“, „*alte Kaiser*“, „*junge Kaiser*“, „*Altösterreich*“ atď., ktoré sa stali zosobením obrovských, viacvrstevnatých kultúrnych obsahov. V metaforickej reči spomienok Romsics poukazuje na „učiteľské“ a „žiacke“ metafory (podľa P. Ricoeura), pričom hľadá odpoveď aj na to, z akého dôvodu autori – ktorí sa ani sami neoznačovali za poetov či spisovateľov, ale skôr za rozprávačov – dávali toľko priestoru symbolickému, metaforickému vyjadrovaniu. Ako príklad uvádza významný topos *Burg* (to, čo tu už raz bolo), ktorý bol v minulosti obrazom veľkoleposti a v novej situácii sa stal symbolom jej nedostatku. Silnú metaforickosť diel podľa Romsicsa podporuje najmä význam priestoru a verejných priestranstiev v ľudskom spomínaní, ako aj to, že všetci autori sa pri svojom výklade opierali o najdôležitejšie a všeobecne známe oporné body, na ktorých potom stavali svoje rozprávanie. Avšak práve tieto toposy sa stali najmenej autoregulovanou časťou textov, keďže aj vlastné vnímanie autorov bolo od nich závislé, nimi ovplyvnené.

Romsicsova analýza potvrdzuje úzku ideologickú spätosť obsahu spomienok s jednotlivými veľkými rozprávami. Kultúrna pamäť sa stala priestorom súperenia o vlastnenie minulosti, ktoré nastalo po roku 1918, paralelne s budovaním novej spoločnosti. Pritom tento zápas mal racionálne aj emocionálne pozadie. Autori sa daným interpretačným kánonom prispôbili aj svojimi výrazovými prostriedkami. Výsledkom toho je určitá uniformita, ktorá však reálne, na základe individuálnych zážitkov jednotlivých aktérov, nie je predpokladateľná. Uniformita sa neprejavuje len pri spomínaní na udalosti všeobecnejšieho charakteru (napr. zahraničnopolitické udalosti), ale je prítomná v celom rozprávaní. Tak sa ani prerozprávanie osobných zážitkov nevyhlo programovým ideologickým schémam. Tie sú však obsiahnuté najmä v často využívanom symbolickom a metaforickom priblížení udalostí. V tomto kontexte je preto zaujímavé sledovať, aké miesta v danom procese zaujala minulosť, autori memoárov, ale aj skupiny identifikujúce sa s ich výkladom.

Zánik Rakúsko-uhorskej monarchie znamenal koniec jednej éry, ale zároveň začiatok nových spoločenských zmien. Nie je preto ničím nečakaným, že tento významný zlomový bod hneď naštartoval proces vlastnej mýtizácie. Romsicsova práca potvrdzuje tézu, že tvorba svetonázoru jednotlivcov sa nezakladá len na individuálnych zážitkoch a získaných vedomostiach, ale akcentuje práve kolektívne a špecifické kultúrne a ideologické vplyvy tohto procesu. Samotná téma, ako aj spôsob jej spracovania sú zaujímavým vkladom do spoznávania našej spoločnej minulosti. Z toho dôvodu by bolo prínosné poskytnúť na komparáciu aj vzorku spomienok pochádzajúcu od významných predstaviteľov národností, ktoré dostali po roku 1918 šancu podieľať sa na budovaní vlastnej „národnej štátnosti“. Podobná analýza by pravdepodobne prezradila mnoho o rozdielnom vnímaní spoločne prežitej minulosti, ktoré sa po vojne presadilo v jednotlivých nástupníckych štátoch monarchie. Ako podnetná inšpirácia v snahe identifikovať tieto procesy môže napomôcť práve recenzované dielo.

M. Michela

KUBŮ, E. – SCHULTZ, H. (HG.): *WIRTSCHAFTSNATIONALISMUS ALS ENTWICKLUNGSSTRATEGIE OSTMITTEL-EUROPAISCHER ELITEN*. Prag – Berlin 2004. 270 s.

V lete 2004 vydali dva výskumné tímy historikov hospodárskych a sociálnych dejín, jeden český a jeden nemecký, spoločnú publikáciu *Hospodársky nacionalizmus ako rozvojová stratégia elit stredovýchodnej Európy*, ktorá vyšla paralelne v Prahe a v Berlíne. V názve publikácie sa prelínajú hlavné témy dvoch viacročných výskumných projektov nemeckej a českej skupiny historikov – problematika hospodárskeho nacionalizmu a vývoj národných hospodárskych elit. Uvedené témy už dlhší čas rezonujú medzi nosnými smermi výskumu hospodárskych a sociálnych dejín viacerých krajín. Zároveň sa stali obsahom početných medzinárodných vedeckých podujatí. V Nemecku je hospodársky nacionalizmus predmetom veľmi intenzívneho vedeckého záujmu Výskumného centra pre hospodárske a sociálne dejiny stredovýchodnej Európy Univerzity vo Frankfurte nad Odrou. Historické pracovisko je zamerané na dejiny krajín stredovýchodnej Európy, teda aj na Slovensko, kde hospodársky nacionalizmus zohral významnú úlohu v ekonomickom, národnopolitickom a sociálnom vývoji, najmä v období od polovice 19. do polovice 20. storočia. Historici z uvedeného pracoviska zorganizovali už niekoľko projektov a konferencií na tému hospodárskeho nacionalizmu s finančnou podporou nadácie automobilovej firmy *Volkswagen*. Na niektoré z nich pozvali aj historikov zo Slovenska. Obsah sledovanej publikácie predstavujú výsledky projektu *Hospodársky nacionalizmus v stredovýchodnej Európe v 19. a 20. storočí*, vedeného prof. Helgou Schultz. Príspevky českých historikov hospodárskych a sociálnych dejín v spoločnej publikácii

sú výsledkami dlhodobého výskumu na poli vývoja hospodárskych elít, ako aj hospodárskeho nacionalizmu, ktoré boli sústredené v projekte *Národné hospodárske elity na konci 19. a v prvých troch desaťročiach 20. storočia* pod vedením doc. Eduarda Kubů. Domovským miestom projektu bol Ústav hospodárskych a sociálnych dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Množstvo obsahových a významových paralel medzi nemeckým a českým projektom viedlo k nadviazaniu spolupráce dvoch skupín historikov a k usporiadaniu spoločnej vedeckej konferencie v septembri 2003 na Karlovej univerzite v Prahe. Hlavné ideové zámery a obsahová štruktúra konferencie sa stali predobrazom sledovanej publikácie, ktorá vyšla o rok neskôr. Uvedená genéza veľmi napomohla odbornej úrovni publikácie, lebo jednotlivé príspevky boli zvolené cieľavedome, podľa dôkladne premysleného programu a organicky začlenené do čiastkových tematických blokov v rámci ústrednej témy publikácie, ktorá bola indentická s názvom konferencie.

Zostavovatelia publikácie spolu s členmi českej a nemeckej skupiny historikov sa vo výskumných projektoch pokúšali odpovedať na niekoľko základných otázok súvisiacich s vývojom hospodárskeho nacionalizmu a s genézou hospodárskych elít. Z týchto otázok sa následne vykryštalizovali štyri hlavné okruhy problémov, okolo ktorých tematicky oscilovali štyri skupiny príspevkov od jednotlivých členov autorských tímov. Autori sa pokúšali odpovedať na otázky, do akej miery hospodársky nacionalizmus skutočne ovplyvnil vývoj českého národného hospodárstva a akú úlohu zohral pri formovaní ekonomiky Československa po roku 1918, aký mal podiel na genéze českých hospodárskych elít a českej občianskej spoločnosti, ďalej do akej miery skutočne sledoval národnopolitické ciele a kde slúžil iba ako prostriedok na dosiahnutie individuálnych alebo skupinových ekonomických záujmov. Výskumné tímy venovali osobitnú pozornosť vzájomnému vzťahu ekonomického nacionalizmu a štátnej hospodárskej politiky. Tu poukázali na rozpor medzi záujmami národného hospodárstva jednotlivých štátov, ktoré by mali byť hospodárskou politikou štátu chránené, a potrebou rozvoja slobodného medzinárodného trhu. Oba výskumné tímy sa uvedenými otázkami zaoberali aj v širších súvislostiach v priestore celej stredovýchodnej Európy. Z nastolených otázok autorský kolektív vyvodil štyri kľúčové okruhy problémov, a to formovanie národných hospodárskych elít, štruktúra a úloha hospodárskych asociácií a zväzov, hospodársky zápas ako súčasť mobilizácie národnopolitického hnutia a vzťah hospodárskeho nacionalizmu a štátnej hospodárskej politiky.

Štyri hlavné tematické okruhy uvádzajú vstupné časti publikácie predslov, úvod a teoretická stať Helgy Schultz. V predslove sú objasnené okolnosti vzniku publikácie. V úvode zostavovatelia E. Kubů a H. Schultz nastoľujú kľúčové otázky spoločného diela. Zároveň tu charakterizujú jednotlivé príspevky, hodnotia ich prínos a už aj odpovedajú na viaceré vytýčených otázok. Úvod preto v zásade plní funkciu hodnotiacej časti celej publikácie. Zostavovatelia upozorňujú na skutočnosť, že hospodársky nacionalizmus v českých krajinách bol na vzostupe a vyvrcholil v určitom časovom období a že sa vyvíjal v špecifických podmienkach habsburskej monarchie. Špecifikum spočívalo v tom, že v rámci jedného štátu existovali podnikové sféry a formovali sa národné hospodárske elity rôzneho národnostného charakteru. České hospodárske elity museli súčasne riešiť problém vzťahu k inonárodnému centru štátnej hospodárskej politiky vo Viedni. Uvedené otázky korešpondovali s hlavnými problémami vývoja slovenských, pochopiteľne, podstatne skromnejších hospodárskych elít v rámci Uhorska. Po vzniku ČSR sa úloha hospodárskeho nacionalizmu a pozícia českej hospodárskej elity zásadným spôsobom zmenili. Na viacerých miestach sa zostavovatelia zaoberajú vznikom a významom okridleného hesla ekonomického nacionalizmu „svoj k svojmu“. Stať Helgy Schultz predstavuje teoretický vstup do sledovanej problematiky. Práve podobné state v slovenskej historiografii nám stále značne chýbajú. Autorka hodnotí pramene, literatúru a doterajší stav výskumu v oblasti hospodárskeho nacionalizmu v stredovýchodnej Európe. Následne vytvára teoretické modely príčinných súvislostí vzniku a vý-

voja rôznych foriem ekonomického nacionalizmu, ktoré mali svojich aktérov a nástroje vplyvu. Rozoberá tiež vzťah hospodárskych elít a más, čiže širších vrstiev obyvateľstva.

Jadro publikácie, pozostávajúce zo štyroch hlavných problémových okruhov, sa začína tematickým blokom, v ktorom českí autori mapujú genézu a charakter jednotlivých skupín národných hospodárskych elít vzhľadom na súdobé podmienky času a priestoru. Všetci autori vo väčšom alebo v menšom meradle hodnotia miesto a význam ekonomického nacionalizmu v aktivitách rôznych skupín hospodárskych elít v určitých obdobiach vývoja českej spoločnosti. Historik sociálnych dejín J. Šteif podáva obraz formovania celkovej štruktúry národných hospodárskych elít do roka 1918. Vychádza zo základnej charakteristiky hlavných aspektov genézy národnej elity v teoretických prácach rôznych národných historiografií. Osobitnú pozornosť venuje pôvodu hospodárskych elít a procesom, ktoré generovali ich jednotlivé skupiny. Vývoj hospodárskych elít chápe ako súčasť formovania elity českej občianskej spoločnosti 19. a začiatku 20. storočia v protiklade so staršími rakúsko-českými aristokratickými elitami. Konkrétny obraz štruktúry elít zostavil na podklade významného prameňa českých sociálnych dejín tzv. národného albumu J. R. Vilímka z roka 1899. České hospodárske elity na príklade dvoch profesiových skupín priblížila dvojica autorov J. Novotný – J. Šouša a autorka M. Efmertová. Každému čitateľovi, ktorý je bližšie oboznámený s historiografiou českých hospodárskych dejín, musí byť vopred zjavné, že dvojica Novotný – Šouša hodnotila elity českého bankovníctva a M. Efmertová profesiovú skupinu elektrotechnikov. Novotný a Šouša sledujú vývoj bankových elít a úlohu ekonomického nacionalizmu v českom bankovníctve pred rokom 1918 na podklade bohatého archívneho materiálu a ešte väčší priestor venujú situácii v medzivojnovej ČSR. Dospeli k názoru, že hospodársky nacionalizmus čelných ústavov, najmä Živnobanky a neskôr Agrárnej banky, sledoval národnopolitické ciele, ale iba po určitú hranicu, za ktorou už stál hospodársky záujem. Pred vznikom ČSR Živnobanka využívala aj myšlienku panslavizmu ako prostriedok kapitálového prieniku do slovanských krajín juhovýchodnej Európy. Po roku 1918 vidia autori hospodársky nacionalizmus ako hlavnú zbraň nostrifikácie a kapitálového ovládnutia inonárodných bánk a podnikov. Napriek tomu, že štúdia sledovala predovšetkým česko-nemecké vzťahy, autori mohli podľa môjho názoru poukázať aj na úlohu ekonomického nacionalizmu v procese prenikania českého finančného kapitálu na Slovensko. Peňažné ústavy českých krajín tu pred vznikom ČSR veľmi aktívne hrali so slovanskou a po roku 1918 s československou kartou. M. Efmertová opisuje proces transformácie národnostne štruktúrovanej skupiny technickej elity, špeciálne elektrotechnikov, v podmienkach habsburskej monarchie na čisto profesiovú skupinu, v rámci ktorej sa v nových podmienkach medzivojnovej ČSR postupne stierajú národnostné hranice. Tento proces demonštruje na príklade profesiových korporácií technikov, najmä v rámci významného Elektrotechnického zväzu československého, ktorý vznikol po roku 1918. Výsledok procesu autorka naznačila už v názve štúdie *Profesionalizácia jednej elity. Elektrotechnici v českých krajinách a v Československu*. Na margo záverov štúdie však treba poznamenať, že podľa iných výskumov existovalo v medzivojnových rokoch značné nacionálne napätie medzi predstaviteľmi celoštátnej „československej“ elektrifikácie a inonárodnými majiteľmi súkromných elektrární v regiónoch s prevahou nemeckého a maďarského obyvateľstva. V záverečnej štúdii prvého tematického bloku sa iniciátor publikácie E. Kubů zaoberá jedným z kľúčových smerov formovanie českých, ale aj slovenských hospodárskych elít po vzniku ČSR. Išlo o špecifický smer vývoja elity po národnopolitickej alebo straníckej linke. Politicko-straníckymi koridorami sa predstavitelia českých podnikateľských vrstiev, ako aj čelné postavy národného hnutia dostali do najvyšších postov v centrálnych hospodárskych orgánoch štátu, kde presadzovali národné hospodárske záujmy, resp. záujmy českých hospodárskych kruhov. E. Kubů tu hovorí o špecifickej forme byrokratického štátneho ekonomického nacionalizmu. Ten sa prejavil v priemysle, poľnohospodárstve, infraštruktúre a v ďalších sférach hospodárskeho života. Autor však poznamenáva, že tento druh hospodárskeho nacionalizmu bol

charakteristický najmä pre prvé obdobie existencie ČSR. Neskôr už nová „štátna“ hospodárska elita presadzovala skôr úzke stranické záujmy, prípadne ciele určitých kapitálových skupín. Medzi významnými predstaviteľmi byrokratickej elity autor uvádza aj slovenských ministrov Milana Hodžu a Juraja Slávika. Štúdia E. Kubů do značnej miery súvisí s problematikou vzťahu hospodárskeho nacionalizmu a štátnej hospodárskej politiky. Sledovaný tematický blok by vyžadoval hodnotenie charakteru ďalších skupín hospodárskych elít. Uvedenú požiadavku čiastočne spĺňajú niektoré štúdie z iných problémových okruhov.

V štúdiách druhého tematického bloku riešia autori otázku vývoja hospodárskeho nacionalizmu a hospodárskych elít na pôde významných asociácií a zväzov. Problematiku otvára práca M. Kárnika o zápasoch za národný charakter a ovládnutie kľúčovej hospodárskej inštitúcie pražskej burzy. V prvej časti štúdie autor charakterizuje rozloženie síl na čele burzy v období jej pomerne skromných začiatkov pred rokom 1918. Hlavnú pozornosť venuje boju českých hospodárskych subjektov, najmä bánk, o zaujatie kľúčových postov vo vedení burzy počas medzivojnového obdobia, keď jej hospodársky význam vrcholil. Poukazuje tiež na skutočnosť, že zápasy postupne strácali národnostný charakter a menili sa na štandardné súperenie hospodárskych subjektov o vplyv vo významnej inštitúcii. Nasledujúca štúdia, ktorej autorom je I. Jakubec, je zaujímavá z hľadiska hospodárskych dejín Slovenska. Mapuje totiž celé spektrum spolkov, zväzov, komôr, vzdelávacích organizácií a iných korporácií obchodníkov v českých krajinách, ako aj v širšom priestore habsburskej monarchie v 19. storočí. Autor pritom nezabudol spomenúť obchodné a priemyselné komory na území Slovenska. Hlavnú pozornosť zameriava na proces emancipácie českého obchodníckeho živlu v predmetných organizáciách, pričom obchodné korporácie zároveň klasifikuje podľa ich charakteru a obsahu činnosti. Prejavy hospodárskeho nacionalizmu v ďalších sférach organizačného hnutia na poli ekonomiky skúmajú a hodnotia nemeckí historici T. Lorenz, U. Müller a Ch. Boyer. Prvý z nemeckých príspevkov hodnotí miesto hospodárskeho nacionalizmu v družstevnom hnutí, pričom optika pomerne krátkej štúdie zachytáva družstevné hnutie v celom priestore stredovýchodnej Európy vrátane Slovenska. T. Lorenz sa opiera o bohatú literatúru národných historiografií sledovaného geografického priestoru. Zo slovenskej historiografie, ktorá má v rámci témy družstevníctva k dispozícii dve monografie a viacero štúdií, tu však figuruje iba jedna práca exilového historika J. M. Kirschbauma. Je pozoruhodné, že v štúdiu T. Lorenza nenachádzame ani odkaz na práce českej odborníčky na družstevníctvo L. Němcovej. Na druhej strane môže byť slovenský historik spokojný, že autor podčiarkuje význam peňažného družstva v Sobotišti ako prvého družstva na európskom kontinente. Prínos štúdie spočíva podľa môjho názoru v komparácii vývoja družstevníctva a jeho vzťahu k hospodárskemu nacionalizmu v rôznych regiónoch stredovýchodnej Európy. V závere autor vyzdvihuje význam prepojenia ekonomického nacionalizmu a družstevníctva pre emancipačné hnutie národov a národnostných menšín regiónu. Zároveň vytyčuje kľúčové aspekty predmetného vzťahu. Problematika štúdie U. Müllera nás prenáša do niekdajších východných regiónov nemeckého štátu pred rokom 1918. Približuje slovenskej historiografii menej známe hospodárske a národnopolitické pomery uvedených regiónov. Ústrednou témou je význam a vzájomný pomer hospodárskeho nacionalizmu a regionalizmu, ktorý autor skúma najmä na príklade Zväzu východonemeckých priemyselníkov, profesiovej organizácie podnikateľov. Autor skúma vzájomné prelínanie hospodárskych záujmov nacionálne rôznych podnikateľských vrstiev so spoločnými hospodárskymi cieľmi tunajších menej vyspelých regiónov vo vzťahu k vládnuemu centru v Berlíne, ktoré spájali miestne ekonomické elity bez rozdielu národnosti. V nastolenej problematike nachádzame početné paralely so situáciou v habsburskej monarchii a ešte viac s pomermi v medzivojnovej ČSR. Paralely so situáciou v ČSR vo viacerých smeroch potvrdzuje obsah štúdie Ch. Boyera o vzťahoch medzi Ústredným zväzom československých priemyselníkov a Nemeckým hlavným zväzom priemyslu v medzivojnových rokoch. Medzi skupinami českej a nemeckej priemyselnej elity sa prejavovali vzťahy vypätého

nacionalizmu a hospodárskeho nacionalizmu, ale aj pragmatická spolupráca v záujme spoločných cieľov. Vývoj vzťahov Ch. Boyer delí na tri základné obdobia. Po vzniku ČSR prevládali prejavy nacionalizmu. Tie sa v druhej polovici 20. rokov utlmili a došlo k administratívne zjednoteniu korporácií. Po nástupe nacistického režimu v Nemecku však opäť prevládli odstredivé sily. Autor sa však dopustil určitého zjednodušenia, lebo nedostatočne zdôraznil skutočnosť, že Ústredný zväz československých priemyselníkov bol už od začiatku 20. rokov vnútorne národnostne štrukturovaný, najmä jeho vetva pôsobiaca na Slovensku.

K problematike tretieho tematického okruhu, o funkciách ekonomického nacionalizmu v hospodárskej súťaži a v národnopolitickom zápase, sa vyslovili štyria českí historici P. Vošahlíková, B. Hoffmannová, M. Hořejš a J. Štemberk. Pragmatické využitie hospodárskeho nacionalizmu v osobitnej sfére hospodárskej súťaže, a to v reklamnej kampani, hodnotí P. Vošahlíková, ktorá sa predmetnými otázkami zaoberá dlhodobo. Približuje genézu fenoménu reklamy v českých krajinách od jeho začiatkov v 40. rokoch 19. storočia až po moderné formy reklamy na začiatku 20. storočia. Zároveň poukazuje na rôzne cesty uplatnenia ekonomického nacionalizmu v reklame. Medzi agresívnymi formami reklamnej kampane s jasným nacionalistickým zafarbením uvádza ako príklad aj známu tulipánovú akciu v Uhorsku. Pre slovenskú historiografiu je predovšetkým z hľadiska komparácie zaujímavá štúdia B. Hoffmannovej o význame a špecifických prejavoch hospodárskeho nacionalizmu v katolíckom politickom hnutí českých krajín na prelome 19. a 20. storočia, teda v období, keď sa aj na Slovensku formoval moderný politický katolicizmus. Autorka objasňuje miesto katolíckeho hnutia na scéne českej národnej politiky a špecifikuje úlohu hospodárskeho nacionalizmu v jeho ideologickej propagande. Poznamenáva, že ekonomický nacionalizmus katolíckeho smeru českej politiky sprevádzali aj určité formy antisemitizmu. Demonštruje, ako sa v propagande katolicizmu menilo heslo „svoj k svojmu“ na „Čech k Čechovi“, „kresťan ku kresťanovi“ a „katolíik ku katolíikovi“. V ďalšej štúdii sa mladý historik M. Hořejší čiastočne vracia k tematike hospodárskeho nacionalizmu na pôde korporácií. Pozornosť však zameriava na tzv. obranné spolky, ktoré mali už v prvom pláne svojej činnosti národnoobranne aktivity voči nacionálnemu tlaku inonárodných komunit. Na podklade širokého výskumu autor vykonal rekonštrukciu hospodárskych, ako aj ďalších typov národnoobraných spolkov v Čechách, na Morave a v Sliezsku od konca 19. až do 30. rokov 20. storočia. Išlo nielen o české, ale aj o nemecké, prípadne židovské spolky. Autor štúdiu doplnil štatistickým prehľadom činnosti obranných spolkov vo forme tabuliek. Tematický blok uzatvára kratšia, ale zaujímavá stať J. Štemberka o prejavoch nacionalizmu v hospodárskom zápase dopravných podnikov v prevažne nemeckom pohraničí medzivojnovy ČSR.

Štvrtý okruh problémov, zaoberajúci sa formami ekonomického nacionalizmu v štátnej hospodárskej politike, obsahuje tri čiastkové témy od renomovaných českých autorov A. Doležalovej, V. Lacinu a D. Jančíka. Odborníčka na problematiku štátneho rozpočtu A. Doležalová približuje skryté prejavy hospodárskeho nacionalizmu v zdanlivo racionálnej rozpočtovej politike vládnych inštitúcií medzivojnovy ČSR. Skryté zámery vládnych kruhov demonštruje na vývoji štruktúry financovania školských systémov jednotlivých národností ČSR vrátane určitých stupňov slovenského školstva. Podiely národného školstva na sume štátneho rozpočtu porovnáva s podielmi poskytnutých financií na jedného príslušníka národov a národností ČSR. Výsledky výskumu názorne prezentuje tabuľkami a grafmi. Z uvedeného vyplýva, že téma tejto štúdie môže silne zarezonovať aj v slovenskej historiografii. Prínosom pre hospodárske dejiny Slovenska je aj štúdia V. Lacinu. Zaoberá sa pomerne známou otázkou nostrifikácie inonárodných podnikov na podklade zákona ČSR z decembra 1919. Autor však podáva genézu idey nostrifikácie, ktorú hodnotí ako jeden z hlavných nástrojov ovládnutia inonárodných, predovšetkým rakúskych a maďarských podnikov exponentmi vládnych kruhov novej ČSR pod heslom nacionalizácie. Zároveň sleduje nostrifikačný proces v ďalších nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska. Zdôrazňuje, že nostrifikačný proces v ďalších nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska. Zdôrazňuje, že nostrifikačný proces v ďalších nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska.

fikácia v konečnom dôsledku poslúžila predovšetkým k uvoľneniu priestoru na vstup západného dohodového kapitálu do ČSR a ostatných nástupníckych krajín. Posledný príspevok tematického okruhu, ako aj celej publikácie, prináša historik D. Jančík. Vo svojej štúdií hľadá a nachádza aspekty hospodárskeho nacionalizmu v zahraničnej hospodárskej politike medzivojnovnej ČSR. Sleduje ochranárske tendencie jednotlivých vládnych garnitúr ČSR v zahraničnom obchode, vedúce až k autarkii, a to najmä vo vzťahu k ďalším nástupníckym štátom habsburskej monarchie. Pritom protekcionizmus bol v protiklade k potrebám rozšírenia zahraničnoobchodnej výmeny a zachovania tradičných obchodných väzieb pred roka 1918. Autor poukazuje na politické a národnopolitické pozadie uvedených tendencií. Rozpory v zahraničnej hospodárskej politike ČSR posudzuje vzhľadom na vnútornú a medzinárodnú situáciu v jednotlivých časových fázach medzivojnovného obdobia.

Možno konštatovať, že šesťnásť štúdií v štyroch tematických okruhoch v zásade zodpovedalo kľúčové otázky vytýčené v úvode publikácie, hoci niektoré z nich ostali otvorené a objavili sa aj nové. Autori, najmä v prvom problémovom okruhu, načrtli v základných rysoch obraz formovania hospodárskych elít českej spoločnosti. Väčšina štúdií potvrdila, že hospodársky nacionalizmus zohral významnú úlohu ako rozvojová stratégia hospodárskych elít v celom priestore stredovýchodnej Európy vrátane Slovenska, predovšetkým v období od polovice 19. do polovice 20. storočia. Z odbornej stránky možno k jednotlivým príspevkom len ťažko uviesť zásadnejšie pripomienky, lebo zostavovatelia publikácie si vybrali tím kompetentných autorov, ktorí sa nastolenými problémami dlhodobo zaoberajú. Publikácia *Hospodársky nacionalizmus ako rozvojová stratégia elít stredovýchodnej Európy* je hodnotným prínosom nielen pre českú a nemeckú historiografiu, ale aj pre hospodárske a sociálne dejiny ďalších národov a národností sledovaného geografického priestoru, osobitne pre dejiny Slovenska.

L. Hallon

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

KEPARTOVÁ, J.: *ŘÍMANÉ A EVROPA (ANTICKÉ DĚDICTVÍ V EVROPSKÉ KULTUŘE)*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2005. 298 s.

Pokiaľ sa v Česku i na Slovensku latinčina vyučovala aspoň na stredných školách humanitného zamerania, prichádzali na humanitné odbory filozofických fakúlt študenti s pomerne kvalitným vedomosťami o antickej kultúre, o reáliách gréckeho i rímskeho sveta, o tradíciách antickej civilizácie v európskom kultúrnom okruhu. Dnes prichádzajú na právnické i humanitné odbory univerzít študovať študenti, ktorým tieto vedomosti chýbajú a trvá im nielen niekoľko mesiacov, ale často aj niekoľko semestrov, aby si osvojili tie najzákladnejšie znalosti z antickej jazykovedy, literatúry, umenia či dejín.

Tento poznatok neplatí len pre slovenské školy, ale aj pre univerzity v Česku. Dokladom toho je aj táto anotovaná publikácia, ktorá pôvodne (a v oveľa menšom rozsahu) vznikla ako príručka pre záujemcov o štúdium humanitných odborov na Pedagogickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

Pretože pôvodná podoba práce našla široký ohlas aj v radoch širšej laickej verejnosti a ukázala sa potreba rozšíriť jej záber, autorka svoje pôvodné dielo prepracovala, rozšírila (dost' podstatne) a vydala ako základnú príručku pre študentov nielen Pedagogickej fakulty.

Celý študijný materiál sa začína dialógom učiteľa a žiaka, ktorý je pozvaním študovať knihu Jána Amosa Komenského *Orbis pictus* v latinskom origináli i v českom preklade. Ten uvádza záujemcu do osemnástich kapitol, ktoré pokrývajú oblasti ako jazykoveda, reálie (kalendár, náboženstvo), ale aj literatúra, divadlo a rečníctvo, historiografia i právo, filozofia i umenia (výtvarné umenie, architektúra, hudba). Na záver sú pripojené prílohy a registre.

Jana Keparťová poňala jednotlivé kapitoly veľmi originálne. Nepredstavujú súvislý výklad všetkých problémov, ale skôr úvod do problematiky, ukážky originálnych textov a napokon akési výzvy pre používateľov na ďalšie štúdium, pričom im má pomáhať uvedená základná literatúra česká, nemecká, francúzska či anglická. V mnohých prípadoch má táto literatúra charakter komentovanej bibliografie, resp. upozorňuje na kvalitné práce týkajúce sa danej problematiky, ktoré má (alebo môže mať) záujemca k dispozícii v českých knižniciach.

Preto sú jednotlivé úvodné texty pomerne krátke – niekedy stačí na uvedenie do problematiky jedna-dve strany, inokedy je text rozsiahlejší, ale nikdy nepresahuje únosnú hranicu, ktorá by čitateľa odrádzala.

Naopak, uvádzanie konkrétnych textových ukážok v origináli a v češtine (z prekladov sú mnohé dielom práve autorky) predstavuje pre používateľa výzvu na samostatnú prácu, vyhľadávanie si ďalších informácií a pod.

Napríklad pri 14. kapitole, venovanej latinským nápisom, je stručný úvod o bohatstve latinských nápisov a zároveň ako cvičenie je publikovaný Vergíliov epitaf v latinčine a hneď aj v českom preklade, pričom nasleduje aj stručná interpretácia nápisu. Študijný text pokračuje výkladom o recepcii latinských nápisov v nasledujúcich obdobiach, pričom sú opäť uvedené cvičné nápisy (napr. náhrobný nápis Josefa Dobrovského). V časti o odporúčanej literatúre sú uvedené základné edície či epigrafické príručky a autorka sa nevyhla ani tomu, čo by mohlo moderného čitateľa zaujať ešte viac – uvádza aj odkazy na elektronické databanky.

S menšími obmenami – podľa príslušného materiálu alebo podľa potreby – autorka postupuje aj v iných kapitolách. Vychádza zo svojich bohatých bádateľských skúseností (predtým sa úspešne venovala latinskej epigrafike) i z vysokoškolskej výučby a práce so študentmi tak z prípravnej fázy adeptov na štúdium na univerzitách, ako aj z pravidelných seminárov a prednášok.

Pre študentov a používateľov publikácie sú zaujímavé aj prílohy. Uvedené sú napr. latinský text a český preklad sľubu študentov, ukážky

bakalárskeho i magisterského diplomu (opäť v origináli i preklade) a klasické prílohy, ako zoznamy rímskych cisárov a dvadsaťstranová chronológia rímskych dejín. Napokon je pripojený register významných osobností spomínaných v texte – bohovia, mýtické i historické osobnosti, antickí autori, – a to so stručným alebo s obsiahlejším vysvetlením.

Sedem obrazových príloh uvádza čitateľa aj do problematiky ikonografických prameňov týkajúcich sa antického umenia a jeho vplyvov na neskoršie obdobia.

Práca J. Kepartovej je popri bohatej prekladovej literatúre výbornou pomôckou domácej českej produkcie pre záujemcov o antiku – či už ako študentov alebo proste pre toho, kto si chce alebo potrebuje prečítať o koreňoch európskej i svetovej kultúry zaujímavo a pútavo napísanú prácu.

P. Valachovič

LE STRADE DELL' ITALIA ROMANA
– *GUIDE CULTURA*. Touring Club
Italiano, Milano 2004. 256 s.

Komunikácia a komunikačné spojenie tak ako dnes i v minulosti zohrávali významnú úlohu v rozvoji spoločnosti. V staroveku najzákladnejším komunikačným spojením boli cesty – po súši i po vode, ktoré sa rozvíjali zhodne s rozvojom spoločnosti. Význam ciest a rozširovanie cestnej siete rástli priamoúmerne s postupom osídľovania nových a nových oblastí. Vznikajúce štátne útvary na Blízkom východe sa vyvíjali najprv v mestských sídliskách, ktoré prerastali do rozsiahlych teritoriálnych štátov a ich spojenie malo pre ne životne dôležitý význam. Rozvíjal sa obchod, štátna správa, po obchodných cestách sa rozširovali a vymieňali informácie najrozličnejšieho druhu, pochodovalo po nich vojsko. Stavba ciest sa z Blízkeho východu šírila i do ostatných častí starovekého sveta, kde sa opäť rozširovala v súvislosti s osídľovaním.

Cesty plnili a v podstate dodnes plnia niekoľko dôležitých funkcií. Spojenie osád po

súši i po vode zaručovalo ich rozvoj. Osady podnikali výpravy za surovinami, kovmi alebo napr. morskou soľou, s ktorými obchodovali, a preto možno povedať, že cesty boli dôležité pre obchod, ale i obchod bol dôležitý pre cesty. S rozširovaním štátneho celku panovník a spolu s ním vysokí úradníci, prípadne bohatí občania boli nútení rozširovať i cestnú sieť, pretože správa nových a starých územných celkov mala pre štáty obrovský význam. A cesty sa stali rovnako nevyhnutnosťou aj pre armádu. Armádu bolo potrebné presúvať spolu so zásobami, s výstrojom a s obliehacími strojmi.

Najdokonalejšiu a technicky najlepšiu prepracovanú cestnú sieť v staroveku vytvorili Rímania. Tí dokázali rozvinúť podnety z Blízkeho Východu a od Grékov natoľko, že ich cestná sieť sa na mnohých miestach zachovala vo výbornom stave do dnešných čias. Postupom času preberali vyspelú techniku výstavby ciest a pretvorili ju do dokonalej cestnej siete, ktorá dosiahla dĺžku až 150 000 km. Toto číslo svedčí nielen o vyspelej technickej zručnosti rímskych inžinierov, ale aj o dôležitosti ciest.

Mnohé dnešné cesty, predovšetkým tie, ktoré smerujú do Ríma, majú svoj základ v cestách a ich trasách, ktoré vznikli už v staroveku.

Rímske antické cesty sa stali námetom knihy *Le strade dell' Italia Romana*. Túto knihu vydali v roku 2004 ako turistickú príručku, napriek tomu je spracovaná tak dôsledne, že môže slúžiť aj na iné účely ako len čisto turistické.

Čitateľa a záujemcu o publikáciu od začiatku až do konca sprevádzajú mapy. Na prednej i zadnej predsádke sa nachádzajú mapy zobrazujúce Itáliu v čase prvého rímskeho cisára Augusta. Jednotlivé oblasti sú rozdelené na kraje a vyznačené farbami. Názvy miest sú uvedené v latinčine, rovnako ako názvy regiónov. Podrobne je vyznačená cestná sieť s pomenovaním jednotlivých ciest. Zvlášť je vyobrazená mapa cestnej infraštruktúry vychádzajúcej priamo z hlavného mesta Rímskej ríše a v jeho okolí. Autor do knihy zahrnul i mapu cestnej siete v čase vlády Severovcov a podrobnú mapu Ríma s uličnou sieťou. Tieto mapy podstatne uľahčujú orientáciu v spletitej sieti rímskych ciest.

Obsahovo je kniha rozdelená na viaceré kapitoly: *Cesty antické a moderné, Historický úvod, Technické aspekty, Spôsoby a metódy konštrukcie ciest, Cesty vychádzajúce z Ríma, Cesty južné a na ostrovoch, Cesty zo severnej Itálie smerujúce za Alpy*. Každá kapitola je veľmi prehľadná a každá významná rímska cesta je spracovaná samostatne.

Keď sa bližšie pozrieme na vybranú cestu, napr. Appiovu cestu (*Via Appia* – „Kráľovná ciest“, ako ju nazývali už v staroveku), zistíme, že tu nájdeme množstvo zaujímavých informácií, často presahujúcich tie základné a najpodstatnejšie. Dozvedáme sa, odkiaľ a kam cesta smerovala, akú má dĺžku i pôvod jej názvu. Pozoruhodné sú výškové profily jednotlivých ciest, z ktorých je zrejmá snaha a cieľ starovekých staviteľov vybudovať dielo, ktoré v maximálnej miere plní svoju vojenskú, obchodnú či sociálnu funkciu. Veľmi dôležitým zdrojom, predovšetkým pre odborných čitateľov, sú literárne a epigrafické pramene, ako aj itineráre. O pôvode a histórii jednotlivých ciest sa dozvedá čitateľ v historickom prehľade. Kultúrnohistorický a turistický prehľad dopĺňa podrobný opis cesty – kadiaľ vedie, ktorými mestami prechádza, resp. ktoré pozoruhodnosti sa v jej blízkosti nachádzajú. Všetky údaje sú bohato štruktúrované, prehľadne spracované a uľahčujú orientáciu.

Autor popri dôležitých informáciách podáva aj doplnkové informácie o jednotlivých cestách: pri uvedenej Appiovej ceste sa napr. spomínajú domáce i zahraničné filmy, v ktorých cesta hrala významnú úlohu, odkaz nasmeruje čitateľa aj na báseň z roku 37, ktorú o nej napísal rímsky básnik Horácius.

Textové a mapové informácie dopĺňajú početné zobrazenia významných antických stavieb, ktoré sa nachádzajú v blízkosti cesty, takže turista si môže pripraviť aj doplnkový program svojho putovania starými rímskymi cestami. Rovnako dôležité sú historické údaje o každej ceste i o krajine a mestách, ktorými prechádza. Na záver autor pridal mapu modernej diaľničnej siete dnešného Talianska s vyznačenými pôvodnými antickými cestami, takže čitateľ si obe siete môže porovnať.

Sprievodca sa tak stáva nielen informátorom o starovekých komunikáciách, ale aj príručkou o kultúrnych, sociálnych či hospodárskych problémoch jednotlivých častí starovekej Itálie.

Z. Valachovičová

KÖNIGLICHE GEWALT – GEWALT GEGEN KÖNIGE. MACHT UND MORD IM SPÄTMITTELALTERLICHEN EUROPA. Zeitschrift für historische Forschung. Beiheft 33. Duncker & Humblot, Berlin 2004.

Nemeckí medievalisti M. Kintzinger a J. Rogge zostavili zborník, ktorý sa venuje problematike kráľovského násillia a násillností smerujúcich proti kráľom, so spresňujúcim podtitulom *Moc a vražda v neskorostredovekej Európe*. Z úvodu sa dozvedáme, že zborník je produktom rokovania jednej zo sekcií 44. zasadnutia kongresu nemeckých historikov v Halle an der Saale v septembri 2002. Iste nie náhodou sa tu konštatuje, že násillie je fenoménom nielen dávnej či nedávnej minulosti, ale ľudské spoločenstvo je s ním konfrontované aj v súčasnosti. Najbolestnejšie si to súčasníci uvedomili po teroristických útokoch 11. septembra 2001, namierených proti budovám Svetového obchodného centra v New Yorku. Všadeprítomnosť násillia je celkom zreteľná aj z diel W. Shakespeara. Protagonisti jeho kráľovských drám z čias vojny ruží vystupujú ako nemilosrdní násillníci. Prostredníctvom vrážd sa derú k moci a pomocou teroru si ju udržiavajú. Pomery načrtnuté geniálnym dramatikom však nemožno absolutizovať. Európa prežívala aj relatívne pokojné časy, keď sa dario dodržiavať elementárne princípy kresťanského spolunažívania. Hranice medzi mierom a násillím však boli veľmi krehké a v neskorom stredoveku neexistovali ešte inštitúcie, ktoré by dokázali obmedziť nekontrolované excesy zneužívania moci miestnymi vladármi a ako protireakcia aj násillie namierené proti vládcom.

J. Rogge vo svojej štúdií **Atentáty a bitky** (s podtitulom *Poznámky k vzťahu kráľovskej moci a násilia v Nemeckej ríši v období 13. a 14. storočia*) rieši najvypuklejšie podoby násilia, ktoré sa odohrali v tomto období. Boli to témy: *Atentát na Filipa Švábskeho roku 1208, ktorý spáchal v Bambergu Oto z Wittelsbachu; Podmienky na politickú kultúru kráľov na konci 13. storočia; Spôsob vlády kráľa Adolfa z Nassau 1292 – 1298; Kráľ Albrecht Habsburský 1298 – 1308; Násilie ako spôsob vlády kráľov okolo roku 1300 a jeho hodnotenie súčasnými kronikármi; Kráľ proti kráľovi: Fridrich Habsburský, Ludovít Bavorský a bitka pri Mühldorfe 1322*. Táto epizóda je zaujímavá pre nás aj preto, lebo bitky pri Mühldorfe sa zúčastnil aj 4-tisícový kontingent uhorského vojska (v jeho zostave boli aj Kumáni) na strane Fridricha Habsburského. Treba povedať, že Uhri sa tu nijak zvlášť nevyznamenal, pretože pri odhodlanom protiútoky početne slabšieho vojska Ludovíta Bavorského sa zbabelo obrátili na útek; *Cisár Karol IV. a jed: skutočné alebo domnelé pokusy o jeho otrávenie ako argument pre páchanie násilia*.

Ch. Allmand z Liverpoolu v štúdií **Opozícia voči kráľovskej moci v Anglicku v neskorom stredoveku** skúma tieto okruhy problémov: *Anglická tradícia právnej histórie; Magna charta a jej vplyv; Opozícia proti korune v 13. storočí; Opozícia proti kráľovskej tyranii v rokoch 1307 – 1399; Nástupnícke práva na trón v 15. storočí* s podtitulom *Čo poskytovala legitimita?*; *Všeobecné závery* – tu sa autor pokúša o širšie formulované závery a porovnáva pomery v Anglicku s pomermi vo Francúzsku. Konštatuje, že násilie vladárov a násilné činy spáchané na vladároch mali podobné pozadie.

M. Kitzinger v príspevku **Maleficium et veneficium (zločin a travičstvo). Násilie a nebezpečenstvo pre kniežatá vo francúzskom neskorom stredoveku** pertraktuje tieto otázky: *(Násilný) skutok a jeho následky; Následky a ich vysvetlenie; Kráľovská moc a konflikty; Jed ako tajná zbraň; Politické dôkazy; Stranická politika a vražda ako ultima ratio; Stranická politika a vražda ako plán; Politická vražda medzi legitimitou*

a šľachtickou kultúrou; Politická vražda ako štátna politika? Autor zdôrazňuje, že francúzske spoločenské prostredie prinieslo aj niektoré „novinky“ v tejto oblasti. Okrem surového násilia sa už využívali aj rafinovanejšie spôsoby likvidácie protivníkov pomocou ohováračských kampaní, propagandy a fingovaného násilia.

W. Eberhard v štúdií **Násilie proti kráľovi v neskorostredovekých Čechách** sleduje proces šľachtického odporu proti vláde kráľa Václava IV., ktorý prerástol do pokusu o participáciu stavov na moci.

G. Melville v exkurze o prítomnosti násilia v období stredoveku zároveň zhŕňa poznatky o skúmanej problematike, ku ktorým dospeli všetci spoluautori zborníka. Konštatuje, že im nešlo o predstavenie neskorého stredoveku ako „doby temna“. Kultúru stredoveku nemožno v nijakom prípade ponímať ako kultúru násilia, aj keď tu bolo imanentne prítomné.

J. Lukačka

ACTA HISPANICA. T. VIII. Acta Universitatis Szegediensis. Ed. Á. Anderle. Szeged 2003. 193 s.

V Maďarsku sú dve akademické centrá, ktoré sa cieľavedome venujú výskumu španielskej a latinskoamerickej problematiky – univerzity v Szegede a v Pécsi. Predkladaný ôsmy zväzok *Acta Hispanica* pripomína vedecké kolokvium, ktoré sa pri príležitosti 10. výročia jestvovania Katedry hispánskych štúdií konalo v septembri 2003 v prvej zo spomínaných univerzít – v Szegede.

Zborník je rozdelený do troch častí. Oficiálnu prvú časť tvoria príhovory rektora, dekana, šéfky úradu ministra školstva, vedúceho katedry prof. Anderleho a v zhode s koncepciou zborníka aj veľvyslancov Španielska a (za Latinskú Ameriku) Chile. Z nich za čitateľsky prínosný možno hodnotiť predovšetkým (alebo len?) Anderleho príspevok o činnosti jeho oddelenia – Desať rokov Katedry hispánskych štúdií Szegedskej univerzity, s. 23 – 28.

Samotné príspevky, rovnako ako kolokvium, sú rozdelené do dvoch častí – príspevky venované pyrenejským štátom a zaoberajúce sa problematikou Latinskej Ameriky. Precíznosť organizátorov je tu zrejmá, svedčí o nej rozsahová vyváženosť jednotlivých príspevkov aj spomínaných geografických orientácií (sedem štúdií k prvému a osem k druhému celku). Zborník sústreďuje pozornosť na udalosti posledných dvoch storočí, pričom aspoň časť textov sa koncentruje na vzájomné väzby príslušných krajín s Maďarskom. Sem patrí už úvodná štúdia Andrey Palkovicsovej *Obraz maďarských politikov v súdobom Španielsku (1859 – 1866)*, s. 47 – 52. Ukazuje, nakoľko vplývala rôznosť informačných kanálov na vytváranie ich mena v období po revolúcii až do rakúsko-maďarského vyrovnania (čo je evidentné najmä pri Deákovi).

Tematická voľba príspevkov pravdepodobne cieľavedome sleduje zásadné udalosti v histórii Španielska, resp. Portugalska v danom období. Tak sa potom na stránkach zborníka stretávame s problematikou exilu po prehratej tretej karlistickej vojne (Edina Poláčková: *Francúzsko a karlizmus 1872–1877*, s. 53–66) či vývojasmerujúceho k nezúčastnenosti, k „zlatej bani“ španielskej hospodárskej politiky počas prvej svetovej vojny (Mária Pallagiová: *Alfonz XIII., možnosti neutrálneho monarchu*, s. 67–80). Posledne menovaná štúdia ukazuje, ako tému reflektovali oficiálne kruhy cisársko-kráľovskej monarchie, keďže je do značnej miery postavená na tejto dokumentačnej báze. Výzvou súčasnej zahľadnosti národných historiografií do seba je, bohužiaľ, trochu schematicky spracovaný príspevok Pálmy Farkasovej *Primo de Rivera v severoamerickej tlači*, s. 81–86. Vo svojej podstate oveľa významnejší aspekt ďalšej diktatúry posudzuje Eszter Katonová v príspevku *Dosah pádu talianskeho fašizmu na frankistické Španielsko*, s. 87–98. Časovo, tematicky aj svojou dôležitosťou s ňou korešponduje jediný príspevok v tejto časti, ktorý nie je venovaný Španielsku – *Otázka portugalskej neutrality 1939–1945* z pera Jánosa Sáringera, s. 105–108. Autor spracúva vývin motívov pre pragmatickú politiku Salazarovho

nedemokratického režimu, pričom si všima aj ekonomickú stránku neutrality. Napokon jeden z informačne najnasytenejších a koncepcne dobre usporiadaný príspevok ponúka mladá doktorandka Szilvia Pethöová (*Španielski republikánski emigranti v Budapešti v rokoch 1951 až 1952*, s. 99–104), ktorá venovala pozornosť aj príslušnej pramennej báze dostupnej v jej meste a v Prahe.

Časť týkajúca sa Latinskej Ameriky nie je taká pestrá, ako by si to azda tento subkontinent zaslúžil, jej najcharakteristickejšiu črtou je koncentrácia (šesť príspevkov z ôsmich sa týka Mexika) a pre nás v závere možno aj prekvapenie. Kým prvé tri mexické state nesú silnú pečať národopisu a sociológie (Grisell Martínezová/De León: *Jukatánski Majovia–Hovoriaci kríž*, Katalin Jancsóová: *La Guelagueta, moderný mexický sviatok*, a György Szelják: *Modernizácia a kultúrne konflikty – tradičné liečiteľstvo a lekárska starostlivosť v etniku nahuas v Mexiku*), ďalšie znamenajú presun do bolestnej zóny mexicko-amerických vzťahov. *Zmenená identita Angloameričanov v Texase 1836–1845* (Andrea Kokényová, s. 145–154) mapuje obdobie zrážky centralistických snáh generála Santa Annu s regionalizmom živým rozdielnou národnou identitou nehispanických Texanov a anekčnou politikou Washingtonu. Reflexiou obáv zo silnejšieho suseda je a v tomto zmysle korešponduje s predchádzajúcim aj príspevok Nagya *Spojené štáty v konzervatívnom mexickom myslení na konci 19. storočia* (s. 155–162). Oslobodením z amerického komplexu je potom štúdia Móniky Szente Vargovej *Mexická prisťahovalecká politika v porevolučnej ére 1920–1934*, s. 163 až 172. Mexickú dominanciu narúša stať Petra Torbágyiho témou až exotickou *Maďarskí Cigáni v Latinskej Amerike*, s. 173–180, čo so sebou nesie informačnú prínosnosť. Autor dokázal do niekoľkých strán spútať históriu putovania Cigánov cez Uhorsko po Európe a ich nútený exodus do Antíl a Latinskej Ameriky, ako aj prekvapujúce paralely, živelne vytvorené medzi obyvateľstvom juhoamerických štátov. Súbor príspevkov uzaviera medailón *Hospodárske dejiny a maďarsko-brazílske*

vzt'ahu v diele Olivéra Ónodyho, s. 181 – 187, od Attilu Pongrácza, čerpajúci z problematiky maďarského povojnového exilu.

Zborník má inšpiratívnu prílohu – ukazuje bohatú publikačnú činnosť szegedského pracoviska v rokoch 1990 – 2003 a v nej dominanciu prof. A. Anderleho.

P. Száráz

BUCHSTAB, G. – UERTZ, R. (HRSG.): *CHRISTLICHE DEMOKRATIE IM ZUSAMMENWACHSENDEN EUROPA. Entwicklungen, Programmatik, Perspektiven.* Herder, Freiburg – Basel – Wien 2004. 414 s.

Podnetom na vydanie publikácie bolo vedecké rokovanie konané 7. – 10. novembra 2002 v Budapešti, ktoré zorganizovala Nadácia Konrada Adenauera v spolupráci s Katolíckym sociálnovedným ústredím v Mönchengladbachu a Centrom pre európsky integračný výskum v Bonne. V úvode publikácie nastolil Günter Buchstabnikol'kootázoktýkajúcihsaúspechov i neúspechov kresťanskodemokratickej politiky s očakávaním, že na ne dajú odpoveď jednotlivé štúdie.

Publikácia, ktorá má ambíciu poskytnúť čitateľovi pohľad na vývoj i perspektívu kresťanskej demokracie v niektorých krajinách Európy, je rozdelená do štyroch častí. Prvú tvoria dve štúdie venujúce sa hlavným myšlienkam kresťanskodemokratickej politiky. Ludger Kühnhardt poukazuje na významný podiel kresťanskodemokratických strán na duchovnom a politickom znovuvybudovaní západnej Európy po druhej svetovej vojne, ako aj na politické zmeny a vývoj stránicopolitického života v krajinách strednej a východnej Európy po roku 1989. V tejto súvislosti sa zamýšľa aj nad perspektívou politiky opierajúcej sa o kresťanský svetonázor. Za dôležité považuje revitalizáciu kresťanskodemokratických myšlienok a ich životaschopnosť v politickom diani spája i s vývojom tohto „spoločenského modelu“ vo vzťahu k životnému štýlu „kultúrme-

ho liberalizmu“, k stranám „nového stredú“ a k trvalému napätiu medzi záujmami štátu a európskou myšlienkou. Anton Rauscher vo svojej štúdii zdôrazňuje význam základných pilierov kresťanskej sociálnej náuky a okrem iného pripomína, že k hlavným princípom kresťanskodemokratického hnutia patrí postavenie človeka ako pôvodcu, nositeľa a cieľa celého hospodárskeho a spoločenského života.

Do druhej časti je zaradená štúdia Rudolfa Uertza s názvom *K teórii a programu kresťanskej demokracie*. Autor poukazuje na to, že kresťanskej demokracii v oblasti politických ideí patrí samostatné miesto. I keď len stručne, ale zato prehľadne rozoberá kresťanskodemokratické teórie v období ich vzniku, pričom poukazuje na skutočnosť, že kresťanská demokracia je „pôvodne kontinentálnoeurópskym fenoménom“. Zamýšľa sa nad vplyvom sociálneho učenia pápeža Leva XIII. na kresťanskú demokraciu. Lev XIII. sa na rozdiel od svojho predchodcu snažil vyviesť cirkev „z reštriktívneho postoja“ voči novým formám sociálneho a politického myslenia a otvoril ju riešeniu nových otázok, pričom však nechcel stratiť vplyv na tento vývoj. V súvislosti s mapovaním medzivojnového obdobia zostáva autor štúdie najmä na pôde nemeckého prostredia, ale pripomína aj význam encykliky *Quadragesimo anno*, v ktorej sa spomína už aj princíp subsidiarity. Obdobiu po roku 1945 sa venuje len veľmi stručne a na záver štúdie naznačuje určitú podporu myšlienke komunitarizmu.

Ťažiskom publikácie je tretia časť *Historické a politické analýzy*, v ktorej sú štúdie o vývoji kresťanskej demokracie v niektorých európskych štátoch. Winfried Becker sa vo svojom príspevku vyvážene venuje všetkým fázam vývoja kresťanskej demokracie v Nemecku. Mimo jeho pozornosti však ostala Kresťanskosociálna únia v Bavorsku. Politickým vývojom kresťanskej demokracie vo Francúzsku, v Belgicku a Taliansku sa vo svojich štúdiách zaoberajú Jean-Marie Mayeur, Emiel Lamberts a Giorgio Vecchio. Kvalitnou a pomerne rozsiahlou je štúdia Ernsta Bruckmüllera o kresťanskej demokracii v Rakúsku. Autor

zdôrazňuje, že „*rakúsky katolicizmus*“ bol dlhý čas ovládaný predstavami monarchie. Veľmi prehľadne je spracovaný vývoj Kresťansko-sociálnej strany i ľudovej strany (ÖVP), ktorá sa zmenou názvu snažila dištancovať od niektorých politických aktivít svojej predchodkyne.

Na rozdiel od socialistických strán kresťanskodemokratické strany v medzivojnovom období nevytvorili spoločnú európsku organizáciu. Po návšteve zakladateľa Talianskej ľudovej strany (PPI) Luigiho Sturza a Alcida De Gasperi Bavorskej ľudovej strany v Mníchove roku 1921 sice Sturzo predložil straníckemu vedeniu PPI správu podporujúcu vznik takejto organizácie, ale po prevzatí moci Benitom Mussolinim musel odísť do Paríža. Ani tu sa svojej myšlienky nevzdal a stretol sa s vodcami práve založenej francúzskej strany ľudových demokratov (PDP). S pomocou predstaviteľov tejto strany bol zvolaný do Paríža v decembri 1925 prvý medzinárodný kongres kresťanských strán. V nasledujúcom období však išlo predovšetkým o nezáväznú stretnutie, ktoré boli oslabené po roku 1933 a po vypuknutí vojny sa už nekonali. Až v roku 1947 sa v Belgicku uskutočnil kongres Medzinárodnej výkonnej správy (NEI), ktorý bol akýmsi krycím názvom kresťanských strán, pretože najmä kresťanskí politici z Francúzska a Belgicka sa obávali vzniku možného dojmu, že sa vytvára čierna totalita. V povojnovom období sa kresťanskodemokratické strany stali duchovnou a politickou silou a prevzali zodpovednosť za obnovu svojich krajín. Ľudské zlyhania a vnútrostranícke politické krízy však neobišli ani tieto strany a niektoré z nich sa napriek dlhoročným úspechom rozpadli. Tak to bolo napr. vo Francúzsku (1967) a v Taliansku (1993). Štúdie sa nevyhýbajú ani týmto citlivým témam. Kresťanská demokracia (CD) v Taliansku, ktorá nadviazala na činnosť ľudovej strany a dlhé roky dominovala na talianskej politickej scéne, po viacerých korupčných aférach niektorých jej predstaviteľov utrpela v roku 1992 volebný šok, z ktorého sa už nespamätala. Výraznejší úspech, ako zdôrazňuje G. Vecchio,

nepriniesla ani snaha časti kresťanských demokratov vrátiť sa k názvu ľudová strana.

Aniela Dylus, Gábor Erdödy, Csaba Fazekas, Petr Fiala, Imrich Sklenka, Tihomir Cipek, Janko Prunk a Stefan Delureanu sa vo svojich štúdiách venujú vývoju kresťanskej demokracie v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Jednotlivé štúdie sú najmä z kvalitatívneho hľadiska rôzne. K najkvalitnejšie spracovaným patria štúdie A. Dylusovej a P. Fialu o kresťanskej demokracii v Poľsku a v Česku. Príspevku o kresťanskej demokracii na Slovensku chýba komplexnejší pohľad na jej historický vývoj. V štvrtej časti publikácie sa Christoph Böhr venuje otázke budúcnosti kresťanskej demokracie v Európe a vyjadruje presvedčenie, že kresťanský obraz o človeku ponúka „*jedinečnú šancu, jedinečný koncept, primerané odpovede*“ na výzvy súčasnej spoločnosti.

Publikácia podáva aj základné údaje o významných prácach, ktoré boli doteraz o skúmanej problematike uverejnené.

M. Katuninec

NEISSER, H. – LOIBELSBERGER, G. – STROBL, H.: *UNSERE REPUBLIK AUF EINEN BLICK. Das Nachschlagewerk über Österreich*. Ueberreuter, Wien 2005. 239 s.

Publikácia má široký tematický záber a privítať ju možno hlavne preto, lebo poskytuje množstvo dôležitých informácií najmä o politickom systéme Rakúska. V úvodnom predslove rakúsky spolkový prezident Heinz Fischer pripomína, že jej aktualizované a doplnené vydanie má význam aj vzhľadom na niektoré okružle výročia historických udalostí, ktoré si v roku 2005 Rakúsko pripomína. Publikácia je vnútorne členená na deväť samostatných častí.

Prvá časť *Ako vznikla naša republika*, oživená viacerými fotografiami, venuje pozornosť politickému vývoju Rakúska od pádu monarchie až po rok 2004. Autori v jej úvode ponúkajú informácie o politických aktivitách Provizórneho národného zhromaždenia a zá-

kone „o štátnej a vládnej forme Nemeckého Rakúska“, ktoré malo ambíciu stať sa súčasťou Nemeckej republiky. K najdôležitejším aktivitám nového štátu patrilo vytvorenie nového volebného práva. Po parlamentných voľbách vo februári 1919 vznikla vládna koalícia sociálnych demokratov a kresťanských sociálov. V septembri 1919 podpísaná Saintgermainska zmluva nanútila Rakúsku zaťažujúce záväzky a namiesto názvu Nemecké Rakúsko sa začal používať názov Republika Rakúsko. V meniacich sa podmienkach nastal i proces tvorby spolkovéj ústavy, obsahujúcej viaceré provizórii, ktoré mali pomerne dlhú trvácnosť. Autori sa stručne zmienujú o vážnych hospodárskych problémoch, medzinárodných pôžičkách, ako i radikalizácii vnútropolitického života, ktorá vyvrcholila vo februári 1934 občianskou vojnou. V súvislosti s ústavou z roku 1934, ktorá sa už neopierala o základy demokratickej republiky, poukazujú na to, že Rakúsko sa stalo autoritatívnym stavovským štátom, v ktorom jednotlivé štátne orgány neboli volené občanmi, ale menované „zhora“. V snahe nevstupovať do prostredia konfrontácie sa vyhýbali termínom ako polofašizmus či austrofašizmus a zdôrazňovali, že vláde sa v praktickej rovine nepodarilo ústavu presadiť. Obdobiu, v ktorom sa Rakúsko stalo súčasťou tretej ríše, nie je venovaná takmer žiadna pozornosť. Len všeobecne sa spomínajú skupiny politického odporu, ktoré aktívne vystupovali v záujme obnovenia rakúskej samostatnosti a *Moskovské vyhlásenie spojeneckých mocností* z novembra 1943.

Vojenské oslobodenie Rakúska sa uskutočnilo z východu i zo západu a Rakúsko bolo rozdelené do štyroch okupačných zón. V sovietskej zóne vznikla provizórna vláda, ktorá nadviazala na ústavný vývoj z prvej republiky. K jej uznaniu na celom území Rakúska prišlo až v októbri 1945 a následne sa konali voľby do Národnej rady. Autori v súvislosti s ďalšími aktivitami rakúskych politikov venujú pozornosť najmä niektorým rokovaniam, ktoré významnou mierou prispeli k podpísaniu Štátnej zmluvy v zámku Belveder vo Viedni, ktorá priniesla Rakúsku garancie jeho nezávislosti a teritoriálnej nedot-

knuteľnosti. Následného politického vývoja druhej republiky sa dotýkajú len minimálne a detailnejšie rozoberajú najmä aktivity spojené so vstupom Rakúska do Európskej únie (EÚ) v januári 1995, ktorý popri Štátnej zmluve označujú za najvýznamnejšiu udalosť druhej republiky. Na rozdiel od niektorých kritických úsekov predchádzajúceho obdobia, ktoré mapujú len veľmi skromne, kritickéj fáze, ktorú prežilo Rakúsko v roku 2000 po vstupe strany slobodných (FPÖ) do vládnej koalície s ľudovcami (ÖVP), sa nevyhýbajú. K „sankčným“ opatreniam členských krajín EÚ zameraným proti Rakúsku zaujímajú negatívne stanovisko a hodnotia ich ako opatrenia bez akejkoľvek legitimity.

Ďalšie tri prehľadne spracované časti publikácie sú venované spolkovéj ústave, štátnym orgánom, fungovaniu politického systému a kontrolným orgánom pôsobiacim na spolkovéj úrovni i na úrovni jednotlivých krajín. Piata kapitola, zameraná na historický vývoj a činnosť významných politických strán, do určitej miery dopĺňa stručné informácie z prvej časti. Keďže Rakúsko je charakteristické dlhodobým významným vplyvom sociálnych partnerov na politický život, autori venujú pozornosť i záujmovým organizáciám s pôsobnosťou na najvyššej úrovni sociálneho partnerstva a ponúkajú základné informácie o vzťahu cirkvi a štátu, o sociálnom poistení a o masovokomunikačných prostriedkoch. Šiesta a siedma časť sú okrem iného zamerané na základné informácie o rakúskych veľvyslanectvách, o histórii štátnej vlajky, hymny a znaku. Osmu časť s názvom *Čo spája našu republiku s Európou* autori venujú vývoju európskeho integračného procesu a rozoberajú niektoré ťažiskové témy európskej ústavy. Záverečná časť dopĺňa publikáciu o rôzne dôležité údaje a fakty a uzatvára ju stručný prehľad o rakúskych nositeľoch Nobelových cien.

Publikácia je základnou príručkou, ktorá si kladie za úlohu uviesť čitateľa do problematiky štúdia dejín a politického systému. Jej autori sa nevenovali podrobnejšej analýze významných udalostí, ale prezentovali sa skôr nestranným, miestami až opatrným pohľadom na históriu Rakúskej republiky. Ich snahou bolo predovšetkým zvýšiť záujem čitateľov o poli-

tické dianie v Rakúsku a zodpovedný prístup k hodnotám demokracie.

M. Katuninec

1526 – 1848

HUMANISMUS IN UNGARN UND SIEBENBÜRGEN. POLITIK, RELIGION UND KUNST IM 16. JAHRHUNDERT (Siebenbürgisches Archiv, Bd. 37). HG. VON ULRICH A. WIEN – KRISTA ZACH. Köln – Weimar – Wien 2004. 240 s.

Uhorsko spolu so Sedmohradskom aj po moháčskej katastrofe roku 1526 predstavovali regióny, ktoré boli integrované do európskeho priestoru v oblastiach kultúry, teologického a vedeckého myslenia a umenia. Desiati autori sa v predloženom zborníku zaoberajú otázkami spojenými predovšetkým s prepojením humanizmu a reformácie, dvoch najvýznamnejších prúdov v duchovnej sfére človeka a spoločnosti 16. storočia. Špecificky uhorskej problematike, ak za takú považujeme procesy odohrávajúce sa na území tzv. kráľovského (Horného) Uhorska, sa venujú štyria autori. Zoltán Csepregi si všima chápanie reformácie u teológa Johanna Honterusa, pochádzajúceho síce zo Sedmohradska a tam aj pôsobiaceho, ktorý však svojimi teologickými názormi podnietil diskusie o smerovaní cirkvi v procese religióznej diverzifikácie. Jeho význam podčiarkuje skutočnosť, že bol kolegom Leonharda Stöckela na štúdiách a o jeho názoroch sa široko diskutovalo v celom Uhorsku. Christine Christ-v. Wedel sa pokúša odpovedať na otázku, či a aký vplyv mali uhorskí erasmiani (Jakob Piso, Johann Antoninus, bratia Thurzovci, Johann Henckel, István Brodaries, Mikuláš Oláh) na samotného Erazma v otázke žien a mieru. Vychádza z ich vzájomnej bohatej korešpondencie, týkajúcej sa v danej súvislosti najmä úlohy kráľovnej Márie Habsburskej a vedenia vojny proti Turkom. Autorka fundovane

argumentuje v prospech tézy o významnom podiele uhorských autorov na formovaní postojov Erazma v nastolených otázkach. Márta Fata sa venuje skúmaniu humanistických vplyvov hornonemeckej a melanchtonovskej proveniencie na duchovné prostredie Bardejova (špeciálne na Valentína Ecka a L. Stöckela). Analýza ich aktivít ju priviedla ku konštatovaniu, že za prevažujúcu formu možno považovať školský humanizmus, vďaka ktorému sa v prostredí hornouhorských miest rýchlo rozšírila aj reformácia. Tünde Katona si napokon všimla humanisticko-reformačnú (thurzovskú) nadáciu na Spiši, určenú pre študentov levočského gymnázia odchádzajúcich na nemecké univerzity. Autorka svojou štúdiou dopĺňa poznatky, ktoré získala pri publikovaní obsiahlej zbierky listov levočských študentov mestskej rade. Nezostáva len na úrovni popisnosti, ale pozornosť zamierava aj na to, ako daná inštitúcia prispela k budovaniu špecifickej formy pamäti mesta.

Ďalšie skúmané otázky sa týkajú nastolených problémov vývoja humanizmu v sedmohradskom prostredí. Sféru umenia mapujú príspevky Evelin Wette o predreformačnom dedičstve farských kostolov sedmohradských Sasov, Emese Nagy-Sarkadi o sedmohradských krídlových oltároch a Erharda Frankeho o cirkevnom a školskom muzicírovaní sedmohradských Sasov v 16. storočí. Teologické problémy sleduje Mihály Balázs, ktorý sa vo svojom príspevku zaoberá aspektmi vzťahov medzi bazilejskými humanistami a sedmohradskými antitrinitármi v 16. storočí. Problematike knižnej kultúry sú venované posledné dva príspevky: István Monok interpretuje pôsobenie tamojších tlačiarov ako sprotredkovateľov textov a Attila Verók analyzuje súpisy kníh z aspektu informácií o obsahu lektúry u sedmohradských Sasov zo 16. storočia.

E. Kowalská

1848 – 1945

JÁN KVAČALA, OTEC MODERNEJ
KOMENIOLÓGIE. ZOST. I. KIŠŠ.

Univerzita Komenského, Bratislava 2005.
189 s.

Spracovanie dejín vlastnej disciplíny je už dlhé roky *pium desiderium* slovenskej historiografie. Funkciu seriózneho prehľadu sotva splnia občasná sondy do tejto problematiky, s ktorými sa pravidelne možno stretnúť na jednotlivých zjazdoch Slovenskej historickej spoločnosti, pretože ich koncepcia ani rozsah neumožňuje prienik do kvality diela jednotlivých autorov ani uvedenie do širšieho (nielen historického) kontextu dobového diskurzu. Ak by sa zdalo, že schodnou cestou je spracovanie diela a prínosu jednotlivých profilujúcich osobností, možno rovnako konštatovať, že tento prístup sa zatiaľ takmer nevyužíval: ak absentujú analytické monografie o takých osobnostiach, ako bol Daniel Rapant, možno len vziať na vedomie zrejme ešte dlhé pretrvávanie daného stavu. Východiskom z danej situácie môžu byť vedecké konferencie a následné publikovanie pracovných materiálov z nich, ako sa to už stalo v niektorých prípadoch. Do takejto kategórie prác patrí aj zborník o jednej z najvýznamnejších postáv cirkevnej historiografie a zakladateľovi (nielen) slovenskej komeniológie Jánovi Kvačalovi (1862 – 1934). Konferencia o ňom sa konala 13. – 14. 9. 2004 a je záslužné, že zborník z nej bol vydaný v krátkom čase. Tým však na druhej strane prináša kolekciu nerovnako dlhých a obsažných štúdií o jednotlivých základných otázkach: genealógii Kvačalovej rodiny, o Kvačalovi ako teológovi a historikovi, komeniológovi v domácom a medzinárodnom kontexte, o reflektovaní jeho diela v korešpondencii a v publicistike i literárnej histórii.

Prvý okruh otázok sa riešil v troch štúdiách. Kým priama rodinná genealógia je dovedená k roku 1762 na základe spomienok a údajov jedného z príslušníkov rodiny, príspevky o vzťahu Kvačalu k ďalším regiónom (Vojvodina, Považie) sú spracované na základe korešpondencie a ďalších prameňov. Je

záslužné, že pri neusporiadanej pozostalosti sa aspoň táto jej časť prezentuje v základnom prehľade, pričom štúdia M. Šišmiša prináša cez analýzu vzťahu k Považiu aj širší prienik k rodinným prepojeniam. Otázkami účinkovania Kvačalu ako teológa sa zaoberajú štúdie o jeho zaradení do systému teologických disciplín (I. Kišš), resp. o jeho práci na poste redaktora teologických časopisov (O. Peľkovský). Kišš konštatuje Kvačalovu orientáciu na pozitívnu teológiu, negatívny postoj voči liberálnemu smerovaniu teológie a zároveň jeho ekumenizmus. Príspevky o Kvačalovi ako historikovi (D. Daniel, D. Hajko) vychádzajú z užšieho chápania Kvačalovej celkovej práce – jeho výskumu dejín reformácie na Slovensku, resp. analýzy Campanellovho diela. D. Daniel podrobnejšie opísal genézu dodnes základného diela o reformácii na Slovensku do roku 1711, pričom konštatuje, že Kvačala paradoxne neplánoval komplexný výskum v tomto smere, ale text vznikol pravdepodobne ako výsledok jeho prednášateľskej činnosti na evanjelickej bohosloveckej fakulte, kde sa venoval práve dejinám cirkvi. Precízna analýza Campanellu ako filozofa a možného predchodcu Komenského koncepcie pansofizmu, ako ju vo svojom príspevku konštatoval D. Hajko, stojí z hľadiska vnímania dejín historiografie na pomedzí medzi Kvačalovým záujmom o dejiny a filozofiu.

Pochopiteľne, najviac štúdií sa venuje Kvačalovi ako komeniológovi. Okruh „domácej rezonancie“ si všima Kvačalovu funkciu redaktora a vydavateľa *Archivu pro bádání o životě J. A. Komenského* (J. Beneš), spoluprácu s moravskými učiteľmi pri výskume a edícii Komenského spisov (F. Hýbl) a najmä komeniológickú prácu Kvačalu v kontexte slovenskej vedy v 20. storočí (v rozsiahlom príspevku V. Žbirková). Kvačala si ako komeniológ získal medzinárodné uznanie, na čo poukazuje v dvoch obsiahlych článkoch K. Schwarz. V prvom prípade ide o prístupenie Kvačalovho pôsobenia v Jurjeve/Dorpate, ktorému sa v kontexte slovenskej historiografie venuje bližšia pozornosť pravdepodobne po prvý raz. Prítom ide o etapu, v ktorej sa prejavili z hľadiska vtedy na univerzite prevládajúceho nemeckého nacionalizmu

nekonformné Kvačalove postoje k národným hnutiam. Schwarz v druhej štúdií o vzťahu Kvačalu k Viedni, kam dostal aj pozvanie za profesora, opäť jasne poukazuje na súvislosti etnických vzťahov a konfliktov v rámci habsburskej monarchie aj pobaltského regiónu, v ktorých sa Kvačala musel orientovať a rozhodovať. O Kvačalovom význame pre nemeckú komeniológiu uvažuje W. Korthaase, ktorý ho deklaruje ako v danej dobe jediného plne kompetentného bádateľa. Slovenskú historiografiu a komeniológiu upozorňuje aj na Kvačalove práce o Komenského vnukovi D. E. Jablonskom.

Štúdie osvetľujúce postavu Kvačalu cez korešpondenciu a publicistiku majú spoločného menovateľa – všímajú si aspekt národného uvedomenia a postojov k čechoslovakizmu a slovenskej otázke, ktoré mali vplyv aj na osobné rozhodnutia a následné vnímanie Kvačalu. D. Haruštiak sa síce vo svojom texte o korešpondenciu opiera, no absencia akýchkoľvek poznámok o prameňoch posúva jeho príspevok na úroveň úvahy. L. Bernát využil fond Archívu literatúry a umenia SNK a poskytuje tak historikom nielen výstižnú charakteristiku daného korpusu prameňov, ale aj autentické postoje k často problematizovanému Kvačalovmu vzťahu k Univerzite Komenského. Jeho argumentované konštatovanie o zlyhaní Kvačalu pri budovaní „historickej školy“, na ktorú mal všetky predpoklady (s. 136–137), podčiarkuje aj ďalší závažný príspevok na obdobnú tému z pera M. Kovačku o kvačalovských ohlasoch v slovenskej medzivojnovej publicistike. Aj on prichádza k záveru, že problematizované odmietnutie Kvačalu ako profesora novovekých dejín na Filozofickej fakulte UK a zároveň ponuka postu profesora cirkevných dejín zo strany jej vedenia mala svoje opodstatnenie: Kvačala rezonoval už vo svojej dobe ako komeniológ, historik dejín vzdelania, husitského hnutia a filozofie. Kovačka však sleduje aj pôsobenie Kvačalu na poste kustóda Slovenského národného múzea, ktoré bolo poznačené práve sporní o obsadení katedry na univerzite. Oceňuje aj Kvačalov prínos k posunu vnímania dejín slovenskej literatúry,

ku ktorému inicioval svojimi štúdiami o dejinách reformácie na Slovensku. Tým sa dostal k zaujímavej interpretácii vzťahu Kvačalu k celému „martinskému centru“, ktorý bol, opäť ako v prípade k Univerzite Komenského, nejednoznačný.

Poslednú časť zborníka tvoria príspevky o kvačalovskej tematike v odbornej literatúre (V. Michalička, A. Pavlíková), nespracovanej pozostalosti (M. Ondrejovičová), resp. spomienka jedného zo študentov J. Kvačalu (O. Bartko).

Uvedený okruh problémov a odpovede na nastolené otázky v podobe recenzovaného zborníka potvrdzujú na jednej strane význam Kvačalovho diela pre celý vývoj slovenskej historiografie, na druhej strane nerovnaká úroveň jednotlivých príspevkov (v niektorých absentujú akékoľvek poznámky, resp. sú uvádzané nejednotným spôsobom) upozorňujú čitateľa na to, že ani toto dielo nebude posledným, ktorým sa historiografia – cirkevná či všeobecná – prihlási k svojmu významnému predstaviteľovi.

E. Kowalská

KORESPONDENCE T. G. MASARYK – KAREL KRAMÁŘ. J. BÍLEK – H. KOKEŠOVÁ – V. QUAGLIATOVÁ – L. SWIERCZEKOVÁ (EDS.). Masarykův ústav AV ČR, Praha 2005. 517 s.

Pred necelými piatimi rokmi bol publikovaný prvý zväzok samostatnej vydavateľskej rady Masarykovho ústavu Akadémie vied Českej republiky *Korešpondencia T. G. Masaryka*, ktorá rozširuje pôvodný zámer pracovníkov Ústavu T. G. Masaryka vydat' vybranú korešpondenciu ako súčasť Masarykových spisov. A tak roku 2001 vychádza *Korespondence T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč* (V. DOUBEK – M. KUČERA, eds.. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2001), nasledovaná o tri roky neskôr publikáciou *Korespondence T. G. Masaryk – E. Beneš 1914 – 1918*. (D. HÁJKOVÁ – I. ŠEDIVÝ, eds.. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004). Prvé dva zväzky natoľko upútali pozornosť odbornej

verejnosti, že bolo len otázkou času, kedy príde k vydaniu ďalšieho dielu.

Tretí zväzok edície predstavuje korešpondenciu medzi T. G. Masarykom (1850 až 1937) a jedným z najvýznamnejších zjavov českej a československej politiky – Karlom Kramářom (1860 – 1937). Vzťahy medzi oboma osobnosťami boli pre svoju prítlačivosť predmetom viacerých prác a publikovaná korešpondencia prináša mnohé nové poznatky a impulzy. Masaryk sa spoznal s Kramářom v roku 1887, keď začali spolupracovať v tzv. realistickom hnutí. Keď sa roku 1893 Masaryk rozšíril s mladočeskou stranou, postupne nastáva aj ochladenie jeho vzťahu s Kramářom, ktoré dokonala tzv. Švihova aféra roku 1914. Po vzniku Česko-slovenskej republiky sa cesty oboch politikov dočasne síce opäť spojili, rozdielne názory na politiku a osobu ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša ich však definitívne rozdelili.

Súbor publikovaných písomností tvorí 284 dokumentov, z ktorých je 266 listov a zvyšok tvoria telegramy, rádiogramy, 1 kabelogram a 1 pohľadnica. Aktívnejším z dvojice bol K. Kramář, ktorý je autorom 167 kusov zhromaždenej korešpondencie. V prípade chronologického delenia týka sa 191 dokumentov obdobia pred vznikom ČSR a 93 kusov je povojnových. Dokumenty boli čerpané najmä z archívu Národného múzea v Prahe (pozostalosť K. Kramářa) a archívu Ústavu T. G. Masaryka v Prahe (fond T. G. Masaryk), ktoré boli z pochopiteľných príčin doplnené o písomnosti z mnohých ďalších fondov a zbierok. Publikáciu dopĺňa úvodná štúdia M. Kučeru a J. Tomeša *Tomáš Garrigue Masaryk a Karel Kramář: k problematice jejich vztahu*, fotografická príloha a menný register so základnými biografickými údajmi.

Kostru práce tvoria dve kratšie obdobia: 1889 – 1893, ktoré dokumentuje vznik skupiny realistov, záujmy a postupy jej členov; a rok 1919, keď bol Kramář na mierovej konferencii v Paríži, o ktorej Masaryka pravidelne informoval. Pre slovenského čitateľa je zaujímavá absencia slovenského problému a slovenských politikov v spoločnej korešpondencii oboch

osobností. Z Kramářových listov po roku 1918 síce môžeme vyčítať jeho vrelý vzťah k Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a jeho dôveru k práci Štefana Osuského, ale na druhej strane tu nájdeme len po jednej krátkej zmienke o Vavrovi Šrobárovi („*Příznám se, že z nás jediný dr. Rašín viděl nebezpečí v tom, jak pana Šrobára poslali na Slovensko vládnout, a my ostatní, že sme se dost optimisticky dívali na sílu myšlenky jednoty československé. Mýlili jsme se a musíme to napravití.*“ Dok. č. 205. KK-TGM Paríž, 28. 2. 1919), Milanovi Ivankovi („*Mne zejména polekalo, že dr. Ivanka je separatista.*“ Dok. č. 205. KK-TGM Paríž, 28. 2. 1919) a Andrejovi Hlinkovi („*Slováci zde dělali ošklivé věci a zejména agitovali s Pittsburským paktem a Vaším podpisem s tím, že ste jim slíbil zvláštní sněm pro Slovensko.*“ Dok. č. 255. KK-TGM Paríž, 9. 10. 1918).

V zbierke dokumentov *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář* by sme len ťažko hľadali nejaké chyby. Početný a na vysokej odbornej úrovni stojaci autorský kolektív pripravil publikáciu, ktorá by nemala chybať žiadnemu záujemcovi o české, resp. československé dejiny.

M. Holák

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

MINULOSTĚ A PRÍTOMNOSTĚ BANSKEJ BYSTRICE I, II. EDS.: I. NAGY – I. GRAUS. Vyd.: Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica 2006. 301, 340 s.

Dvojdielny zborník je výsledkom rovnomennej vedeckej konferencie, ktorá sa konala v septembri 2005 pri príležitosti 750. výročia vydania privilegiálnej listiny zaručujúcej Banskej Bystrici výsady slobodného kráľovského mesta. Popri vydavateľoch zborníka sa pod or-

organizáciu konferencie podpísali i Slovenská historická spoločnosť SAV a Mesto Banská Bystrica. Na konferencii odznelo v dvoch sekciách 49 príspevkov.

Prvý diel zborníka prináša príspevky zo sekcie starších dejín. Zachytáva dejinný vývoj mesta do polovice 19. storočia v 22 textoch. Prvý z textov od F. Uličného hovorí o sociálno-ekonomických danostiach meštianskych výsad, ktoré vyplývali z privilegiálnej listiny mestu, jestvujúcemu už pred rokom 1255. O hraniciach mesta od roku 1255 do súčasnosti píše O. Tomeček. V. Rábik približuje výsady mesta udelené Belom IV. ako intervenčné aktivity banskobystrického komesa Sasa Ondreja. M. Ďurková svoj príspevok o vzťahoch mešťanov a šľachty vybudovala na analýze stredovekých listín. H. Lisková charakterizuje najvýznamnejších banskobystrických mešťanov a mesto na základe najstaršej zachovanej mestskej knihy z rokov 1386 – 1399. M. Skladaný sa zaoberá baníctvom v stredoveku a I. Graus podnikateľskými aktivitami mesta v baníctve a období thurzovského - fuggerovského nájmu mediarskeho podniku. V. Husák spracoval vo svojom príspevku problematiku medené hámru a nevýrobných stavieb v Banskej Bystrici a Zvolene. Kontakty Bystrice s Európou v obraze materiálnej kultúry mesta na základe písomných a archeologických prameňov spracovala M. Mácelová. O Kaplnke sv. Barbory vo farskom kostole z aspektov archívno-historického výskumu píše vo svojom príspevku Z. Chladná. Príspevok nazvaný *Symboly spravidlivosti slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica* napísal V. Sklenka. Dejiny banskobystrického seniorátu z aspektov upevňovania reformácie a konsolidácie reformačného hnutia sú obsahom príspevku J. Alberyho. Jednému z centrálnych úradov z čias povstania Imricha Rákócziho, Hospodárskej rade, sa venuje P. Kónya. M. Bovan spracoval príspevok o peniazoch v stredovekej a ranonovovekej Banskej Bystrici. M. Herculová sa vo svojom príspevku pokúša na základe štýlu a hľadania analógií o interpretácii hrobky rodiny Szumrákocov, pričom uvádza i genealógiu rodu v 19. storočí. Slobodomurárske hnutie v meste približuje

M. Javor. Predmetom príspevku M. Nagyovej je cholera epidémia v meste v rokoch 1834 až 1832. L. Kiss píše o slovenskom ozbrojenom povstaní z rokov 1848 – 1849 a o niektorých jeho aspektoch, ktoré zasiahli i Banskú Bystricu. B. Ružičková oboznamuje čitateľa zborníka so starými tlačami banskobystrickej produkcie zo seminárnej knižnice biskupského seminára v Banskej Bystrici. O možnostiach nového využitia archívnych prameňov na príklade Tovarišstva tisíc bratov hovorí K. Marčeková. Záver tejto časti zborníka bol vyčlenený textu o Jurkovichovej monografii mesta z roku 1922 z pera I. Nagyá.

Druhý diel zborníka, ktorý obsahuje 23 príspevkov, uvádza text P. Martuliaka o vývoji banskobystrických gymnázií do roku 1848. Činnosť Hornouhorskeho vzdelávacieho spolku v Banskej Bystrici a Zvolenskej župe je predmetom príspevku Z. Vestróczyho, ktorý dokumentuje činnosť spolku v napredovaní maďarizácie a potláčaní panslavizmu predovšetkým v oblasti edukácie. Stav malovýroby a priemyselňovanie Bystrice v druhej polovici 19. storočia sleduje stať V. Chromekovej. Autorka na základe analýzy vývoja hospodárskych činností konštatuje, že počiatok priemyselnej revolúcie sa v meste posunul na začiatok 20. storočia. Dejiny šalkovského mlyna a rodiny jeho vlastníkov napísal do zborníka M. Kmeť. Dejiny Zvolenskej župy v rokoch 1918 – 1922 sú predmetom príspevku X. Šuchovej. Sú to dejiny nových elít, nových modelov správy a nových spoločenských situácií, keď moc prevzali dovtedy perzekovaní občania. O spoločenských aktivitách banskobystrických žien v 20. rokoch 20. storočia napísala do zborníka M. Rusnáková. Text je vystavaný predovšetkým na komparácii dvoch dominujúcich organizačných zložiek žien – komunistickej hnutia a spolku Živena. J. Darulová sa vo svojom príspevku vyjadruje k problematike stredného mestského stavu v Banskej Bystrici v medzivojnovom období. Prináša základné informácie o socioprofesionálnych skupinách obchodníkov, remeselníkov a živnostníkov. F. Neupauer napísal pre zborník históriu Spoločnosti Ježišovej od príchodu jezuitov do mesta roku 1941 až po barbarskú noc

ich deportácie. Osudy Harmaneckej továrne na papier, úč. spol., v rokoch 1939 – 1945 napísal P. Mičko. *Banská Bystrica v odboji, prípravách a dňoch SNP*, tak je nadpísaný príspevok K. Fremala, ktorý analyzuje udalosti v meste v komunistickom, sociálnodemokratickom a občianskom politickom prúde a vojenských aspektoch Povstania. Dôležitú zložku topografie územia a jeho zmeny od 16. storočia do polovice 20. storočia hľadajú v príspevku o transformácii koryta Hrona v Banskej Bystrici P. Hronček a A. Klimeková. Príspevok k dejinám urbanistického vývoja a architektúry Banskej Bystrice v prvej polovici 20. storočia K. Kubičkovej je vystavaný predovšetkým na biografii mestského architekta Teodora Krausa. Text V. Barana sa venuje priestorovému rozvoju mesta v druhej polovici 20. storočia, ktorý súvisel so zvýšením počtu obyvateľov o 50-tisíc. J. Valach píše o troch archívnych fondoch špecializovanej štátnej a vojenskej správy v Banskej Bystrici z rokov 1914 – 1919. Druhej polovici 20. storočia v oblasti literárneho života sa venuje príspevok J. Borgulovej. M. Šoka priniesol do zborníka biografický príspevok o K. Kiszelym, správcovi mestskej

knižnice a múzea, O. Lauková o pedagogovi J. Miklešovi, J. Lomenčík o spisovateľovi M. Kováčovi a M. Jurčo o dramaturgovi bábkového divadla J. Mokošovi. Pohľad do dejín bansko-bystrického bábkarstva napísala S. Žabková. Široko koncipovaný príspevok o vývojových determinantoch rozvoja hudobnej kultúry v druhej polovici 20. storočia ponúkla do zborníka L. Červená. Z. Spišiaková je autorkou textu o výtvarnej činnosti v meste s dôrazom na súčasnosť a činnosť Štátnej galérie. O výberovej regionálnej retrospektívnej bibliografii Pamäť mesta Banská Bystrica 1918 až 2000 napísala B. Snopková.

Na obsahu dvoch zväzkov zborníka o Banskej Bystrici sa podieľali historici, archeológovia, archivári, etnológovia, múzejníci i knihovníci, ktorí v rámci predmetu svojich bádání naplnili informačnú sieť o meste a jeho obyvateľov v podobách vedeckých štúdií, analýz historických prameňov, biografických medailónov i iných žánrových podôb textov. Rozsah zborníka je úmerný významu konferencie usporiadanej k významnému výročiu mesta.

M. Šípka

KRONIKA

9TH EUROPEAN BUSINESS HISTORY CONFERENCE *CORPORATE IMAGES*
– *IMAGES OF THE CORPORATION* – 9. KONFERENCIA EURÓPSKÝCH DEJÍN
OBCHODU *SPOLOČNÝ IMIDŽ – IMIDŽ PODNIKU*, 1. – 3. SEPTEMBER 2005,
FRANKFURT NAD MOHANOM.

V dňoch 1. až 3. septembra 2005 sa vo Frankfurte nad Mohanom konala 9. konferencia európskych dejín obchodu. Jej iniciátorom bola renomovaná medzinárodná organizácia historikov hospodárstva EBHA – *European Business History Association* (Asociácia európskych dejín obchodu). Organizáciu založili poprední historici hospodárskych dejín z viacerých štátov roku 1994 s hlavnou centrárou na Univerzite v Glasgowe. Cieľom členstva je prezentácia výsledkov výskumu všetkých aspektov vývoja obchodu, resp. podnikania v Európe od začiatkov podnikateľskej činnosti až po súčasnosť. EBHA registruje okolo 300 členov v 24 krajinách. V jej čele stoja traja historici svetového mena Mary Rose, Youssef Cassis a Tony Slaven z univerzít v Lancasteri, Ženeve a Glasgowe. Každoročne v máji a decembri vydáva EBHA informatívny spravodaj, distribuovaný na všetky historické pracoviská v Európe, ktoré majú v náplni výskumu dejiny hospodárstva, teda aj na Historický ústav SAV. Ďalej sprostredkuje prednáškovú činnosť, výmenu študentov a doktorandov a každé dva roky udeľuje ceny za najlepšie dizertačné práce z oblasti hospodárskych dejín. Vyvrcholením aktivít EBHA je každoročná konferencia na niektorú nosnú tému súdobého výskumu vo sfére hospodárskych dejín. Po ôsmich konferenciách v rôznych metropolách siedmich európskych krajín a v USA sa konala deviata konferencia vo Frankfurte nad Mohanom. Jej témou bola úloha imidžu pri budovaní podniku a všeobecne v podnikaní.

Deviata konferencia európskych dejín obchodu sa uskutočnila na pôde Univerzity Johanna Wolfganga Goetheho. Univerzita zároveň patrila do skupiny hlavných organizátorov podujatia. Symbolicky vyznievala skutočnosť, že komplex budov univerzity, pochádzajúci z roku 1929, pôvodne slúžil ako hlavná centrála najväčšieho chemického koncernu sveta I. G. Farben Industrie. Po jeho likvidácii za podporu nacistického režimu pripadli budovy univerzite. Organizáciou odbornej stránky konferencie poverili domáce korporácie historikov hospodárskych dejín *Gesellschaft für Unternehmensgeschichte* (Spoločnosť pre dejiny podnikania) so sídlom vo Frankfurte nad Mohanom a *Arbeitskreis für kritische Unternehmens- und Industriegeschichte* (Pracovný kruh pre kritické dejiny podnikania a priemyslu), ktorý má sídlo na univerzite v Bochume. Prvá z menovaných organizácií pracuje od roku 1976 a patrí k najuznávanejším vedeckým korporáciám v Nemecku. Druhú založili roku 1991 a združuje najmä mladých progresívnych historikov z viacerých nemeckých univerzít. Na konferencii sa zúčastnilo 153 registrovaných účastníkov z celej Európy a z USA. Väčšina z nich patrila k aktívnym prednášateľom na pracovnej časti podujatia.

Konferencia sa začala 1. septembra 2005 vo večerných hodinách slávnostným uvítaním účastníkov v budove Múzea peňazí Nemeckej spolkovej banky zástupcami tejto banky a Univerzity J. W. Goetheho. Konferenciu otvoril na druhý deň ráno úvodnou prednáškou prof. A. Kieser z Univerzity v Mannheime na všeobecnú teoretickú tému o vplyve manažérov na tvorbu obrazu firmy a o spätnom vplyve podnikového imidžu na formovanie manažérov. Rokovanie konferencie usporiadatelia následne rozdelili až do 32 sekcií na rôznorodé témy. Spektrum tém bolo skutočne veľmi široké. Odrážalo mnohovrstevnosť problematiky imidžu firmy a veľkú škálu aspektov, ktoré súvisia s jeho tvorbou a významom. Účastníci diskutovali na 32 tém. Organizátori mali určite náročnú úlohu začleniť témy podľa príbuznosti do jednotlivých sekcií. V prvom bloku sekcií v dopoludňajších hodinách druhého dňa podujatia účastníci napríklad rozoberali

z rôznych pohľadov otázku budovania kultúrnej stránky podniku. Hovorili o úlohe manažérov pri budovaní kultúry či kultúrnosti podniku, o premenách kultúrnej stránky firmy na pozadí jej dlhodobého vývoja, ďalej o úlohe veľtrhov a výstav pri tvorbe kultúrneho obrazu firmy, ako aj o skvalitňovaní kultúrnosti premenou rôznych vnútorných faktorov každodenného života podniku. S hospodárskymi dejinami Slovenska korešpondovala sekcia s ústrednou problematikou identity podniku v podmienkach totalitného režimu. „Teritoriálne“ bola Slovensku najbližšie téma poľskej účastníčky D. Jajesniak-Quast. Prednášateľka porovnávala podnikový imidž socialistických hutníckych kombinátov Nowa Huta – Krakow a Kunčice – Ostrava. V popoludňajších hodinách sa v piatich sekciách diskutovalo o problémoch vzťahu podnikateľov a manažérov, o budovaní medzinárodného „globálneho“ imidžu nadnárodných korporácií a zároveň o tvorbe imidžu dopravných podnikov a finančných inštitúcií. Sledovaná skupina sekcií obsahovala aj tému hospodárskych vzťahov neutrálnych štátov s krajinami sovietskeho bloku. Okrem iných tu vystúpil český účastník E. Kubů s prednáškou o hospodárskych vzťahov bývalého Československa a Rakúska v prvom období po roku 1945. Ekonomickému vývoju ČSR bol venovaný aj príspevok slovenského účastníka L. Hallona o formách hospodárskej spolupráce medzi socialistickými a neutrálnymi štátmi po druhej svetovej vojne, s hlavným zameraním na ČSR a v rámci nej aj na Slovensko. Druhý deň konferencie sa začal blokom sekcií o veľkom význame imidžu vo svetových módných odevných firmách, napríklad vo firme Benetton, ďalej o využití, resp. zneužití firemných dejín pri tvorbe obrazu podniku, o vývoji kultúrnej stránky družstevných podnikov, ako aj o formovaní rôznych smerov firemných dejín po roku 1945. Osobitný charakter mala sekcie s témou arizácií, konkrétne arizačných zmlúv a ich revízie. Odznali tu aj dve prednášky súvisiace s dejinami ČSR. Ich autormi boli nemeckí historici D. Ziegler a H. Wixforth, ktorí udržiujú odborné styky aj so slovenskými historikmi hospodárskych dejín. Obsahom tém bola úloha Živnobanky a pobočiek československých bánk v oblasti Sudet v procese arizácie. Druhý doobedňajší blok sekcií sa obsahovo týkal funkcie médií, vizuálnej stránky imidžu a histórie podnikateľských rodín pri formovaní obrazu podniku. Ďalej sa diskutovalo o vzťahu kvality a imidžu a o nových špecifických aspektoch otázky imidžu v procese európskej integrácie. V poobedňajších hodinách zasadali sekcie na tému vplyv filmového umenia, teórie a praxe manažmentu, marketingovej stratégie a rozvoja technológií na vývoj imidžu. Zaujímavá bola aj téma pozície imidžu v priesečníku vzťahov medzi lokálnou identitou a nástupom globálneho trhu. Rokovanie konferencie uzavrela druhá poobedňajšia skupina sekcií, zameraná na pomerne odlišné témy, ako boli výsledky a perspektívy štúdia dejín obchodu, resp. podnikania na univerzitách, vzťah podnikania a sociálnej starostlivosti a úloha inzercie, vlastnej propagácie a výmeny manažmentu na vývoj vonkajšej podoby podnikateľského subjektu.

Celé podujatie ukončilo slávnostné stretnutie všetkých účastníkov konferencie v sídle Klubu frankfurtských podnikateľov vo večerných hodinách 3. septembra 2005. Možno konštatovať, že problematika tvorby imidžu podniku ako ústredná téma konferencie bola vzhľadom na bohatosť tém a diskusií do značnej miery vyčerpaná. Cyklus konferencií usporadúvaných Asociáciou európskych dejín obchodu bude pokračovať desiatou konferenciou na tému *Dynamika kapitalizmu a obchodného podniku – 200 rokov úspechov, chýb a škandálov*. Podujatie sa uskutoční v dňoch 17. – 19. augusta 2006 v Kodani.

L. Hallon

SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939 – 1945 OČAMI MLADÝCH HISTORIKOV V

V dňoch 19. – 20. apríla 2006 sa v Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici uskutočnil piaty ročník medzinárodnej vedeckej konferencie *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*, tentoraz pod témou *Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945*.

Na podujatí, ktoré kvalitne pripravili a zorganizovali Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela (UMB), Katedra histórie Fakulty humanitných vied (FHV) UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, vystúpilo viac ako 30 účastníkov zo Slovenska, z Česka, Poľska, Maďarska a Ukrajiny, zastupujúcich viaceré vedecké inštitúcie a vysoké školy.

Konferenciu otvoril príspevok Karola Fremala (Katedra histórie FHV UMB) *Slovensko v rokoch 1944 – 1945*, v ktorom v skratke zmapoval doterajší výskum, poukázal na viaceré otvorené témy a načrtnol problémy, ktorým by sa účastníci mali venovať. Ondrej Podolec (Historický ústav SAV, Bratislava) v referáte *Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu)* opísal pôsobenie poslednej vlády Slovenskej republiky, Ondřej Koutek (Úrad dokumentace a vyšetrování zločinů komunismu SKPV Policie ČR, Praha) venoval pozornosť *Činnosti londýnskej vládnej delegácie na slovenskom povstaleckom území* a Robert Arpáš (Historický ústav SAV, Banská Bystrica) stručne opísal *Slovenskú otázku v odboji*.

Druhý blok, venovaný partizánskemu hnutiu na Slovensku, otvoril referát Martina Lacka (Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava) s názvom *Otázky okolo partizánskeho hnutia na Slovensku*. Na jeho vystúpenie nadviazali: Jiří Plachý (Úrad dokumentace a vyšetrování zločinů komunismu SKPV Policie ČR, Praha) s príspevkom *Mrzli jsme a Šverma kecal o VŘSR... (Reflexe porážky SNP v pamětech náčelníka štábu dělostřelectva 2. ČSPB kpt. Tomáše Sedláčka)*, Marian Uhrin (Katedra histórie FHV UMB) s referátom *Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika (august 1944 – apríl 1945)* a Pavel Mičianik (Ústav vedy a výskumu UMB), ktorý sa venoval sovietskym zámerom so samostatnosťou Slovenska po porážke SNP.

Partizánskym hnutím sa čiastočne zaoberali aj príspevky v nasledujúcom bloku: Marek Gałęzowski (Rada Ochrony Pamięci Walki i Męczeństwa, Warszawa, Poľsko) vystúpil s referátom *Interpretácia sovietskeho partizánskeho hnutia v poľskej historiografii po roku 1989* a Mateusz Gniazdowski (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Varšava, Poľsko) sa venoval *Skupine gen. Stefana Hubického na Slovensku (1944 – 1945)*. Tretí blok uzavrel Dominik Hrodek (Ústav českých dějin FF Univerzity Karlovej, Praha) s príspevkom *Češi a Slováci ve východní armádě. Příběhy východní fronty*.

Po krátkej obedňajšej prestávke nasledovali dva bloky, v ktorých sa referujúci zamerali na vnútropolitické otázky a štátnobezpečnostné zložky na území Slovenskej republiky v uvedenom období. Matej Medvecký (Ústav pamäti národa, Bratislava) vystúpil s príspevkom *Ústredňa štátnej bezpečnosti (1944 – 1945)*, Michal Schvarc (Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava) s referátom *Z anonymity k oficialite: Sicherheitsdienst na Slovensku v roku 1944* a štvrtý blok uzavrel Martin Holák (Ústav politických vied SAV, Bratislava), ktorý opísal situáciu okolo *Piešťanského zjazdu mladej ľudáckej generácie (14. 1. 1945)*.

Na štvrtý blok nadväzovali referáty M. Majerikovej (Spišský dejepisný spolok, Kežmarok) *Slovensko-poľský spor o Spiš a Oravu*, no najmä Petra Šuleka (FHV UMB) *Pracovné tábory na Slovensku a Poľsku (1944 – 1945)*, Karola Janasa (Katedra verejnej správy FS-EV Trenčianskej univerzity A. Dubčeka, Trenčín) *Zánik zaisťovacieho tábora pre Cigánov v Dubnici nad Váhom* a Petra Sokoloviča (Trnava) *Hlinková garda v Trnave od Povstania po jej zánik*.

Posledný blok prvého dňa otvorila Jana Šišjaková (FHV UMB) s príspevkom *Byiča na prelome dvoch epoch (1944 – 1945)*. Martin Hetényi (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) opísal bombardovanie Nitry a okolia v rokoch 1944 a 1945, Peter Ivanič (Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra) sa vo svojom referáte *Kozárovce – život na dedine medzi Povstaním a oslobodením (1944 – 1945)* venoval životu na malej dedine v poslednom období Slovenskej republiky a Mária Bôbová (Štátna vedecká knižnica, Banská Bystrica) na záver prvého dňa vystúpila s príspevkom *František Hrušovský – tvorca syntézy slovenských dejín*.

Počas druhého dňa konferencie sa plánované tri bloky zúžili na dva. Prvý, ktorý bol venovaný hospodárskym otázkam, otvoril Peter Mičko (Ústav vedy a výskumu UMB) s referátom *Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1944 – 1945*. Ľudovít Hallon (Historický ústav SAV, Bratislava) vystúpil s príspevkom *Arizácia a komerčné banky v poslednom období existencie Slovenskej republiky* a Miroslav Sabol (Historický ústav SAV, Bratislava) opísal elektrifikáciu v období existencie Slovenskej republiky. Študent FHV UMB Marcel Pecník sa venoval *Výbraným otázkam menového a peňažného vývoja Slovenskej republiky (1939 – 1945)* a Pavol Hronček (Ústav vedy a výskumu UMB) vystúpil so zaujímavým príspevkom *Tunely na železničnej trati Brezno – Tisovec – Slavošovce vybudované v období Slovenskej republiky (1939 – 1944) a ich súčasné miesto v krajine*.

Posledný blok konferencie otvoril namiesto neprítomného Istvána Janeka (Historický ústav MAV, Budapešť, Maďarsko, prihlásený s referátom *Maďarský ministerský predseda Miklós Kállay a jeho pokusy o rokovanie so slovenskými politikmi o spoločnom výskoku z druhej svetovej vojny*) Pavel Suk (Manětín, Česká republika) s príspevkom *Slovenská republika (1939 – 1945) na stránkach denného protektorátného tisku v lednu – květnu 1945*, ktorý zároveň tradične priniesol množstvo dokumentačného materiálu a medzi prítomnými vzbudil veľký záujem. Volodymyr Vjatrovyč (Centrum výskumu oslobodeneckého hnutia, Lvov, Ukrajina), predniesol referát na tému *Československo očami ukrajinských povstalcov 1945 – 1948*, Martin Pekár (Inštitút histórie FF Prešovská univerzita, Prešov) sa venoval *Východnému Slovensku na prelome rokov 1944/1945*, Michal Šmigel (Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB) *Hnutiu za pričlenenie severovýchodných okresov Slovenska k ZSSR (1944 – 1945)* a Peter Borza (Gréckokatolícke biskupstvo, Prešov) *Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku a jej prípravám na prechod frontu v rokoch 1944 – 1945*. Radoslav Maskal (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) vystúpil s referátom *Počiatky retribúcie na Slovensku v prejavoch činiteľov domáceho a zahraničného odboja a konferenciu uzavrel Marek Symý (Katedra histórie FHV UMB) s príspevkom Formovanie straníckopolitického systému na oslobodenom území do mája 1945*.

Konferencia *Slovenská republika očami mladých historikov V* splnila svoj účel vo viacerých rovinách – odznelo na nej množstvo zaujímavých a podnetných referátov, po každom bloku prebiehala plodná diskusia, no najmä opäť sa stretli mladí historici z viacerých pracovísk i zo zahraničia, čo bez pochyb upevňuje kontakty v historickej obci do budúcnosti. Nezanedbateľným faktom je i to, že usporiadatelia tradične plánujú vydanie zborníka, ako i budúročnú konferenciu, ktorá by sa mala uskutočniť v Prešove.

M. Holák

Autori čísla:

PhDr. Martin Štefánik, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; Dr. Géza Pálffy, PhD., HAS Institute of History, Uri utca 53, Budapest; PhDr. Peter Száraz, CSc.; PhDr. Peter Mičko, PhD., Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, Banská Bystrica; PhDr. Jozef Leikert, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; ThDr. Jozef Haľko, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, Kapitulská 26, Bratislava; doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava; doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., Univerzita sv. Cyrila a Metóda v Trnave, Jozefa Herdu 2, Trnava; prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, Praha.